ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KURUL KALESİ HELLENİSTİK DÖNEM MİMARİSİ

AHMET EMİRHAN BULUT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

DOKTORA TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI

TEMMUZ – 2022

ankara
HBM

KURUL KALESİ HELLENİSTİK DÖNEM MİMARİSİ

Ahmet Emirhan BULUT

DOKTORA TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)
(Ahmet Emirhan BULUT)
(Tarih)

KURUL KALESİ HELLENİSTİK DÖNEM MİMARİSİ

Doktora Tezi

Ahmet Emirhan BULUT

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2022

ÖZET

Kurul Kalesi, Orta ve Doğu Karadeniz'i birbirinden ayıran Melet Irmağı'nın (Melanthios) kenarında ve Karadeniz'in (Pontos Aksenos/Euksenos) kuş uçuşu yaklaşık 9 kilometre güneyinde bulunmaktadır. 2010'dan beri süregelen kazılar hem Karadeniz, hem de Anadolu arkeolojisi açısından çok önemli sonuçlar sunmuştur. "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Mimarisi" adlı doktora tezi çalışması kapsamında 2010-2019 yılları arasında açığa çıkartılan yerleşime ve mimariye dayalı arkeolojik veriler irdelenmiştir. Kurul Kalesi'nde açığa çıkartılan otuz sekiz adet yapı, "Kaya" ve "Mekân" mimarisi olarak iki ayrı başlıkta incelenmiştir. Yerleşim dokusunu oluşturan unsurlar hakkında nicel-nitel gözlemler, veriler, düşünceler aktarılmış olup bu yapıların olası fonksiyonları hakkında bazı öneriler ileri sürülmüştür. Pontos Bölgesi'nde gözlemlenebilen Hellenistik Dönem'e ait diğer mimari veriler ile karşılaştırılarak Kurul Kalesi yapıları ve mimari teknikleri değerlendirilmiştir. Mimaride kullanılan materyallerin laboratuvar analizleri yapılmış ve bu materyallerin karakterleri ve arkeometrik özellikleri ortaya koyulmuştur. Kurul Kalesi'nin VI. Mitradates Dönemi'nde çok etkin bir biçimde kullanıldığı anlaşılmıştır. Kurul Kalesi'nin mimari açıdan değerlendirilmesi; kalenin yerleşim karakteri, yapıların ve mekânların olası fonksiyonlarının belirlenmesi, kültsel faaliyetlerin mekânlara yansıyışı ve ileriki dönemde bölgede yapılacak diğer kazı çalışmalarına bilimsel bir temel oluşturması açısından önem taşımaktadır.

Bilim Kodu : 118003

Anahtar Kelimeler : Kurul Kalesi, Hellenistik Dönem, Mimari, Karadeniz, VI. Mithradates

Sayfa Adedi : 348

Tez Danışmanı : Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

HELLENISTIC ARCHITECTURE OF KURUL FORTRESS

(Ph. D. Thesis)

Ahmet Emirhan BULUT

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

July 2022

ABSTRACT

The Kurul Fortress is located at the side of Melet River (Melanthios) which seperates the Central and Eastern Black Sea Sections and approximately nine kilometers south from Black Sea (Pontos Axsenos/Euxenos) coastal line as the crow flies. The archaeological excavations which have been conducted continuously from 2010 to 2019 have presented very significant outcomes for the Black Sea and Anatolian archaeology. The archaeological data which based upon settlement and architecture that have been unearthed since 2010 were studied in the scope of PhD thesis titled "Hellenistic Architecture of the Kurul Fortress". Thirty eight structures which were unearthed in Kurul Fortress examined in two different terms as "Rock" and "Room" architecture. It is expressed that quantitative-qualitative observations and data about elements that constituted the settlement texture and; furthermore, several suggestions regarding possible function of these structures were propounded. The structures and architectural techniques of the Kurul Fortress were evaluated by comparing with other architectural data from the Hellenistic period which can be observed in the Pontos Region. The laboratory analysis of the materials which were used in the architecture was carried out and their characters and archaeometric specifications were presented. It is understood that Kurul Fortress was active predominately in the period of Mithradates VI. The architectural evaluation of the Kurul Fortress is very important for determining the settlement character of the fortress and possible functions of the buildings and spaces; the reflection of the cultic activities on the structures and forming a scientific basis for the future excavations in the region.

Science Code	:	118003
Key Words	:	Kurul Fortress, Hellenistic Period, Architecture, Black Sea, Mithradates VI
Page Number	:	348
Supervisor	:	Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

HARİTALARIN LİSTESİ xi

ÇİZİMLERİN LİSTESİ xii

RESİMLERİN LİSTESİ xiii

TABLO ve GRAFİKLERİN LİSTESİ xix

KISALTMALAR xx

1. GİRİŞ 1

2. KURUL KALESİ VE ÇEVRESİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE COĞRAFİ KONUMU 7

2.1. Pontos Krallığı Tarihsel Süreci 7

2.2. Pontos Bölgesi Coğrafyası 19

2.3. Kurul Kalesi Coğrafi Konumu 24

2.4. Kurul Kalesi Araştırma Tarihçesi 27

3. PONTOS BÖLGESİ'NDE HELLENİSTİK DÖNEM MİMARİSİ 33

3.1. Anadolu Pontos'unda Görülen Hellenistik Mimari 33

3.1.1. Amisos ve Territoriumu 33

3.1.1.1 İkiztepe Anıtsal Mezarı (Bafra) 35

3.1.1.2 Baruthane Tümülüsleri (Samsun) 38

3.1.1.3 Amisos Kaya Oygu Mezarı (Samsun) 40
3.1.2. Oluz Höyük (Amasya) 43
3.1.3. Amasya Harşena Kalesi 47
3.1.4. Cıngırt Kayası (Fatsa) 50
3.1.5. Aretias (Khalkeritis) Adası (Giresun) 53
3.1.6. Ziyaretsuyu (Hafik, Sivas) 56
3.2. Karşılaştırma ve Değerlendirme 59
4. KURUL KALESİ MİMARİSİ VE MEKÂNSAL ANALİZİ 65
4.1. Kurul Kalesi İç Kale Mimarisi 65
4.1.1. İç Kale Kaya Mekânları 68
4.1.1.1. Sunak Kayası (Kült 1) 68
4.1.1.2. Basamaklı Tünel 73
4.1.1.3. Sarnıç/Kaya Ambarı 78
4.1.2. Kurul Kalesi İç Kale Mekânları 81
4.1.2.1. İç Kale Batı Yamacı Mekânları 83
4.1.2.1.1. İç Kale Batı Mekân-1 83
4.1.2.1.2. İç Kale Batı Mekân-2 85
4.1.2.1.3. İç Kale Batı Mekân-3 87
4.1.2.1.4. İç Kale Batı Mekân-4 88
4.1.2.1.5. İç Kale Batı Mekân-5 (Kule 1) 90
4.1.2.1.6. İç Kale Batı Mekân-6 95
4.1.2.1.7. İç Kale Batı Mekân-7 97
4.1.2.1.8. İç Kale Batı Mekân-8 (Kule 2) 99
4.1.2.1.9. İç Kale Batı Mekân-9 101
4.1.2.1.10. İç Kale Batı Mekân-10 103

4.1.2.1.11. İç Kale Batı Mekân-11 105
4.1.2.1.12. İç Kale Batı Mekân-12 107
4.1.2.1.13. İç Kale Batı Mekân-13 (Depo 1) 109
4.1.2.2. İç Kale Doğu Yamacı Mekânları 111
4.1.2.2.1. İç Kale Doğu Mekân-1 112
4.1.2.2.2. İç Kale Doğu Mekân-2 116
4.1.2.2.3. İç Kale Doğu Mekân-3 (Kule 3) 119
4.1.2.2.4. İç Kale Doğu Mekân-4 121
4.1.2.2.5. İç Kale Doğu Mekân-5 123
4.2. İç Kale - Kuzey Teras Geçişini Sağlayan Mimari Düzenlemeler 125
4.2.1. Basamaklar 125
4.2.2. Koridor 128
4.2.3. Kapı / Su Yapısı? 130
4.3. Kurul Kalesi Kuzey Terası Mimarisi 133
4.3.1. Kuzey Teras Kaya Mekânı 135
4.3.1.1. Taş Yığma / Kaya Kült Alanı (Kült 2) 135
4.3.2. Kurul Kalesi Kuzey Teras Mekânları 138
4.3.2.1. Kuzey Teras Batı Yamacı Mekânları 140
4.3.2.1.1. Kuzey Teras Batı Mekân-1 140
4.3.2.1.2. Kuzey Teras Batı Mekân-2 143
4.3.2.1.3. Kuzey Teras Batı Mekân-3 146
4.3.2.1.4. Kuzey Teras Batı Mekân-4 (Kule 4) 149
4.3.2.1.5. Kuzey Teras Batı Mekân-5 (Depo 2) 151
4.3.2.1.6. Kuzey Teras Batı Mekân-6 154
4.3.2.1.7. Kuzey Teras Batı Mekân-7 (Kule 5) 158

4.3.2.1.8. Kuzey Teras Batı Mekân-8 (Kybele Vestibülü, Kült 3)..... 163
4.3.2.1.9. Kuzey Teras Batı Mekân-9 (Depo 3) 168
4.3.2.1.10. Kuzey Teras Batı Mekân-10 (Kült 4)..... 171
4.3.2.1.11. Kuzey Teras Batı Mekân-11 174
4.3.2.1.12. Kuzey Teras Batı Mekân-12 (Kule 6)..... 178
4.3.2.1.13. Kuzey Teras Batı Mekân-13 182
4.3.2.2. Kuzey Teras Doğu Yamacı Mekânları..... 185
4.3.2.2.1. Dionysos Altarı (KTDM-1) (Kült 5)..... 186
4.3.2.2.2. Kuzey Teras Doğu Mekân-2 191
4.3.2.2.3. Kuzey Teras Doğu Mekân-3 194
5. KURUL KALESİ MİMARİSİNDE KULLANILAN MALZEME – MATERYALLER VE LABORATUVAR ANALİZLERİ 197
5.1. Malzeme ve Materyaller 197
5.1.1 Taş Malzemeler 197
5.1.1.1 Andezit Taşı..... 198
5.1.1.2. Kum Taşı 200
5.1.2. Toprak Malzemeler 202
5.1.2.1. Kerpiçler 202
5.1.2.2. Duvar Sıvası..... 207
5.1.2.3. Çatı Kiremitleri..... 210
5.1.3. Metal Malzemeler..... 215
5.1.3.1. Çiviler 215
5.1.3.2. Kenetler..... 220
5.1.3.3. Zıvanalar 223
5.1.4. Ahşap Malzeme 225

5.2. Malzeme ve Materyallerin Laboratuvar Analizleri 228

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 235

KAYNAKLAR 247

EKLER……..... 267

ÖZGEÇMİŞ 347

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita **Sayfa**

Harita 2.1. Pontos Bölgesi Haritası (A. E. Bulut) 269

Harita 2.2. Kurul Kalesi Yakın Coğrafyası Topografik Haritası (A. E. Bulut) 270

ÇİZİMLERİN LİSTESİ

Çizim **Sayfa**

Çizim 4.1. Kurul Kalesi İç Kale Yerleşim Planı (Kurul Kalesi Kazı Arşivi) 272

Çizim 4.2. Sunak Kayası (Güneyden Kuzeye Bakış) (KKKA) 273

Çizim 4.3. Basamaklı Tünel Kesiti (Güneyden Kuzeye Bakış) (KKKA)..... 274

Çizim 4.4. Sarnıç/Kaya Ambarı (Kuzeyden Güneye Bakış) (KKKA) 275

Çizim 4.5. İç Kale Batı Yamacı Mekânları (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA) 276

Çizim 4.6. Üçlü Mekân Şablonu (Mekân Grupları) (KKKA) 277

Çizim 4.7. İç Kale Doğu Yamacı Mekânları (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA)... 277

Çizim 4.8. İç Kale ve Kuzey Teras Arasındaki Mimari (Plan) (KKKA) 279

Çizim 4.9. İç Kale ve Kuzey Teras Arasındaki Mimari (Basamaklar ve Koridoru Gösteren Kesit) (KKKA) 280

Çizim 4.10. Kurul Kalesi Kuzey Teras Yerleşim Planı (KKKA)..... 281

Çizim 4.11. Kaya Kült Alanı (Kuzey Teras İç Sahanlığından Bakış) (KKKA)..... 282

Çizim 4.12. Kuzey Teras Batı Yamacı Mekânları (1-10) (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA) 283

Çizim 4.13. Kuzey Teras Batı Yamacı Mekânları (11-13) (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA) 284

Çizim 4.14. Kuzey Teras Doğu Yamacı Mekânları (İç Sahanlıktan Mekânlara Bakış) (KKKA) 285

Çizim 5.1. Kurul Kalesi'nde ele Geçen Stroter ve Kalypterlerin Tipolojisi (L. Yorulmaz) 286

Çizim 5.2. Tek Eğimli Çatı Sistemi Rekonstrüksiyonu (A. E. Bulut)..... 287

Çizim 5.3. Kurul Kalesi'nde Ele Geçen Çivilerin Tipolojisi (L. Yorulmaz)..... 288

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim **Sayfa**

Resim 2.1. Kurul Kalesi Yerleşim Dokusu (Sunak Kayası'ndan İç Kale Mekânlarına Bakış) (KKKA)……. 290

Resim 2.2. Melet (Melanthios) Irmağı ve Kurul Kalesi (KKKA)..... 290

Resim 4.1. Kazı Çalışmaları Öncesi Sunak Kayası (Güneyden) (KKKA) 291

Resim 4.2. Sunak Kayası Batı Yüzündeki Dikdörtgen Formlu Nişler ve Düzeltiler (KKKA) 291

Resim 4.3. Sunak Kayası Güneydoğu Yüzündeki Basamaklar (KKKA) 292

Resim 4.4. Sunak Kayası Batı Yüzündeki Kaya Üzerine Oluşturulmuş Kanallar ve Biriktirme Teknesi (KKKA) 292

Resim 4.5a-c. Sunak Kayası Batısındaki Ocak ve İçerisinden Ele Geçmiş Altın Diadem Parçaları (KKKA) 293

Resim 4.6. Basamaklı Tünel Koridoru (KKKA) 293

Resim 4.7. Basamaklı Tünel Girişindeki Ön Basamaklar ve Direk Delikleri (KKKA). 294

Resim 4.8. Basamaklı Tünel Sonunda Yan Duvarda Oluşturulmuş Nişler (KKKA)..... 294

Resim 4.9. Basamaklı Tünel Sonunda Ana Basamak Hattından Farklı Doğrultuda Oluşturulmuş Yedi Basamak (KKKA) 295

Resim 4.10. Sarnıç/Kaya Ambarı ve Kaya Yüzeyindeki Murç İzleri (KKKA) 295

Resim 4.11. İç Kale Batı Mekân 1 (KKKA)..... 296

Resim 4.12. İç Kale Batı Mekân 2 (KKKA)..... 296

Resim 4.13. İç Kale Batı Mekân 3 (KKKA)..... 297

Resim 4.14. İç Kale Batı Mekân 4'te Ele Geçen Pithoslar (KKKA)..... 297

Resim 4.15. İç Kale Batı Mekân 4 (KKKA)..... 298

Resim 4.16. İç Kale Batı Mekân 5 (KKKA)..... 298

Resim 4.17. İç Kale Batı Mekân 6 ve 5'in Girişleri (KKKA) 299

Resim 4.18. İç Kale Batı Mekân 6 ve 5 Buluntuları (KKKA)..... 299

Resim 4.19. İç Kale Batı Mekân 6 İçerisinde Tespit Edilen Çatı Kiremitleri (KKKA). 300
Resim 4.20. İç Kale Batı Mekân 7 (KKKA)..... 300
Resim 4.21. İç Kale Batı Mekân 7 Zemin Dolgusu (KKKA)..... 301
Resim 4.22. İç Kale Batı Mekân 8 (KKKA)..... 301
Resim 4.23. İç Kale Batı Mekân 8 Giriş Basamakları (KKKA)..... 302
Resim 4.24. İç Kale Batı Mekân 8'den Bazı Buluntular (KKKA)..... 302
Resim 4.25. İç Kale Batı Mekân 9 İçerisinde Devrilmiş Kerpiç Bloklar (KKKA)..... 303
Resim 4.26. İç Kale Batı Mekân 9 İçerisindeki Ana Kaya Düzeltileri (KKKA)..... 303
Resim 4.27. İç Kale Batı Mekân 10 (KKKA)..... 304
Resim 4.28. İç Kale Batı Mekân 11 Zemin Dolgusu (KKKA)..... 304
Resim 4.29. İç Kale Batı Mekân 12 (KKKA)..... 305
Resim 4.30. İç Kale Batı Mekân 13 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 305
Resim 4.31. İç Kale Batı Mekân 13 ve Çevresinden Geçen Suyun Olası Güzergâhı (KKKA)..... 306
Resim 4.32. İç Kale Doğu Mekân 1'in Geç Evre Zemini (KKKA)..... 306
Resim 4.33. İç Kale Doğu Mekân 1 İçerisinde Ele Geçen Seramikler (KKKA)..... 307
Resim 4.34. İç Kale Doğu Mekân 2 (KKKA)..... 307
Resim 4.35. İç Kale Doğu Mekân 2 İçerisinde Ele Geçen Bazı Kaplar (KKKA)..... 308
Resim 4.36. İç Kale Doğu Mekân 3 (KKKA)..... 308
Resim 4.37. İç Kale Doğu Mekân 3 ve İç Kale Batı Mekân 5'in Plan Benzerlikleri (KKKA)..... 309
Resim 4.38. İç Kale Doğu Mekân 4 (KKKA)..... 309
Resim 4.39. İç Kale Doğu Mekân 4'e Yamaçtan (Doğudan) Bakış (KKKA)..... 310
Resim 4.40. İç Kale Doğu Mekân 5 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 310
Resim 4.41. Kapı/Su Yapısı (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 311
Resim 4.42. Kapı/Su Yapısı (KKKA)..... 311

Resim 4.43. Batı Yamaç Üzerinde Kuzey Teras'a Erişimin Sağlandığı Basamaklar (KKKA) 312

Resim 4.44. Kaya Kült Alanı'nı Kapatan Taş Yığma'nın Görülmeye Başlanması (KKKA) 312

Resim 4.45. Taş Yığma'nın Tamamen Ortaya Çıkartılışı (KKKA) 313

Resim 4.46. Taş Yığma'da Ele Geçen Bazı Buluntular (KKKA) 313

Resim 4.47. Taş Yığma'nın Kaldırılışından Sonra Kaya Kült Alanı'nın Açığa Çıkartılması (KKKA)..... 314

Resim 4.48. Kuzey Teras Batı Mekân 1 (KKKA)..... 314

Resim 4.49. Kuzey Teras Batı Mekân 1'deki Çalışmalar Esnasında Karşılaşılan Kiremitli Tabaka (KKKA)..... 315

Resim 4.50. Kuzey Teras Batı Mekân 2 (KKKA)..... 315

Resim 4.51. Kuzey Teras Batı Mekân 2'de Ele Geçen Pithoslar (KKKA)..... 316

Resim 4.52. Kuzey Teras Batı Mekân 3'ün Zeminindeki Bazı Kaplar (KKKA)..... 316

Resim 4.53. Kuzey Teras Batı Mekân 4 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 317

Resim 4.54. Kuzey Teras Batı Mekân 4'ün Kapatılmış Girişi ve Basamakları (KKKA) 317

Resim 4.55. Kuzey Teras Batı Mekân 5 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 318

Resim 4.56. Kuzey Teras Batı Mekân 5 İçerisinde Ele Geçen Bazı Seramikler (KKKA) 318

Resim 4.57. Kuzey Teras Batı Mekân 6 Doğu Duvarı İç Yüzündeki Sıva Kalıntıları (KKKA) 319

Resim 4.58. Kuzey Teras Batı Mekân 6 Zeminindeki Geniş Yangın Tabakası (KKKA) 319

Resim 4.59. Kuzey Teras Batı Mekân 6'nın Ana Kaya Zemininin Dolgulanması ve Kuzeydoğu Köşedeki Olynthos Tipi Değirmen (KKKA)..... 320

Resim 4.60. Kuzey Teras Batı Mekân 7'nin Kuzey Teras İç Sahanlık Alanına Çıkıntı Yapan Kısmı (KKKA) 320

Resim 4.61. Kuzey Teras Batı Mekân 7'nin Sonradan Kapatılan Girişi (KKKA)..... 321

Resim 4.62. Kuzey Teras Batı Mekân 7'nin Mekân İçi Basamakları (KKKA) 321

Resim 4.63. Kuzey Teras Batı Mekân 7 İçerisinde Ele Geçen Sağlam Stroter (KKKA) 322

Resim 4.64. Kuzey Teras Batı Mekân 8'e Giriş Yapılan Doğu ve Batı Geçişler, Kybele Heykelinin İçerisine Koyulduğu Niş ve Mekânın Güney Duvarı (KKKA) 322

Resim 4.65. Kuzey Teras Batı Mekân 8'in Kuzey Duvarı ve Kuzeybatı Payandası İç Yüzündeki Sıvalar (KKKA)..... 323

Resim 4.66. Kuzey Teras Batı Mekân 8'in Kuzey Duvarının Üzerine Oturduğu İki Kademeli Ana Kaya ve Su Kanalı (KKKA) 323

Resim 4.67. Kuzey Teras Batı Mekân 8'e Kale Dışından Erişimin Sağlandığı 2. Kapının Milinin Oturduğu Boşluk (KKKA)..... 324

Resim 4.68. Kuzey Teras Batı Mekân 9'un Üzerini Örten Kiremitler ve Ahşap Konstrüksiyonda Kullanılan Çiviler (KKKA) 324

Resim 4.69. Kuzey Teras Batı Mekân 9 İçerisinde Ele Geçen 15 Adet Pithos (KKKA) 325

Resim 4.70. Kuzey Teras Batı Mekân 10'u Doğu Yönde Sınırlayan Payandanın Diğer Mekânlardaki Mimari Unsurlarla Doğrultusal Uyumu (KKKA)…… 325

Resim 4.71. Kuzey Teras Batı Mekân 10'un Kuzey Duvarı Üzerindeki Kerpiç Sıraları (KKKA) 326

Resim 4.72. Kuzey Teras Batı Mekân 10'un Taş Döşeli Zemini ve Kurban Çukuru (KKKA) 326

Resim 4.73. Kuzey Teras Batı Mekân 11'in Kuzeydoğu ve Güneydoğu Duvarlarının İç Yüzlerindeki Sıvalar (KKKA) 327

Resim 4.74. Kuzey Teras Batı Mekân 11'in Güneydoğu Duvarının Ahşap Kazıklarla Desteklenmesi ve Mekânın Ortasındaki Olynthos Tipi Değirmen ile Kumtaşı Tekne (KKKA) 327

Resim 4.75. Kuzey Teras Batı Mekân 11'in Kuzeydoğu ve Güneydoğu Duvarlarındaki Kerpiç Sıraları ve Kumtaşı Gülleler (KKKA) 328

Resim 4.76. Kuzey Teras Batı Mekân 12 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 328

Resim 4.77. Kuzey Teras Batı Mekân 12'nin Kuzeydoğu Boşluğuna Yerleştirilen Basamaklar ve Platform (KKKA)..... 329

Resim 4.78. Kuzey Teras Batı Mekân 12'nin Kapatılmış Girişi (KKKA)..... 329

Resim 4.79. Kuzey Teras Batı Mekân 13 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 330

Resim 4.80. Kuzey Teras Batı Mekân 13'ün Kuzeydoğu Duvarında Görülen Ahşap Hatıl Boşluğu (KKKA) 330

Resim 4.81. Kuzey Teras Batı Mekân 13 ve 12 Arasındaki Kerpiçlerle Kapatılmış Geçiş (KKKA) 331

Resim 4.82. Dionysos Altarı (Kuzey Teras Doğu Mekân 1) (Hava Fotoğrafı) (KKKA) 331

Resim 4.83A-B. Dionysos Altarı'nın Üst Sekisinden Ele Geçen Bazı Eserler (KKKA) 332

Resim 4.84. Kuzey Teras Doğu Mekân 2 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 333

Resim 4.85. Kuzey Teras Doğu Mekân 2'nin Doğu Duvarına Bitişik Muhtemel Basamaklar? (KKKA)..... 333

Resim 4.86. Kuzey Teras Doğu Mekân 3 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)..... 334

Resim 4.87. Kuzey Teras Doğu Mekân 3'ün Doğu Duvarı Üzerindeki Korunmuş Kerpiç Bloklar (KKKA)..... 334

Resim 4.88. Kuzey Teras Doğu Mekân 3'e Geniş Sahanlıktan Girişin Yapıldığı Açıklık (KKKA) 334

Resim 5.1. Duvarlarda Kullanılan Pembeye Çalan Renkte Andezit Taşlar (KKKA) 335

Resim 5.2. Sade Dolgu Tekniği ile Oluşturulmuş Duvarlar (KKKA)..... 336

Resim 5.3. Kum Taşı Bloklarda Gözlemlenen Fosiller (KKKA)..... 336

Resim 5.4. İç Kale 2. Kapısında Kullanılan Kum Taşı Bloklar (KKKA) 337

Resim 5.5. Kybele Heykeli Önünden Geçen Kanalda Kullanılan Kum Taşı Bloklar (KKKA) 337

Resim 5.6. Taş Temel Üzerindeki Kerpiçler (KKKA) 338

Resim 5.7. Kerpiçlerin Birbirlerine Tutunmasını Sağlayan İnce Harç Tabakası (KKKA) 338

Resim. 5.8. İn-situ Biçimde Gün Yüzüne Çıkartılan 15 Sıra Kerpiç Duvar (KKKA) ... 339

Resim. 5.9. A- Kuzey Teras Batı Mekân-7'nin Kerpiçle Kapatılmış Girişi B- Kuzey Teras Batı Mekân-4'ün Kerpiçle Kapatılmış Girişi (KKKA)..... 339

Resim 5.10. KTBM-8'in Sıvalı Duvarları (KKKA) 340

Resim 5.11. KTBM-11'in Doğu Duvarının Dış Yüzündeki Sıva Kalıntısı (KKKA)..... 340

Resim 5.12. İç Kale Giriş Kapısı/Su Yapısı Üzerindeki Kenet ve Zıvanalar (KKKA).. 341

Resim 5.13. Kybele Kapısı'nın Güney Kanadında Kullanılan Kenet ve Zıvanalar (KKKA) 341

Resim 5.14. Kybele Kapısı'nın Kuzey Kanadında Kullanılan Zıvana (KKKA)..... 342

Resim 5.15. KTBM-11'in İçerisinde Ele Geçen Ahşap Direk veya Çatı Kirişi (KKKA) 342

TABLOLARIN ve GRAFİKLERİN LİSTESİ

Tablo **Sayfa**

Tablo 1. Kurul Kalesi Mekânlarının Fonksiyonlarını Gösteren Tablo (A. E. Bulut) 344

Grafik

Grafik 1. Kurul Kalesi Mekânlarının Fonksiyon Dağılımı (A. E. Bulut)..... 345

Grafik 2. Kurul Kalesi'nde Ele Geçen Çivilerin Tipolojik Dağılımı (A. E. Bulut)..... 345

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AKMED	*Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü*. Antalya.
ANRW	*Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Berlin, New York.
AS	*Anatolian Studies*. Ankara.
AST	*Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara
BAR	*British Archaeological Reports*, Oxford.
BCH	*Bulletin de Correspondance Hellénique.* Paris, Athénes.
BMC Pontus	*A Cataloque of the Greek Coins of Pontus, Paphlagonia, Bithynia and The Kingdom of Bosporos*. By. W. Wroth, London, 1889.
CollAn	*Colloquium Anatolicum*. İstanbul**.**
CQ	*The Classical Quarterly*. Oxford.
DTCFD	*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Ankara.
GRBS	*Greek, Roman and Byzantine Studies*. Durham
HSPh	*Harvard Studies in Classical Philology*.
IstMitt	*Istanbuler Mitteilungen*. İstanbul.
JdI und AA	*Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* und *Archäologischer Anzeiger*.
JHS	*Journal of Hellenic Studies*. London.
JRS	*Journal of Roman Studies*. London.
JRGS	*Journal of the Royal Geographical Society*. London.
KST	*Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara.

MKKS	*Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*.
OIP	*Oriental Institute Publications*. Chicago.
OLBA	*Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları*. Mersin.
Proc Soc Antiq Scot	*Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland.*
RE	*Paulys Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart (München).
RSN	*Revue Suisse de Numismatique*. Bern.
TAD	*Türk Arkeoloji Dergisi*. Ankara.
TAPhA	*Transactions and Proceedings of the American Philological Association. Atlanta*, Georgia.
TEBE	*Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*. İstanbul.
TTKY	*Türk Tarih Kurumu Yayınları*. Ankara.
TÜBA-AR	*Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, İstanbul.

Diğer Kısaltmalar	**Açıklama**
AD	Anno Domini
BC	Before Christ
bkz.	bakınız
cm³	santimetreküp
Çev.	Çeviren
Çiz.	Çizim
diğ.	Diğerleri
dn.	Dipnot
Ed	Editor/Editör
Eds	Editors/Editörler
Fig.	Figür
Har.	Harita
Hrsg.	Herausgeber

İKBM	İç Kale Batı Yamaç Mekânı
İKDM	İç Kale Doğu Yamaç Mekânı
KKKA	Kurul Kalesi Kazı Arşivi
KTBM	Kuzey Teras Batı Yamaç Mekânı
KTDM	Kuzey Teras Doğu Yamaç Mekânı
Lev.	Levha
m²	metrekare
m³	metreküp
MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra
Mm	mikrometre
no.	numara
Pl.	Plate
p.t.	pişmiş toprak
Res.	Resim
PhD	Doctor of Philosophy
Tab.	Tablo
Taf.	Tafel
Trans.	Translation
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
ve diğ.	ve diğerleri
Vol.	Volume

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun var olduğu günden bu yana yeme-içme ihtiyacı kadar önemli bir ihtiyacı daha bulunmaktadır: Barınma. İnsan topluluklarının yaşadığı zaman dilimi ve coğrafya, bu ihtiyacın giderilmesi hususunda çok geniş bir yelpazede seçenekler sunmuştur. Topluluklar, öncelikle mağara gibi hâlihazırda mevcut olan sığınaklarda yaşamış, ilerleyen süreçte teknolojinin gelişmesiyle çamurdan ve taşlardan faydalanarak basit düzende evler yapmışlardır. Neolitik Dönem ile birlikte kollektif bir akılla ilk yerleşimler kurulmaya başlanmış ve kentleşmeye giden sürecin temelleri atılmıştır. İnsanoğlunun teknolojik gelişmeler yoluyla olanaklarını arttırması, daha dayanıklı, daha anıtsal yapılar ortaya koymasını mümkün kılmıştır. Uygarlık geliştikçe kentler de büyümüş, mimari bilgi birikimi önemli ölçüde artmış ve nihayetinde bu süreç bizleri devasa kentlere, anıtsal tapınaklara, görkemli mezar yapılarına vb. götürmüştür.

Anadolu, bu gelişimin en iyi izlenebildiği sahnedir. Yukarıda birkaç cümle ile ifade edilmeye çalışılan gelişim, Anadolu'nun binlerce yıllık geçmişine tanıklık eden Karain, Göbeklitepe, Çatalhöyük, Troia, Hattuşa, Gordion, Ephesos, Pergamon vb. gibi çağının en önemlileri arasında değerlendirilen yerleşimlerde süreçsel bir akışla net bir şekilde izlenebilmektedir. Anadolu'nun her bir bölgesi, coğrafyanın ve insanların yaratıcılıklarının etkisiyle, sanatta, kentleşmede ve mimaride kendine has özellikler göstermiştir. Her bölge kendi başına ayrı bir değerin, ayrı bir kültürel birikimin yansıması olmuştur.

Karadeniz Bölgesi, Anadolu'nun diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında, bu değer ve birikim hakkında daha az araştırmanın yürütüldüğü, dolayısıyla daha az bilgi sahibi olduğumuz bir coğrafyadır. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Ege, Akdeniz bölgelerindeki ılıman iklimle daha büyük ve etkileyici yerleşimler kurulmuş ve araştırmacıların ilgisi doğal olarak buralara yoğunlaşmıştır. Diğer bir neden, Karadeniz Bölgesi'nin çok yağışlı bir iklime sahip olması ve bunun getirdiği bir sonuç olarak çok yoğun bir bitki örtüsünün yüzeydeki birçok şeyin üzerini örtmesidir. Kalıntılar, bu güçlü bitki örtüsünün altında farkedilememekte ve dolayısıyla araştırmacıların dikkatini çekememektedir. Başka bir neden ise bölgenin arazi yapısının oldukça engebeli olmasıdır. Özellikle Doğu Karadeniz'deki dağlık araziler, bölgede araştırma yapmayı güçleştirmektedir. Esasında, bilhassa Klasik çağlarda

olmak üzere, bölge çok sayıda yerleşime sahne olmuş, birçok mitte adından söz ettirmiştir. Hellenistik Dönem'de Pontos Krallığı'nın (MÖ. 301-63) kurulmasıyla Orta ve Doğu Karadeniz'de iskân yoğunlaşmış, daha önceden kurulan kentlerin üzerine Pontos Krallığı yerleşimleri tesis edilmiştir.

Tüm bu olumsuz durumlara rağmen bölgede son yıllarda çok önemli araştırmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Birçok yüzey araştırmasının yanı sıra, İkiztepe (Bafra, Samsun), Oluz Höyük (Amasya), Komana Pontika (Tokat) vb. gibi yerleşimlerde yürütülen arkeolojik kazılar bölge hakkındaki bilgilerimizin önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. Bahsigeçen yerleşimlere, 2010 yılında arkeolojik kazıların başladığı ve elde edilen önemli sonuçlarla mevcut arkeolojik dağarcığa yeni ve çarpıcı bilgiler sunan bir yerleşimi daha ekleyebiliriz: Kurul Kalesi.

Antik Çağ kaynaklarında kaleden söz edilmemesi ve süregelen kazılarda şimdiye kadar herhangi bir epigrafik buluntuya rastlanılmaması nedeniyle Antik Çağ'daki ismini bilemediğimiz Kurul Kalesi, deniz seviyesinden 571 metre yüksekliği ile bulunduğu coğrafyanın en hâkim noktalarından birisidir. Kıyıdan kuş uçuşu yaklaşık 9 kilometre içerde yer almasıyla Karadeniz'i (*Pontos Aksenos*/*Euksenos*) ve olası deniz trafiğini kontrol edebilecek bir lokasyondadır. Ayrıca, Sivas-Koyulhisar sınırlarından doğup Kuzey Karadeniz Dağları (Paryadres Dağları) içerisinden kuzeye doğru akan Melet Irmağı (Melanthios), kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlesine güneyden temas edip doğusundan kıvrıldıktan sonra Karadeniz ile buluşur. Melanthios Irmağı, Kurul Kalesi halkının ekonomik ve günlük yaşayışında şüphesiz çok önemli bir konumda olmalıdır.

Pontos Krallığı'nın *territorium*unda yer alan Kurul Kalesi, krallığın son ve en önemli hükümdarı VI. Mithradates'in egemenlik periyoduna denk gelen MÖ. 120-63 yılları arasında bölgedeki bir kalede dinsel, gündelik, ekonomik hayatın nasıl olduğunu göstermesi açısından eşsiz bir konumda yer almaktadır. Kalede bilhassa yerleşimin sona erdiği MÖ. 65-63 yıllarından sonra bir yerleşim katmanı bulunmaması, yapıların nispeten daha sağlam bir şekilde günümüze ulaşmasına ve elde edilen verilerin arkeolojik kontekstler içerisinde çok daha sağlıklı değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

Kurul Kalesi, tahkimatlı askeri garnizonları tanımlamak için kullanılan *phrourion* tipinde bir yerleşim karakterine sahiptir. Güney, batı ve doğu yönlerinde

neredeyse erişilemez olan kaleye, bugün Bayadı Mahallesi tarafında yer alan, diğer yönlere göre daha elverişli bir yamaç eğimine sahip kuzey-kuzeybatı yönünde erişim sağlanmaktadır. Üzerinde yer aldığı andezit-kireç taşı kaya kütlesinin zirvesinde güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan bir sırt yerleşimi sergilemektedir. Doğu-batı yönde oldukça dar olan yerleşim alanı kuzey-güney yönde ise yaklaşık 300 metre uzunluğa sahiptir. Zirve yerleşiminin büyük bir kısmı açığa çıkartılmış vaziyettedir. Ancak eteklerde ve yerleşim için nispeten daha uygun alanlar sunan hafif eğimli düzlüklerde yerleşimin varlığının tespitine dair bir çalışma henüz yürütülmemiştir. Kurul Kalesi'ndeki çalışmalarda uzun vadeli amaç, öncelikle kayalığın sırtındaki yerleşimin tamamen açığa çıkartılıp konservasyon ve restorasyon çalışmalarının gerçekleştirilmesidir.

Kazı çalışmalarının henüz ilk yıllarında, yerleşim bakımından araziden maksimum düzeyde faydalanıldığı ve bu kapsamda kaya kütlesinin sırtında iki yamaca bakan mekân dizileri oluşturulduğu, mekân dizilerinin ortasında mekânlara erişimin sağlandığı ince uzun bir koridor yer aldığı anlaşılmıştır. Bu yerleşim mantığının yerleşim alanının diğer kesimlerinde de devam ettiği ilerleyen süreçte görülmüş ve Kurul Kalesi'nin mimari yapılanma karakterinin özünü oluşturduğu anlaşılmıştır.

Kurul Kalesi'nde yapılaşma, mekân adı verilen mimari birimlerden oluşmaktadır. Mekân olarak atfedilen otuz sekiz birimden dördü ana kaya oyularak, düzeltilerek ve kesilerek oluşturulmuştur. Diğer 34 mekân ise neredeye tamamı duvarlarla sınırlandırılmış oda benzeri mimari birimlerdir. Alandan tasarruf sağlamak adına mekânların neredeyse hepsi birbirine temas eder biçimde inşa edilmişlerdir. İnşa tekniği açısından duvarlar inşa edilmeden önce duvarların üzerine oturacağı ana kaya yüzeyi düzeltilmekte ve böylece daha iyi bir statik sağlanmaktaydı. Ardından duvarların iç ve dış yüzlerine nispeten daha düz ve büyük taşlar yerleştiriliyor ardından iki yüzün arasına küçük ve orta boyda moloz taşlar ve çamur/harçla bir dolgu oluşturuluyordu. Böylece duvarların temeli elde edilmiş oluyordu. Taş temelin inşasından sonra -çoğunlukla- yan yana üç sıra kerpiçle duvarlar yükseltiliyordu. Bu inşa tekniği, bazı çok iyi korunmuş duvarlarda kendisini göstermektedir.

Kurul Kalesi iki ana çalışma alanından oluşmaktadır. Bunlardan ilki İç Kale, diğeri ise Kuzey Teras'tır. Kazı çalışmaları ilk olarak İç Kale'de başlamış ve kuzeydoğuya doğru yeni mekânların tespiti ile devam etmiştir. 2013 yılından itibaren

de Kuzey Teras'ta çalışmalar yürütülmektedir. Yerleşim şeması olarak birbirine benzeyen bu iki sektörden İç Kale, Kuzey Teras'a göre yaklaşık 20 metre yüksekte bulunmaktadır. İki sektör birbirlerine bir koridor ve merdivenlerle bağlanmakta olup, iki sektör arasında bir mekân tespit edilememiştir.

"Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Mimarisi" adlı tez çalışmasında Pontos Krallığı egemenlik sınırları içerisindeki bir VI. Mithradates Dönemi yerleşimi mimari açıdan irdelenmektedir. İlk kez bu döneme ait bir yerleşiminin düzenli kazılarla elde edilmiş mimari verileri değerlendirilmiş olmaktadır. Böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesindeki öncelikli amaç, Kurul Kalesi'nin mimari açıdan dokümantasyonunun yapılması ve elde edilen bilgilerin paylaşılmasıdır. Daha sonra, açığa çıkartılmış mekânların hangi amaç ya da amaçlarla kullanıldıklarına dair önerilerde bulunulmaya ve böylece Kurul Kalesi halkının ihtiyaçlarına nasıl bir mimari yanıt verildiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bir diğer hedefi, Anadolu Pontos'unda yer alan Hellenistik Dönem yerleşimlerindeki mimari karakterle Kurul Kalesi mimari varlığı arasında benzerliklerin tespiti, buradan hareketle olası ilişkilerin mevcudiyetinin sorgulanmasıdır. Çalışmamızdaki bir diğer amaç, inşa faaliyetlerinde kullanılmış olan malzeme ve materyallerin ortaya koyulması, tasnifi ve bu malzeme ve materyallerin arkeometrik laboratuvar analizlerinin değerlendirilmesi olarak öne çıkmaktadır. Bölgede kazısı yapılmış/yapılan Hellenistik ya da VI. Mithradates Dönemi yerleşimlerinin sayısı oldukça azdır. Tez çalışmamız kapsamında gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli bir amaç da bölgede gelecekte yapılacak kazılar vasıtasıyla gün yüzüne çıkartılacak çağdaş yerleşimlerin mimari karakterleri ve yerleşim dokusu bakımından Kurul Kalesi mimari özelliklerinin bir altlık oluşturmasıdır. Böylece mimari veriler ışığında geçmişte bölge insanının teknik ya da kültürel alışveriş içerisinde olup olmadığı ortaya koyulabilecektir.

Tez çalışmamız bağlamında faydalanılan başlıca kaynak, 2010 yılında beri süregelen kazılarda günlük tutulan raporlar ve kazı arşivi olmuştur. Bu raporlarda gün içerisinde açmalarda neler gerçekleştiğine değinilirken kazı arşivinde arazi, buluntu ve hava fotoğraflarının yanı sıra plan çizimleri de yer almaktadır. Kurul Kalesi rölöve ve restorasyon çalışmaları kapsamında 2010-2017 yılları arasında açığa çıkartılan alanların plan ve kesit çizimleri KÖK Mimarlık tarafından tamamlanmıştır. Bahsi geçen çizimlerden de yer yer tez çalışmamızda faylanılmıştır.

Çalışma sürecinde, öncelikle ilk yıldan itibaren kazı raporları okunmuş ve açığa çıkan mekânlar hakkında bilgiler edinilmiştir. Bu bilgiler fotoğraf ve çizimlerle harmanlanarak mekânlar hakkında metinler oluşturulmuştur. EKLER kısmında her mekâna dair fotoğraflar ile plan ve kesit çizimleri yer almaktadır. Ardından, mimaride kullanışmış bazı materyallerden (çatı kiremitleri, çiviler, kenet vb.) en iyi durumda olanlar fotoğraflanmış ve çizimleri yapılmıştır. Bu bilgiler de EKLER kısmında yer almaktadır. Tüm süreçte yer yer kütüphane çalışmaları yapılarak, özellikle Pontos Bölgesi'nde yer alan Hellenistik Dönem yerleşmeleri ve malzeme ile materyaller hakkında bilgi toplamak adına kütüphane çalışmaları yürütülmüştür.

"Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Mimarisi" adlı tez çalışması "Giriş" ile "Değerlendirme ve Sonuç" bölümleri dışında dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Pontos Krallığı'nın kuruluşundan çöküşüne kadar devam eden tarihsel süreç özet bir şekilde verilmiştir. Daha sonra, Kurul Kalesi'nin içerisinde yer aldığı Pontos Bölgesi'nin coğrafi özelliklerine değinilmiştir. Kurul Kalesi'nin ve çevresinin coğrafi ve topografik özelliklerinden de bahsedildikten sonra bu bölüm altında son olarak, Kurul Kalesi hakkında bilgi veren bilimsel literatüre değinilmiş ve Kurul Kalesi kazı ekibinin yayımladığı tüm yayınlar ve tezler kısa bir şekilde tanıtılmıştır.

İkinci bölümde Pontos Bölgesi'ndeki Hellenistik Dönem yerleşmeleri ve aynı döneme ait mezar anıtlarının mimari karakterleri konu edinilmiştir. Pontos Bölgesi'ndeki kazı ve araştırmaların yetersiz olması nedeniyle az sayıda Hellenistik Dönem lokasyonu mevcuttur. Bu da karşılaştırma örneklerinin az olmasına sebep olmuştur. Amisos (Samsun) territoriumundan üç adet mezar anıtı, Oluz Höyük (Amasya), Amasya Harşena Kalesi, Cıngırt Kayası (Fatsa, Ordu), Aretias Adası (Giresun) gibi yerleşimlerdeki Hellenistik Dönem mimarisi tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümde Kurul Kalesi mimarisi detaylı bir biçimde tanıtılmıştır. Tez kapsamında "İç Kale" ve Kuzey Teras" sektörleri çalışılmıştır. Bu sektörlerde 2010 ve 2019 yılları arasında yürütülen çalışmalarda açığa çıkan mimari birimler kapsam dâhilindedir. Kurul Kalesi mimarisi, "İç Kale" ve "Kuzey Teras" olmak üzere iki ayrı bölümde çalşılmıştır. Daha sonra bu iki sektör "kaya mimarisi" ve "mekân mimarisi" olmak üzere iki ayrı biçimde işlenmiştir. İç Kale'de yer alan kaya mimarisi sınıfına giren mekânlar dışında tüm mekânlar, yer aldığı konuma bağlı olarak "doğu" ya da "batı yamaç" başlığı altında irdelenmiştir. Mekânlar, ad sırasına göre sıra ile

tanıtılmıştır. Tüm mimari birimlerin nicel ve nitel özellikleri, korunma durumları, içerlerinden ele geçen buluntular, yapıların olası fonksiyonları vb. bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Kurul Kalesi mimariside kullanılan malzemeler ve materyaller ile bunların laboratuvar analizlerine yer verilmiştir. Taş malzemeler başlığı altında Kurul Kalesi mimarisinde kullanılmış taş çeşitleri; toprak malzemeler başlığı altında harç, sıva kerpiç gibi materyaller; metal malzemeler kategorisinde çiviler, kenetler ve zıvanalara değinilmiştir. Kurul Kalesi'nde iyi korunmuş ahşap malzemelere rastlanılmamıştır. Ancak, yanmış halde ele geçmiş çok miktarda ahşap kalıntısı gözlemlenmiştir. Bu bölümde ayrıca bahsi geçen malzeme ve materyallerin laboratuvar analiz sonuçlarına da yer verilmiştir. Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ve Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) Laboratuvarı'nda 2018 yılında gerçekleştirilen bu analizlerde birim hacim ağırlığı, su tutma kapasitesi, gözeneklilik gibi fiziksel temel testler gerçekleştirilmiş, daha sonra kondaktometrik analiz ile örneklerin suda çözünen tuz miktarları ve tuz (anyon) tipleri ortaya konmuştur. Diğer yandan, Agrega-bağlayıcı ve agregada tane boyutu dağılımı (granülometrik) analizleri de harçların ve sıvaların özelliklerini ortaya koymak için uygulanan analizler olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın "Sonuç" Bölümünde ise tüm veriler değerlendirildikten sonra Kurul Kalesi mimarisi ile ilgili genel bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Kurul Kalesi mimari karakteri ile ilgili bilgiler, mekânların kullanıldıkları yıllara dair öneriler, mekânların fonksiyonlarına dair görüşler, gelecek çalışmalar hakkında düşünceler, koruma ve restorasyona dair öneriler gibi yorumlar bu bölümde son söz olarak ifade edilmiştir.

2. KURUL KALESİ VE ÇEVRESİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE COĞRAFİ KONUMU

2.1. Pontos Krallığı Tarihsel Süreci

Pontos Krallığı, MÖ. 301 – 63 yılları arasında Pontos Bölgesi olarak adlandırılan Orta Kuzey ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde gelişmiş, daha sonra Karadeniz'in doğusu, kuzeyi ve Yunanistan'ın neredeyse yarısında hâkimiyet kurmuş Hellenistik Dönem Anadolu krallıklarından bir tanesidir. Pontos Krallığı'nın egemen olduğu Kuzey Anadolu toprakları çok eski dönemlerden itibaren yerleşim görmüştür. Bölgede yapılan çalışmalarla Paleolitik Dönem'den[1] bu yana yerleşimin olduğu anlaşılmaktadır. İkiztepe[2] (Bafra), Maşathöyük[3] (Tokat), Oluzhöyük[4] (Amasya), Akalan (Samsun)[5] vb. gibi yerleşimler, Tunç ve Demir Çağı'nda bölgenin önemli iskân noktalarındandır. Klasik çağlar içerisine girildiğinde, Büyük Kolonizasyon döneminde (MÖ. 750-550) Kıta Yunanistan ve Ionia kıyılarından Karadeniz'e gelen kolonistlerce özellikle kıyı kesimin yerleşim gördüğü bilinmektedir[6].

Pontos Krallığı'nın hâkimiyet alanı Orta ve Doğu Karadeniz olmasına rağmen, krallığın ilk izleri Paphlagonia Bölgesi'nde aranmalıdır. Güçlü bir aile/hanedanlıktan krallığa geçişin ilk adımı, Pontos'un ilk kralı olarak görülen Mithradates[7] I Ktistes'in

[1] Kökten, I. K. (1951). "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler", *DTCFD* IX (3), 202; Kökten, I. K. (1962). "Anadolu Ünye'de Eski Taş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular". *DTCFD* XX(3-4), 275-279. Erol, A. F. (2020). *Yüzey Araştırmaları Işığında Fatsa*, Ankara: Bilgin Yayınevi, 20-22.

[2] Bilgi, Ö. (1983). "1981 Dönemi İkiztepe Kazıları", *KST* IV, 49-54.

[3] Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

[4] Dönmez, Ş. (2017a). "Oluz Höyük 2009 Dönemi Çalışmaları", (Haz.) Dönmez, Ş., *Amasya – Oluz Höyük. Kuzey – Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid Yerleşmesi, 2009 – 2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar*, Amasya, 36 vd.

[5] Atasoy, S. (2003). "Amisos", (Eds) Grammenos, D. V., Petropoulos, E. K., *Ancient Greek Colonies in the Black Sea* II, Thessaloniki: Publications of the Archeaological Institute of Northern Greece, 1339, dn. 28; Dönmez, Ş. (2004). "Akalan Hakkında Yeni Gözlemler". *Anadolu Araştırmaları* 17(1), 67-91.

[6] Kolonizasyon hareketlerinin yapısı için bkz. Tsetskhladze, G. R. (1998). "Greek Colonization of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population", (Ed) Tsetskhladze, G. R., *The Greek Colonization of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart: Franz Steriner Verlag, 9-68. Kolonizasyon döneminde Karadeniz'in güney kıyıları için bkz. Boardman, J. (1999). *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*, London, 254-255.

[7] Mithradates, tanrının verdiği anlamına gelen Pers kökenli bir isim olup neredeyse tüm hanedanlık tarafından kullanılmaktadır (Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*, New Jersey: Princeton University Press, 189; Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık, 123, dn. 550). Pontik kralların Pers kökenine dair: Lerouge-Cohen, C. (2017). "Persianism in the Kingdom of Pontic Kappadokia. The Genealogical Claims of the Mithridatids", (Eds) Strootman, R., Versluys, M. J., *Persianism in Antiquity*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 223 vd.

(kurucu) Olgassys Dağları (Ilgaz) eteklerindeki Kimiata Kalesi'ni[8] müstahkem hale getirmesi ve burayı sonraki hamleler için harekât üssü fonksiyonu ile kullanması ile gerçekleşmektedir[9].

Mithradates I Ktistes döneminde (MÖ. 301 – 266) ilk 20 yıl sessiz geçmiş, daha sonra kral doğuya sefer düzenlemiş ve fethinden sonra başkent olacak Amaseia'yı ele geçirmiştir[10]. Yayılım faaliyetleri Amastris'in ele geçirilmesi ile devam etmiştir. Herakleia Pontika ile girişilen hâkimiyet mücadelesini kral ve oğlu Ariobarzanes kazanmış ve Pontos Krallığı önemli bir liman kentine sahip olmuştur[11]. Mithradates I Ktistes, MÖ. 281 yılında bastırdığı, ön yüzünde Athena, arka yüzünde ise '*Kral Mithradates'in*' lejandıyla birlikte ayakta duran bir Nike'nin olduğu altın *stater*[12] ile krallığını adeta resmî olarak ilan etmiştir[13].

Mithradates I Ktistes'in ardından yerine oğlu Ariobarzanes (MÖ. 266/265-250) geçmiştir. Ariobarzanes'in icraatları hakkında günümüze detaylı bilgiler ulaşamamıştır. Onun döneminde Galatlarla ittifak kurulduysa da bu birliktelik kısa sürmüştür[14]. II. Mithradates'in (MÖ. 250 – 220) hükümdarlığında Seleukoslarla evlilik yoluyla kurulan bağ dikkat çekmektedir. Seleukos Kralı Antiokhos II Theos'un kızı Laodike ile evlenen II. Mithradates, hem güçlü bir müttefik kazanmış hem de Hellenistik dünyada tanınır hale gelmiştir[15]. Bu tanınırlığa, MÖ. 227-226 yıllarında Rhodos'ta meydana gelen deprem sonrası Rhodos'a yaptığı yardımlar da katkı

[8] Deresemail Köyü, Eskipazar, Karabük. Kaygusuz, İ. (1983). "Kimistene'den Yazıtlar". *TAD* XXVI (2), 111; Mitchell, S. (2002). In Search of the Pontic Community in Antiquity, *Proceedings of the British Academy. Representation of Empire, Rome and the Mediterrenean World* 114, Oxford University Press, 53; Arslan, 2007: 51, dn. 227.

[9] Strab. XII. 3. 41; Olshausen, E. (1980). "Pontos und Rom (63 v. Chr. – 64. n. Chr.)", *ANRW*, II(7.2), 903-904; McGing, B. C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Leiden: Brill, 15; Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 24; Arslan 2007: 51.

[10] Magie 1950: 189; Arslan 2007: 52.

[11] Memnon. XVI; Arslan 2007: 55-56.

[12] Waddington ve diğ. (1904). W. H. Waddington, E. Babelon et Th. Reinach. *Recueil général des monnaies grecques et romaines de l'Asie Mineure*. Paris: 9, no. 1, Pl. I, fig. 1.

[13] McGing 1986: 19-20; Erciyas 2006: 13; Arslan 2007: 54-55.

[14] Magie 1950: 189; 1087, dn. 37; McGing 1986: 20; Erciyas, D. B. (2006). *Wealth, Aristocracy and Royal Propaganda Under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey*, Leiden: Brill, 14; Arslan, 2007: 58.

[15] McGing 1986: 21; Erciyas 2006: 14.

sağlamıştır[16]. Ayrıca, II. Mithradates Dönemi'nde Amisos, -net olmasa da- krallığın sınırlarına dâhil edilmiştir[17].

II. Mithradates'in ölümünden sonra Pontos hükümdarı olan III. Mithradates'in hükümdarlık dönemi (MÖ. 220 – 197) için antik kaynaklar sessiz kalmış ve bu belirsiz dönem III. Mithradates'in muhtemel yönetim yılları olarak görülmüştür. Kral darp ettirdiği sikkelerin ön yüzünde kısa saçlı, başında diadem bulunan yaşlı bir adam şeklinde betimlenmiştir. Gerçekçi ve individüel ifadesi ile diğer Hellenistik krallardan ayrılmaktadır[18]. Arka yüzde ise İskender tipi yer almaktadır ancak daha sonra sikkelerde sıklıkla görülecek ay-yıldız[19] da işlenmiştir[20].

III. Mithradates'in ardından Pontos tahtına oturan I. Pharnakes'in egemenlik yıllarında (MÖ. 197 – 160/159) krallığın politikalarında ve yayılım alanında gelişmeler olmuştur. II. Mithradates'in torunu olan I. Pharnakes'e kadar, sahip olunan topraklarda hâkimiyeti sağlama ve nadiren görülen önemli bir gücün egemen olmadığı çevre toprakları ele geçirmesi durumu söz konusuyken I. Pharnakes, saldırgan ve yayılmacı bir politika izlemiştir[21]. Kral ilk olarak, MÖ. 188 yılında Pergamon Kralı II. Eumenes'e karşı kurulan ittifak içerisinde yer almıştır. Ancak 4 yıl süren mücadelede Eumenes'e bir üstünlük sağlanamamıştır[22]. I. Pharnakes daha sonra MÖ. 183 yılında ani bir baskın sonucu Sinope'yi ve kısa bir süre sonra da onun kolonileri Kotyora ve Kerasos'u hükümdarlığının sınırlarına katmıştır. Böylece Amastris'ten Zephyrion'a[23]

---

[16] Polyb. V. 88-90; Arslan 2007: 60.

[17] Magie 1950: 186; McGing 1986: 21; Atasoy 2003: 1354. M. Arslan'a göre Amisos, Ariobarzanes Dönemi'nde krallık topraklarına dahil edilmiştir (Arslan 2007: 58).

[18] McGing 1986: 24; Mørkholm, O. (2000). *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta Çıkışından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ö. 336-188)*, (Çev.) Tekin, O., İstanbul: Homer Kitabevi: 144; Erciyas 2006: 15; Callataÿ, F. de. (2009). "First Royal Coinages of Pontos (from Mithradates III to Mithradates V)" (Ed), Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 64.

[19] Ay-yıldızın, Pontos hanedanlığının bir sembolü olduğu düşünülmektedir (Summerer, L. (1995). "Das Pontische Wappen. Zur Astralsymbolik auf den Pontischen Münzen". *Chiron* 25, 304 vd), diğer yandan bunun Men kültü ile alakalı bir sembol olabileceği de öne sürülmektedir (Olshausen, E. (1990). "Götter, Heroen und ihre Kulte in Pontos – ein erster Bericht". *ANRW*, II(18.3), 1888).

[20] McGing 1986: 24.

[21] Magie 1950: 190; McGing 1986: 24; Arslan 2007: 62-63.

[22] McGing 1986: 24-25; Arslan 2007: 63; Kınacı, M. (2014). "I. Pharnakes'in Pergamon Krallığı'na Karşı Savaşı", *Cedrus* II, 207-208.

[23] Olshausen E. ve Biller, J. (1984). *Historisch-geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches. Teil 1, Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithradatiden*, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients 29/1, Reihe B (Geisteswissenschaften), Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag: 177; Wilson, D. R. (1960). *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods*, (Bachelor Thesis) Oxford University, 251.

(Zefre, Espiye) kadar uzanan bölge Pontos Krallığı egemenliği altına girmiştir[24]. Bir diğer Sinope kolonisi olan Trapezus'un I. Pharnakes'in zamanında krallığa dâhil olup olmadığı net değilse de[25] kral, Kerasos üzerinde kendi adını verdiği Pharnakeia kentini kurmuş ve Kotyora'nın halkını bu kente naklettirmiştir[26]. I. Pharnakes'in yayılmacı politikası Anadolu'da olduğu gibi Karadeniz'in kuzeyinde de kendisini göstermiştir. Kırım'da yer alan Khersonessos kenti ile yapılan anlaşmada, kral kente saldıran barbarlara karşı koruma taahhüt etmiş ve Khersonessos'un özgürlüğüne saygı göstermiştir. Buradan, kralın Karadeniz'in kuzeyindeki kentlerin koruyucusu olarak tanındığı çıkarımı yapılabilmektedir[27].

I. Pharnakes'in bastırdığı sikkelerde ön yüzde kralın gerçekçi portresi yer alırken arka yüzde İskender tipinden sıyrılıp ayakta duran bir tanrı[28]/figür ve '*Kral Pharnakes'in*' lejandı bulunmaktadır[29].

I. Pharnakes'in ölümünden sonra yerine kardeşi Mithradates IV Philopator Philadelphos (MÖ. 160/159 – 150) geçmiştir. Onun döneminde öncülünün saldırgan politikalarından ziyade barışçıl ve uyumlu bir tutum izlenmektedir. Roma ile iyi müttefiklik kurulmuş[30], Kappadokia Kralı V. Ariarathes ve Pergamon Kralı II. Attalos ile iyi ilişkiler geliştirilmiştir[31]. IV. Mithradates, kendinden önceki krallar gibi Seleukoslar ile evlilik kurmak yerine kardeşi Laodike ile evlenmiştir[32]. Bu dönemde darp edilen sikkelerin ön yüzünde kral ve kraliçe yer alırken arka yüzünde Zeus ve

[24] Magie 1950: 191; McGing 1986: 26; Arslan 2007: 63-64; Kınacı 2014: 209.
[25] McGing, 1986: 26.
[26] Strab. XII. 3. 17; Arr. *perip*. XVI. 4; Magie 1950: 193; Reinach, T. (1975²). *Mithradates Eupator König von Pontos*, Georg Olms Verlag, 34; Ballesteros-Pastor, L. (2000-2001). "Pharnakes I of Pontus and the King of Pergamum", *Talanta* XXXII-XXXIII, 63; Mitchell 2002 56; Arslan 2007 64-65; Kınacı, M. (2015). "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası", *Cedrus* III, 189.
[27] Magie 1950: 193; McGing, 1986: 30; Hojte, J. M. (2005). "The Date of the Alliance between Chersonesos and Pharnakes (IOSPE I², 402) and its Implications", (Eds) Stolba, V., Hannestad L., *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.*, Gylling: Aarhus University Press, 137 vd; Arslan 2007: 65-66.
[28] BMC Pontus, xxiii; 43, no.1, Pl. VIII, 3; Waddington ve diğ. 1904: 11, no. 4, Pl. I, fig. 7-10; Head, B. V. (1911). *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Oxford: Clarendon Press, 500, no. 5.
[29] McGing, 1986: 32-33; Arslan, 2007: 66-67
[30] Magie, 1950: 194; 1090, dn. 48; Sherwin-White, A. N. (1977). "Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C.". *JRS*(67), 64, dn. 16; Mellor, R. (1978). "The Dedication on the Capitoline Hill", *Chiron* 8, 325-327; McGing 1986, 34; Hojte 2005a: 143-144; Arslan 2007: 67.
[31] Polyb. XXXIII. 12. 1; Magie 1950: 194; McGing 1986: 34-35; Arslan 2007: 67.
[32] McGing, 1986: 35; Arslan, 2007: 68.

Hera, '*birbirini seven kardeşler Kral Mithradates ve Kraliçe Laodike'nin*' lejandı bulunmaktadır[33].

IV. Mithradates'ten sonra tahta geçen Mithradates V Euergetes (MÖ. 150 – 120), öncülünde olduğu gibi Roma ile iyi ilişkileri sürdürmüş, Üçüncü Kartaca Savaşı'nda Roma'ya destek yollamış, MÖ. 133 yılında baş gösteren Aristonikos isyanında Roma'nın isteğiyle Pergamon'a yardım etmiştir[34]. Roma ile kurulan iyi ilişkiler sayesinde Büyük Phrygia toprakları Roma tarafından V. Mithradates'e verilmiştir[35].

Mithradates V Euergetes'in MÖ. 120 yılında Sinope'de öldürülmesinin ardından tahta Mithradates VI Eupator Dionysos[36] (MÖ. 120 – 63) geçmiştir. MÖ. 133 yılında Sinope'de dünyaya gelen VI. Mithradates, Pontos Krallığı hâkimiyetini çok geniş topraklara yaymış, Roma ile ciddi mücadelelerde bulunmuştur. Oldukça farklı bir hayat hikâyesine sahip VI. Mithradates, Pontos Krallığı'nın son hükümdarıdır.

Kral, Pontos ülkesinde hâkimiyetini sağlamadan önce, kendisini öldürmek isteyen annesi Laodike ve kardeşi Mithradates Khrestos'u ortadan kaldırmış ve mutlak güç haline gelmiştir[37]. Babası V. Mithradates'e verilen Phrygia toprakları, MÖ. 116 yılında Romalılarca kralın elinden alınmış ve Asia Minor Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu olay, kralın ölümüne kadar sürecek olan Roma ile mücadelesindeki ilk kıvılcım olarak öne çıkmaktadır[38].

---

[33] Waddington ve diğ. 1904: 12, no. 7, Pl. 1, fig. 13; Head 1911: 500-501, no. 6; Callataÿ 2009: 74-78, Fig. 32-38; 39-41. Yalnızca Laodike'nin işlendiği sikke için bkz: Waddington ve diğ. 1904: 12, no. 8, Pl. I, 14; Callataÿ 2009: 78-79, Fig. 42-43.

[34] App. *Mithr*. 10; Magie 1950: 150; 194; Sherwin-White 1977: 64; McGing 1986: 36; Arslan 2007: 68-69; Akarsu, B. M. (2016). "Two Queens in the Anatolia of the 2nd Century BC: Nysa from Kappadokia and Laodike from Pontos". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 859.

[35] Magie 1950: 194. Kralın, Büyük Phrygia topraklarını elde etmek adına Romalı yetkililere rüşvet verdiği anlaşılmış ve bu durum ileride problemlere sebebiyet vermiştir (App. *Mithr*. 12; Arslan, 2007: 70).

[36] Geç Hellenistik Dönem'de bazı Hellenistik krallar tanrı isimlerini kullanmaya başlamışlardır (Arslan, 2007: 76, dn. 334). VI. Mithradates'in 'Dionysos' lakabını almasının mitolojik bir açıklaması bulunmaktadır. Tanrı Dionysos, annesi Semele'nin karnındayken Zeus'un şimşeği ile yaralanmıştır. Çok benzer bir olay kralın da başına gelmiştir. Kral bebekken çok yakınına düşen bir yıldırım sonucu alnında bir yara izi oluşmuştur. VI. Mithradates' bu yüzden 'Dionysos' lakabını taşımaktadır (McGing, 1986: 46; Ramsay, J. T. (1999). "Mithridates, The Banner of Ch'ih-Yu, and the Comet Coin". *HSPh* 99, 199, dn. 4; Erciyas, 2006: 18, dn. 17). Ayrıca, Büyük İskender'in annesi Olympia, rüyasında rahminin bir yıldırımla vurulduğunu görmüştür (Plut. *Alex*. II. 2). Buradan kralın İskender'e öykündüğü çıkarımı yapılabilmektedir (McGing, 1986: 46).

[37] Memnon. XXX. 2; App. *Mithr*. 112; Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 12; Arslan 2007: 79.

[38] McGing, B. C. (1980). "Appian, Manius Aquillius, and Phrgia", *GRBS* 21(1), 35; Arslan, 2007: 79-80.

VI. Mithradates, ülkesinde gücünü pekiştirdikten sonra Karadeniz'in kuzeyindeki gelişmelere müdahil olmuştur. İskit baskısından bunalan Khersonessos halkı kraldan yardım istemiş ve kral, komutanı Diophantos'u bölgeye göndermiştir. Başarılı mücadeleler sonrasında Bosporos Kralı Parisades, ülkesinin yönetimini krala bırakmıştır[39].

MÖ. 108-107 yılında Bithynia Kralı III. Nikomedes ile işbirliği kuran VI. Mithradates, Paphlagonia topraklarını işgal etmiştir. Paphlagonia'nın dağlık kesimleri Nikomedes'e; daha verimli toprakları ise VI. Mithradates'e düşmüştür[40]. Kral daha sonra Galatia Bölgesi'ne yürümüş, Trokmoi kabilesinin yaşadığı doğu kesimleri ele geçirmiş ve burada Mithradation Kalesi'ni[41] yaptırmıştır[42].

Diğer yandan, Anadolu'da yükselen bu güce karşı bir süre sessiz kalmak durumunda kalan Roma, Iugurtha Savaşı'nın ve Germen kavimlerle olan mücadelelerin bitmesiyle ilgisini Anadolu'ya verebilecek duruma gelmiştir. Mithradates Roma'nın sert müdahalesinden çekinmiş olsa gerek MÖ. 102-101 yıllarında Roma'ya elçiler yollamış ancak bu elçiler hakarete maruz kalıp yargılanmışlardır[43]. Mithradates'in daha sonra Kappadokia'yı işgal etmesi üzerine Roma, Ana tanrıçaya kurban sunma bahanesi ile Marius'u Anadolu'ya göndermiştir[44]. VI. Mithradates ve Marius bir araya gelmiş ve Marius, krala "*Ey Kral! Ya Romalılardan daha güçlü olmayı dene, ya da emredilen şeyi sessiz bir biçimde yap*"[45] diyerek Roma'nın Mithradates'e bakış açısını açıkça iletmiştir. İlerleyen süreçte, Roma'nın da desteği ile MÖ. 96/95 yılında Kappadokia halkı kendi isteği ile Ariobarzanes'i kral olarak seçmiştir[46].

---

[39] Strab. VII. 4. 3; McGing, 1986: 50-51; Arslan, 2007: 80-83. Bosporos Krallığı'nda VI. Mithradates hâkimiyeti için bkz. Molev, E. A. (2009). "Bosporos under the Rule of Mithridates VI Eupator", (Ed) Hojte, J. M. *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 321-328.
[40] Magie, 1950: 197; McGing, 1986: 66; Işık 2001: 12; Erciyas 2006: 20.
[41] Strab. XII. 5. 2. Anderson, J. G. C. (1903). *Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus*, Bruxelles 25 vd; Magie 1950: 1954, dn. 58.
[42] Reinach 1975²: 88; Magie, 1950: 198; McGing 1986: 71; Erciyas 2006: 20.
[43] Diod. XXXVI. 15. 1; McGing 1986: 71-72; Broughton, T. R. S. (1987). "Mistreatment of Foreign Legates and the Fetial Priests: Three Roman Cases". *Phoenix* 41(1), 54 vd; Erciyas 2006: 20-21, dn. 26; Arslan 2007: 94-96.
[44] Plut. *Mar*. XXXI. 2-3; Sherwin-White 1977: 74; Arslan 2007: 99.
[45] Plut. *Mar*. XXXI. 3; Magie 1950: 204; McGing 1986: 76; Arslan 2007: 100; Evans, R. (2011). *Roman Conquest: Asia Minor, Syria and Armenia*, England: Pen & Sword Books, 53; Ballesteros-Pastor, L. (2014). "The Meeting Between Marius and Mithradates and the Pontic Policy in Cappadocia". *Cedrus* II, 229.
[46] Strab. XII. 2. 11; Magie 1950: 205; McGing 1986: 77; Arslan 2007: 102-103.

VI. Mithradates, Bithynia'daki taht karışıklığına müdahil olarak yayılmacı politikasını sürdürmüştür. MÖ. 94 yılında ölen Nikomedes III Euergetes'in yerine Roma'nın desteklediği Nikomedes IV Philopator tahta geçmiştir. Ancak, Mithradates'in desteğini alan '*khrestos'* (iyi) lakaplı Sokrates'in tahta geçmesi için kral MÖ. 91 yılında Bithynia üzerine yürümüş ve Sokrates'i Bithynia tahtına oturtmuştur[47].

Roma, Anadolu'daki tüm bu gelişmeler üzerine Manius Aquillius önderliğinde bir heyeti Anadolu'ya göndermiş ve kral bu heyetle görüşmesi için komutanlarından Pelopidas'ı yetkilendirmiştir. Pelopidas'ın yapıcı konuşmalarına[48] rağmen Roma heyetinin olumsuz tavrı, tarihe '*Mithradates-Roma Savaşları'* olarak geçecek olan mücadelelerin habercisi olarak görülmektedir[49]. Reddedilen kral, Kappadokia üzerine yürümüş ve MÖ. 89'da IX. Ariarathes'i Kappadokia tahtına çıkarmıştır. Bu olayın büyük savaşları başlattığı düşünülmektedir[50].

MÖ. 89-85 yılları arasında gerçekleşen I. Mithradates-Roma Savaşı'nda ilk olarak Roma'nın kışkırttığı IV. Nikomedes, Pontos üzerine yürümüş, Domanitis Bölgesi'nde Pontos kuvvetleri ile karşılaşmış, savaşın başlarında üstünlük kursa da daha sonra Pontos generali Arkhelaos'a bağlı savaş arabalarının devreye girmesiyle saldırı durdurulmuş ve Pontos kuvvetleri IV. Nikomedes'i alt etmiştir[51]. İlerlemeye devam eden kral, Paphlagonia Kralı Pylaimenes'i tahtından kovmuş[52] Bithynia içlerine ilerleyip Manilius Aquillius ve Nikomedes'i yakalamayı hedeflemiştir. Bu arayış esnasında karşılaştığı 800 Bithynia süvarisini kolaylıkla alt etmiş ancak onları Paphlagonia'da olduğu gibi serbest bırakmıştır[53]. Bu, Mithradates'in Anadolu'da daha çok takipçi bulması için uyguladığı bir propaganda aracı idi[54].

---

[47] App. *Mithr*. 10; 13; Magie 1950: 207; 319 Arslan, M. (2000). "Sulla'nın Küçükasya Politikası". *Arkeoloji ve Sanat* 94, 32-33; Erciyas 2006: 22; Arslan 2007: 106-107; Evans 2011: 54; Bora, A. (2018). "Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes'in Paphlagonia ve Kappadokia Politikaları: İlişkiler, Evlilikler ve Etkileşim". *Çeşm-i Cihan* 5(2), 29 vd.
[48] App. *Mithr*. 12.
[49] Arslan 2007: 110-111.
[50] Memnon. XXX. 1; Erciyas 2006: 22.
[51] Memnon. XXXI. 1; Magie 1950: 211; Hind, J. G. F. (2006). Mithridates, *CAH* IX, 145; Arslan 2007: 130-134.
[52] Eutr. V. 5.
[53] App. *Mithr*. 19; Magie 1950: 212 vd; Hind 2006: 146; Arslan 2007: 135.
[54] Diod. XXXVII. 26; Glew, D. (1977). "The Selling of the King: A Note on Mithridates Eupator's Propaganda in 88 B.C.", *Hermes* 105(2), 254.

Kral, düşmanlarını yakalamak adına Phrygia'ya girmiş, Büyük İskender'in konakladığı yerde kamp kurmuştur[55]. Daha sonra Phrygia'nın geri kalanını ve Mysia'yı zorlanmadan almış, Anadolu'da bulunan ve Laodikeia'ya (Goncalı, Denizli) sığınan Romalı generallerden Oppius'u teslim almıştır. Böylece Roma'nın Anadolu'daki önemli bir komutanı bertaraf edilmiştir[56].

Mithradates'in ilerleyişi hız kesmeden devam etmiş, kral Ephesos'a doğru ilerleyerek tarihe '*Ephesos Akşamı'* olarak geçen olayı gerçekleştirmiştir. MÖ. 88 yılında Mithradates, Anadolu'da İtalik kökenli halkı ve onların destekçilerini hedef almış ve bir günde 80.000 ya da 150.000 kişiyi katledilmiştir[57]. Diğer yandan Mithradates'in Anadolu'daki önlenemez yükselişi Atina'nın dikkatini çekmiş ve Roma baskısından bunalan Atina, Aristion önderliğindeki bir heyet aracılığıyla Mithradates ile anlaşmıştır. Buna göre, Atina'nın desteğine karşılık Mithradates, Atina'nın demokrasiye kavuşmasını, Roma baskısından kurtarılmasını ve borçlarının silinmesini sağlayacaktır[58]. Kralın Ege'de ilerleyişi sürmüştür; Delos Adası, kralın önemli komutanlarından Arkhelaos tarafından ele geçirilmiş ve burada 20.000 Romalı öldürülmüştür[59]. MÖ. 88 yılı sonunda Yunanistan'ın büyük bir çoğunluğu Pontos egemenliğine girmiştir[60].

Bu aşamadan sonra Mithradates için rüzgâr tersine dönmüştür. Roma adına önce *legatus* Breatius Sura, Pontos kuvvetlerini durdurmayı başarmış[61], daha sonra ise Pontos ile mücadelede sorumlu hale gelen Sulla'nın Yunanistan'a gelmesiyle bazı kentler taraf değiştirmiş, kısa bir süre sonra, 1 Mart 86'da Atina Sulla tarafından ele geçirilmiştir[62]. Daha sonra Dorylaos komutasındaki Pontos güçlerini Orkhomenos'ta mağlup etmiştir. Bu Pontos ordusunun Yunan topraklarındaki son savaşıdır[63].

---

[55] App. *Mithr*. 20; Glew 1977: 254.
[56] App. *Mithr*. 20; Hind 2006: 146; Erciyas 2006: 23
[57] Memnon XXXI. 4; App. *Mithr*. 22-23; Eutr. V. 5; Magie 1950: 216 vd; McGing 1986: 113; Hind 2006: 148; Erciyas 2006: 23; Arslan 2007: 161 vd.
[58] Habicht, C. (1976). "Zur Geschichte Athens in der Zeit Mithradates' VI.". *Chiron*, 6, 132; Glew 1977: 255; Arslan 2007: 168 vd; Ayrıca, Bugh, G. R. (1992). "Athenion and Aristion of Athens". *Phoenix* 46(2), 110, dn. 6.
[59] App. *Mithr*. 28; Arslan 2000: 33.
[60] Erciyas 2006: 24.
[61] App. *Mithr*. 29; Magie 1950: 220; Arslan 2007: 193-194.
[62] Plut. *Sull*. XIV. 6; App. *Mithr*. 38; Memnon XXXII. 1; Eutr. V. 6; Magie 1950: 220; Arslan 2007: 195-201.
[63] App. *Mithr*. 49; Erciyas 2006: 24.

Yunanistan coğrafyasında alınan kötü sonuçların Anadolu'da da yansımaları olmuştur. Mithradates Anadolu'da otoriteyi sağlamak adına sert önlemler almış, şüphelendiği toplulukları öldürmüş, sürmüş ve onlara cezalar yağdırmıştır[64]. Kötü gidişatın önüne geçemeyen kral, Sulla ile bir anlaşma imzalamak için generali Arkhelaos'u görevlendirmiştir. Sulla, Mithradates'in 2000 *talanta* savaş tazminat ödemesi, ele geçirdiği tüm bölgelerden çekilmesi ve donanmasındaki 70 gemiyi Roma'ya vermesi gibi şartlar öne sürmüştür. Karşılığında Mithradates bir Roma müttefiki ve Pontos kralı olarak tanınacaktır. Mithradates, Paphlagonia'dan çekilmek ve gemilerin Roma'ya verilmesi konusunda itiraz etse de MÖ. 85'te Dardanos'ta[65] anlaşma kabul edilmiştir[66]. Mithradates, fethettiği yerlerdeki dengesizlikler ve bazı hatalardan dolayı *I. Mithradates-Roma Savaşı*'nı (MÖ. 89-85) kaybetmiştir[67].

MÖ. 83 – 81 tarihleri arasında gerçekleşen *II. Mithradates-Roma Savaşı*'nı esasında bir yanlış anlaşılma başlatmıştır. Dardanos'tan sonra ülkesine dönen Mithradates, Kolkhis'te ve Bosporos Krallığı'nda isyanlarla karşılaşmıştır. Mithradates'in yenilgisini fırsat bilen ve isyan eden Kimmeria Bosporos'undaki bazı kabileleri kontrol altına almak için yaptığı hazırlıklar, Roma'nın Anadolu'daki yöneticilerinden Murena'nın dikkatini çekmiş, bu hazırlıkların kendisine karşı yapıldığını düşünmüştür. Eski Pontos Komutanı Arkhelaos'un[68] da teşvikleriyle Murena, MÖ. 83 yılında Komana Pontika'ya (Gümenek, Tokat) saldırmıştır[69]. Mithradates'in diplomatik girişimlerine rağmen Murena durmamış ve Pontos topraklarına tekrar saldırmış, bunun üzerine VI. Mithradates, Murena'yı durdurmak adına fiili bir karşılık vermek gerektiğini anlamıştır. Kralın komutanı Gordios başarılı bir savaş sonunda Murena'yı yenmiş ve Murena Phrygia'ya kaçmak zorunda kalmıştır[70]. Kazanılan zaferin ardından Mithradates, Zeus Stratios Kutsal Alanı'nda[71]

[64] App. *Mithr*. 47; Magie 1950: 224; Erciyas 2006: 24; Arslan 2007: 219-220.
[65] Anlaşmanın imzalandığı yerin önemi açısından bkz. Ballesteros-Pastor, L. (2009). "Troy, between Mithradates and Rome", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 217 vd.
[66] Plut. *Sull*. XXII. 2-5; App. *Mithr*. 55-58; Vell. II. 23. 6; Magie 1950: 229-230.
[67] Erciyas 2006: 25.
[68] Arkhelaos'un, Sulla ile yapılan görüşmelerde çok fazla taviz verdiğini düşünen Mithradates ile arası açılmış ve eski Pontos komutanı Murena saflarında yer almıştır. (App. *Mithr*. 64).
[69] App. *Mithr*. 64; Magie 1950: 243; McGing 1986: 132-134; Erciyas 2006: 25.
[70] App. *Mithr*. 65; Arslan 2007: 275-279.
[71] Williamson, C. G. (2014). "Power, Politics, and the Panoramas Viewing the Sacred Landscape of Zeus Stratios near Amaseia", (E.) Bekker-Nielsen, T., *Space, Place and Identity in Northern Anatolia*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 175; Summerer, L. (2014). "Topografies of Worship in Northern Anatolia", (Ed) Bekker-Nielsen, T., *Space, Place and Identity*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 207.

(Yassıçal, Amasya) sunular yapmış, üç yıl süren '*İkinci Mithradates – Roma Savaşı*' da böylelikle son bulmuştur[72].

Mithradates VI Eupator Dionysos, Roma ile arasındaki durumu stabil hale getirmek adına MÖ. 80 ve 78 yıllarında Roma'ya elçiler göndermiş ancak bir sonuç elde edememiştir[73]. Diğer yandan, İspanya'da Roma'ya karşı isyan başlatan Sertorius[74] ile müttefiklik kurulmak istenmiş, buna göre, Sertorius'a gemi ve maddi destek sağlanması, Mithradates'in de Anadolu'nun önemli bir kısmında hâkimiyet kurması üzerine anlaşma yapılmıştır ve bu destekle Mithradates '*Üçüncü Mithradates – Roma Savaşı*'na (MÖ. 74-63) girişmiştir[75].

Kral, yoğun savaş hazırlıkları ile 140.000 yaya ve 16.000 süvariden oluşan bir ordu toplamıştır. MÖ. 74 yılında Zeus Stratios ve Poseidon'a adaklar adayarak Paphlagonia'ya ilerlemiştir. Burada ordusuna davasındaki haklılıkları ortaya koyan bir konuşma yaparken Roma'nın Dardanos Anlaşması'nı imzalamadığını vurgulayıp atalarının ve kendinin büyüklüğünden bahsetmiştir[76]. Bithynia Kralı IV. Nikomedes'in öldükten sonra krallığını Roma'ya miras bırakması, savaşın diğer önemli bir nedenidir. Çünkü Mithradates, kendi öz topraklarının bu denli yakınında Roma varlığı istememektedir[77]. Kral, öncelikle Bithynia'yı ele geçirmiş ardından Kyzikos'u (Erdek) kuşatmıştır. Kyzikos'ta kaybeden Mithradates, Bosporos kralı yaptığı oğlu Makhares ile damadı Armenia Kralı II. Tigranes'ten yardım istemiş ancak olumlu yanıt alamamıştır[78]. Gidişat Pontos aleyhine dönmüş, Lucullus, Amisene'ye girmiştir ve zor durumda olan kralı yakalamak için Kabeira'ya yönelmiştir[79]. Burada da yenilen Mithradates, damadı II. Tigranes'e sığınmıştır. Kral daha sonra MÖ. 68 yılında Pontos'a geri dönmüştür[80].

Roma'yı uzun süre uğraştırmış bir mesele olan Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri, MÖ. 67 yılında çıkan *lex Gabinia* yasasıyla Pompeius tarafından üç ay

[72] App. *Mithr*. 66; Erciyas 2006: 25-26.
[73] App. *Mithr*. 67; McGing 1986: 136-137; Erciyas 2006: 26.
[74] Eutr. VI. I.
[75] Plut. *Sert*. XXIII. 1-5; App. *Mithr*. 68; Magie 1950: 322-323; Erciyas 2006: 26
[76] App. *Mithr*. 69-70; Erciyas 2006: 26-27.
[77] McGing, 1986: 144; McGing 2005: 87-88; Erciyas: 2006: 27.
[78] Erciyas 2006: 27.
[79] Plut. *Luc*. XIV.2; XV.1
[80] Erciyas 2006: 27-28.

gibi kısa bir sürede çözülmüş[81], MÖ. 66 yılında *lex Manilia* yasası ile de Pompeius Anadolu'daki Roma kuvvetlerinin başına geçmiştir[82]. Pompeius, Mithradates'in peşine düşmüş ve kral, Kolkhis'e kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. MÖ. 65 yılında, bir zamanlar oğlu Makhares'e verdiği topraklara geçmek isteyen kral, kendisinden korkan oğlunun intihar etmesinden sonra burada bir üs kurmuş[83] ve Pompeius'a barış önerisinde bulunmuştur. Ancak Pompeius'un cevabı kralın kendisini Roma'ya teslim etmesi olmuş, Mithradates ise bunu reddetmiştir[84].

Pompeius, MÖ. 65/64 yılında Pontos'a girmiş, Sinoria Kalesi[85] (Bayburt Kalesi?), Kainon Khorion[86] (Mahalle Kalesi, Akgün Köyü, Erbaa), Taulara Kalesi[87] (Tokat?) gibi Pontos ülkesinin önemli kalelerini istila etmiş ve sonradan kendilerine karşı çıkabilecek muhtemel isyanları önlemek için diğer kaleleri yıktırmış ve sarnıçlarını kayalarla doldurtmuştur[88].

Bosporos Krallığı'ndaki duruma baktığımızda, halkın Mithradates'in yönetiminden hoşnut olmadığı ve onun yerine oğlu II. Pharnakes'i kral olarak istediklerini görmekteyiz. Bu olay, ömrü boyunca birçok zorlu mücadeleye girişmiş, ülkesinin sınırlarını Karadeniz'in kuzeyinden Yunanistan'ın neredeyse tamamına yakınını kapsayacak şekilde genişletmiş olan Mithradates VI Eupator Dionysos'un sonunu getirmiştir. Kralın MÖ. 63 yılındaki ölümü üzerine iki farklı senaryo bulunmaktadır: İlki, kendini zehirleyerek öldürdüğüdür. Fakat mücadelelerle dolu hayatında bir önlem olarak vücuduna küçük oranlarda zerk ettiği zehirler kralın ölmesini engellemiş, bu sebeple kral, Bituitus adındaki yakın korumasının kılıcı ile

[81] Plut. *Pomp*. XXVIII. Korsanlık faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. De Souza, P. (1999). *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge University Press, 97 vd; Arslan 2007: 435-445.
[82] Sherwin-White, A. N. (1994). "Lucullus, Pompey and the East", *CAH* IX, 251 vd.
[83] Sherwin-White 1994: 254; Arslan 2007: 476.
[84] Magie 1950: 363-364; McGing 1986: 164; Erciyas 2006: 28; Abramzon, M. ve Kuznetsov, V. (2011). "The Phanagorian revolt against Mithridates VI Eupator (numismatic evidence)", (Hrsg.) Povalahev, N. & Kuznetsov, V., *Phanagoreia und seine historische Umwelt* (Altertümer Phanagoreias. Bd. 2). Göttingen, 18.
[85] Cass. Dio XXXVII. 7. 5.
[86] Strab. XII. 3. 31.
[87] App. *Mithr*. 115.
[88] Arslan 2007: 483; Hojte, J. M. (2009a). "The Administrative Organization of the Pontic Kingdom", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 103.

kendini öldürtmüştür[89]. İkinci görüş ise Pharnakes taraftarı bazı askerler tarafından öldürüldüğüdür[90].

Mithradates'in ölümü ile Pontos coğrafyasındaki tek güç olan Pompeius, bölgede bir takım düzenlemeler yapmıştır[91]. Daha sonra Mithradates'in oğlu II. Pharnakes, bir zamanlar babasına ait toprakları ele geçirmek istese de MÖ. 48 yılındaki bu girişim Caesar tarafından bertaraf edilmiş ve Caesar, tarihe "*Veni, Vidi, Vici*" olarak geçen sözlerini bu mücadeleden sonra sarf etmiştir[92].

[89] App. *Mithr*. 111; McGing, B. C. (2005). "Subjection and Resistance: to the Death of Mithradates", (Ed) Erskine, A., *A companion to the Hellenistic World*, 88; Erciyas, 2006: 28; Hojte, J. M. (2009b). "The Death and Burial of Mitradates VI", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 121.
[90] Erciyas 2006: 28; Hojte 2009b: 121. Ayrıca bkz. Magie 1950: 1229-1230 dn. 25.
[91] Pompeius'un bölgedeki kentsel bağlamda düzenlemeleri için bkz. Fletcher, W. G. (1939). "The Pontic Cities of Pompey the Great", *TAPhA*, 70, 18 vd; Kaya, M. A. (1998). "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIII, 165 vd.
[92] Suet. *Caes*. I. XXXVII. 2; Cass. Dio LXII. 48. 1.

2.2. Pontos Bölgesi Coğrafyası

Pontos[93] Bölgesi, Anadolu'nun orta kuzey ve kuzeydoğu kesiminde yer alan, kuzeyi Karadeniz[94] (Pontos Euksenos); güneyi ise Kuzey Karadeniz Dağları (Paryadres Dağları) ile doğal bir biçimde sınırlandırılmış, Anadolu'nun Hellenistik Dönem krallıklarından bir tanesi olan Pontos Krallığı'nın (MÖ. 301 – 63) hüküm sürdüğü coğrafyadır[95]. Bölge, kuzeyde Karadeniz, doğuda[96] Apsarros Irmağı, güneydoğuda Küçük Armenia, güneyde Kappadokia, güneybatıda Galatia ve batıda Halys Irmağı (Kızılırmak) ile çevrilidir[97] (Harita 2.1).

Öncelikle kendisi de bir Pontoslu (Amaseia=Amasya) olan coğrafyacı Strabon'un (MÖ. 64 – MS. 24/21) Pontos Bölgesi hakkında detaylı betimlemeleri ve

[93] Πόντος (Pontos) kelimenin en erken kullanımı Homeros'un (MÖ. 8. yüzyıl) destanlarında görülmektedir (Hom. *Il*. I. 350; II. 145; 210; 613; 665; VII. 6 vb; *Od*. II. 263; 370; 421; III. 15 vb). Terimin ilk olarak 'yol' ya da 'deniz üzerindeki yol' anlamında kullanıldığı ardından 'deniz' kelimesine karşılık geldiği düşünülmektedir (Moorhouse, A. C. (1940). The Name of Euxine Pontus, *CQ*, 34, 123 vd; Mitchell 2002: 38; Arslan 2006: 78; Olshausen, E. (2014). Pontos: "Profile of a Landscape", *Space, Place and Identity in Northern Anatolia*, (Ed) Bekker-Nielsen, T., Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 39-40; Kınacı 2015: 181). Pontos kelimesinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve anlamları için bkz. Arslan, M. (2006). Pontos'tan Karadeniz'e: Bir adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler, *Olba* XIV, 75-91. Diğer yandan, Yeşilırmak Havzası'nın Kapadokkia Pontika; Krallığın ise Kuzey Kappadokia Krallığı olarak adlandırılması gerektiği görüşü için bkz. Dönmez, Ş. (2014). "Amaseia Antik Kenti", (Haz.) Özden, F., "Yar ile Gezdiğim Dağlar": Amasya, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 18.

[94] Antik kaynaklarda Karadeniz çeşitli isimlendirmeler almıştır. Bunlardan ilki, "misafir sevmez deniz" anlamına gelen ῎Αξενος Πόντος (Aksenos Pontos)'tur (Pind. *Pyth*. IV. 203; Strab. VII. 3. 6; Apoll. Rhod. *argon*. II. 983; Plin. *nat*. IV. 12. 76; VI. 1. 1; Ovid. *Tri*. IV. 4. 56; Mela I. 102; Arslan 2006: 80; Arslan 2007: 5). Ayrıca, Αξενος kelimesinin koyu, siyah anlamı için bkz. Moorhouse 1940, 125; Allen, W. S. "The Name of the Black Sea in Greek". *CQ* XLI, 86-88; Mitchell 2002: 37; Arslan 2006: 80; King, C. (2015). *Karadeniz*, (Çev.) Kılıç, Z., İstanbul: Kitap Yayınevi, 10). Diğer yandan, Karadeniz için kullanılan isimlerden bir diğeri olan ve "misafir sever deniz" anlamına gelen Εὔξενος Πόντος (Euksenos Pontos) (Strab. VII. 3. 6; Plin. *nat*. IV. 12. 76; VI. 1. 1; Ovid. *Tri*. IV. 1. 60; 4. 55; Moorhouse 1940, 126; West, S. (2003). "'The Most Marvellous of All Seas'; The Greek Encounter with the Euxine", *Greece & Rome* 50(2), 156 vd; Arslan 2006: 82), 'misafir sevmez' sıfatından sonra kullanılmaya başlamıştır. Karadeniz'in hem misafir sevmez hem de bunun zıttı misafir sever deniz sıfatlarını alması dikkat çekicidir. Denizin önceleri hırçın olması ve Büyük Kolonizasyon döneminde (MÖ 750-550) bölgeye deniz yoluyla gelen Yunanların teknelerinin batması sebebiyle 'misafir sevmez' olarak anılmış, daha sonra gelişen gemi teknolojileri vasıtasıyla hırçın dalgalara dayanıklı gemilerin inşa edilmesiyle Karadeniz artık ulaşılabilir ve kıyılarına yerleşilebilir olduğundan 'misafir sever' sıfatı almıştır (Arslan 2006: 81 vd; Arslan 2007: 6 vd). Ayrıca, kıyıdaki yerel halkın vahşi tutumundan dolayı da 'misafir sevmez' sıfatı kullanılmış daha sonra bu halkın ticari ilişkiler sonucunda yumuşaması sonrasında 'misafir sever' sıfatı layık görülmüştür (Strab. VII. 3. 6; Mela I. 102; Mitchell 2002, 37, dn. 10).

[95] Munro, J. A. R. (1901). Roads in Pontus, Royal and Roman, *JHS* 21, 52.

[96] Pontos Bölgesi'nin doğu sınırları hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Olshausen ve Biller'e göre (1984: 3), doğu sınır Ophis Irmağı'dır (İstale Deresi). Ayrıca, bazı araştırmacılar Phasis'i (Kolkhis) doğu sınırı olarak görmektedir (Cramer, J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. I, Oxford University Press, 258).

[97] Olshausen, E. (1978). Pontos (2), *RE Supplementum*, XV, 903; Weimart, H. (1984*). Wirtschaft als landschaftsgebundenes Phänomen. Die antike Landschaft Pontos Eine Fallstudie*, Europäische Hochschulschriften, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 16; Olshausen ve Biller 1984: 3-4; McGing 1986: 1; Işık 2001: 11; Arslan 2007: 16; Olshausen 2014: 41; Kınacı 2015: 185.

anlatımları sayesinde bölgenin yerleşimleri, arazi yapısı, halkları, ekonomik uğraşları vb. birçok bilgiye sahip olmaktayız. Bölge üzerine çalışmalar yürüten bazı modern araştırmacılar Pontos coğrafyasını, kendi içerisinde belirli özellikler gösteren iki, üç veya dört bölüm altında incelenmektedir. T. Reinach ve B. C. McGing'e göre Pontos Bölgesi, Kıyı ve İç Pontos olmak üzere iki bölüm altında incelenebilmektedir[98]. Birçok yerde yalnızca birkaç kilometre genişliğe sahip kıyı bölgesinde önemli Pontos şehirleri[99] bulunmaktadır ve kıyı kesimden iç bölgelere geçiş, denize paralel uzanan ve çok dik bir biçimde yükselen Paryadres dağları nedeniyle oldukça güç görülmektedir. Paryadres Dağları, Karadeniz'e dökülen birkaç nehir yatağıyla parçalanmıştır[100]. H. Weimart, erken kolonistler tarafından yerleşilen dar kıyı şeridi, eski Anadolu dağ kavimleri tarafından iskân edilen Paryadres Dağları ile Lykos (Kelkit Çayı) ve Iris (Yeşilırmak) vadileri etrafındaki merkezler olmak üzere bölgeyi üç bölümde incelemektedir[101]. M. Arslan, bölgeyi daha detaylı bir biçimde dört bölüm halinde ele almaktadır: Lykos ve Iris vadileri ile bu akarsuların kollarının oluşturduğu çekirdek bölge, Halys'in yukarısındaki yüksek kısım, Kuzey Anadolu Dağları (Paryadres Dağları) ve Halys Irmağı ile Apsarros Irmağı arasında kalan kıyı bölge[102].

Pontos Bölgesi, tarımın yüksek verimle yapılmasını sağlayan ırmaklara sahiptir. Bunlardan ilki, Paphlagonia Bölgesi ile sınır oluşturan ve 1355 kilometre uzunluğu ile Anadolu'nun en uzun ırmağı[103] olan Halys Irmağı'dır. İsmini, tuz havzaları civarından geçtiği için tuzlu nesne anlamına gelen *hals*'ten (ἅλς)[104] alan ırmak[105], Küçük Armenia'dan doğmakta ve bölgeyi Kappadokia'dan ayırmaktadır[106]. Bir diğer önemli ırmak, 519 kilometre uzunluğundaki[107] Iris Irmağı'dır[108]. Doğuda

[98] Reinach 1975²: 8; McGing 1986: 1.
[99] Kolonizasyon Dönemi'nde Güney Karadeniz sahillerinde, Herakleia Pontika (Ereğli), Amastris (Amasra), Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Kotyora (Ordu), Kerasos (Giresun), Trapezus (Trabzon) gibi yerleşimler kurulmuştur (Boardman 1999: 238 vd).
[100] Magie 1950: 177.
[101] Weimart 1984: 18.
[102] Arslan 2007: 17. Ayrıca bkz. Kınacı 2015: 185-186.
[103] Akbulut ve diğ. (2009). Akbulut, N., Serdar, B., Akbulut, A., Şahin, Y., *Rivers of Turkey*, (Eds) Tockner, K., Uehlinger, U., Robinson, C. T., *Rivers of Europe*. Amsterdam: 645.
[104] Arslan 2007: 2.
[105] Strab. XII. 3. 12; 39; Magie 1950: 179; Hojte, J. M. (2005b). The Archaeological Evidence for Fish Processing in the Black Sea Region, (Ed) Bekker-Nielsen, T., Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea, Black Sea Studies 2. Aarhus University Press, 156; Arslan 2007: 22.
[106] Magie 1950: 178; Wilson 1960: 18.
[107] Akbulut ve diğ. 2009: 647.
[108] Iris Irmağı'nın Roma Dönemi personifikasyonu için bkz. Waddington ve diğ. 1904: 31, no. 22, Pl. IV, no. 18; Imhoof-Blümer, F. (1923). Fluss und Meergötter auf Griechischen und Römischen Münzen, *RSN* 23, 257 no. 210; Bekker-Nielsen, T. – Jensen, M. (2015). "Two Pontic Rivers", *Cedrus*, III, 232.

Nikopolis (Yeşilyayla) batıda Amaseia (Amasya) ve güneyde Sebastopolis (Sulusaray)'a kadar uzanan verimli ırmak, taşıdığı alüvyalleri Themiskyra'da (Çarşamba Ovası) biriktirmektedir[109]. Irmağın kıyısında Komana Pontika, Amaseia, Eupatoria gibi önemli Pontos yerleşimleri yer almakta ve Pontos'un iç çekirdek bölgesini oluşturan en önemli coğrafi unsur olarak değerlendirilmektedir. 320 km uzunluğunda olan ve Iris Irmağı'nın bir kolu[110] olan Lykos Irmağı[111], Strabon'un Pontos'un en iyi bölgesi olarak nitelendirdiği[112] Phanaroia (Taşova) yöresinin ortasından güneydoğu-kuzeybatı yönünde geçmektedir. Kaynağını Küçük Armenia'dan alan Lykos Irmağı, Küçük Armenia ve Neokaesareia ile sınır oluşturmaktadır; ayrıca ırmağın Iris ile birleştiği yerde Eupatoria yerleşimi bulunmaktadır[113]. Iris ve Lykos ırmakları arasında ticari mal taşımacılığının yapılmış olabileceği düşünülmektedir[114].

Kıyı Pontos, bölgenin ekonomisine ve yaşantısına önemli katkılar sunan bazı nehirlere, ırmaklara ev sahipliği yapar. Bunlardan ilki, Armonios Dağı'ndan kaynağını alan ve Amazonios Dağı'ndan (Mason Dağı) geçerek çok miktarda alüvyali Themiskyra'da biriktiren Thermodon Nehri (Terme Çayı)[115], Iris Irmağı ile birlikte Themiskyra'yı bereketli bir yöre haline getirmektedir[116]. Yaklaşık 50 kilometre[117] uzunluğunda ve Ksenophon[118] zamanında üç *plethron*[119] genişliğindeki ırmak, Karadeniz'e dökülen en meşhur nehirler arasında gösterilir[120]. Ayrıca, Amazon halkının Thermodon Irmağı'nın kıyılarında ve çevresinde yaşadığına antik kaynaklarda sıkça değinilmektedir[121]. Irmağın bir diğer önemli özelliği de Pontus Polemoniacus ve Pontus Galaticus arasındaki sınırı oluşturmasıdır[122]. Thermodon

[109] Bekker-Nielsen–Jensen 2015: 231.
[110] Akbulut ve diğ. 2009: 647.
[111] Neokaisareia sikkesi üzerinde Lykos Irmağı betimlemesi için bkz. Waddington ve diğ. 1904: 88, no. 14, Pl. XII. No. 28; Imhoof-Blumer, 1923: 258, no. 213.
[112] Strab. XII. 3. 30.
[113] Strab. XII. 3. 30; Plin. *nat*. VI. 4. 11; Kınacı 2015: 194.
[114] Weimart 1984: 147.
[115] Roma Dönemi Amisus sikkesi üzerinde Thermodon tasviri için bkz. Waddington ve diğ. 1904: 66, Pl. IX, 29.
[116] Apoll. Rhod. *argon*. II. 974-983; Diod. IV. 16. 2; Strab. XII. 3. 15; Plin. *nat*. VI. 3. 10; Arslan 2007: 40.
[117] Bekker-Nielsen–Jensen 2015: 232.
[118] Ksen. V. 6. 9.
[119] 1 *plethron*, 100 ayak yani 29,6 metredir.
[120] Strab. VII. 3. 6.
[121] Aiskh. *Pr*. 721-727; Hdt. IV. 110; Apoll. Rhod. *argon*. II. 964; 996-97; Bekker-Nielsen–Jensen 2015: 232.
[122] Erciyas 2006: 65.

Irmağı'nın doğusunda Sidenos (Bolaman Çayı, Fatsa) Irmağı, Sidene Ovası'nı verimli hale getirir. Burada deniz kıyısında, Khabaka, Phabda ve bölgeye adını veren Side gibi kaleler bulunmaktadır[123]. Modern Ordu ili sınırlarında yer alan Melanthios (Melet) Irmağı[124], kaynağını Paryadres Dağları'ndan almakta ve Kotyora yerleşiminin 60 *stadia* doğusunda Karadeniz'e dökülmektedir[125]. Pontos Polemoniakos ve Pontos Kappadokos arasında bir sınır oluşturan[126] Melanthios Irmağı'nın 2,8 kilometre batısında Civil Deresi bulunmaktadır. Melanthios'un 150 *stadia* doğusunda ise Pharmatenos (Pazar Suyu, Giresun) Irmağı yer almaktadır[127].

Pontos Bölgesi, özellikle bölgenin doğu kısmı olmak üzere, oldukça engebeli, sarp ve ulaşılması güç bir coğrafyaya sahiptir. Orta Karadeniz Bölgesi'nde engebe ve yükselti düşük olduğu için bu kesimde nüfus ve kentleşme daha belirgindir. Amaseia, Dazimon, Gaziura, Laodikeia gibi yerleşimler Pontos'un çekirdek bölgesi olarak değerlendirilen bu bölgede yer almaktadır. Amasya ve Lâdik arasında yer alan, 1900 metre yüksekliğindeki Lithros (Ak Dağ) Dağı, Stiphane Gölü'nün (Lâdik Gölü) güneyinde bulunmakta ve Phanaroia Ovası'nı batı yönünde sınırlamaktadır[128]. Batı kesimi 1600 metre yüksekliğinde olan Ophlimos (Bey-Sakarat) Dağı, Phanaroia Ovası'nı güneyde sınırlamakta ve bu ovayla Dazimonitis'i birbirinden ayırmaktadır[129]. Karadeniz'den paralel bir şekilde güneye doğru yükselen Paryadres Dağları, Pontos coğrafyasının yerleşim karakterini belirlemektedir. Themiskyra ve Sidene'den Küçük Armenia'ya kadar uzanan bu dağlar, üzerinde çok sayıda halkı barındırır ve Pontos Bölgesi'nin doğu kanadını oluşturur[130]. Bu dağ üzerindeki bazı noktaların derin uçurumlar ve ormanlarla kaplı oluşu, vadilerin arasında yer alan akarsular, bu kısımlarda kale inşa etmeyi olanaklı kılmış ve bu kaleler Pontos Krallığı'nın -özellikle VI. Mithradates'in- yerleşim stratejisi haline gelmiştir[131]. Paryadres Dağları'nın doğuda uzantısı olarak değerlendirilen Skydises Dağı'nın[132] (Giresun Dağı) yanı sıra Pharnakeia ile Trapezus'un güneyinde yer alan ve ismini üzerinde yaşayan

[123] Strab. XII. 3. 16; Arr. *perip*. XVI. 3.
[124] Kurul Kalesi *territorium*'undaki en önemli coğrafi unsurlardan bir tanesi olan Melanthios Irmağı'na aşağıda, Kurul Kalesi'nin coğrafi konumundan bahsederken daha detaylı değinilecektir.
[125] Plin. *nat*. VI. 4. 11; Arr. *perip.* XVI. 3.
[126] Kınacı 2015: 194.
[127] Arr. *perip*. XVI. 3.
[128] Strab. XII. 3. 30; Wilson 1960: 23.
[129] Strab. XII. 3. 30; Wilson 1960: 23.
[130] Strab. XII. 3. 18.
[131] Strab. XII. 3. 28.
[132] Olshausen ve Biller 1984: 167; Arslan 2007: 34.

Mossynoikos kavminden alan Moskhika Dağı (Kaçkar), sık ormanlarla kaplı dağlardır[133]. Kotyora ve Kerasos'un güneyindeki dağlar 3000, Trapezus ve Rhizaion güneyindeki dağlar ise 4000 metre yüksekliğe erişebilmektedir[134].

[133] Strab. XII. 3. 18; Arslan 2007: 34.
[134] Hind 2006: 135; Emir, O. (2012). Eskiçağda Doğu Karadeniz Bölgesinin Jeopolitik Önemi, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13, 10.

2.3. Kurul Kalesi Coğrafi Konumu

Kurul Kalesi, günümüzde Ordu ili, Bayadı Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bazı antik kaynaklar, bölgenin coğrafi unsurları, yerleşimleri, yetiştirilen ürünleri vb. hakkında detaylı bilgiler veriyor olsa da Kurul Kalesi'nin Antik Çağ'daki adı bilinmediği için antik kaynaklardan çok fazla faydalanılamamaktadır. Kurul Kalesi'nde 2010 yılından beri yürütülen kazı çalışmalarında yerleşimin antik dönemdeki adını işaret edecek herhangi bir epigrafik belge ele geçmediğinden yerleşimin Antik Çağ'daki adı şu an için bilinmemektedir.

Ordu ili, diğer Doğu Karadeniz kıyı yerleşimlerinden şehir merkezinin kuzey-güney ekseninde daha geniş ve nispeten daha düz olması nedeniyle ayrılmaktadır. Başta Melanthios Irmağı olmak üzere, Civil Deresi ve Turnasuyu Irmağı'nın[135] getirdiği alüvyal dolgu sebebiyle bu geniş ve düz alan meydana gelmiştir. Kurul Kalesi, geniş ve düz Ordu şehir merkezinin güneyinde, Paryadres Dağları'nın kıyıdan ciddi bir şekilde yükselmeye başladığı noktada, kenti güneyden hâkim bir şekilde gören bir konumda yer almaktadır. En yüksek noktası deniz seviyesinden 571 metre yükseklikte olan Kurul Kalesi, Pontos Euksenos'tan yaklaşık 9,5 kilometre içeride bulunmaktadır[136] (Harita 2.2). Yukarıda bahsi geçen bölgenin antik bölümleri arasında Kıyı Pontos'ta yer almaktadır. Sidene yöresinin doğusunda, Kerasos/Pharnakeia'nın (Giresun) batısında bulunmaktadır.

Kurul Kalesi, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu kireçtaşı bir kaya kütlesinin tepe noktasında yer alan bir sırt yerleşimidir (Resim 2.1). Hemen hemen yıl boyu uzun, otsu bir bitki örtüsü ve fındık ağaçları, bu kaya kütlesinin ve tüm çevrenin yüzeyinde görülebilmektedir. Kurul Kalesi'nin batı yamacında daha çok fındık ağaçları yer alırken, doğu yamacında geniş yapraklı ağaçlar gözlemlenmektedir. Kaleye erişim yalnızca batı yamaçtan mümkün olmaktadır. Doğu ve güney yamaç, yürüyerek tırmanılamayacak kadar dik bir yapıdadır. Kuzey yamaçta, aşağı kotlarda teras oluşumları gözlemlenmekte ancak sık bitki örtüsü nedeniyle bu kısımdan kaleye

[135] Ortalama debisi 200 L/sn olan Turnasuyu Irmağı, Çambaşı Yaylası'ndan doğup Gülyalı ilçesinde Karadeniz'e dökülmektedir. (Bostancı ve diğ. (2015). Bostancı, D., İskender, R., Helli, S., Polat, N., "Turnasuyu Deresi (Ordu) Balık Faunasının Belirlenmesi", *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 5(2), 2).

[136] Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2016). Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler, *Seleucia*, VI, 242; Şenyurt ve diğ. (2017). Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Akgönül, S. O., Ordu Kurul Kalesi, *TEBE Haberler* 43, 2.

herhangi bir giriş, geçiş vs. olup olmadığı net olarak anlaşılamamaktadır. Ancak, sonraki yıllarda bu alanda yapılacak çalışmalarla böyle bir geçişin olup olmadığı anlaşılabilecektir.

Kurul Kalesi'ni coğrafi, iklimsel ve ekonomik olarak Pontos Euksenos ve Paryadres Dağları ile birlikte en çok etkileyen unsur Melanthios Irmağı'dır (Resim 2.2). Birinci Türk Coğrafi Kongresi'nde (1941) alınan kararlara göre Doğu Karadeniz ve Orta Karadeniz birbirinden Melet (Melanthios) Irmağı ile ayrılmaktadır[137]. Melanthios Irmağı, kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlesinin güneyinden gelip doğusundan ve kuzeydoğusundan kıvrılmakta ve sularını Karadeniz'e dökmektedir. Kurul Kalesi'nden ele geçen oltalar ve ağ ağırlıkları, Antik Çağ'da Melanthios Irmağı'nda balıkçılık faaliyetlerinin yürütülmüş olabileceğini göstermektedir.

Antik Çağ'da Melanthios Irmağı'nda teknelerin hareket edip etmediği net değildir[138]. Melanthios Irmağı'nın kıyıdan iç kesime uzanan 4-5 kilometresi oldukça geniş ve bu amaç için uygunken havzanın[139] yüksek kesimleri engebeli araziden dolayı bu amaca uygun görülmemektedir. En azından topoğrafyanın el verdiği kısımlarda bu tür bir aktivitenin varlığı söz konusu olabilir. Ticari malların (tomruk, kereste vb) taşımacılığında Melanthios Irmağı'nın kullanılmış olabileceği varsayımı yapılabilir.

Kurul Kalesi, konumu itibarıyla özenle seçilmiş bir yerleşimdir. Kuzeyindeki Pontos Euksenos'a; güney, doğu, kuzeydoğu yönündeki Melanthios Irmağı'na; Boztepe ve Yoros Tepesi arasında kalan (modern Ordu ilinin yer aldığı) araziye ve son olarak güneyindeki Paryadres Dağları'nın engebeli tepelerinin zirvelerine hâkim bir konumdadır. Bu anlamda bölgeyi ve arazi yapısını iyi bilen, savunma ihtiyacını gözeten yerli topluluklar[140] tarafından tercih edildiği düşünülmektedir. Yerleşimin üzerinde yer aldığı kaya kütlesi, adeta doğal bir kule gibi deniz trafiği ve olası kara

[137] Hatipoğlu, İ. K. (2012). *Turnasuyu ile Melet Irmağı Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*, Ordu, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 26.

[138] Pontos Bölgesi'ndeki nehir ve ırmaklarda tekne kullanımı tartışması için bkz. Weimart 1984: 146-147; Bekker-Nielsen–Jensen 2015: 232 vd.

[139] Melet Havzası'ndaki arkeolojik değerlerin tespitini amaçlayan bir yüzey araştırması için bkz. Akçay ve diğ. (2020). Akçay, A., Şenyurt, S. Y., Kara S., Yorulmaz L., Zoroğlu, U., Bulut, A. E., "Ordu-Melet Irmağı Havzası Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları", *AST* 37, 171-192.

[140] Bölgedeki yerel halklar için bkz. Magie 1950: 1068-1069; Arslan 2007: 31 vd; Işık, A. (2008). Karadeniz Bölgesindeki Eskiçağ Halkları, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16, 177-183; Kınacı 2015: 210 vd.

trafiğinin[141] kontrol edilmesinin yanı sıra ulaşılması zor konumuyla savunma bakımından da önemli avantajlar sağlamış olmalıdır. Bölgenin topografik ve coğrafi yapısı, korunaklı kaleler inşa edilmesine olanak sağlamaktadır[142]. Strabon'a göre, VI. Mithradates Pharnakeia ve Trapezus'un üst bölgelerini aldıktan sonra bölgede yetmiş beş kale yaptırmıştır. Kurul Kalesi'nin de bu kalelerden bir tanesi olduğu giderek belirgin hale gelmiştir. 2010-2017 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında yüzlerce sikke ele geçmiş ve bu sikkelerin %86'sının (393 adet) Mithradates VI Eupator Dionysos Dönemi'ne ait olduğu belirlenmiştir[143]. Bu numismatik veriler, kalenin VI. Mithradates Dönemi'nde yoğun bir yerleşim gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

[141] Ksenophon'a göre (V. 5. 4) On Binler, Trapezus'tan Kotyora'ya tekrar açılan ya da yeni inşa edilen yol vasıtasıyla seyahat etmişlerdir. Ancak, E. Olshausen'e göre (2014: 45), Trapezus'tan Halys'in ağzına kadar bir yol yalnızca ihtiyaç olduğunda açılmış ve uzun bir süre tadilat görmemiştir. J. A. R. Munro'nun Pontos Bölgesi'ndeki yollar hakkında bilgi verdiği yayınında (1901: 52-66) Oinoe (Ünye) ve Trapezus arasında bir yol hattının bulunmaması, burada belirgin biçimde kullanılan bir yolun varlığı hakkında şüphe duyulmasına neden olmaktadır. Ancak, Kotyora'dan Anniaca'ya (Koyulhisar) Melanthios Vadisi boyunca inişli çıkışlı bir rota olduğu ifade edilmektedir (Bryer, A., ve Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* I-II, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 9).

[142] Strab. XII. 3. 28. Kralın bölgede yaptırmış olduğu söylenen yetmiş beş adet kalenin sıfırdan ya da daha önce var olan kalelerin onarılması vasıtasıyla yeniden inşa edilenler olup olmadığı açık değildir. Bölgede VI. Mithradates Dönemi (MÖ. 120-63) öncesi yerleşimlerin de olması gerektiği, bu anlamda bu yetmiş kaleden hâlihazırda mevcut olanların onarılarak ya da güçlendirilerek kullanıma alındığı tarafımızca düşünülmektedir.

[143] Akgönül, S. O. (2018). *Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 51; 65. Değerlendirme, 2010-2017 yılları arasında gerçekleşen kazılardan ele geçen sikkeleri kapsamaktadır.

2.4. Kurul Kalesi Araştırma Tarihçesi

Ordu ili, Altınordu merkez ilçesi, Bayadı Mahallesi'nde yer alan Kurul Kalesi'nde sistemli arkeolojik kazı çalışmaları ilk olarak Ordu Müzesi'nin idari başkanlığında ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT'un bilimsel sorumluluğunda 2010 yılında başlamıştır. 2010 yılından önce de kalede birtakım kazı faaliyetleri yürütülmüştür. 1996 yılında başlayan ve 3 yıl süren temizlik kazıları kapsamında, İç Kale'de yer alan basamaklı tünelde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, 180 metre uzunluğundaki basamaklı tünelin[144] içerisindeki toprak ve moloz taş dolgu tamamen temizlenmiştir. Tünel kazılarının herhangi bir yayını ya da çalışmaların detaylı bir raporu bulunmadığından güvenilir bilimsel çıkarımlar yapmak oldukça güçtür. Ancak, Ordu Müzesi'nin 08.02.2000 tarihli bir raporuna göre, çalışmalar esnasında Mithradates VI Eupator Dionysos Dönemi'ne ait 6 adet bronz sikke ele geçtiği belirtilmektedir. Buradan hareketle, sistemli arkeolojik çalışmalardan elde edilen sonuçlarla uyumlu bir biçimde, Kurul Kalesi basamaklı tünelinin en geç MÖ. 120-63 yıllarında aktif olduğu sonucuna varılabilmektedir[145].

İklimsel, topografik ve bitki örtüsü gibi sebeplerden dolayı uzun yıllar ihmal edilmiş Karadeniz arkeolojisinin üzerindeki perde, son dönemde yürütülen kazı çalışmalarıyla aralanmaya başlamış ve bölgenin arkeolojik dağarcığına önemli katkılar sunulmuştur. Bu katkıların en dikkat çekenlerinden bir tanesi olan Kurul Kalesi'nin Antik Çağ'daki ismi şu an için tespit edilememiştir. Pontos Krallığı'na başkentlik yapmış Amaseia'da doğan, Antik Çağ'ın en önemli coğrafyacılarından olan Strabon'un ve diğer önemli Antik Çağ kaynaklarının civarda birçok yerleşimin adına değinmesine rağmen günümüzde Kurul Kalesi olarak isimlendirdiğimiz yerleşimden bahsedilmeyişi hala dikkat çeken bir soru işareti olarak görülmektedir. 2010 yılından beri süregelen kazılarda yerleşimin Antik Çağ'daki isminin ne olduğunu açığa

[144] Basamaklı tüneller hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bulut, A. E. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara; Şenyurt, S. Y. ve Bulut, A. E. (2020). "Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler", *Seleucia* X, 227-250; Bulut, A. E. (2020). "A General Overview on the Stepped Tunnels in Pontos Region", (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 47-62. Kurul Kalesi basamaklı tüneli için bkz. s. 72.

[145] Bulut 2017: 146.

çıkartacak herhangi bir epigrafik kalıntının ele geçmemesi de bu problemin çözülmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, Kurul Kalesi'nde yürütülecek çalışmaların önemli hedeflerinden bir tanesi, kalenin Antik Çağ'daki adının tespit edilmesi olacaktır.

Antik Çağ kaynaklarında adı geçmeyen Kurul Kalesi'nden modern literatürdeki ilk bahis, şüpheli de olsa, Trabzonlu bir rahip M. Bıjışkyan tarafından olmuştur. 1817-1819 yılları arasında, Karadeniz kıyısındaki kentleri gezen ve bu kentlerin tarihsel coğrafyasından yüzeysel bir şekilde bahseden Bıjışkyan, Ordu'da önce Bozukkale'ye[146] değinmekte, sonra Ordu Dağı'nın üzerinde bir kale olduğundan ve buradan çok basamaklı bir merdivenle ırmağa inildiğinden bahsetmektedir[147]. Detaylı bir anlatım tercih edilmediği için burada bahsedilenin Kurul Kalesi olup olmadığı net değildir. Ancak, her ne kadar tünelin uzanış doğrultusu farklı da olsa, çok basamaklı bir merdiven tabiri akla basamaklı tüneli getirmektedir. 1957 – 1979 yılları arasında Karadeniz'de Bizans kalıntılarını araştıran A. Bryer ve D. Winfield, Yason Burnu civarında yaptıkları çalışmalar esnasında Bayadı Köyü'ndeki bir kiliseden bahsetmektedir. Bayadı Köyü'nün lokasyonundan bahsederken Yason Burnu'nun batısında birkaç kilometrelik alana yayılmış olduğunu ifade etmektedir[148]. Burada bahsedilen Bayadı Köyü'nün, Kurul Kalesi'nin yakınındaki köy olduğu düşünülmemektedir. Bahsi geçen bölge, Kurul Kalesi'ne kuş uçuşu yaklaşık 30 kilometre, kara yoluyla yaklaşık 45 kilometre mesafededir ve Kurul Kalesi çevresinde bilenen bir kilise kalıntısı yoktur. Ancak, yazarların bizzat görmeyip kendilerine zamanında Ordu'da çalışan İngiliz mühendisler tarafından bildirilen, Ordu'nun güney yönünde, uzak olmayan bir noktada bulunan bir kale ve birkaç yüz ayak uzunluğunda sarnıç-tünelin[149] varlığı bize Kurul Kalesi'nden bahsedildiğini düşündürmektedir.

Kurul Kalesi, daha sonra 1985 yılında bölgede araştırmalar yürüten A. Çilingiroğlu tarafından ziyaret edilmiştir. Çilingiroğlu'nun ziyaretiyle Kurul Kalesi ilk kez bir Türk bilim insanı tarafından bilimsel arkeolojik literatürde kendisine yer

[146] Kotyora ile eşleştirilmektedir.
[147] Bıjışkyan, M. (1969). *Karadeniz Kıyıları, Tarih ve Coğrafyası*, (Çev.) Andreasyan H. D., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 37.
[148] Bryer, A., ve Winfield, D. (1985*). The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos I-II*, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 122.
[149] Bryer ve Winfield 1985: 120.

bulmuştur. Çilingiroğlu, yüzey araştırması esnasında Kurul Kalesi'nde[150] kaçak kazı çukurları, bugünkü kazı çalışmalarında da sıklıkla rastlanan yanmış kerpiç parçaları, genişliği 2 metreye varan bir duvar, MÖ. 5-4. yüzyıla[151] tarihlenen seramik ve kiremit parçaları tespit etmiştir[152]. Daha sonra M. Özsait ve ekibi, Ordu ve ilçelerinde yürüttükleri yüzey araştırması kapsamında 1990 ve 1991[153] yıllarında Kurul Kalesi'ni de ziyaret etmiştir. M. Özsait'in yürüttüğü sistematik araştırmalar kapsamında, Çilingiroğlu'nun da belirttiği gibi, define kazılarının tahribatından, Roma Dönemi'ne[154] tarihlenebilecek az sayıda seramik parçasından, kaledeki en eski kalıntı olarak ifade edilen ve MÖ. 2. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir sarnıçtan[155] bahsedilmektedir[156].

2010 yılında başlayan sistemli kazılar öncesinde mimari olarak yalnızca basamaklı tünel, onun 20 metre güneyindeki sarnıç ve yerleşimin zirvesini oluşturan, kazılar sonrasında "Sunak Kayası" ismini alacak olan açık hava tapınım alanının üst kısmı görülebilmektedir. 2010 yılında Sunak Kayası'nın olduğu kesimde ilk sistemli kazılar başlamış ve kuzeye doğru 5x5 metrelik açmalar halinde ilerlenmiştir. Kurul Kalesi'ndeki bir diğer başat sektör olan Kuzey Teras'ta 2013 yılında kazılar başlamış ve bu sektör önemli arkeolojik sonuçlar sunmuştur. Bu sonuçlar ve önceki yıllarda elde edilen bulgular ilk olarak "*Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler*"[157] adlı makalede bilim dünyasına sunulmuştur. Ardından oldukça önemli verilerin elde edildiği 2016 yılı kazı sezonuna, "*Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları*"[158] adlı yayında detaylı bir şekilde değinilmiştir. Aynı kazı sezonunda ele geçen, gerek bölge gerek Anadolu arkeolojisi için çok önemli bir keşif

[150] 2010 yılında başlayan sistemli arkeolojik kazı çalışmalarından önce Kurul Kalesi, "Kurul Kayalığı" ya da "Kurul Tepesi" gibi isimlerle anılmaktaydı (Çilingiroğlu, A. (1986). "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması 1985", *AST* 4, 313; Özsait, M. (1992). "1990 Yılında Ordu – Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *AST* 9, 357: dn. 2; Şenyurt ve Akçay 2016: 223).

[151] Kurul Kalesi'nde şimdiye kadar yürütülen çalışmalarda, bahsi geçen döneme ait herhangi bir buluntu tespit edilememiştir.

[152] Çilingiroğlu 1986: 313.

[153] Özsait, M. (1993). "1991 Yılı Ordu – Mesudiye Yüzey Araştırmaları", *AST* 10, 311-312.

[154] Kurul Kalesi'nde yerleşim MÖ. 65-64 dolaylarında, Roma'nın Pontos Krallığı'na son vermesiyle son bulmuş ve kalede tekrar bir yerleşim kurulmamıştır. Bundan dolayı, şimdiye kadar Roma Dönemi'ne (MÖ. 27 – MS. 395) ya da sonrasına ait herhangi bir buluntu ele geçmemiştir.

[155] Özsait'in yaklaşık 2 metre çapa sahip olarak ifade ettiği yapı basamaklı tüneldir. Tünelin yaklaşık 20 metre güneyinde çapı yaklaşık 7 metre olan bir sarnıç (kaya ambarı?) da bulunmaktadır.

[156] Özsait 1992: 357 dn. 2.

[157] Şenyurt ve Akçay 2016.

[158] Şenyurt-Akçay-Bulut (2017). Şenyurt S. Y., Akçay A., Bulut, A. E., "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", *KST* 39(3), 133-146.

olarak değerlendirilen mermer Kybele heykelinden yola çıkılarak kaleme alınan "*The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector*"[159] adlı makale 2017 yılında yayımlanmıştır. Yine aynı yıl, Kurul Kalesi ile ilgili genel değerlendirmelerin yapıldığı "*Ordu Kurul Kalesi*"[160] adlı çalışma, başyazı olarak yayımlanmıştır. Kazı çalışmalarından oldukça sık rastlanan ok ucu, mızrak ucu, çeşitli tipte saldırı araçları vb. silahların tanıtıldığı "*Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme*"[161] başlıklı makale ve 2016 yılında gün yüzüne çıkartılan mermer Kybele heykelinin stilistik, orijin ve kültsel olarak çok detaylı incelendiği "*Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli*"[162] adlı makale 2018 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılı kazı sonuçlarının değerlendirildiği "*Kurul Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları*"[163] başlıklı bir diğer yayın ise 2019 yılında yayımlanmıştır.

2020 yılına gelindiğinde Kurul Kalesi'nde ele geçmiş pişmiş toprak nesneleri konu edinen üç çalışma yayımlanmıştır. İlk olarak, "*Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler*"[164] adlı makalede, Megara kâseleri olarak da anılan kaplar hakkında geniş bilgi sunulmaktadır. Aynı yıl içerisinde yayımlanan bir diğer çalışma "*Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri*"dir[165]. Kurul Kalesi'ndeki en önemli aydınlatma gereci olan kandiller detaylı bir biçimde incelenmiştir. 2020 yılının son çalışması olan "*Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Unguentariumları*"[166], Kurul Kalesi'nde sıklıkla ele geçen bir seramik grubu olan unguenteriumlara değinmektedir. 2020 yılında yayımlanan son çalışma "A General Assessment on the Hellenistic Pottery of Kurul Fortress"[167], Kurul Kalesi seramikleri hakkında genel bilgiler sunar.

---

[159] Şenyurt S. Y. ve Akçay, A. (2017). "The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector", 2017, *CollAn* 16, 179-198.
[160] Şenyurt ve diğ. (2017). Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Akgönül, S. O., "Ordu Kurul Kalesi", *TEBE Haberler* 43, 2-10.
[161] Şenyurt S. Y. ve Zoroğlu, U. (2018). "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", *Cedrus* VI, 181-196.
[162] Şenyurt, S. Y. ve Durugönül, S. (2018). "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli", *Olba* XXVI, 305-344.
[163] Şenyurt ve diğ. (2019). Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Yorulmaz, L., Akgönül, S. O., "Kurul Kalesi 2017 Yılı Kazıları", *KST* 40, 691-712.
[164] Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020a). "Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler", *Seleucia* X, 297-327.
[165] Yorulmaz, L. (2020). "Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri", Seleucia X, 97-125.
[166] Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020b). "Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Unguentariumları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 606-628.
[167] Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020c). "A General Assessment on the Hellenistic Pottery of Kurul Fortress", (Ed) Viegas C., Rei Cretariae Romanae Fautorum: Acta 46: Congressus tricesimus primus Rei Cretariae Romanae Fautorum Napocae habitus MMXVIII, *Archaeopress*, 543–550.

2021 yılı içerisinde Kurul Kalesi ile alakalı bilimsel çalışmalar yayımlanmaya devam etmiştir. "Kurul Kalesi Kazılarının Anadolu ve Karadeniz Arkeolojisine Katkıları"[168] başlığını taşımaktadır. Bu çalışma, Kurul Kalesi'nde son yıllarda gerçekleşen arkeolojik kazılardan elde edilen sonuçları erken dönem kazılarıyla harmanlayarak Kurul Kalesi'nin Anadolu arkeolojisine sunduğu katkıları vurgular.

Bahsi geçen yayınların yanı sıra Kurul Kalesi ile alakalı tez çalışmaları da yürütülmektedir. Kurul Kalesi, sikke buluntuları açısından oldukça zengin bir yerleşimdir. 2010-2017 kazı sezonlarında ele geçen 461 adet sikke "*Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları*"[169] başlıklı yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Tamamlanan bu çalışmanın yanı sıra yine çok yoğun bir biçimde ele geçen çok çeşitli formlarda seramik buluntuları "*Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Seramikleri*"[170] adlı doktora tezi kapsamında çalışılmıştır. Bir diğer önemli buluntu grubu olan metal, pişmiş toprak ve taştan üretilmiş savaş araç gereçleri, "*Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Savaş Araç Gereçleri*"[171] adlı doktora tez çalışması kapsamında değerlendirilmiştir. Kurul Kalesi'nin mimari açıdan değerlendirildiği "*Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Mimarisi*" adlı doktora tez çalışması ise hâlihazırda bu tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

[168] Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2021). "Kurul Kalesi Kazılarının Anadolu ve Karadeniz Arkeolojisine Katkıları", (Eds) Gülten, S., Özcan, T., Yavuz, K., *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu*, Fenomen Yayınları, 47-72.
[169] Akgönül 2018.
[170] Yorulmaz, L. (2019). *Kurul Kalesi Seramikleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
[171] Zoroğlu, U. (2021). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Savaş Araç Gereçleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

3. PONTOS BÖLGESİ'NDE HELLENİSTİK DÖNEM MİMARİSİ

3.1. Anadolu Pontos'unda Görülen Hellenistik Mimari

Çalışmanın bu bölümünde, Kuzey Anadolu'nun orta ve doğu kesiminde Hellenistik Dönem'e tarihlenen bazı mimari unsurlar değerlendirilecektir. Bu değerlendirmedeki amaç, bu lokasyonlarla Kurul Kalesi'nde izlenen mimari karakterin benzerliklerinin ve farklılıklarının tespiti, olası etkileşimler ve varsa tarihsel sürecin ortak bir paydada mimariye nasıl yansıdığı şeklindeki çıkarımların yapılabilmesidir. Bu bağlamda Pontos coğrafyası sınırlarına giren aşağıdaki yerleşimler hakkında bilgiler verilecek ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen mimari unsurları irdelenmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Amisos ve Territoriumu

Pontos Bölgesi'nde Hellenistik Dönem'e tarihlenen mimari yapıların tespit edildiği arkeolojik merkez sayısı son derece sınırlıdır. Bunun sebeplerinden bir tanesi modern şehirlerin antik kalıntıların üzerine kurulmasıdır. Amisos, Hellenistik Dönem içerisinde Pontos Bölgesi'nin sanatsal ve ticari bakımdan en ileri gelen yerleşimlerinden[172] olmasına rağmen kentin Hellenistik Dönem içerisindeki yerleşim dokusu hakkında bildiklerimiz son derece sınırlıdır. Yerleşim arkeolojisini yansıtan veriler dışında, az sayıdaki mezar veya nekropol alanlarından da dönemin mimari gelenekleri açısından bilgiler edinilebilmektedir. Özellikle Amisos, bu bakımdan Hellenistik ve Roma dönemlerinde Pontos Bölgesi'nin geri kalanına nazaran daha zengindir. Samsun Bölgesi, çok çeşitli tiplerinin görüldüğü mezar alanlarına ev sahipliği yapmaktadır[173] ve gerek boyutları gerek görsel olarak etkileyici olmaları nedeniyle bunlardan en dikkat çekenleri tümülüslerdir. Baruthane, İkiztepe, Lerdüğe ve Dondortepe gibi Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenen tümüsler, Amisos *territorium*unda görülen ölü gömme anlayışına önemli katkılar sunmaktadır. Bu

[172] Magie 1950: 185-186; Atasoy, S. (1997). *Amisos. Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*. Samsun: Otomobil/Koç Holding, 107; Atasoy 2003: 1356 vd.

[173] Amisos'ta bulunan mezar yapıları hakkında genel bilgi için bkz. Atasoy 1997: 51, dn. 57; Atasoy 2003: 1351 dn. 56; Ünen, S. (2013). "Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne Amisos ve Çevresinde Yer Alan Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel bir Değerlendirme", (Ed) Dönmez, Ş., *Lux ex Ponto Euxino. Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar*, Ankara: Hel Yayıncılık, 385-412.

tümülüslerden net biçimde Hellenistik Dönem'e tarihlenen Baruthane ve İkiztepe örnekleri tez konusu kapsamında irdelenecektir.

3.1.1.1 İkiztepe Anıtsal Mezarı (Bafra)

İkiztepe Höyüğü, Bafra'nın (Samsun), 7 kilometre kuzeybatısında, İkiztepe Köyü'nün kuzey bitişiğinde yer almaktadır. Bafra Ovası'nda yer alan ve dört yükselti ve boyun üzerinde bulunan yerleşim yaklaşık 350 x 260 metrelik bir alanı kaplamaktadır. Bu yükseltiler İkiztepe I-II-III ve IV olarak isimlendirilmiştir[174].

İkiztepe II'de gerçekleştirilen çalışmalarda mimari açıdan Geç Kalkolitik Çağ'a[175] uzanan bir kronolojinin tespit edilmiş olması, Karadeniz arkeolojisi açısından oldukça önemlidir. İkiztepe'de yürütülen çalışmalarda ortaya konulan yerleşim tabakalanması ve kronolojisi şu şekildedir:

- Tepe I'de, 5 mimari tabaka ile tanımlanan ETÇ I; 10 mimari tabakalı ETÇ II ve 6 mimari tabakalı Geçiş ya da Er-Hitit Dönemi,
- Tepe II'de, 8 mimari tabakalı Geç Kalkolitik Çağ; 6 mimari tabakalı ETÇ I ve 2 mimari tabakalı ETÇ II dönemi,
- Tepe III'te, 15 mimari tabakalı ETÇ II; 4 mimari tabakalı ETÇ III; 2 mimari tabakalı Geçiş ya da Er-Hitit Dönemi ile Geç Demir Çağı ve Hellenistik Dönem,
- Tepe IV'te ise Geçiş ya da Er-Hitit Dönemi[176].

İkiztepe (bafra) anıtsal mezar

İkiztepe I'de, D 9/IV II karesinde bir yapının *dromos*u olduğu düşünülen düzgün bloklar açığa çıkarılmış ve ilerleyen çalışmalarda bu yapının anıtsal bir mezar yapısı olduğu anlaşılmıştır. İkiztepe[177] anıtsal mezar yapısının dromosuna iki basamakla inilmektedir. 7,90 metre uzunluğa ve 1,55 metre genişliğe sahip dromosun tabanında kimi yerlerde küçük taşlar ve sıkıştırılmış toprak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Dromos'un kuzey duvarının alt sırası, yükseklikleri 0,65-0,80 metre, genişlikleri 0,30-1,08 metre ve kalınlıkları 0,20-0,35 metre arasında değişen oldukça düzgün kesme

[174] Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (1988*). İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons Excavation (1974-1975),* Ankara: TTKY: 1-5.
[175] Alkım, H. (2012). İkiztepe Geç Kalkolitik Çağ Keramiği, *Anadolu Araştırmaları* 10, 100.
[176] Bilgi, Ö. (2010). İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri. 2000-2002 Dönemleri, *Anadolu Araştırmaları* 17(1), 26-27, dn. 3.
[177] İkiztepe'de Tunç Çağı mezarları için bkz. Bilgi, Ö. (2004). İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri 2000-2002 Dönemleri, *Anadolu Araştırmaları* XVII(1), 25-50; Bilgi, Ö. (2005). Distinguished Burials of the Early Bronze Age Graveyard at İkiztepe in Turkey, *Anadolu Araştırmaları* XVIII(2), 115-137.

kireçtaşı bloklardan oluşmaktadır ve kaide görevi gören taşların üzerinde yer almaktadır. Bu düzgün bloklar birbirlerine kurşun kenetler ve zıvanalar ile bağlanmaktadır. Dromosun güney duvarında ise yalnızca kaide taşları korunmakta ve üzerinde olması gereken duvar elemanlarının sökülerek başka yerlerde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Dromosun batısında, 0,94 metre yüksekliğinde ve 0,75 metre genişliğinde bir kapı yer almaktadır. Bu küçük geçişin her iki yanında ve üstünde düzgün kesme bloklar bulunmaktadır. Kapının üstündeki blokların biçimlerinden ve üst örtüye ait in-situ halde gün yüzüne çıkarılan bazı bloklardan kapı ve önündeki dikdörtgen alanın bir tonoz örtüsüyle kapalı olduğu anlaşılmaktadır[178].

Kapının içerisine doğru devam eden çalışmalarda, D 7/IV II ve D 7/IV 12 gridkaresinde, 2,38 x 3,40 metre boyutlarında, mezar odası olarak kullanıldığı anlaşılan dikdörtgen planlı bir oda gün yüzüne çıkartılmıştır. Mezar odasının kuzey duvarı 2,22, güney duvarı 2,24 ve batı duvarı 1,77 metre yüksekliğindedir. Mezar odasının duvarları, dromosta olduğu gibi, özenle işlenmiş bloklardan oluşmaktadır ve bloklar kenet ve zıvana sitemi ile birbirlerine yatay ve dikey yönde bağlanmaktadır. Mezar odasının tabanının düzenli dikdörtgen kireçtaşı bloklar ile döşenmiş olduğu in-situ halde bulunan bazı döşeme taşlarından anlaşılmaktadır. Mezar odasının batı duvarında, diğer kapı ile simetrik biçimde yerleştirilmiş, bir kapı daha bulunmaktadır. 0,84 metre genişliğe ve 0,90 metre yüksekliğe sahip bu kapı, batı yönde bir başka mezar odasının olabileceğini işaret etmektedir[179].

1975 yılında açığa çıkartılan anıtsal mezarın dromosu ve 1. mezar odasından sonra, 1976 yılında mezar yapısının tamamını açığa çıkarmak için çalışmalara devam edilmiştir. D 7/IV 11, 12 ve D 6/IV 11, 12 açmalarında yürütülen çalışmalarda anıtsal mezar yapısının ilk odasından daha küçük boyutta başka bir oda ile karşılaşılmıştır. 1,71 x 2,30 metre boyutlarında olan bu oda da mezar yapısının ilk odası ve dromosunda olduğu gibi kenet ve zıvanalarla sağlamlaştırılan düzgün kesme bloklardan oluşturulmuştur. Kuzey duvarı 1,85, batı duvarı 2,02, güney duvarı 1,84 ve doğu duvarı 1,81 metre yüksekliğinde olan bu odanın zemini düzgün kesilmiş taşlarla döşenmiş olup tahribat nedeniyle bu döşemeden çok azı korunabilmiştir. İkinci odanın

[178] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 85; Bilgi, Ö. (1999). "İkiztepe in the Late Iron Age", *AS* 49, 31.
[179] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 86; Bilgi 1999: 31.

üzerinin beşik tonoz tekniği ile örtülü olduğu anlaşılmıştır. Tamamen ortaya çıkartılan bu görkemli mezar yapısının toplam uzunluğunun 13,70 metre olduğu anlaşılmıştır[180].

Anıtsal mezar, İkiztepe I'deki erken dönem kültür tabakaları tahrip edilerek açılmış yarığın içerisine yerleştirilmiştir. Dış yüzleri toprak içinde kalacağından mezar odalarını ve dromosu oluşturan duvarların yalnızca iç yüzleri özenle işlenmiştir. Mezar, Antik Çağ'da soyguna uğramıştır; bazı blokların üzerindeki kazma izlerinden bu tahribat anlaşılabilmektedir[181]. Hatta dromosun girişindeki iki basamak üzerinde tespit edilen iki iskeletin, soygun amacıyla mezara giren ancak tonoz örtüsünün yıkılması sonucu can verdiği düşünülen iki çocuğa ait olduğu düşünülmektedir[182].

İkiztepe anıtsal mezarının tarihlenmesinde, uygulanan mimari tekniklerin yanı sıra buluntularından da faydalanılmıştır. Kurşun bir ağırlık, unguentarium, seramik parçaları ve özellikle altın bir sikke anıtsal mezarın tarihi konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Sikkenin ön yüzünde İskender başı, arka yüzünde ise tahtta oturan Athena tasviri yer almaktadır. Athena'nın oturduğu tahtın altında görülen "BY" monogramı ve "ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ" lejantından sikkenin Lysimakhos tarafından Byzantion'da darp ettirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre MÖ. 281-250 arasına tarihlenen sikke, aynı zamanda anıtsal mezar yapısının ne zaman inşa edildiğini de aydınlatmaktadır[183].

[180] Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (2003*). İkiztepe I. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976 - 1980),* Ankara: TTKY: 4-5.
[181] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 86; Bilgi 1999: 31.
[182] Bilgi, Ö. (1999). İkiztepe in the Late Iron Age, AS 49, 31.
[183] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 86; Baydur, N. (1988). "Byzantion'da Basılmış Bir Lysimakhos Postumus'u", *İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons Excavation (1974-1975),* 119-120; Bilgi 1999: 31, 37; Atasoy 2003: 1335.

3.1.1.2. Baruthane Tümülüsleri (Samsun)

Samsun Baruthane Tümülüsleri, Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin Arkeopark projesi kapsamında, Eylül-Ekim 2004 ve Mayıs 2005 tarihlerinde S. Atasoy'un bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilen kurtarma kazıları sayesinde bilimsel literatüre kazandırılmıştır[184].

Güney ve kuzey yönlü olmak üzere iki yığma tepeden oluşan bu nekropol alanında yoğun bir konglomera dolgu göze çarpar. Tümülüslerden güneyde olanı 15 metre yüksekliğe 40 metre çapa sahiptir. Bu yığma tepenin altında doğu-batı uzantılı inşa edilmiş iki odanın toplam uzunluğu 6 metre, genişliği 2,5 metredir. Düzgün kesilmiş kumtaşı bloklar oluşan giriş kapısından sonra 3,16 x 2,45 x 2,38 metre boyutlarındaki ön odaya ulaşılır. İkinci odaya 0,95 metre ve 0,67 metre boyutlarındaki iç kapı ile geçiş yapılır. Bu iç kapının üst tarafında ve iki yanında birer niş bulunmaktadır. Odanın kuzey ve güney duvarlarının önünde iki adet kline (sedir) yer almaktadır. Taş duvar izlenimi vermek için duvardaki sıvada çizgiler oluşturularak 7 taş sırası görünümü verilmiştir. Sonrasında kazıma çizgiler laciverte boyanmıştır[185].

Kuzeydeki tümülüsün altında bulunan mezar odası ise 5,50 x 3,15 x 2,55 metre ölçülerinde bir ön odaya, 6 x 4,60 x 2,80 metre boyutlarında orta odaya ve 5,50 x 5,60 x 2,50 metre boyutlarında üçüncü bir odaya sahiptir. Odaların tavanı tonoz biçiminde şekillendirilmiştir ve orta odada kuzey ve güney duvarlarda 0,30 metre genişliğe ve 2 metre yüksekliğe sahip simetrik konumlandırılmış dörder yalancı sütun bulunmaktadır. Üçüncü odada da 10 adet yalancı sütun yer almaktadır[186].

İki tepenin arasında doğu-batı akslı, harçsız, kesme taş bloklardan oluşmuş üç sıralı bir duvar yer almaktadır. 21,80 metre uzunluğa 1,30 metre yüksekliğe sahip bu duvarın elemanları birbirlerine kurşun kenetlerle tutturulmuşlardır[187]. İki tümülüste de dromos olmaması dikkat çekicidir. Amisos *territorium*unda kaçak kazılar vasıtasıyla soyulmamış tümülüs yoktur. Bu sebeple mezar içi organizasyon ve in-situ buluntular hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamaktır[188]. Baruthane tümüsleri de bu kaçak

[184] Atasoy, S., Endoğru, M., Dönmez, Ş. (2005). "Samsun-Baruthane Tümülüsler Kazısı", *Anadolu Araştırmaları*, 18 (2), 153-166: 154; Ünen 2013: 390, dn. 12.
[185] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 154 vd.
[186] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 156.
[187] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 154.
[188] Ünen 2013: 396-397.

kazılardan nasibini almış; ancak, kazı çalışmalarında ele geçen MÖ. 3-2. yüzyıla tarihlenen az sayıda buluntu, tümülüslerin kullanıldığı dönemi aydınlatmaktadır[189].

[189] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 156.

3.1.1.3. Amisos Kaya Oygu Mezarı

1995 yılında Samsun Cedit Mahallesi'nde yol yapım çalışmaları esnasında bir kaya oygu mezar tespit edilmiştir. Amisos antik kentinin doğu surlarının bulunduğu yamacın eteklerinde tespit edilen bu kaya oygu mezarı, mimarisi, buluntuları ve el değmemiş olması ile Pontos Bölgesi'ndeki en ayrıcalıklı mezar olarak dikkat çekmektedir. Ele geçen buluntulardan bazılarının altın süs eşyaları olması nedeniyle bu mezardan ele geçen buluntular "Amisos Hazinesi" olarak da isimlendirilmektedir[190].

Konglomera kayaya oyulmuş ana mezar odası, 5 x 5 metre boyutlarında kare bir plana ve 2,40 metre yüksekliğe sahiptir. Ana odanın doğusunda iki ayrı gömü bölmesinin bulunduğu bir oda daha bulunmaktadır[191]. Girişi doğuya bakan ana mezar odasının köşeleri yuvarlatılmıştır. Ana odadaki beş bölmenin ikişer tanesi kuzey ve güneyde, bir tanesi ise batıdadır. 0,15 metre yüksekliğe ve 0,20 metre genişliğe sahip bir basamakla mezar bölümlerine erişilir. 0,20 metre kalınlığında ve 0,90 metre yüksekliğinde kireçtaşı bloklar vasıtasıyla gömü bölümleri oluşturulan ana mezar odasının duvarlarının, tavanının ve zemininin yaklaşık 4 santimetre kalınlığında bir plaster ile kaplandığı ancak bunun iyi korunamadığı anlaşılmıştır. Ana oda dışındaki bölümlerde plaster kullanılmamıştır. Ana mezar odası dışındaki iki bölme, 1 x 2 metrelik bir plana ve 1 metre yüksekliğe sahiptir. Ancak bu beş bölmeden yalnızca üçüne *inhumasyon* gömü yapılmıştır[192]. Mezarlarda herhangi bir yazıt, duvar boyası ya da silah ele geçmediğinden bireylerin kimlikleri hakkında detaylı bilgiye sahip olunamamaktadır[193].

1 no.lu mezar: Mezar odasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. 1,10 x 1,92 metre boyutlarında ve 0,58 metre derinliğindedir. 1 no.lu mezarda bir iskelet kalıntısı yoktur. Bu mezarın içerisi yol inşaatı esnasında tavandan yıkılmış taşlar ile dolmuştur. İskelet

[190] Atasoy 2003: 1332; Ünan, S. (2010). Mezar Buluntuları Işığında Samsun-Amisos'da Hellenistik Dönem Takıları, (Eds) Gümüştekin, G. E., Şekerci, H., Yıldız, F., *2. Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu,* Sempozyum Bildiri Kitabı, 2-3; Ünan, S. (2016). Amisos'da Sıradışı Bir Yeraltı Oygu Oda Mezar, *TÜBA-AR* 19, 193 vd.

[191] Erciyas, yalnızca bir mezar odasından bahsetmektedir. Ayrıca mezar odasının içerisine oyulduğu kayacın kireçtaşı olduğunu ifade etmektedir (Erciyas 2006: 68).

[192] Atasoy 2003: 1332; Erciyas 2006: 68; Jackson, M. (2012). The Amisos Treasure: A Hellenistic Tomb from the Age of Mithradates Eupator, (Ed) Tsetskhladze, G. R., *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*: *Aspects of archaeology and ancient history*, BAR International Series 2432, 109; Ünan 2016: 176-180.

[193] Jackson 2012: 109.

olmamasına rağmen kötü korunmuş bir alabastron, p.t. kadeh ve p.t bir plaka bulunmuştur[194].

2 no.lu mezar: 1 no.lu mezara göre daha büyüktür. 1,22 x 2,50 metre ölçülerinde ve 0,92 metre derinliğindedir. Kötü durumdaki iskelet kalıntıları, ölünün cinsiyeti[195] hakkında bilgi vermemektedir. Ölünün üzerinin altın bir varakla örtüldüğü anlaşılmaktadır. Mezarda ele geçmiş bazı ahşap kalıntılar ve çiviler, ölünün ahşap bir lahit içerisine koyulduğunu düşündürmektedir. Yol çalışması nedeniyle en çok zarar gören mezarlardan bir tanesi olan 2 no.lu mezarda oldukça nitelikli mezar hediyeleri yer almaktadır: Bir çeşit süs eşyası olduğu düşünülen bronz tel, p.t. altın yaldızlı boncuklar, altın bir varak, altın bir çelenk ve üç adet alabastron[196].

3 no.lu mezar: Mezar odasının batı kenarının tamamını kapsayan bu mezar, 0,95 x 2,77 metre boyutlarında ve 0,95 metre derinliğindedir. İskelet kötü korunagelmiştir. Mezarda ele geçen ahşap parçalar ve çiviler, 2 no.lu mezarda olduğu gibi, ahşap bir lahdin varlığına işaret eder. Ölünün başı kuzeye dönüktür ve baş civarında cam bir kâse, iki alabastron ve altın saç tokası yer almaktadır. Boyun kısmında, bir çift Eros tasvirli altın küpe ile altın ve akik boncuklardan oluşan bir kolye bulunmaktadır. Göğüs üzerinde 11 adet Medusa tasvirli aksesuar (düğme) yer alırken karın üzerinde cam bir phiale görülmektedir. Her iki kolda, ucunda kadın başı bulunan bilezikler tespit edilen iskeletin diz hizasında bir alabastron ve silindirik bir kutu bulunmaktadır. Ölünün ayak kısmına ise alabastronların yerleştirildiği gözlemlenmektedir[197].

4 no.lu mezar: Mezar odasının güneydoğusunda yer alan bu bölme, 1,09 x 2,52 metre boyutlarında ve 0,95 metre derinliğindedir. 2 ve 3 no.lu mezarlarda olduğu gibi bu mezarda da ahşap bir lahit kullanıldığı düşünülmektedir. Ölü, başı doğuya bakacak biçimde yerleştirilmiştir. Kafatasının arkasında bir adet alabastron, sağında bir unguentarium yer alırken iki adet Nike tasvirli küpe, on adet Thetis'in Hippokampos sürdüğü altın aplik, bir bileklik, bir kolye oluşturan on dokuz adet astragalus formunda tanecik ve başka bir kolyeye ait olduğu düşünülen çeşitli formlarda boncuk taneleri boyun civarında tespit edilmiştir. Her iki kolda uçlarında aslan başları olan altın

[194] Erciyas 2006: 69; Ünan 2016: 180-181; Jackson 2012: 109.
[195] Atasoy, ana mezar odasındaki üç bireyden birinin erkek, diğer ikisinin ise kadın olduğunu ifade etmektedir (Atasoy 2003: 1332).
[196] Erciyas 2006: 69-71; Ünan 2016: 181; Jackson 2012: 110.
[197] Erciyas 2006: 71; Ünan 2016: 181-183; Jackson 2012: 110-112.

bilezik, uçları yılanbaşları şeklinde sonlanan iki bilezik ya da pazubent ve bir bilekliği oluşturduğu düşünülen 20 adet altın plaka yer almaktadır. Göğüs hizasında çiçek motifli iki düğme, sol diz hizasında bir p.t. unguentarium ve sol ayak hizasında bir alabastron ise ele geçen diğer ölü hediyeleridir[198].

5 no.lu mezar: Ana mezar odasındaki son bölüm olan 1,89 x 1,18 metre boyutlarında ve 0,93 metre derinliğindeki mezardan herhangi bir iskeletin veya mezar hediyesinin ele geçmemesi için bu mezarın hiç kullanılmadığı sonucu çıkarılmaktadır[199].

Amisos kaya oygu mezarının tarihlendirilmesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Söz konusu mezar yapısı ve buluntuları hakkında çok detaylı bilgiler veren D. B. Erciyas'a göre mezar Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir[200]. S. Ünan da Pontos Bölgesi için oldukça önemli olan bu mezar için aynı tarihi (MÖ. 4-3. yüzyıl) önermektedir[201]. Mezardan ele geçen buluntuların tarihsel değerlendirilmesinde M. Jackson, diğer araştırmacılardan farklı bir fikir öne sürerek özellikle Eros tasvirli eserlerin MÖ. 3. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başına tarihlenmesi gerektiğini, böylece mezarın Geç Hellenistik Dönem'e ait olduğunu ifade etmektedir[202].

[198] Erciyas 2006: 71; Ünan 2016: 183-184; Jackson 2012: 112-113.
[199] Erciyas 2006: 72; Ünan 2016: 184.
[200] Erciyas 2006: 111.
[201] Ünan 2016: 194.
[202] Jackson 2012: 115.

3.1.2. Oluz Höyük

Amasya'nın güneybatısında, Amasya-Çorum karayolunun 27. kilometresinde, Gökhöyük Tarım İşletme Müdürlüğü arazisi içerisinde yer alan Oluz Höyük, 280 x 260 metre boyutunda ve ova seviyesinden 15 metre yükseklikte çok katmanlı bir höyük niteliğinde olup 2007 yılından bu yana süregelen kazı çalışmaları neticesinde elde edilen çok önemli sonuçlarla dikkat çekmektedir[203].

Oluz Höyük'te yürütülen çalışmalarda, yüksekliği 10 metreye ulaşan 9 mimari tabaka tespit edilmiştir. Oluz Höyük'teki tabakalanma aşağıdaki gibidir[204]:

- MS. 13-16. yüzyıllara tarihlendirilen "0 tabakası"
- MÖ. 200-47 yıllarına tarihlendirilen "1. Tabaka"
- Geç Demir Çağı Geç Evre'ye (MÖ. 300-200) tarihlendirilen "2A Tabakası"
- GDÇ Geç Evre'ye (MÖ. 425-300) (Akhamenid) tarihlendirilen "2B Tabakası"
- GDÇ Geç Evre'ye (MÖ. 500-425) (Phryg ve Akhamenid) tarihlendirilen "3. Tabaka"
- GDÇ Erken Evre'ye (MÖ. 550-500) (Geç Phryg) tarihlendirilen "4A Tabakası"
- GDÇ Erken Evre'ye (MÖ. 600-550) (Geç Phryg) tarihlendirilen "4B Tabakası"
- Orta Demir Çağı'na (MÖ. 7. yüzyılın ikinci yarısı) tarihlendirilen "5A Tabakası"
- ODÇ'ye (MÖ. 7. yüzyılın ilk yarısı) tarihlendirilen "5B Tabakası"
- ODÇ'ye (MÖ. 8. yüzyıl) tarihlendirilen "6A Tabakası"
- ODÇ'ye (MÖ. 9. yüzyıl) tarihlendirilen "6B Tabakası"
- Erken Demir Çağ'a (MÖ. 10-11. yüzyıl) tarihlendirilen "7A Tabakası"

---

[203] Dönmez, Ş. ve Naza-Dönmez, E. E. (2008). Oluz Höyük Kazı Çalışmaları 2007, *TEBE Haberler* 25, 33; Dönmez, Ş. (2013a). "Oluz Höyük. Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers", (Eds) Tsetskhladze, G. R., Atasoy, S., Avram, A., Dönmez, Ş., Hargrave, J., *The Bosporus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC–5th Century AD). Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities Istanbul, 14th–18th September 2009*, Oxford: British Archaeological Reports 2517, 363-371: 363; Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2014). "Oluz Höyük. Pontik Kappadokia'da Çokkültürlü Bir Yerleşme", Amasya, (Haz.) Özden, F., *"Yar ile Gezdiğim Dağlar": Amasya*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 53.

[204] Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2017a). "Oluz Höyük Kazısı Dokuzuncu Dönem (2015) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *KST* 38(3), 537-562: 544; Dönmez ve diğ. (2017). Dönmez, Ş., Yurtsever-Beyazıt, A., Kaymakçı, S., Adısönmez, B., Abazoğlu, F., "Oluz Höyük Kazısı Onuncu Dönem (2016) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *KST* 39(3), 602; Dönmez ve diğ. (2019). Dönmez, Ş., Yurtsever-Beyazıt, A., Kaymakçı, S., Adısönmez, B., Abazoğlu, F., "Oluz Höyük Onbirinci Dönem (2017) Çalışmaları", *KST* 40(3), 455. Oluz Höyük tabakalarının tarihlendirilmesi hususunda en güncel yayınlar göz önünde tutulmuştur. A ve B şeklinde iki farklı katman olarak belirtilen 5, 6, 7. mimari tabakaları, 2015 yılı öncesi yayınlarda A ve B şeklinde değil tek katman olarak tanımlanmışlardır. Bkz. Dönmez, Ş. (2012). "Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn* XI, 157-158; Dönmez 2013a: 364.

- Karanlık Çağ'a (MÖ. 12. yüzyıl) tarihlendirilen "7B Tabakası"
- Geç Tunç Çağı'na (MÖ. 13. yüzyıl) (Büyük Krallık Dönemi) tarihlendirilen "8. Tabaka"
- GTÇ'ye (MÖ. 15-14. yüzyıl) (Büyük Krallık Dönemi) tarihlendirilen "9. Tabaka"
- Erken Tunç Çağı'na (II-III) (MÖ. 3. binyıl ortaları) tarihlendirilen "10. Tabaka"

Oluz Höyük'te tespit edilen özellikle 1 ve 2A ile 2B tabakaları, Pontos Bölgesi'ndeki Hellenistik Dönem mimarisine örnek oluşturması bakımından değerlendirilecektir.

Oluz höyük hellenistik dönem tabakaları

MÖ. 2. yüzyılın sonu ve 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Oluz Höyük 1. mimari tabakası, 0 tabakasının ve yüzey toprağının hemen altından başlamaktadır. 0 tabakasının mimari yapıları, modern tarımsal faaliyetler ve kaçak kazılar gibi sebeplerden dolayı yoğun bir tahribat görmüştür ve bunun sonucu olarak 1. mimari tabaka, mimari açıdan genel bir yerleşme planı sunmaktan uzaktır[205]. Ancak, 1. mimari tabaka, özellikle B açmasında açığa çıkartılan yapı kompleksi ile öne çıkmaktadır. Höyüğün doğusunda yer alan bu alanda; bazı mekânlar, at nalı biçiminde kubbesi olan yıkılmış bir fırın ile güney ve batıya doğru uzanan, tabanı taş döşeli iki sokak açığa çıkartılmıştır[206].

C açmasında, R 16-17 plankarelerde bulunan b.0305 kodlu çöp çukurundan ele geçen 0,62 metre uzunluğunda dört kalypter ve 0,52 metre uzunluğundaki bir stroterin, ebatları göz önüne alındığında, burada sıradan olmayan bir yapının varlığına işaret ettikleri düşünülmektedir. Stroterin uçlarındaki + ya da x işaretinin bir atölyeye ait olabileceği da ifade edilmektedir[207].

Yarı yontulmuş ya da yontulmamış taşlarla oluşturulan sade duvarlar, taş döşeli zeminler, kerpiç döküntüler gibi Oluz Höyük 1. mimari tabakasının genel karakterini oluşturan öğeler, tahribat nedeniyle mimari bir bütünlük sağlamaktan uzaktır. Oluz

[205] Dönmez ve Yurtsever-Beyazıt 2014: 65; Dönmez, Ş. ve Naza-Dönmez, E. E. (2009). "Oluz Höyük Kazısı İkinci Dönem (2008) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn* VIII, 138.
[206] Dönmez, Ş. ve Naza-Dönmez, E. E. (2010). Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2008 Dönemi Çalışmaları: Yeni Sonuçlar ve Değerlendirmeler, *Höyük* 2, 10 vd; Dönmez 2013a: 364.
[207] Dönmez ve Naza-Dönmez 2010: 18-19.

Höyük 1. tabakasının, Ziyaret Suyu[208] (Sivas), Çadır Höyük (Sorgun, Yozgat) gibi Orta-Kuzey Anadolu yerleşimleri ile hem mimari hem de arkeolojik buluntular açısından benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir[209].

Oluz Höyük'te Hellenistik Dönem mimarisinin görüldüğü bir diğer yerleşim katmanı, A (MÖ. 300-200) ve B (MÖ. 425-300) olmak üzere iki katman halinde tespit edilen 2. mimari tabakadır. Bu tabakada Oluz Höyük yerleşiminin mimarisinde önemli değişiklikler görülmeye başlanmaktadır. Bunun sebebi olarak Pers kökenli bir topluluğun höyüğe yerleşmesi öne sürülmektedir[210]. Tıpkı 1. tabakada olduğu gibi, 2. mimari tabakada da çevrede yoğun olarak bulunan orta ve küçük boy moloz taşların kullanıldığı yapı kalıntılarına rastlanılmıştır. Taş döşeli mekânların duvarlarının kalınlıkları genellikle 1 metreyi geçmemektedir[211].

Oluz Höyük 2A tabakası, tıpkı 1. tabakada olduğu gibi, sonraki sakinlerin imar faaliyetleri nedeniyle oldukça tahrip olmuştur ve bu sebeple görkemli olmayan mimari kalıntılar sunmaktadır. 2A tabakası genellikle, temel seviyesinde korunmuş duvarlardan oluşan yapı kalıntıları, taş döşeme kalıntıları ve *botros*lar gibi kalıntılarla temsil edilmektedir[212].

2. mimari tabakada en dikkat çeken mimari unsur; 28 metre uzunluğa ve 8,5 metre genişliğe sahip, yarı işlenmiş orta büyüklükte moloz taşlarla oluşturulmuş bir yoldur. Bu yolun üzerinde 0.30 metre genişliğe ve 0.20 metre derinliğe sahip açık bir kanal, karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki taş sütun kaidesi ve batı kenarda taş bir tekne bulunmaktadır. Yolun kenar kısımlarında, yolun sağlamlığı gözetilerek büyük taşlar kullanılmıştır[213]. Ayrıca A açmasında, 1. mimari tabakada olduğu gibi, 0,75 metre uzunluğunda kalypter ve 0,56 x 0,45 m boyutlarında stroter ele geçmiştir. Bütün olarak

[208] Ortaç, M. (2006). "BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi Sivas Akpınar Köyü Ziyaret Suyu Mevkii Kurtarma Kazısı, 2004", *KST* 27(1), 339-50.
[209] Dönmez 2013: 364.
[210] Dönmez 2017b: 255.
[211] Dönmez 2017a: 10-13; Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2017b). Oluz Höyük 2013 Dönemi Çalışmaları, (Haz.) Dönmez, Ş., *Amasya – Oluz Höyük. Kuzey – Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid Yerleşmesi, 2009 – 2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar,* Amasya, 208.
[212] Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2016). Oluz Höyük Kazısı Dokuzuncu Dönem (2014) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar, *KST* 37(3), 283-284; Dönmez 2017b: 208; Dönmez ve Yurtsever-Beyazıt 2017a: 539-540; Dönmez ve diğ. 2019: 452.
[213] Dönmez ve Naza-Dönmez 2009: 288; Dönmez 2013: 364-365; Dönmez 2017: 11-12, Res. 31-34b.

açığa çıkartılan bu çatı kiremitlerinin anıtsal bir yapıya ait olabileceği düşünülmektedir[214].

Oluz Höyük'te şimdiye kadar sur, kule vb. gibi savunma mimarisine dair herhangi yapının tespit edilememesi ilginçtir. Ancak 2. ve 1. mimari tabakalardan Oluz Höyük'ün askeri bir karakteri olduğu ifade edilmektedir[215].

[214] Dönmez, Ş. (2010). "Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn* IX, 289; Dönmez 2013: 366.
[215] Dönmez, Ş. (2017b). "Oluz Höyük 2009-2013 Dönemi Kazı Çalışmaları Değerlendirme ve Sonuçları", (Haz.) Dönmez, Ş., *Amasya – Oluz Höyük. Kuzey – Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid Yerleşmesi, 2009 – 2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar*, Amasya, 256.

3.1.3. Amasya Harşena Kalesi

Amaseia, İç Pontos'ta yer alan ve Sinope'den önce Pontos Krallığı'na uzun yıllar (MÖ. 281-180) başkentlik yapmış çok önemli bir yerleşimdir[216]. Bölge hakkında çok önemli bilgiler veren Strabon'un doğduğu yer olan Amaseia'da oldukça heybetli ve sarp bir kale bulunmaktadır. Kimi zaman üzerinde yer aldığı Harşena Dağı'nın adıyla da anılan kalenin zirvesi yaklaşık 615 metredir ve güney yamaçta kral mezarları[217], kale üzerinde yer alan 3 adet basamaklı tünel[218], Kızlar Sarayı (*basileia*)[219], su kanalları[220] gibi yapılar bulunmaktadır. Amasya Harşena Kalesi'nde en erken yerleşim izleri Hellenistik Dönem öncesine uzanmaktadır[221]. Ancak gerek kral mezarları ve Hellenistik Dönem'de kullanıldığı bilinen basamaklı tüneller, gerekse de kalenin çeşitli yerlerinde kullanılan bosajlı duvarlar, Amasya Harşena Kalesi'nin Hellenistik Dönem içerisinde çok yoğun bir biçimde kullanıldığının göstergeleridir.

Amasya Harşena Kalesi Hellenistik Dönem Mimarisi

Amasya Harşena Kalesi ve Ordu Kurul Kalesi'nde bulunan Hellenistik Dönem mimari yapıları arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Öncelikle Amasya Kalesi üzerinde, hakkında ilk kez Strabon tarafından bilgi aktarılan basamaklı tüneller bulunmaktadır. Strabon, "*Bir tanesi ırmağa bir tanesi de boğaza olmak üzere kayalara, boru şeklinde iki tane kanal oyulmuştur*"[222] ifadesiyle basamaklı tünelleri işaret etmektedir. MÖ. 64 – MS. 24/21 yılları arasında yaşayan Strabon'un zamanında bu tünellerin varlığı bilinmekte ve bu basamaklı tünellerin en geç bu tarih aralığında kullanımda olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Ayrıca, Amasya Kalesi üzerinde yer alan basamaklı tünellerden bir tanesi olan Cilanbolu basamaklı tüneli içerisinde 3 metre yüksekliğinde, 10 metre genişliğinde, bosaj tekniği ile oluşturulmuş bir duvar

[216] McGing 1986: 7; Erciyas 2006: 40.
[217] Strab. XII. 3. 39; Fleischer, R. (2009). The Rock-tombs of the Pontic Kings in Amaseia (Amasya), (Ed) J. M. Hojte, *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 109-119. Ayrıca, Amasya çevresinde tespit edilen 21 kaya mezarından 10'u Amasya Harşena Kalesi civarında bulunmaktadır (Naza-Dönmez, E. E. (2010). Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı 2009 Yılı İlk Sonuçları, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 14-16 Ekim 2008*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları No: 1, 453-462, 455).
[218] Bulut 2017: 109-112.
[219] Naza-Dönmez, E. E. (2014). Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazıları, (Haz.) Özden, F., *"Yar ile Gezdiğim Dağlar": Amasya*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 29-49.
[220] Naza-Dönmez 2010: 455.
[221] Dönmez, Ş. (2013b). Öntarih ve Klasik Dönemlerde Amasya: Güncel Arkeolojik Bulgular, *TÜBA-AR* 16, 25.
[222] Strab. XII. 3. 39.

bulunmaktadır[223]. Bölgedeki basamaklı tünellerin içerisinde benzeri duvar yapılarına rastlanılmamaktadır. Tünelin inşası esnasında ana kayadan koparılmış parçaların tahliyesi için açılmış bacanın daha sonra bu duvar ile kapatıldığı ifade edilmektedir[224].

Amasya Harşena Kalesi, güçlü surlara sahiptir. Kimi yerlerde tadilat izleri[225] belirgin olan bu surlar bazı yerlerde düzgün kesme dikdörtgen bloklardan oluşmaktadır. Hellenistik Dönem'de kentleşmeye başlayan Amaseia'nın arkeolojik kalıntılarından olan bu savunma duvarlarından Kızlar Sarayı mevkiinde bulunan surların Hellenistik Dönem'e; İris Nehri boyunca doğu-batı yönlü uzanan surların ise Roma Dönemi'ne ait olduğu ifade edilmektedir[226]. Yukarı Kale ve Kızlar Sarayı'nın yakınındaki sur duvarlarının, mimari yapı ve tarihsel akış ile uyumlu olarak MÖ. 3. yüzyıldan itibaren inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir[227]. Bir Amaseialı olan Strabon, bu surların çok sağlam biçimde tahkim edilmiş olduğunu ifade etmektedir[228].

Amasya Kalesi'nde ana kule bölümünde 2000 ve 2007 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma kazıları kapsamında Hellenistik Dönem'e ait olduğu düşünülen bosajlı, düzgün kesme bloklardan oluşturulan bir duvar yapısına rastlanılmıştır. Bu duvarın 9 metre derinliğe kadar benzer nitelikte indiği ifade edilmektedir. Yine aynı sektörde yürütülen çalışmalarda, Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen, dairesel planlı bir sarnıç da açığa çıkartılmıştır[229]. Amasya Harşena Kalesi'nin Kızlar Sarayı sektöründe sürdürülen 2017 yılı çalışmalarında Hellenistik Dönem'de üretildiği düşünülen düzgün kesilmiş bir blok[230] da Amasya Kalesi'nin Hellenistik Dönem mimari varlığına bir diğer kanıt olarak görülmektedir.

---

[223] Doğanbaş, M. (2010). "Amasya Merkez Harşena Kalesi Cilanbolu Tüneli 2008 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışması", *MKKS*, 18, 67, 73, Res. 4. Ayrıca bkz. Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia. With some Account of their Antiquities and Geology*, London, 368; Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia. With some Account of their Antiquities and Geology*, London, 373; Von Gall, H. (1967). Zu Den Kleinasiatischen Treppentunneln, *JdI und AA*, Band 82, 507.

[224] Doğanbaş 2010: 67.

[225] Yüksek F. A. ve Dönmez, E. (2010). "Amasya (Harşena) Kalesi 2009 Arkeojeofizik Araştırmaları", *AST* 28(3), 14.

[226] Naza-Dönmez 2014: 29. Strabon, doğduğu yer Amaseia'dan bahsederken (XII. 3. 39)"*…ırmak tarafında, kentin kurulmuş olduğu yerde, kıyıda bir duvar ve her iki tarafta sivri tepelere doğru uzanan duvarlar vardır…*" ifadesi ile İris kenarındaki duvarlardan bahsediyor olmalıdır. Buradan hareketle, Roma Dönemi duvarları olarak nitelenen duvarlar, Hellenistik Dönem'de yapılmış, daha sonra Roma Dönemi'nde tadilat görmüş olmalıdır.

[227] Dönmez 2014: 18.

[228] Strab. XII. 3. 15, 39.

[229] Doğanbaş, M. (2009). "Amasya Merkez Harşena Kalesi 2007 Yılı Kurtarma Kazısı", *MKKS* 17, 19.

[230] Naza-Dönmez ve diğ. (2018). Naza-Dönmez, E. E., Algaç, Ş., Aydın, T., "Amasya-Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı 2017 Dönemi Çalışmaları", *KST* 40(1), 642.

Kurul Kalesi ve Amasya Harşena Kalesi'nde duvar tekniği açısından benzerlikler bulunmaktadır. Amasya Harşena Kalesi'ndeki yukarıda bahsi geçen ve Hellenistik Dönem'de oldukça yaygın biçimde uygulanan[231] bosajlı duvar uygulaması, Kurul Kalesi'nde de görülebilmektedir. Anıtsal Kybele Kapısı ve diğer kapı geçişlerinde (Resim 5.4) görülen bosajlı duvarlar, gerek görsel açıdan gerek inşa teknikleri açısından sade dolgulu duvarlara göre farklılıklar içermektedir.

[231] İreç, M. ve Gülbay, O. (2016). Apollonis: Educational and Military Images of a Hellenistic Lydian City, "Theatroeideis. Images Of City, City Of Images" june 15-19, 2016, Italy, 17.

3.1.4. Cıngırt Kayası

Cıngırt Kayası, Ordu ili, Fatsa ilçesi, Yapraklı Köyü'nde yer almaktadır. İlk kez 2012 yılında kazı çalışmalarının başladığı yerleşim, Fatsa ilçe merkezinden yaklaşık 6, Yapraklı Köyü'nden ise yaklaşık 1,25 kilometre kuzeybatıda bulunmaktadır. Denize oldukça hâkim bir konumda bulunan, 200 metre rakımlı iki parçalı kayalık, Samsun-Ordu karayolundan da görülebilmektedir[232]. Cıngırt Kayası'nda yürütülen çalışmalar sonucunda yerleşimin VI. Mithradates Dönemi *phrourion*larından bir tanesi olduğu[233], ayrıca Roma ve Bizans dönemlerinde de iskân gördüğü tespit edilmiştir[234]. Yerleşimin antik Pontos coğrafyasından bilinen Phadisene yöresinde yer alan Phabda Kalesi[235] olabileceği tahmin edilmekte[236] ve demir zengini bölgenin kontrol edilmesinde bir fonksiyonu olabileceği ifade edilmektedir[237].

Cıngırt kayası hellenistik dönem mimarisi

Cıngırt Kayası'nda yerleşim için daha elverişli olan zirve kısmında yapılaşmanın yoğun olduğu, ana kaya kullanımından çokça istifade edildiği, ana kaya yüzeyinde sarımsı-yeşilimsi bir dolgu malzemesiyle düzleştirilme yapıldığı belirtilmektedir[238]. Ele geçen farklı ölçülerdeki birçok çivi, mekânların bir üst örtü ile kaplı olduğunun göstergesidir. Çivilerin yanı sıra, çok sayıda çatı kiremidi de üst örtüye dair bilgiler vermektedir[239]. Cıngırt Kayası'nın zirvesinde yer alan ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir basamaklı tünel, şarap ya da zeytinyağı işliği, metal atölyesi vb. gibi yapılar bulunmaktadır[240].

Cıngırt Kayası'nda en çok dikkat çeken yapı, Pontos Bölgesi'nde oldukça yaygın bir biçimde görülen ana kayaya oyularak inşa edilmiş bir basamaklı tüneldir. Cıngırt Kayası'nın düzlük zirve kısmında yer alan ve girişi doğuya bakan basamaklı

---

[232] Erol, A. F. (2015a). Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2014, *KST* 37(2), 559.
[233] Erol 2015a: 562 vd; Erol, A. F. ve Tamer, D. (2018). The Place of Cingirt Kayasi in the Pontic Region during the Reign of Mithridates VI, (Eds) Pavúk P., Klontza-Jaklová, V., Harding, A., *ΕΥΔΑΙΜΩΝ. Studies in honour of Jan Bouzek*, 544, 546.
[234] Erol, A. F. (2014). Ordu İli Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2013, *KST* 36(1), 384, 386.
[235] Strab. XII. 3. 16.
[236] Wilson 1960: 199; Olshausen ve Biller 1984: 154; Erol 2015a: 561.
[237] Weimert 1984: 152.
[238] Erol 2014: 384-385.
[239] Erol, A. F. (2015b). "New Findings on the History and Archaeology of the Eastern Black Sea Region of the Turkey: the Excavation of Cıngırt Kayası", (Eds) Tsetskhladze, G. R., Avram, A., Hargrave, J., *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas. (7th Century BC – 10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade – 17-21 September 2013)*, 453.
[240] Erol ve Tamer 2018: 546-550.

tünel, benzerlerine göre daha nitelikli sayılabilecek bir yapıdır ve girişi muhtemelen bir kapı ile kapatılmıştır. Bu, tünelin girişinde bir kapının oturabileceği dikdörtgen ve kare oyuntulardan anlaşılmaktadır[241]. Uzunluğu 64,4, yüksekliği 3,2 ve genişliği 2,8 metre olan Cıngırt Kayası basamaklı tüneli, 135'ten fazla basamağa[242] sahiptir ve tünel koridoru batıya, Kavaklar Deresi'ne doğru uzanmaktadır[243].

Cıngırt Kayası'nın zirvesinde yer alan bir diğer mimari birim, zeytinyağı ya da şarap işliği olduğu düşünülen düzenlemedir. L18 açmasının güneydoğu sektöründe ana kaya oyularak dikdörtgen bir tekne elde edilmiş ve güneyde pithosların oturacağı çukurlar açığa çıkartılmıştır. Pithoslardan bir tanesinin içinden gelen VI. Mithradates sikkesi, bu işliği tarihlemektedir[244]. Son dönemde yapılan detaylı çalışmalar bu yapının bir şarap işçiliği olduğunu ortaya koymuştur[245].

Phrourion karakterli bir yerleşim olan Cıngırt Kayası, bu fonksiyonla uyumlu olarak metal atölyesine sahiptir. Zirvede, askeri ve sivil ihtiyaçlar için kullanılacak metal nesnelerin üretimine dair bazı izlere rastlanılmıştır. Özellikle J15 açmasının kuzey sektöründe, içerisinde demir eriyiklerin gözlemlendiği bir pota açığa çıkarılmıştır. Ayrıca, çalışmaların yürütüldüğü bazı alanlardan demir cüruflar ve çok sayıda madeni araç-gerecin ele geçmesi, pota ile birlikte düşünüldüğünde, Cıngırt Kayası'nda bir demir işliğinin mevcut olduğunun birer kanıtı niteliğindedir[246].

Cıngırt Kayası'nın genel mimari özelliklerine değinmek gerekirse, kalede VI. Mithradates Dönemi'nden sonra da yerleşimin devam etmesinden, güçlü bitki örtüsünden ve zamanın yıkıcı etkisinden kaynaklı olarak yapıların iyi korunagelmediği söylenebilmektedir. Ana kayanın işlenmesiyle oluşturulan mimari birimler (basamaklı tünel, şarap-zeytinyağı işliği, metal atölyesi) belirgin ve fikir vericidir. Cıngırt Kayası'nda, Hellenistik Dönem'de sıkça karşımıza çıkan bosajlı duvar örgülerine de rastlanılmaktadır. Düzgün kesilmiş bloklardan oluşan duvar kalıntıları, temel seviyesinde açığa çıkartılmaktadır. Mekân oluşturmak için bosajlı bloklardan ana kaya

[241] Erol, A. F. (2013). "Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011", *AST*, 30(2), 183; Bulut 2017: 156.
[242] Tünelin girişinden toprakla dolu tabanına kadar tespit edilen basamak sayıdır. Esas basamak sayısı 135'ten çok daha fazla olmalıdır.
[243] Bulut 2017: 155.
[244] Erol ve Tamer 2018: 550.
[245] Erol 2020: 72-76.
[246] Erol, A. F. ve Yıldırım, E. (2016). Fatsa Cıngırt Kayası Kazısında Bulunan Ok Uçları, *Arkeoloji ve Sanat* 153, 140; Erol ve Tamer 2018: 548-549.

boşluklarına yerleştirilerek faydalanılmakta, bu bloklar demir kenetlerle birbirlerine bağlanmaktadır. Bu durumu bloklar üzerindeki kenet yuvaları, kurşun akıtma izleri, kurşun parçalar ve açmalardan ele geçen demir kenet parçaları kanıtlamaktadır[247].

Tıpkı Kurul Kalesi'nde olduğu gibi, Cıngırt Kayası'nda ele geçen stroter-kalypterler, çok miktarda çivi ve kömürleşmiş ahşap kalıntıları, mekânların bir çatı sistemiyle kapalı olduğu fikrini doğurmaktadır. Mimari kalıntıların Hellenistik Dönem yapı karakteri gösterdiği ve bunun açmalardan ele geçen arkeolojik buluntular ile desteklendiği ifade edilmektedir[248].

[247] Erol 2014: 385; Erol 2015b: 453.
[248] Erol 2014: 385.

3.1.5. Aretias (Khalkeritis) Adası (Giresun)

Günümüzde Giresun Adası olarak bilinen Aretias Adası, Klasik ve Hellenistik dönemlerde Ares; Roma Dönemi'nde ise Khalkeritis gibi isimlerle de anılmıştır[249]. Modern Giresun şehrinin 1,7 kilometre açığında yer alan ve yaklaşık 4 hektarlık bir alana sahip Aretias Adası[250] hakkında antik kaynaklar, ada üzerindeki kuşların yabancılara kanatlarıyla saldırdıklarından ve Amazonların inşa ettiği Ares Tapınağı'nın dışında Amazonların tapındığı bir altar olduğundan bahsetmektedir[251]. Kerasos'un MÖ. 6. yüzyılda kurulmasından hemen sonra adada da yerleşimin başladığı düşünülmektedir[252]. Günümüze bir kalıntısı ulaşamayan üzeri açık Ares Tapınağı dışında son yıllarda yapılan çalışmalarda, doğu kesimde kayaya oyulmuş yapay terasları, basamakları ve yuvarlak-kare biçimli oyukları olan, Phryg kaya mabetlerinde karşılaştığımız, sunuların yapıldığı bir mekân ortaya çıkmıştır[253]. Ayrıca adada yapılan kazı çalışmalarında MÖ. 6. yüzyıla kadar giden seramik buluntuları ele geçmiştir[254]. Gerek Orta Çağ kaynakları gerekse de arkeolojik buluntular Aretias Adası'nda yerleşimin kesintisiz devam ettiğini işaret etmektedir[255].

Aretias Adası Hellenistik Dönem Mimarisi

Ada üzerinde 2011 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda bir tapınak[256] yapısına ait kalıntılar açığa çıkartılmıştır. Adanın tam merkezinde ve en yüksek noktasında

[249] Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu (2011). "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları: 2009", *AST* 28(2), 146; Doksanaltı E. M. ve Mimiroğlu İ. M. (2011). Giresun/Aretias – Khalkeritis Island, (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Dufková M., Kuzmowá K., *ANODOS. Studies of the Ancient World 10/2010. The Phenomena Of Cultural Borders And Border Cultures Across The Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity)*, Trnava, 86; Doksanalti, E. M. ve Ekici M. (2017), Giresun-Aretias Adası Kazıları Seramik Buluntuları, *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27, 390.
[250] Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu 2011: 145; Doksanaltı, E. ve Aslan E. (2012). "Karadeniz'de Antik Bir Ada Yerleşimi: Aretias-Khalkeritis Adası", (Ed) Söğüt, B., *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, İstanbul: Ege Yayınları, 219.
[251] Apoll. Rhod. *argon*. II. 380-390; 1030-1230, 1165-1174; Plin. *nat*. VI. 13. 32; Arr. *perip*. XVI. 4.
[252] Doksanaltı ve Aslan 2012: 223; Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan (2013). Doksanaltı, E. M., Karaoğlan, İ., Erdoğan, L. U., Giresun-Aretias/Khalkeritis Adası 2011-2012 Kazıları Ön Raporu, (Ed) Tekocak, M., *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, AKMED, 175.
[253] Doksanaltı ve Aslan 2012: 227; Summerer 2014: 206.
[254] Doksanaltı ve Ekici 2017: 390.
[255] Doksanaltı ve Aslan 2012: 221.
[256] Tapınak için bkz. Doksanaltı-Mimiroğlu-Güleç (2011). Doksanaltı, E. M., Mimiroğlu, İ. M., Güleç, H., Giresun (Aretias-Khalkeritis) Adası Kazısı Ön Rapor: 2011, *Anadolu ve Çevresinde ORTAÇAĞ* 5, Anadolu Kültür Varlıklarını Araştırma Derneği, 164; Doksanaltı ve Aslan 2012: 220; Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan 2013: 176; Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan (2014). Doksanaltı, E. M., Karaoğlan, İ., Erdoğan, L. U., Preliminary report on Giresun (Aretias/Khalkeritis) Island excavation: Burial practices on Elousa Sebaste Monastery on Giresun Island, (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Dufková M., Kuzmowá K., Varsik, W., *ANODOS Studies of the Ancient World 11/2011 Arts And Crafts Over The*

bulunan ve MS. 11. yüzyıla tarihlenen kilisenin, başka bir yapının üstüne inşa edildiği tespit edilmiştir. Dörtgen planlı küçük bir tapınak olduğu anlaşılan yapının batı duvarının ilk sıraları iyi korunmuş; ancak, doğu duvar tamamen tahrip olmuş, güney ve kuzey duvarlara ait elemanlar ise devşirme malzeme olarak kısmen korunabilmiştir. Tapınak yapısını tarihlendirmeyi sağlayacak kesin verilere henüz ulaşılamamıştır fakat kullanılan blokların büyüklüğü, tipi ve işçiliği tapınağın Helenistik döneme ait olabileceğini göstermiştir[257]. Ayrıca, kilise yapısının temelleri altında bulunan Attik Siyah Glazürlü kâse, *kantharos* gibi buluntular, Geç Klasik Dönem'den itibaren adada yerleşimin olduğunu göstermekte, gri-siyah astarlı bir Ionia *skyphos* parçası ise adadan ele geçen en erken tarihli (MÖ. 6. yüzyıl) arkeolojik buluntu olarak öne çıkmaktadır[258].

Aretias Adası, kayalık üzerine kurulmuş bir yerleşimdir. Bu sebeple kayanın kesilerek, yontularak ve oyularak etkin bir biçimde kullanıldığı mimari unsurlar bulunmaktadır. Bahsi geçen tapınağın dışında kültsel faaliyetlerde kullanıldığı düşünülen başka mekânlar da bulunmaktadır. Ada üzerinde Demir Çağ Kybele tapınımı ile alakalı bazı veriler elde edilmiştir. Adanın doğu kıyısında kayalık zemin tıraşlanarak düzeltilmiştir. Burada dikdörtgen ve yuvarlak kaya çukurları bulunmaktadır. Sunu çanakları olduğu düşünülen bu kaya çukurlarının yanı sıra bu alanda, siyah renkli büyük bir kaya bloğu[259] zemine dik bir biçimde koyulmuştur. Kayalık zemine oyulmuş kaya çukurları ve büyük siyah taş, Aretias Adası'nda bir açık hava kült alanı olduğunu kanıtlamaktadır[260].

Adanın batısında, surun iç kısmında kalan kısımda ana kayaya oyulmuş dört adet basamak bir açık hava sunak yapısına işaret etmektedir[261]. Sunu çanakları[262],

Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity), Trnava, 77 vd; Doksanaltı ve Ekici 2017: 390.

[257] Doksanaltı ve Aslan 2012: 227; Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan 2013: 176.

[258] Doksanaltı ve Ekici 2017: 390.

[259] Bu kaya bloğu, günümüzde 'Hamza Taşı' olarak adlandırılmakta ve kutsal olduğuna inanılmaktadır. Her yıl 7 Mayıs'ta düzenlenen yerel bir festival kapsamında katılımcılar, Hamza Taşı'nın çevresinde üç tur dönmekte ve dilek tutmaktadırlar. Bu durum, dinsel ve kültürel değerlerin sürekliliği açısından oldukça önemlidir. (Doksanaltı ve Aslan 2012: 227, dn. 44).

[260] Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu 2011: 152; Doksanaltı ve Aslan 2012: 227; Doksanaltı, E. M. (2016). "Open air cult sites in eastern Pontus region", (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Kuzmowá K., Varsik, W., *ANODOS Studies of the Ancient World 12/2012. Centre And Periphery Over The Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity)*, Trnava, 65-66.

[261] Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu 2011: 153.

[262] Baldıran, A. ve Söğüt, B. (2002). "Lykaonia Bölgesinde Kybele Kültü: Beyşehir ve Seydişehir İlçeleri", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 14, 50; Baldıran, A. (2010). Kybele Monument In Lykaonia Region Beyşehir And Seydişehir Counties, (Ed) Doksanaltı, E. M., Aslan, E., *Trade and Production Through the Ages*, 260, 268-269, Fig. 6-8.

basamaklı altarlar[263], büyük siyah taş[264] vb. gibi unsurlar Kybele ritüellerinde sıklıkla görülmektedir. Böylece bu alan, Karadeniz'de son yıllarda Çakalca (Karadoğan) Höyüğü (Samsun)[265] ve Kurul Kalesi[266] (Ordu) gibi yerleşimlerde açığa çıkartılan arkeolojik kalıntılarla güçlenmiş Kybele inancının kayalık alanlar üzerindeki yansımaları olarak değerlendirilebilmektedir.

Aretias Adası'ndaki açık hava tapınımı ile alakalı basamaklı altarlar ve sunu çukurları gibi ana kayadan istifade edilerek yapılan mimari unsurların adanın Klasik-Hellenistik Dönem yerleşimi esnasında yapıldıkları düşünülmektedir[267]. Giresun ve çevresinde ana kaya kullanılarak oluşturulmuş, Aretias Adası örneklerine benzer biçimde başka yerleşimler de bulunmaktadır[268]. Orta ve Batı Anadolu inanç dünyasında önemli bir yer tutan Kybele'nin ve bu inanç yapısının kaya mimarisindeki yansımalarının Karadeniz'de küçük bir adada yansımalarının görülmesi ilgi çekicidir. Bu açıdan Aretias Adası, Klasik-Hellenistik dönem Pontos'unun inanç dünyasının karakterini yansıtması; ayrıca Karadeniz ile Orta ve Batı Anadolu'nun kültürel ilişkilerini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir[269].

[263] Baldıran ve Söğüt 2002: 51 vd; Baldıran 2010: 261. Phryg coğrafyasında bulunan basamaklı altarların tipolojilerine dair bkz. Tamsü-Polat, R. (2010). "Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve Bir Tipoloji Önerisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(1), 207-208, 216, Şekil. 2.

[264] Kınal, F. (1986) Kara Tanrıça Olarak Kybele, *IX. Türk Tarih Kongresi*(1), 235 vd.

[265] Akyüz-Kolağasıoğlu-Şirin (2011). Akyüz, U., Kolağasıoğlu M., ve Şirin O. A., "Samsun İli Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı *2009*", *MKKS* 19, 117-134; Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu M. (2016). Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü, Samsun: SAMTAB Yayınları.

[266] Şenyurt ve Durugönül 2018.

[267] Doksanaltı ve Aslan 2012: 219.

[268] Bkz. Doksanaltı 2016.

[269] Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu 2011: 153.

3.1.6. Ziyaretsuyu

Ziyaretsuyu, Pontos Krallığı'nın güneyinde, Kappadokia sınırında yer alan bir Geç Hellenistik Dönem yerleşimidir. Sivas İli, Hafik İlçesi, Akpınar Köyü'nün 1,5 kilometre doğusunda, yolun 40 metre güneyinde tespit edilen Ziyaretsuyu yerleşimi, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın (BTC HPBH) ülkemizde geçeceği güzergâhta arkeolojik varlıkların tespiti amacıyla, Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi (GÜ ARÇED) tarafından yürütülen kazı çalışmaları ile gün yüzüne çıkartılmıştır[270].

Ziyaretsuyu'nda 16.06.2004-22.07.2004 tarihleri arasında 37 gün süren kurtarma kazıları, ham petrol borusunun geçeceği hattın kuzey ve güneyinde 28 metre genişliğinde bir koridorda gerçekleştirilmiştir. Toplamda 50 x 28 metrelik bir alanda yürütülmüş çalışmalarda tek bir yapı katı tespit edilmiştir[271] . Kazı çalışmalarıyla bahsi geçen alan içerisinde iki mimari yapı açığa çıkartılmıştır. Bu iki yapıdan kuzeyde olanının doğu, batı ve güney yönde sınırları belirlenmiş ancak, kuzey sınırları çalışma alanının dışında kaldığından açığa çıkartılamamıştır. Kuzey yapısında, ana mekânları oluşturan 1 ve 2 no.lu mekânlara ek olarak sonradan oluşturuldukları düşünülen, bu iki mekânın güneyindeki trapezoidal mekân ve batıda niteliksiz, çok iyi korunamamış, küçük mekânlar yer almaktadır. Kuzey yapısının batısındaki bu özensiz mekânların hayvan barınağı ya da depo amaçlı oluşturuldukları tahmin edilmektedir[272]. Güneydeki trapezoidal mekânın batı yarısının zemininde, 1. mekânda olduğu gibi, taş döşeme olduğu anlaşılmıştır. Bu mekânın, 1 ve 2 no.lu mekânların duvarlarından farklı doğrultuda ve daha ince olması sebebiyle sonradan eklenmiş olduğu değerlendirilmektedir[273] .

Kuzey yapısının yaklaşık 3 metre doğusunda, 3 x 2,5 metre boyutlarında bağımsız bir mekân yer alır. Oldukça ince duvarlara sahip (0,35 metre) bu mekânın, kuzey yapısının batısındaki mekânlar gibi, hayvan barınağı olarak veya depo amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Bu mekânın içerisinde, mekânın duvarlarından farklı

[270] Ortaç, M. (2005). *Yukarı Kızılırmak Vadisi'nde Bir Helenistik Dönem Yerleşimi: Ziyaretsuyu*, BTC Ham Petrol Boru Hattı Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Raporları, Ankara: 25; Ortaç 2006: 339.
[271] Ortaç 2005: VII-VIII; Ortaç 2006: 339-340, 344, Çiz. 1.
[272] Ortaç 2005: 38-39; Ortaç 2006: 340.
[273] Ortaç 2006: 340.

doğrultuda ve nitelikte, 0,50 metre kalınlığında, daha erken evreye ait bir duvar tespit edilmiştir[274].

Ziyaretsuyu yerleşimindeki bir diğer önemli mimari unsur güney yapısıdır. Güney yapısının kuzey sınırı net biçimde görülebilmekteyken batıda tahribat, güneyde ise bir dere yatağının bulunması nedeniyle eğimli bir yamacın varlığı, bu yönde mimari kalıntıların olmadığına işaret etmektedir. Kuzey yapısına göre daha nitelikli olan güney yapısı, altı mekândan oluşmaktadır. Yapının merkezinde, bir avlu olarak değerlendirilen, dikdörtgen formlu 5 no.lu mekân yer alır. Avlunun kuzey kısmında, taş döşeli bir zemin görülmektedir. Zeminde, diğer taşlardan farklı, düzgün kesilmiş iki bloğun ahşap bir direğin kaidesi olabileceği ifade edilmektedir. Buradan hareketle, yapının avlusunun bir revakla donatılmış olabileceği düşünülmektedir. Avlunun batı duvarının önünde, bir tandır/ocak ele geçmiştir. Güney yapısının kuzeydoğusunda, yapının kuzey sınırından dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiş 1 no.lu mekân yer almaktadır. Kare planlı mekânda kuzey-güney yönlü bir duvar, mekânı ikiye bölmekteyken bu duvarın çevresindeki basamakların varlığı dikkat çekicidir. 1 no.lu mekânın güneyinde ince bir koridor yer almaktayken bu koridorun doğusunda ise 6 no.lu mekân bulunmaktadır. 6 no.lu mekânın güney duvarının güneyinde, taş döşeli bir zemin görülmektedir. Ancak, bu kısım çalışma sınırları dışında kaldığı için mekân dizisinin bu yönde devam edip etmediği tespit edilememektedir. Güney yapısının avlusunun (5 no.lu mekân) kuzeyinde kısa ve geniş, dikdörtgen formda 2 no.lu mekân bulunmaktadır. Mekân içerisinde ele geçen öğütme taşları (Olynthos tipi değirmen), yeme-içme ihtiyaçları ile ilişkilidir. 2 no.lu mekânın doğu bitişiğinde kare formlu 3 no.lu mekân yer almaktadır. Bu mekânın batı duvarı tahribata uğramış olduğundan mekân sırasının batıya doğru devam edip etmediği anlaşılamamaktadır. Bu mekânın güneyinde ve avlunun batısında, duvarları oldukça tahrip olmuş 4 no.lu mekân bulunmaktadır[275]. Böylece güney yapısının, ana avlunun çevresinin küçük mekanlarla çevrelendiği bir mimari kompleks olduğu anlaşılmaktadır.

[274] Ortaç 2005: 40.
[275] Ortaç 2005: 41-43.

Ziyaretsuyu'nda gerçekleştirilen kazılarda gün yüzüne çıkartılan iki yapı, bölgede kazı yoluyla tespit edilen çok az yerleşim olduğundan oldukça önemlidir. Bu iki yapının ortak mimari özellikleri şu şekilde özetlenebilir[276] :

- İki yapıda da yerel taşların kullanılması,
- Duvarlarda kullanılan taşların farklı boyutlarda olmalarından dolayı anıtsallıktan uzak olmaları,
- Duvarlarda kenet-zıvana gibi bağlayıcıların kullanılmaması,
- Duvar yüzlerinde herhangi bir sıva ya da kaplamanın görülmemesi,
- Özensiz işlenmiş taşlarla mekânların zeminlerinin oluşturulması,
- Yapıların planlarında simetrinin gözetilmemesi,
- Ele geçen küçük buluntular yoluyla iki yapının da günlük ihtiyaçların karşılandığı konutlar olmaları.

Ziyaretsuyu kurtarma kazılarında birçok küçük buluntu ele geçmiştir. Kızılırmak Kavsi Hellenistik Dönem boyalı seramiği olarak adlandırılan gelenekte sarmaşık motifli kaplar[277], kabartmalı kâseler[278], çeşitli formlarda ve renklerde hamurlara sahip birçok seramik parçası[279], VI. Mithradates Dönemi'ne ait iki adet bronz sikke[280] vb. birçok buluntu, Ziyaretsuyu yerleşiminin MÖ. 2-1. yüzyılda mevcut olduğunu ve aktif bir gündelik yaşama sahip olduğunu işaret etmektedir. Açığa çıkartılan yapıların geçici konaklama mekânları mı yoksa kalıcı bir yerleşimin izleri mi oldukları kısıtlı kazı imkânları nedeniyle tam olarak anlaşılamamış olsa da[281] Pontos Krallığı'nın Kappadokia sınırında böyle bir yerleşimin var olması, krallığın yayılım alanı ve Pontos yerleşimlerinde görülen materyallerin dağılımının anlaşılması bakımından oldukça önemli görülmektedir.

[276] Ortaç 2005: 37.
[277] Ortaç: 2006: 349, Res. 10; Abdioğlu, E. (2007). S*ivas Ziyaretsuyu Helenistik ve Roma Dönemi Seramikleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 41. Kurul Kalesi'nden benzer örnekler için bkz. Şenyurt ve diğ. 2019: 706, Res. 4; Yorulmaz 2019: 129, dn. 599.
[278] Ortaç 2006: 349, Res. 10. Kurul Kalesi kabartmalı kâseleri için bkz. Şenyurt ve Yorulmaz 2020a.
[279] Ortaç 2006: 341. Ziyaretsuyu yerleşiminde ele geçmiş seramiklerden bazılarının XRF sonuçları için bkz. Ergün, N. (2006). *Adana-Yüceören, Urfa-Teleilat ve Sivas-Ziyaretsuyu Kazılarından Ele Geçen Helenistik Döneme Ait Arkeolojik Buluntuların XRF Tekniği ile Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: 50 vd. Ayrıca, Kurul Kalesi seramikleri için bkz. Yorulmaz 2019.
[280] Ortaç 2006: 341. Kurul Kalesi sikkeleri için bkz. Akgönül 2018.
[281] Ortaç 2006: 342.

3.2. Karşılaştırma ve Değerlendirme

Bu bölümde, yukarıda bahsi geçen Pontos Bölgesi'nde görülen bazı Hellenistik Dönem yerleşimlerinde ve mezar yapılarında tespit edilen mimari unsurların Kurul Kalesi'ndeki mimari öğelerle karşılaştırılması yapılacaktır. Benzerlikler ve farklılıklar belirtilip olası ilişkilerin varlığı açıklanmaya çalışılacaktır. Kurul Kalesi'nin yakın çevresinde tespit edilmiş çağdaş yerleşimlerin az olması, detaylı bilgilerin elde edilmesine, bir yapılaşma anlayışı ve geleneğinin ortaya çıkartılmasına engel olmaktadır. Yine de eldeki veriler uyarınca bahsi geçen yerleşimler sırasıyla değerlendirilecektir.

Pontos Krallığı'nın en önemli kentlerinden bir tanesi olan Amisos ve çevresinde yer alan Hellenistik Dönem'e tarihli mezar yapıları, bölgenin ölü gömme adetleri hakkında bilgi sunması bakımından oldukça önemlidir. Kurul Kalesi'nde yürütülen kazı çalışmaları süresince herhangi bir mezara, hatta insan kemiğine rastlanmamıştır[282]. Bu anlamda ölü gömme âdeti anlamında bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Ancak, mezarların inşası sırasında kullanılan teknikler, Kurul Kalesi'nde kimi zaman karşımıza çıkan tekniklerle örtüşmektedir. Aşağıda bu benzerlikler ve olası ilişkiler irdelenecektir.

Karadeniz'in erken tarihine ışık tutan İkiztepe'de yer alan Hellenistik Dönem mezarı, inşa teknikleri ve işçilik kalitesi ile dikkat çekmektedir. İçerisinde ele geçen altın *stater*le MÖ. 281-250 yılına tarihlenen[283] mezar yapısı, inşa teknikleri bakımından önemli bilgiler vermektedir. Hellenistik Dönem duvarlarında sıkça karşılaşılan düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklar, birbirlerine harç olmadan çok sıkı bir biçimde oturarak mezar yapısının duvarlarını oluşturmaktadır. Mezarın tüm duvarları birbirlerine kenet ve zıvanalarla bağlanmaktadır[284]. Kurul Kalesi'nde düzgün kesilmiş dikdörtgen blokların kullanıldığı kapı yapıları ve KTBM-8'in güney duvarında, İkiztepe dromoslu mezarındaki gibi bir duvar işçiliği göze çarpar. Yine bahsi geçen duvarlarda kenet ve zıvana kullanımı da ortak bir özellik olarak ifade edilebilir.

[282] Kalede yaşayan halkın aşağıdaki nispeten daha düz arazilere gömüldüğü düşünülmektedir. Kurul Kalesi'nin oldukça dar olan yerleşim alanını mezarlar ekleyerek daha da sıkıştırmak mantıksız gözükmektedir.
[283] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 86; Baydur 1988: 119-120; Bilgi 1999: 31, 37; Atasoy 2003: 1335.
[284] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 85; Bilgi 1999: 27, 31.

1995 yılında yol yapım çalışmaları sayesinde gün yüzüne çıkartılan Amisos oygu mezarı, el değmemiş haliyle dönemin ölü gömme adetleri, mezar hediyeleri ve mezar inşa tekniği hakkında eşsiz bilgiler sunmuştur. Ana kaya oyularak oluşturulmuş ana mekân, düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklarla odacıklara bölünmüş ardından mezar odasının tabanına ve tavanına kireç sıva uygulanmıştır[285]. Bölmeleri oluşturan kireçtaşı bloklar birbirlerine demir kenetlerle bağlanmışlardır[286]. Kurul Kalesi'nde, Amisos oygu mezarında görüldüğü kadar yoğun bir biçimde olmasa da, kireç sıva izlerine rastlanılmıştır; KTBM-8 içerisinde kalın toprak sıvanın üzerinde ince bir kireç tabakası tespit edilmiştir (Resim 5.10). Diğer yandan blokların birbirlerine kenetlerle tutturulması da hem mezar yapısında hem de Kurul Kalesi'ndeki bosajlı duvarlarda görülebilen ortak özelliktir.

Amisos territoriumunda irdelediğimiz son mezar yapısı olan Baruthane tümülüsleri, konglomera ana kayaya oyularak yapılmış, güney ve kuzey olmak üzere iki tümülüsten ibarettir[287]. MÖ. 3-2. yüzyıla tarihlenen[288] bu mezar yapısında, diğer mezarlarda olduğu gibi, Kurul Kalesi mimarisi ile ortak unsur, düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklar ve bu blokların demir kenetlerle birbirlerine tutturulmasıdır.

Amasya'daki önemli bir protohistorik yerleşim olan Oluz Höyük'te 1 (MÖ. 200-47) ve 2A (MÖ. 300-200) tabakaları[289], Hellenistik Dönem yerleşim katmanları olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Kurul Kalesi ile çağdaş olan 1. katmandaki mimari unsurlara bakıldığında Kurul Kalesi yerleşim şeması ile çok fazla benzerlik taşımadığı görülmektedir. Oluz Höyük 1. mimari tabakasının çeşitli sebeplerle yoğun tahribat görmesi, net karşılaştırmalar yapılabilmesinin önüne geçer. En başta bir höyük yerleşimi olması nedeniyle Oluz Höyük, oldukça dar bir zirve üzerine yerleşimin görüldüğü Kurul Kalesi'nden topografik olarak ayrışmaktadır. Diğer yandan, Oluz Höyük 1. tabakasının en önemli mimari öğesi olan 200 m² boyutlarındaki yapı kompleksi[290] gibi büyük boyutlu ve iç içe geçmiş mekânlar Kurul Kalesi'nde görülmez. Duvar karakterine bakıldığında, Kurul Kalesi duvarları ana kaya üzerinde oluşturulan duvar yatakları üzerine oturmaktayken Oluz Höyük duvarları bir önceki

[285] Ünan 2016: 176.
[286] Ünan 2016: 191.
[287] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 154.
[288] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 156.
[289] Dönmez ve Yurtsever-Beyazıt 2017a: 544; Dönmez ve diğ. 2017: 602; Dönmez ve diğ. 2019: 455.
[290] Dönmez 2013a: 364; Dönmez 2017b: 262.

katman üzerinde yükselir. Oluz Höyük'te kabaca işlenmiş, kenarları çok düz olmayan çeşitli ebatlardaki moloz taşlar duvarın iç ve dış yüzlerinde kullanılmıştır. Bosajlı duvarlar yoktur. Bu anlamda anıtsallıktan uzak bir mimari özellik gösterir.

Diğer yandan, 2A tabakasında ele geçen kalyper ve stroterler[291] Kurul Kalesi'ndekilerle form açısından benzerdir. Oluz Höyük'te Erken-Orta Hellenistik Dönem'deki yapıların Kurul Kalesi'ndekilere benzer şekilde örtüldükleri düşünülebilir. Kısaca, Oluz Höyük Hellenistik Dönem tabakalarında ele geçen ve Kurul Kalesi'nde görülen arkeolojik objeler açısından birtakım benzerlikler görülse de mimari unsurları arasında benzerlikler çok sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni Oluz Höyük'ün mimari karakterinin höyük yerleşimi özelliği göstermesinden kaynaklanmasıdır.

Amasya Harşena Kalesi, Pontos Bölgesi'nde Hellenistik Dönem mimarisi'nin görülebileceği bir diğer noktadır. Amasya Harşena Kalesi, sarp bir kayalık üzerinde yer alması ve eteklerinden bir akarsuyun (Iris Irmağı) geçmesi bakımından şematik olarak Kurul Kalesi ile benzeşmektedir. Bir diğer ortak özellik, her iki kalede de basamaklı tünellerin yer almasıdır[292]. Amasya Harşena Kalesi'nde Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen birçok duvar bulunmaktadır. Kale üzerindeki üç farklı basamaklı tünelden bir tanesi olan Cilanbolu tüneli içerisinde bulunan 3 x 10 metre boyutlarındaki bir bosajlı duvar[293], Kızlar Sarayı mevkiinde bulunan surlar[294], kale üzerinde ana kule bölümündeki 9 metre yüksekliğindeki bosajlı duvar[295], Kızlar Sarayı kazılarında ele geçen bir blok[296] gibi örnekler kaledeki Hellenistik Dönem duvar ve duvar unsurlarının kanıtlarıdır. Bu duvarlar, görünüş, nitelik ve işçilik açısından Kurul Kalesi kapı yapılarında görülen duvarla oldukça benzerdir.

Son dönemde yapılan çalışmalarla MÖ. 6. yüzyıla ait seramiklerin[297] ele geçtiği Aretias (Giresun) Adası, Karadeniz'in güney kıyılarındaki antik yerleşmenin görüldüğü tek adadır. Günümüzde kale üzerinde genellikle Orta Çağ yapıları

[291] Dönmez 2013a: 366, Fig. 6-7.
[292] Amasya Harşena Kalesi'ndeki basamaklı tüneller için bkz. Strab. XII. 3. 39; Doğanbaş 2010, Bulut 2017: 109 vd.
[293] Doğanbaş 2010: 67, 73, Res. 4. Ayrıca bkz. Hamilton 1842: 368; Perrot-Guillaume-Delbet 1872: 373; von Gall 1967: 507.
[294] Naza-Dönmez 2014: 29. Ayrıca bkz. Strab. XII. 3. 15, 39.
[295] Doğanbaş 2009: 19.
[296] Naza-Dönmez ve diğ. 2018: 642.
[297] Doksanaltı ve Ekici 2017: 390, 393, 397.

görülebiliyor olsa da az miktarda Hellenistik Dönem mimari unsurları da bulunmaktadır[298]. Adanın ortasında yer alan MS. 12. yüzyıla ait bir kilisenin, Hellenistik Dönem'e ait bir tapınağın üzerinde yükseldiği tespit edilmiştir[299]. Konglomera dörtgen bloklardan oluşan tapınak duvarlarının inşa tekniği açısından Hellenistik Dönem özellikleri gösterdiği ifade edilmektedir[300]. Kurul Kalesi'nde aynı taş cinsinde olmasa da[301] benzer duvarlara kapı yapılarında rastlanılmaktadır.

Aretias Adası'nda bulunan basamaklı bir altar, sunu çukurları gibi ana kayanın oyulması, düzeltilmesiyle elde edilen mimari unsurlar[302], Kurul Kalesi Sunak Kayası'nda görülen basamaklar ve Sunak Kayası'nın çevresinde yer alan kaya oyuntuları ile oldukça benzerlik göstermektedir. Kybele inancı ile ilintili olduğu ifade edilen[303] Aretias Adası örnekleri, Kurul Kaya'sında mevcut Kybele inancı ile karşılaştırıldığında bölgede bir inanç bütünlüğü olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Kurul Kalesi Hellenistik Dönem mimarisi ile benzerliği olan bir diğer bölge yerleşimi Cıngırt Kayası'dır. İki kalenin de askeri garnizon fonksiyonuna sahip *phrourion* karakterli yerleşimler olduğu yapılan kazı çalışmaları ile tespit edilmiştir[304]. Öncelikle, Karadeniz'i kontrol etme, bir yükseltinin zirvesinde yer alma gibi topografik benzerlikler ilk göze çarpan ortak özeliklerdir. Kaya işçiliği ile oluşturulan kutsal alanlar bir diğer ortak yandır. 3,28 x 5,97 metre boyutlarındaki basamaklı kaya sunağının basamakları, özellikle sunağın cephesinde yer alan kare formu nişler ve sunağın üzerindeki kanal[305], Kurul Kalesi Sunak Kayası'nda görülen paralelleriyle benzerlik gösterir. Cıngırt Kayası kuzey terası üzerinde yapılan çalışmalarda açığa çıkartılan 500 m²'lik alanda tespit edilen kurban çukuru ve kan olukları[306], Cıngırt Kayası'nda Kurul Kalesi ile aynı tip kült pratiklerinin olduğunu göstermekte, dolayısıyla birbirlerine coğrafi olarak çok yakın olan bu iki yerleşimin kült pratikleri

[298] Doksanaltı ve Mimiroğlu 2011: 85.
[299] Doksanaltı ve Aslan 2012: 227; Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan 2013: 176, 186-187, Fig. 2-3.
[300] Doksanaltı ve Aslan 2012: 227; Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan 2013: 176.
[301] Kurul Kalesi'nde sektörler arası geçişlerin görüldüğü koridorlarda ve ana giriş kapısında sarı-bej renkte kum taşları kullanılmıştır.
[302] Doksanaltı ve Aslan 2012: 219; Doksanaltı ve Mimiroğlu 2011: 95-97, Fig. 9-10; Doksanaltı 2016: 65, Fig. 6.
[303] Doksanaltı ve Mimiroğlu 2011: 95; Doksanaltı 2016: 67.
[304] Şenyurt ve Akçay 2016: 239; Erol ve Tamer 2018: 554.
[305] Erol 2020: 25-30.
[306] Erol 2015: 459; Erol 2020: 81.

anlamında da aynı özellikleri paylaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Cıngırt Kayası'nda bahsi geçen alanda tespit edilen 14 metre uzunluğa ve 2,17 metre genişliğe sahip duvar, tıpkı Kurul Kalesi Sunak Kayası'nı çevreleyen temenos duvarı gibi vazife görmesi bakımından ilgi çekicidir. İki yerleşim üzerinde de ana kaya oyularak oluşturulmuş at nalı formlu basamaklı tünellerin yer alması bir diğer benzerliktir[307].

Cıngırt Kayası duvarlarının mimari karakterine bakıldığında Kurul Kalesi duvarları ile benzerlikler olduğu görülmektedir. Cıngırt Kayası zirve kesiminde açığa çıkartılan duvarların ana kaya üzerine açılmış duvar yatakları üzerine oturtulması, kalınlıklarının yaklaşık 1,35 metre olması, düzgün kesilmiş bloklar üzerinde kenet ve zıvana boşluklarının görülmesi[308] bakımından Kurul Kalesi duvarları ile yakın benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Kazı çalışmalarında açığa çıkartılan çok sayıda çivi, yanmış ahşap kalıntıları ve kiremit parçaları[309], Kurul Kalesi'ndeki yapılarla benzer bir biçimde mekânların üzerlerinin örtüldüğünü işaret etmektedir.

En erken VI. Mithradates Dönemi'nde (MÖ. 120-63) bir *phrourion* olarak kullanılan Cıngırt Kayası, Roma ve Bizans dönemlerinde de yerleşim görmüştür[310]. Hem VI. Mithradates yerleşimi üzerine gelen yapı katları hem de modern tahribat, Cıngırt Kayası'ndaki Hellenistik Dönem mimarisinin sağlam bir şekilde günümüze kalmasının önüne geçmiş ve daha detaylı karşılaştırmalar yapmamıza olanak vermemiştir. Ancak elde edilen verilere göre, Kurul Kalesi ve Cıngırt Kayası'nın çağdaş olduğu, ana kaya kullanılarak oluşturulmuş kutsal yapılar ve basamaklı tünellerin varlığı, duvar karakterlerinin çok benzer oluşu vb, bölgenin inşa faaliyetlerinde benzer süreçlerden geçildiğini ve kalelerin aynı teknik bilgiye sahip mimarlar-yapı ustaları tarafından inşa edildiğini göstermektedir. Ele geçen arkeolojik nesneler, kült pratikleri ve ortak ticari mallara sahip olunması bakımından birbirine çok benzeyen bu iki kale, Pontos yerleşim şeması ve mimari karakteri açısından da oldukça önemlidir.

Pontos Krallığı'nın güney kısımlarındaki yerleşimler hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Sivas İli, Hafik İlçesi, Akpınar Köyü yakınlarında bir kurtarma

[307] Kurul Kalesi basamaklı tüneli için bkz. Şenyurt ve Akçay 2016: 227 vd; Bulut 2017: 146 vd, Cıngırt Kayası basamaklı tüneli için bkz. Erol 2013a: 183 vd; Bulut 2017: 155 vd; Erol 2020: 59 vd.
[308] Erol 2020: 83-85.
[309] Erol 2015b: 453; Erol 2020: 85.
[310] Erol 2013a: 189.

kazısı ile gün yüzüne çıkartılan Ziyaretsuyu yerleşimi, bu kısıtlı bilgilerimize önemli katkılar sağlamaktadır. Her ne kadar dar bir çalışma aralığının sonuçları olsa da ele geçen buluntular ve mimari kalıntıların Kurul Kalesi ile benzerlikleri dikkat çekicidir. Ziyaretsuyu yerleşiminde bir yerleşim simetrisi gözetilmemesiyle[311] Kurul Kalesi yerleşim planından farklılık göstermektedir. Ancak, yerel taşlardan inşa edilen duvarlarda görülen işçilik ve tekniğin (sade dolgulu duvar) benzerliği ilk göze çarpan unsurdur. Ziyaretsuyu'nda bazı mekânların zeminin moloz taşlarla döşenmiş olduğunu, bu bakımdan KTBM-10'da (Resim 4.72) da benzer bir düzenleme olduğunu görmekteyiz. Ziyaretsuyu Güney Yapı kompleksinde 1 no.lu mekândaki mimari düzenlemeler de dikkat çekicidir. Kare formlu mekânı kuzey-güney yönde ikiye bölen bir duvar ve bu duvarın çevresinde basamaklar bulunmaktadır. Bu mimari düzenleme, Kurul Kalesi'nde kule olarak değerlendirilen mekânlardaki (KTBM-4, 7, 12 vb) planı anımsatmaktadır. Bahsi geçen Kurul Kalesi mekânlarında, mekânı dikine bölen bir duvar ve bu duvarın sağ tarafına yerleştirilmiş basamaklar bulunmaktadır. Tek fark, Ziyaretsuyu Güney yapı kompleksi 1 no.lu mekândaki basamakların farklı doğrultularda yukarı doğru devam etmesidir[312]. Kurul Kalesi'nde yalnızca orta duvarın sağ tarafına basamaklar yerleştirilmektedir. Bu plan benzerliği, Ziyaretsuyu Güney Yapı 1 no.lu mekânının bir kule fonksiyonuna sahip olabileceğini akla getirmektedir. Bu mekânın hemen kuzeyinde yer alan trapezoidal mekânla arasında çok kısa bir mesafe olması bunun doğru olamayacağını işaret etse de trapezoidal mekânın sonradan Kuzey Yapı'ya eklendiği düşünüldüğünde, 1 no.lu mekânın kule fonksiyonuna sahip olabileceği ihtimal dâhilindedir. Ziyaretsuyu'nda geniş çaplı bir kazı yürütülememesi bu hususta net fikirler ortaya koymanın önüne geçmektedir.

[311] Ortaç 2005: 37.
[312] Ortaç 2006:340, 347, Res. 6.

4. KURUL KALESİ MİMARİSİ VE MEKÂNSAL ANALİZİ

4.1. Kurul Kalesi İç Kale Mimarisi

2010 yılından bu yana kazı çalışmalarının yürütüldüğü Kurul Kalesi, "İç Kale" ve "Kuzey Teras" olmak üzere iki ana sektöre ayrılmıştır. Bu iki sektör, esasında fiziksel olarak birbirinden kopuk olmayıp merdivenlerle ve koridorlarla birbirlerine bağlanarak bütünleşik bir görüntü ortaya koymaktadır. Kuzey Teras'tan yaklaşık 20 metre yüksek kotta yer alan İç Kale, kuzeydoğuya doğru gidildiğinde yükseltinin düşmeye başladığı kısımda yer alan Kapı Koridor Alanı'ndan Sunak Kayası'na kadar uzanan alanı kapsamaktadır. İç Kale mimari yapılanması genel olarak, doğu ve batı yamaçta yer alan mekân dizileri ve bu mekânlara erişimin sağlandığı ortada yer alan koridor ya da geçiş alanı olarak tasvir edilebilir (Çizim 4.1). Hem mekânların yerleştirildiği kesimde hem de ortadaki koridor alanında yoğun bir biçimde ana kaya düzeltisi ile karşılaşılmaktadır. Ana kaya, İç Kale'de yalnızca düzelti aşamasında kalmamış İç Kale üzerinde üç adet mimari yapının direkt olarak yapı malzemesi olmuştur. Bunlar aşağıda detaylı biçimde ele alınacak olan Sunak Kayası, Basamaklı Tünel ve Sarnıç/Kaya Ambarı'dır.

İç Kale'deki mekânlar inşa edildiği esnada ana kaya üzerindeki toprak sıyrılmış ve mekânların oturtulması planlanan kısımlardaki ana kaya ihtiyaca uygun olarak düzeltilmiştir. Bu durum, mekânlarda ve duvar yataklarında rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. İç Kale batı ve doğu yamaçlarında yer alan mekânlar, öncelikle ana kayanın derin bir biçimde (yaklaşık 1,5 metre) oyulmasıyla bu kısma oturtulmuştur[313]. Bu mekânların doğu ve batı sınırlarını oluşturan duvarların üzerinde yer aldığı yataklar ise uzun hatlar boyunca iki kademeli olarak ana kayaya kazınmıştır. Yükselti farkının belirgin olduğu kısımdaki duvar yatakları, basamaklara benzer biçimde kademeli olarak ana kaya yüzeyine oluşturulmuştur.

İç Kale'ye erişimin sağlandığı bosajlı bloklarla oluşturulmuş kapı yapısından geçildikten sonra güneye doğru iki ayrı noktada daha kapı bulunmaktadır. İç Kale'de batı yamaçta 13, doğu yamaçta 5 adet olmak üzere toplam 18 mekân tespit edilmiştir. Kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlesi, İç Kale olarak adlandırdığımız kesimde doğu ve batı yamaçta çok dik bir biçimde alçalmaktadır. Bu sert düşüş, doğu ve batı yamaçta

[313] Şenyurt ve Akçay 2016: 226.

yer alan mekânların yamaçlara bakan duvarlarının iyi korunamamış olmasına neden olmuştur. Muhtemel tektonik hareketler, yamaca bakan duvarları devirmiş ve duvarların olduğu noktada ya temel seviyesinde birkaç sıra duvar elemanı kalmış ya da duvar yatakları görünür hale gelmiştir. Mekânların içerisine denk gelen ana kayanın kimi yerlerde yine yamaçlara doğru eğimli olduğu görülmektedir. Kurul Kalesi'ni inşa eden mühendis ve yapı ustaları, eğimi sıfırlamak adına küçük ve orta boy molozlarla eğimin belirgin olduğu kesimleri dolgulayarak düz bir zemin elde etmeye çalışmışlardır.

Kazı çalışmalarında ele geçen çok miktarda çatı kiremidi İç Kale'de yer alan mekânların bir üst örtü ile kapalı olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak orta kesimde yer alan koridor alanının üzerinin kapalı olmadığı tespit edilmiştir. Bunun bir diğer kanıtı, orta koridor üzerinde yer alan basamaklı tünel yapısının üzerinin bu yapıya özel bir çatı sistemi ile kapatılmış olmasıdır. Eğer İç Kale orta koridorunun üzeri çatı ile kapatılmış olsaydı, basamaklı tünelin üzerini ayrıca kapatmak gerekmezdi.

Çatı kiremitlerinin üzerinde yer aldığı ahşap konstrüksiyon yanarak mekânların içine çökmüştür. Bu yanık tabakası, Kurul Kalesi'ndeki neredeyse her mekânda izlenebilmektedir. Söz konusu çatı kiremitleri, "Kurul Kalesi Mimarisinde Kullanılan Malzeme – Materyaller ve Bunların Laboratuvar Analizleri" başlığında detaylı olarak irdelenecektir.

İç Kale'de kullanılan duvarlar, iç ve dış cephede bazen dikdörtgen bazen kare forma yakın andezit taşlarla oluşturulmuş iki yüz ve bu yüzlerin ortasına dolgu malzemesi olarak bırakılmış orta-küçük boyutlu moloz taşlar ve harçlardan ibarettir. Sade dolgulu duvar olarak da anılan[314] bu tip, bosajlı duvarların kullanıldığı yapılar dışında, Kurul Kalesi'ndeki tüm mimari birimlerde kullanılmıştır. Kurul Kalesi'ndeki tüm yapılarda olduğu gibi, İç Kale'deki duvarlar da taş temel üzerine bindirilen kerpiçlerle yükseltilmişlerdir. İKDM-5'in güneydoğusundaki duvar üzerinde korunmuş halde açığa çıkartılan 7 sıra kerpiç bunun bir kanıtıdır.

İç Kale'deki bazı mekânların (İKBM-5, 8, 10 gibi) girişleri orta kısımda yer alan koridora açılan kapı açıklıkları ile sağlanmaktadır. İKBM-9'a ise hemen kuzeydoğu bitişiğinde yer alan İKBM-10'dan erişilmektedir. Bahsi geçen mekânlarda

[314] Akarca, A. (1998). *Şehir ve Savunması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı), 109: Fig. 58, 1.

ifade edilen kapı açıklıkları dışında İç Kale'deki diğer mekânlara erişimi sağlayabilecek başka bir kapı açıklığı tespit edilememiştir. Dolayısıyla, akıllara diğer mekânlara erişimin nasıl sağlandığı sorusu gelmektedir. Bu aşamada, mekânların yıkılan duvarlarında bir kapı açıklığı olma ihtimali düşünülmektedir.

İç Kale'deki mekânlarda iki ayrı evre izlenebilmektedir. Erken evre, mekânların zeminleri, ana kayanın tesviyelenmesi ve eğimli yerlerde dolgulanması ile kendini göstermekteyken aynı duvar akslarını koruyan daha geç evre, mekânların içerisinde tespit edilen yanmış üst konstrüksiyona ait ahşap parçalar, demir çivi ve çatı kiremitleri ile öne çıkmaktadır[315].

İç Kale'de açığa çıkartılan mekânların ve bu mekânlardan ele geçen buluntuların birlikte değerlendirilmesi ile yapılan mekânsal analizlere göre İç Kale mekânlarının birçoğunun günlük kullanım amacı ile oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Üretim anlamında herhangi bir mekân tespit edilememekle birlikte askeri amaca hizmet eden kule yapılarının varlığı da dikkat çekmektedir. İKBM-1, 2 ve 3 gibi hem mimari açıdan bütünlüğü korunamamış hem de içerisinde buluntu ele geçmeyen mekânların yorumlanması güç olsa da aşağıda İç Kale'de tespit edilen tüm mekânlar ayrıntılı bir biçimde tanıtılacak ve mekânların olası fonksiyonları konusunda fikirler ortaya koyulacaktır.

[315] Şenyurt ve diğ. 2017: 4.

4.1.1. İç Kale Kaya Mekânları

4.1.1.1. Sunak Kayası (Kült 1)

Güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan bir kayalık yükseltinin zirvesinde bulunan Kurul Kalesi yerleşiminin en güney noktasında Sunak Kayası yer almaktadır (Çizim 4.1, Çizim 4.2). Kuzey, batı ve güney yönden dik yamaçlarla çevirili Sunak Kayası'nın doğusunda sarnıç/kaya ambarı bulunmaktadır. Dilek Kayası olarak da anılan Sunak Kayası, Kurul Kalesi'nde kayaların yontularak ve oyularak oluşturulduğu en önemli kaya mimarisi örneklerinden bir tanesi olarak öne çıkmaktadır. Bu alan yalnızca kayanın işlenmesiyle oluşturulamamış; alanı doğudan, güneyden ve güneydoğudan çevreleyen, temel seviyesinde korunabilmiş olan duvarlar da bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 571 metre yüksekliği ile Kurul Kalesi'nin en yüksek noktası olan Sunak Kayası'nın zirvesinde günümüzde bir bayrak direği bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 19 metre genişliğinde ve 20 metre uzunluğunda bir alanı kapsayan Sunak Kayası'nın, ele geçen VI. Mithradates Dönemi öncesi buluntularıyla Kurul Kalesi'nin en eski mekânı olabileceği düşünülmektedir[316].

İlk defa 2010 yılında başlayan arkeolojik kazıların ilk yılında Sunak Kayası'nda da çalışmalar yürütülmüştür. Kazı çalışmalarından önce yalnızca bayrak direğinin üzerinde bulunduğu kaya kütlesi toprağın üzerinde görünür vaziyettedir (Resim 4.1). Kale'nin en yüksek noktası olması nedeniyle defineciler tarafından açılmış birçok kaçak kazı çukuruyla bu alan oldukça tahrip edilmiştir[317].

Sunak Kayası'nın kuzeyinde yürütülen çalışmalarda, kayalık alanın niteliği ile alakalı önemli veriler elde edilmiştir. Burada kaya yüzeyine kare formuna yakın nişler, oyuntular ve basamak benzeri düzeltiler oluşturulmuştur (Resim 4.2). Kuzey yamacın tabanında ana kaya tıraşlanarak bir platform oluşturulmuş ve böylece burada kültsel aktivitelerin yapılması için hareket imkânı sağlanmıştır. Sunak Kayası'nın kuzey yamacında ele geçen bir kandilin[318], burada uygulanan ritüellerde nişlerden ya da düzeltilerden bir tanesine koyulmuş olabileceği düşünülmektedir.

Sunak Kayası'nın güneydoğu tarafında zirveye ulaşan basamaklar yer almaktadır (Resim 4.3). Genişlikleri 1 metre olan bu basamaklar toplam 12 adettir. Bu

[316] Şenyurt ve Akçay 2016: 228-229.
[317] Şenyurt ve Akçay 2016: 228.
[318] Yorulmaz 2020: 109, Kat. No. 3, 116, lev. 1, no. 3.

basamakların olduğu kısımda kaçak kazıların neden olduğu tahribat rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Sunak Kayası'nın güneydoğu yüzünde ise kutsal alanın zirvesindeki kaya kütlesinden aşağı doğru uzanan kayaya oyulmuş üç adet kanal bulunmaktadır. İlk kanal, 6,70, ikinci kanal 6,90, üçüncü kanal ise 6,16 metre uzunluğundadır. Birinci ve ikinci kanal, en yüksek yerlerinden başlamak üzere, yaklaşık 3 metre sonra birleşmektedir. Bu iki kanal daha sonra 1,30 metre uzunluk, 0,90/1 metre genişliğe sahip bir biriktirme teknesine yönelir ve burada son bulur (Resim 4.4). Bu teknenin kenar kısımları 12-16 santimetre genişliğinde oyulmuşken orta kısım oyulmadan bırakılmıştır. Bu oyulmayan kısmın tam ortasında kareye yakın bir oyuk bulunmaktadır. Kayalık alanın kutsal bir niteliğe sahip olmasından dolayı teknenin ortasında yer alan deforme olmuş bu oyuntunun aslında bir yuva görevi görerek üzerine oturacak ahşap ya da taş bir tanrı-tanrıça heykelciğini tutma fonksiyonuyla oluşturulduğu tahmin edilmektedir[319].

Sunak Kayası, üç cephesinde tespit edilen kayaya oygu mimari özellikleri ile bu alanın kutsal bir amaca hizmet etmiş olacağını düşündürtmektedir. Özellikle güneydoğu yüzdeki kanallar ve kanalların bitimindeki tekne, burada bir kurban ritüeli gerçekleşmiş olabileceği fikrini akla getirmektedir. Kutsal alanın zirvesinde kurban edilen bir hayvanın kanı bu kanallardan akarak üzerinde bir tanrı-tanrıça heykelinin yer aldığı teknede birikmiş olacak, böylece tanrı-tanrıçanın hoşnut olması sağlanacaktır[320].

Kutsal alanda gerçekleştirilen kazılarda yer yer ele geçen çatı kiremitleri Sunak Kayası'nın en azından bir kısmının üzerinin kapalı olabileceğini düşündürtmektedir. Çalışmalar esnasında en dikkat çekici buluntulardan biri de orta büyüklükteki moloz taşlardan oluşturulmuş, zeminden yüksekliği yaklaşık 0,70 metre ve çapı 0,50 metre olan bir ocaktır. Ocağın üzerini kapatacak biçimde yerleştirilen kalypter çatı kiremidi in-situ halde ele geçmiştir. Ocağın içerisinde gerçekleştirilen kazılarda içinin tamamen küllü toprakla dolu olduğu görülmüş ve bir diademe ait olduğu düşünülen iki parça altın varak ele geçmiştir (Resim 4.5a-c)[321]. Sunak Kayası'nda böyle bir düzenlemenin

[319] Tabanında, zemindeki boşluğa oturacak soketlerin bulunduğu Kommagene Bölgesi'nde ele geçen stel ve kabartmalar, bu yönde düşünmemizi sağlamaktadır. Bkz. Waldmann H., (1973). *Die Kommagenischen Kultreformen Unter König Mithradates I. Kallinikos und Seinem Sohne Antiochos I*., Taf. X, 1,4; Taf. XXI, 3-4; Taf. XXII, 1, 3; Taf. XXIII, 2; Taf. XXVIII, 1; Taf. XXIX, 1; Taf. XXXI, 1.

[320] Şenyurt ve Akçay 2016: 229.

[321] Şenyurt ve Akçay 2016: 229.

bulunmasının burada gerçekleşen ritüellerle alakalı olduğu düşünülmektedir. Kutsal ateşin yandığı ocak olarak değerlendirilebilecek bu önemli buluntu hakkında bir diğer öneri ise burada gerçekleşen ritüellerin ardından bir tören yemeğinin yapıldığı yer olabileceği yönündedir. Bu öneriyi destekleyecek, zemine oturtulmuş p.t. bir çanak, çalışmalar esnasında ele geçmiş bir diğer önemli veridir. Çanakla alakalı bir diğer olasılık ise tıpkı ana kayaya oyulmuş çanaklarda olduğu gibi buraya libasyon yapılmış olması ihtimalidir.

Sunak Kayası'nda ana kaya zemine oyulmuş düzensiz oyukların kaya çanağı olarak bilinçli bir şekilde oluşturulduğu düşündürmektedir. Tekneye uzanan kanalın her iki yanında birer, taş örme ocağın hemen önünde bir ve Sunak Kayası'nın güneyine düşen zeminden yaklaşık 1,5 metre yüksekteki kayanın üzerinde bir adet olmak üzere alanda dört adet kaya çanağı tespit edilmiştir. Bunların düzensiz bir biçimde alana yayılmış olması, üst yapıyı destekleyen bir direğin üzerine oturacağı boşluklar olma ihtimalini azaltmaktadır. Alanın başlı başına kutsallığı ve libasyona işaret eden diğer veriler, bu boşlukların libasyon için oluşturulmuş kaya çanakları olduklarını destekteklemektedir.

Anadolu kaya kült alanları ile oldukça benzer bir görünüm ortaya koyan Sunak Kayası'nda görülen bazı mimari özelliklere, Kurul Kalesi'ne yakın çevrede de rastlanılmaktadır. Özellikle, M. E. Doksanaltı tarafından Giresun ili ve ilçelerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları kapsamında kayaya oyulmuş kültsel mimari unsurlar tespit edilmiştir. Aretias (Giresun) Adası'nın güneydoğu kıyısında ve merkezinde ana kaya kullanılarak oluşturulmuş açık hava tapınım alanları bulunmaktadır. Kazı çalışmalarında açığa çıkartılan Hellenistik Dönem tapınağının 30 metre batısında ana kayaya oyulmuş basamaklar ve sunu çukurları ile adanın doğusunda, Kybele inancı ile alakalı olduğu düşünülen[322] 7 adet sunu çukuru bulunmaktadır[323]. Giresun'a bağlı Burhaniye Köyü'nde üç ayrı noktada bulunan ana kayaya oyulmuş basamaklar, dikdörtgen nişler ve sunu çukurları, çevresine hâkim bir yükseltide konumlanmış açık hava kaya kutsal alanında görülen mimari öğelerdir[324]. Merkez ilçe Camili Köyü/Karadağ'da bulunan basamaklı kaya sunağı[325], Bulancak

[322] Baldıran ve Söğüt 2002: 50.
[323] Doksanaltı ve Mimiroğlu 2011: 95; Doksanaltı 2016: 66.
[324] Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu 2012: 129; Doksanaltı 2016: 69-70, Fig. 9-12.
[325] Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu 2012: 127.

İlçesi İnece Köyü, Eriklik Köyü[326] ve Eynesil İlçesi'ndeki Eynesil Kalesi'nde bulunan kaya nişleri ve sunu çukurları[327], Kurul Kalesi Sunak Kayası ile mimari ve kronolojik benzerlikler gösteren kaya kutsal alanları mimari öğeleridir.

Giresun sınırları içerisindeki kaya mimarisi örneklerinin dışında, Kurul Kalesi'ne oldukça yakın bir konumda yer alan Cıngırt Kayası üzerinde 3,28 metre yüksekliğe 5,96 metre genişliğe sahip basamaklı kaya sunağı yer almaktadır. Sunağın kuzeybatı ve güneybatı tarafında basamaklar yer alır ve cephede dördü iyi korunmuş ikisi deforme olmuş altı adet niş, sunağın en karakteristik unsurlarıdır. Sunağın üst kısmında, libasyon ya da kanın akıtılmış olabileceği kayaya oyulmuş bir kanal yer almaktadır[328]. Cıngırt Kayası civarında bulunan Uzunbahçe mevkisinde ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuş basamaklarla ulaşılan bir tapınım alanı bulunmaktadır. Düzeltili bir zemin ve duvar yüzeyinde kare-dikdörtgen nişlerin bulunduğu alanda ritüellerin uygulandığı düşünülmektedir[329]. Kurul Kalesi Sunak Kayası'nın kuzey yüzündeki kare formlu nişlerin ve yine Sunak Kayası üzerinde yer alan basamaklar ve libasyon/kan kanalının benzerlerinin Cıngırt Kayası ve civarında da görülmesi, bölgedeki inanç pratiklerinin benzerliğini yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Sunak Kayası, ortaya koyduğu mimari özellikleri ile Anadolu'da sıklıkla karşılaşılan kaya kült alanı kategorisinde değerlendirilecek bir kutsal alandır. Sunak Kayası'nın güneydoğu tarafında kaya yüzeyinde oluşturulmuş basamaklar, özellikle Phrygia coğrafyasında sıkça rastlanan basamaklı anıtlara benzerliği ile göze çarpmaktadır. Midas Kent'teki[330] ve Fındık'taki[331] basamaklı anıtlar[332], Kurul Kalesi örneği ile aralarında zaman farkı olsa da, kayaya kutsallık atfedilmesi, basamaklar ve kültsel faaliyetlerin yürütülmesi gibi kıstaslar açısından benzerdirler. Phrygia'daki bu basamaklı anıtların üst kısmında ana tanrıçanın ikonik/yarı ikonik[333] yer aldığı

[326] Doksanaltı 2016: 63-65
[327] Doksanaltı 2016: 74, Fig. 16.
[328] Erol 2020: 25-29.
[329] Erol, A. F. (2013b). "Archaeological Survey in Fatsa Cıngırt Kayası: New Findings for the Archaeology of the Eastern Black Sea Region", (Eds) Bombardieri, L., D'Agostino, A., Guarducci, G., Orsi, V., Valentini, S., *SOMA 2012. Identity and Connectivity: Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology*, Florence, Italy, 1–3 March 2012. Volume 2, Oxford: Archaeopress, 1071, 1077, Fig. 10.
[330] Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice*, Leiden: Brill, 406, Fig. 133.
[331] Berndt-Ersöz 2006: 202, Fig. 127.
[332] Bu anıtların fonksiyonları ve adlandırılması konusunda bkz. Tamsü-Polat 2010: 205 vd.
[333] Ana tanrıçanın yarı ikonik betimlemeleri için bkz. Akçay, A. (2015). Ovaören-Yassıhöyük'den Bir Yarı İkonik İdol, *Arkeoloji ve Sanat* 149, 47-54.

görülmektedir. Kurul Kalesi'nde ise basamakların bittiği yerde büyük bir kaya kütlesi bulunmaktadır. Kurul Kalesi'nde Phrygia basamaklı anıtlarındaki anlayışın bir tezahürü söz konusu ise, ana tanrıçanın kaya kütlesi ile sembolize edilmiş olabileceği[334] akla gelmektedir. Phrygia'da ana tanrıçanın, "Dağ Ana" anlamına gelen "Matar Kubileia" olarak adlandırılması, onun evinin kayalığın derinliklerinde olması[335], Phrygia inancının başat tanrıçası Kybele'nin, Kurul Kalesi'nde yoğun bir biçimde tapınım görmesi[336], kaya anıtlarına yansıyan ana tanrıça kültünün Pontos Bölgesi'ne yansımasını destekleyecek bir argüman olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan, Romalılar MÖ. 204 yılında ana tanrıça kültünü ülkelerine transfer ederken ana tanrıçayı sembolize eden kara taşı (*baistylos*) Pessinus'tan almış ve Ostia Limanı'na indirmişlerdir[337]. Ana tanrıça, yüzyıllar boyunca kayada algılanmış, kaya kült alanları ona tapınımın gerçekleştiği mekânlar olmuştur. Kurul Kalesi Sunak Kayası'nın zirvesinde bulunan kaya kütlesinin de yüzyıllar boyu süregelen bu anlayışın bir tezahürü olabileceği düşünülmektedir.

[334] Bkz. Işık, C. (2006). "Komşu İki Başkentin Ortaklığı: Doğal Bırakılan Kutsal Kaya Yükseltileri", (Eds) Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., Courtils J. d., Doğan Alparslan M., Boyraz R., *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005, Sempozyum Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Ensititüsü, 319.

[335] Leonhard, R. (1915). *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag: 140; Işık, F. (2015). "Anadolulu Ephesos Üzerine", (Eds) Şimşek, C., Duman, B., Konakçı, E., *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, Ege Yayınları, 317-318.

[336] Kurul Kalesi'nde Kybele inancının yansımaları için bkz. Şenyurt ve Durugönül 2018; Şenyurt ve Akçay 2017.

[337] Liv. XXIX. 14. 10-14, dn. 2; Kınal, 1986: 235; Roller, L. E. (1999). *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Press: 265; Dürüşken, Ç. (2011). *Romanın Gizem Dinleri. Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 70.

4.1.1.2. Basamaklı Tünel

Kurul Kalesi basamaklı tüneli, Sunak Kayası'nın zirve noktasından yaklaşık 45 metre kuzeydoğuda, İç Kale'nin orta kesiminde, doğu ve batı mekânlarının ortasında yer alır (Çizim 4.1). Pontos Bölgesi'nde birçok örneğine rastlanan basamaklı tüneller[338] içerisinde Kurul Kalesi örneği, içerisinde bir temizlik kazısı geçekleştirildiği için ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tünelin tamamına yakını Ordu Müze Müdürlüğü tarafından 1996'da başlatılan bir temizlik kazısı ile açılmış ancak 1999 yılında biten çalışmalardan sonra tünelin tabanında tekrar toprak ve taş birikmesi görülmüştür.

Basamaklı tünellerle alakalı ilk akla gelen ve en önemli soru, bu devasa yapıların hangi amaç ya da amaçlarla yapılmış olduklarıdır. Her ne kadar Anadolu'da basamaklı tünel kazısı ve araştırması çok az olsa da literatürde bu yapıların hangi amaçla yapıldıklarına dair çeşitli öneriler bulunmaktadır. Pontos Bölgesi'ndeki basamaklı tünellere dair ilk bahis, Amaseialı Strabon tarafından yapılmıştır. "*Bir tanesi ırmağa bir tanesi de boğaza olmak üzere kayalara, boru şeklinde iki tane kanal oyulmuştur*"[339] cümlesiyle Amasya Harşena Kalesi üzerindeki basamaklı tünellerden bahsedilmektedir. W. J. Hamilton, 1842 yılında yayımlanan kitabında Amasya Kalesi üzerindeki basamaklı tünellerden bahsederken ister su temini ister kaleden çıkış aracı olarak kullanılsın bu tür yapıların Hellen kökenli olduğunu ve antik dönemden günümüze uzandığını ifade etmektedir[340]. 1800'lü yılların 3. çeyreğinde Anadolu'da araştırmalar yürüten G. Perrot, E. Guillaume ve J. Delbet, Amasya Kalesi'ndeki basamaklı tünelin İris Nehri'ne güvenli bir iniş sağlayarak kale halkını susuz kalma tehlikesinden uzak tutma amacıyla yapıldığını ileri sürmektedir[341]. 1866 yılında Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusunda araştırmalar yürüten J. G. Taylor, Şebinkarahisar Kalesi (Giresun) ve Pekeriç'teki (Tercan, Erzincan) basamaklı tünelleri gördükten sonra bu yapıların kalenin muhasara esnasında suya erişmek için inşa edildiklerini ileri sürmektedir[342]. 1899, 1900 ve 1903 yıllarında Orta ve Kuzey Anadolu'da araştırmalar yapan R. Leonhard, basamaklı tünellerin su temini için gereksiz ölçüde büyük olduklarını ve bu yapıların temsili bir amaç için inşa

[338] Pontos Bölgesi'ndeki basamaklı tüneller için bkz. Bulut 2017; Bulut 2020; Şenyurt ve Bulut 2020.
[339] Strab. XII. 3. 39.
[340] Hamilton 1842: 368.
[341] Perrot-Guillaume-Delbet 1872: 369.
[342] Taylor, J. G. (1868). "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866", *JRGS* 38, 295; Von Gall 1967: 508, dn. 17.

edildiklerini ifade etmektedir. Leonhard, bu yapıların ana tanrıça ile ilişkili yapılar olduklarını düşünerek basamaklı tünellerin kültsel kimliğini öne çıkarmaktadır[343]. 1900'lü yılların başındaki çalışmalarını 1928 yılında kitaplaştıran G. de Jerphanion, bu merak uyandıran yapıların yer altı suyuna erişmek için inşa edilmiş olabileceklerini ancak bu fonksiyonun tünellerin boyutları ile ya da bir kale üzerinde çok fazla sayıda yer almalarıyla açıklanamayacağını belirtmektedir[344]. 1926 yılında Kızılırmak kavsi içinde araştırmalar yürüten H. von der Osten, Pontos Bölgesi'ndeki üç basamaklı tünel yapısı hakkında bilgiler sunmaktadır[345]. Basamaklı tünellerin hangi amaçla yapıldıklarını sorgulayan von der Osten'e göre su temini ve kültsel bir amaç söz konusu olamaz. Ona göre bu yapılar, kale garnizonunun kalenin muhasarası esnasında düşmana gözükmeden vadi seviyesine inmelerine yardımcı olmakta ve düşmana karşı şaşırtıcı bir hücum imkânı vermektedir[346]. Böylece bu yapıların olası fonksiyonlarına bir yenisini eklenmektedir. Paphlagonia'daki arkeolojik varlıklar hakkında bilgileri 1952 yılında kitaplaştıran A. Gökoğlu, Paphlagonia mabetlerinin çeşitli formlarda olduğunu ve bu formlardan bir tanesinin de kaya tünelleri olduğunu belirterek[347] tünellerin kültsel yanına vurgu yapar. 1953-1956 yıllarında Arsameia am Nymphaios'ta (Kocahisar Köyü, Kâhta, Adıyaman) çalışmalar yürüten K. Dörner ve ekibi, bu kentte bulunan basamaklı tünelde kazılar gerçekleştirmişlerdir. Yapının neden yapıldığını sorgulayan ama net bir çözüm önerisi getiremeyen hafirler buna rağmen basamaklı tünelin kutsal bir alan içerisinde olması itibariyle yapının kültsel bir fonksiyona sahip olabileceğini[348] ya da su temini gibi pratik nedenlerle[349] inşa edilmiş olma ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiğini de ifade etmektedirler. A. Gabriel, Midas Kent'te yapılan çalışmaların aktarıldığı 1965 yılında yayımlanan kitabında bu

[343] Leonhard 1915: 239-240.
[344] De Jerphanion, G. (1928). *Mélanges D'Archéologie Anatolienne: Monuments Préhelléniques, Gréco-Romains, Byzantins et Musulmans de Pont, de Cappadoce et de Galatie*, Beyrouth: Mélanges de L'Université Saint Joseph, Tome XIII, Fasc. I, 26.
[345] Saray Köyü (Çorum), Gökçeli Kalesi (Göynücek, Amasya), Çördük Kalesi (Tokat). Von der Osten, H., H. (1929). *Researches in Anatolia 1. Explorations in Central Anatolia, Season of 1926*, OIP, 5, 123-128.
[346] Von der Osten 1929: 130-132.
[347] Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia: Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Cilt 1, Kastamonu, 123 vd.
[348] Dörner, F. K. ve Goell, T. (1963). *Arsameia am Nymphaios: Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithradates Kallinikos von 1953-1956*, Berlin: Gebr. Mann, 139; Dörner, F. K. (1999). *Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları. Kommagene- Doğu Anadolu'da Arkeolojinin Büyük Macerası*, (Çev.) Ülkü, V., Ankara: TTKY, 197.
[349] Blömer, M. ve Winter, E. (2011). *Kommagene. Toros ve Fırat Üzerindeki Tanrılar Ülkesi*, İstanbul: Homer Kitabevi, 83-84.

kentte bulunan üç basamaklı tünellere de değinmiştir[350]. Bu yapıların fonksiyonları hususunda ise su temini[351], askeri[352] ve kültsel fonksiyonların tümümün mümkün olabileceği ve bu konuda ortaya atılacak görüşlerin hipotetik olacağı ifade edilmektedir[353]. Anadolu'da bulunan basamaklı tünelleri konu edinen ilk çalışma olması nedeniyle öneme sahip olan H. von Gall'in 1967 yılında yayımlanan makalesinde, tünellerin hangi amaçla inşa edildiklerine dair birçok soru olduğunu ve su temini amacının yanı sıra dinsel bir fonksiyonunun olabileceği de ifade edilmektedir[354]. Aynı görüş, Şirinlikale'de (Tercan, Erzincan) araştırmalar yürüten ve burada yer alan basamaklı tünelleri yorumlayan F. Işık tarafından da paylaşılmaktadır[355]. Cıngırt Kayası'nda çalışmalar yürüten A. F. Erol, basamaklı tünellerin su temini amacıyla[356] kullanılma ihtimallerinin yanı sıra ana tanrıça-kaynak kültü bağlamında kültsel bir amaçla oluşturulmuş olabileceğini de düşünmektedir[357].

Kurul Kalesi basamaklı tünelinin (Çizim 4.3, Resim 4.6) ana kayaya oyulmuş 381 adet basamağı bulunmaktadır. 331° kuzeybatı yönüne doğru uzanan tünelin basamakları yaklaşık 0,30 metre genişliğe ve 0,26 metre rıht yüksekliğine sahiptir. Basamakların bazı noktalarında görülen deformasyon nedeniyle bu rakam farklılıklar gösterebilmektedir. Tünelin giriş kısmının yüksekliği 3, genişliği ise 2,7 metredir. Tünelin girişinden basamakların sonuna kadar uzanan 157 metrelik bir koridor bulunmaktadır. Tünelin girişinde şu an güvenlik nedenleri ile kilitli durumda bulunan modern demir bir kapı yer almaktadır. Ayrıca, basamaklar üzerinde temizlik kazısı esnasında tünel içerisindeki hafriyatın tahliyesi için kullanılan arabanın üzerinde hareket ettiği demir raylar, aydınlatmada kullanılan kablolar ve ampuller, tünelin tavanında ve iniş esnasında kolaylık sağlaması için yerleştirilen metal destekler tünel koridorunun sol tarafında görülebilmektedir[358].

---

[350] Gabriel, A. (1965). *Phrygie: Exploration Archéologique, La Cité de Midas Architecture*, Tome IV, Paris, 27-38.
[351] Gabriel 1965: 35.
[352] Haspels, C. H. E. (2009). *Midas Kenti Kazıları ve Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki Araştırmalar: Frigya*, (Çev.) Barış, B., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 60.
[353] Gabriel 1965: 38.
[354] Von Gall 1967: 521 vd.
[355] Işık, F. (1987). "Şirinlikale. Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens", *Belleten*, LI (200), 516.
[356] Erol 2013a: 185.
[357] Erol 2020: 70-75.
[358] Bulut 2017: 148.

Kurul Kalesi basamaklı tünelinin girişine genişlikleri 2,80 metre olan on adet ön basamakla ulaşılmaktadır (Resim 4.7). Basamaklı tünelin kareye benzer giriş kısmının dört köşesinde birer, doğu kenarının ortasında bir tane olmak üzere toplam beş adet dairesel formda oyuntu bulunmaktadır. Ahşap direk yuvası olduğu düşünülen bu oyuntular, tünel girişinin üzerinin kapalı olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca, tünel girişi çevresinde yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen çatı kiremitleri de bu görüşü kuvvetlendirmektedir[359]. Ön basamakların 7.'si hizasında, yan duvarlarda karşılıklı duran iki niş yer almaktadır. Pontos Bölgesi'nde yer alan basamaklı tünellerin bazılarında girişte niş gözlemlenmiş olsa da karşılıklı iki niş yalnızca Kurul Kalesi'nde görülmektedir. Kuzeydeki (sağ) niş, 0,44 metre yüksekliğe, 0,30 metre genişliğe ve 0,15 metre derinliğe sahipken güneydeki (sol) niş ise 0,35 metre yüksekliğe, 0,30 metre genişliğe ve 0,15 metre derinliğe sahiptir[360].

Tünelin ilk 25 basamağı üzerinde nemin etkisiyle bazı bitkilerin yetiştiği ve kaya yüzeyinde yosunlanma meydana geldiği gözlemlenmiştir. Tünel koridoru boyunca basamakların yer yer deforme olduğu ve orta derecede korunageldiği söylenebilmektedir. Son 31 basamak dışındaki tüm basamaklar ana kayaya oyulmuştur. Son 31 basamak ise sarı-bej renkte kumtaşı bloklardan oluşturulmuştur. Tünel koridoru küçük çatlaklar ve kopmalar dışında iyi korunmuştur. 277. basamak hizasında yan duvarlarda sığ ve yüksek oyuntular görülmektedir. Bu oyuntuların bir kapının veya kapamanın oturması için açılmış yuvalar olabileceği düşünülmektedir. 349. basamak hizasında da benzer oyuntuların yanı sıra bu kısımda tavanın yaklaşık 0,25 metre alçak olduğu görülmektedir. Burada da aynı amaç doğrultusunda bir düzenleme yapılmış olması olasıdır. Bu iki noktada kapının bulunması ihtimali, tünelin derinliklerine kademeli ve kontrollü bir inişin söz konusu olduğunu ve buradan hareketle, tünelde hangi faaliyet yapılırsa yapılsın bunun güvenliğinin önemsendiği görüşünü öne sürmeyi mümkün kılmaktadır. Tünelin 284. basamak seviyesinde, Cıngırt Kayası ve Çördük Kalesi'nde de benzerleri görülen oval bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluğun hangi amaçla oluşturulduğu anlaşılamamıştır. 359. basamaktan itibaren tünel koridorunun sağ ve sol yanında nişler görülmeye başlamakta (Resim 4.8) ve basamakların bittiği yerden ileriye doğru uzanan doğal yarığa doğru

[359] Şenyurt ve Akçay 2016: 228; Şenyurt ve diğ. 2017: 4.
[360] Bulut 2017: 148.

devam etmektedir. Doğal yarığın yukarı kesimlerinde bile görülen onlarca niş, tünelin sonunda kültsel bir aktivite gerçekleşmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Tünelin 157. metresinde (381. basamakta) basamak sırası sonlanmaktadır ve bu noktadan ileriye sert bir düşüş görülmektedir. Tünelin basamaklarının bittiği noktadan ileriye doğru dar ve yüksek (28 metre) bir doğal yarık yer almaktadır. Son basamaktan bu yarığın sonuna (tünelin en batı noktası) kadar 23,3 metre mesafe bulunmaktadır. Bu yarık ile birlikte tünelin toplam uzunluğu 180 metreye ulaşmaktadır. Tünelin bittiği noktada, sağ tarafta ana kayaya oyulmuş, ana merdiven sırasından daha dar yedi basamak daha görülmektedir (Resim 4.9)[361]. Esasında burada tünelin bu basamaklarla aşağıya doğru devam ettiği, bu basamakların toplam 45 adet olduğu ve yine ana kayaya oyulmuş odaya uzandığı, tünelde yürütülen temizlik kazısında görev alan işçiler tarafından ifade edilmektedir[362].

Kurul Kalesi basamaklı tünelinin tam olarak ne zaman inşa edildiği bilenememektedir. Ancak temizlik kazıları esnasında ele geçen VI. Mithradates Dönemi sikkeleri, Kurul Kalesi basamaklı tünelinin MÖ. 120-65 tarihleri arasında kullanımda olduğunu göstermektedir. Geyraz Kalesi basamaklı tünelinde de benzer bir buluntu ele geçmesi[363], o tünelin de aynı dönem içerisinde kullanıldığı yorumunu yapmayı mümkün kılmıştır.

[361] Bulut 2017: 149.
[362] Verdiği sözlü bilgilerden dolayı C. Yılmaz'a teşekkür ederim.
[363] Erciyas D. B. ve Sökmen, E. (2009). Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Raporu, *AST*, 27(2), 359, 373, Fig. 7.

4.1.1.3. Sarnıç/Kaya Ambarı

İç Kale'de Sunak Kayası'nın hemen doğusunda, ana kayaya oyularak oluşturulmuş bir sarnıç ya da kaya ambarı yer almaktadır (Çizim 4.1, 4.4). Dikdörtgene yakın bir plana sahip bu yapı, 6 metre genişliğe, 6,85 metre uzunluğa sahiptir. Ancak, yapının alt kısımları ağız kısmına göre daha geniştir. Kuzeydoğu kenardan yapının içerisinde hâlihazırda bulunan suya kadar olan derinlik 6,05 iken moloz taşlarının olduğu tabana kadar olan derinlik yaklaşık 7,40 metre olarak ölçülmüştür.

Yapının isimlendirilmesinde bazı soru işaretleri bulunmaktadır[364]. Esasında sarnıç formu ortaya koymasına rağmen bir depo olarak kullanılmış olabileceği de önerilmektedir[365]. Günümüzde bu yapının dört kenarı, güvenlik nedeniyle metal parmaklıklarla çevrilidir. Sarnıcın içerisinde her mevsim su gözlemlenebilmektedir, böylece sarnıcın tüm yüzeylerinde sızıntıya sebebiyet verebilecek herhangi bir çatlağın olmadığı anlaşılmaktadır. Sarnıcın iç kısımlarının yüzeyinde herhangi bir sıva kalıntısı görülememektedir. Duvar yüzeylerinde detaylı bir işçilik söz konusu olmayıp kaba murç düzelti izleri gözlemlenebilmektedir (Resim 4.10). Yine iç yüzeylerde suyun önceki dönemlerdeki seviyesini gösteren suyun bıraktığı izler görülebilmektedir. Sarnıcın güneybatı kenarı, kuzeydoğu kenarından 0,85 metre daha yüksek kottadır. Kuzeybatı kenar ise güneydoğu kenardan 1,66 metre daha yüksek kottadır. Kurul Kalesi sarnıcı yaklaşık 304 m³, yani 300 tondan fazla su depolayabilmektedir. Kurul Kalesi'nde şimdiye kadar çalışılan zirve yerleşimi göz önüne alındığında depolama kapasitesinin kale halkı için ideal olabileceği düşünülmektedir.

Sarnıç çevresinde yürütülen kazı çalışmaları sonucunda sarnıcın etrafının duvarlarla çevrili olduğu anlaşılmıştır[366]. Çok az kısmının korunarak günümüze kadar ulaştığı duvarların yıkılan yerlerinde ana kaya üzerine açılmış duvar yatakları görülebilmektedir. Bu duvarlar, sarnıç içerisindeki suya istenmeyen nesnelerin düşmesini engelleyerek suyun temiz kalmasını sağlıyor olmalıydı. Diğer yandan,

[364] Şenyurt ve Akçay 2016: 229. Ayrıca bkz. dn. 364.
[365] Tekrara düşmemek adına bundan sonra yapıdan sarnıç olarak bahsedilecektir.
[366] Yapıyı çepeçevre saran duvarların ve yapının üzerini kapatan bir üst örtünün varlığı sebebiyle sarnıç/kaya ambarının özellikle yiyeceklerin güneş ışığından uzakta tutularak uzun süre dayanması amacıyla inşa edilmiş bir depo olabileceği de önerilmiştir (Şenyurt ve Akçay 2016: 229). Kırsal yerleşimlerde yiyeceklerin sıcaktan korunduğu modern araç-gereçlerin bulunmadığı zamanlarda yiyeceklerin zemin altı bölmelerde güneşten uzakta ve nispeden daha soğuk ortamlarda muhafaza edilmesi de bu yönde düşünülmesine katkı vermektedir.

sarnıç kenarlarındaki mevcut ana kaya yüzeyinin diğer yönlerde farklı kotlara sahip olmasından dolayı sarnıcı çevreleyen duvarlar inşa edilerek sarnıcın üst örtüsünün oturabileceği düz bir zemin elde edilmiş olacaktır. Sarnıcın kenar duvarlarıyla etrafını kapatan duvarlar arasında yoğun miktarda çatı kiremidi parçalarına rastlanmıştır. Bu veri, sarnıcın üzerinin kapalı olduğunun bir diğer göstergesidir. Sarnıcın üzerinin bir çatı sistemiyle kapatılmış olmasıyla, hem yazın sıcak havalarda buharlaşmanın önlenmesi hem de suyun temiz kalmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Kurul Kalesi sarnıcı, yerleşimin zirve kısmına çok yakın bir yerde konumlandırılmıştır. İlk olarak yüksek yerden alçak kesimlere doğru akışı sağlamak için burada konumlandırılmış olabileceği akla gelse de kazı çalışmaları esnasında sarnıçtan İç Kale'nin düşük kottaki kesimlerine ya da Kuzey Teras'a uzanan herhangi bir künk veya ana kaya üzerine açılmış kanal sistemine rastlanılmamış olması bu fikrin geçerliliğe sahip olmadığını gösterir. Buradan hareketle, sarnıçtan daldırma yöntemiyle alınan suların büyük/uygun kaplara koyulduktan sonra ihtiyaç duyulan mekânlara dağıtımının yapıldığı öngörülmektedir.

Pontos Bölgesi'nde, Arıkmusa Köyü (Mesudiye, Ordu), Ünye Kalesi (Ünye, Ordu), Çördük Kalesi (Tokat), Kaleköy (Amasya) vb. yerleşimlerde basamaklı tünelin hemen yakınında bir sarnıç yer almaktadır. Bu sarnıçlar, Kurul Kalesi örneğinde olduğu gibi ana kayaya oyularak oluşturulmuşlardır. Kurul Kalesi sarnıcı, ebatları ile bahsi geçen yerleşimlerin sarnıçlarından daha büyüktür. Basamaklı tünellere atfedilen fonksiyonlardan birinin gündelik su temini olduğu göz önünde bulundurulacak olursa basamaklı tünel ve hemen yakınında bulunan sarnıçların bir ilişkisi olabileceği de düşünülebilmektedir. Bunu destekleyecek arkeolojik kanıtlar ele geçmemesine rağmen basamaklı tünelden elde edilen suların daha kolay ve hızlı bir erişim için sarnıçlarda biriktirilmesi fikri de akla gelmektedir[367].

Bir yerleşimin gelişmesi ve büyümesinde suya erişim çok önemli bir role sahiptir. Yaşamın olmazsa olmazı niteliğindeki suya ulaşım, antik yerleşimlerde bazen kaynağından *aquaduktus*larla ve künklerle; bazen de yağmur sularının biriktirilmesi yoluyla sarnıçlarda depolanmaktadır. Bir yerleşimde sarnıçların fazlalığı ya da

[367] Bulut 2017: 162.

büyüklüğü, o yerleşimin nüfusu[368] ve sosyal yapısı ile alakalı olabilmektedir. Örneğin, her evin kendisine ait sarnıcının olması, çoğulcu ve sosyal bir anlayıştan çok aile/hane temelli bir mülkiyet sistemini akla getirmektedir. Kurul Kalesi'nde şimdiye kadar yalnızca tek bir sarnıç tespit edilmesi, burada çoğulcu, ortak ve sistemli bir su kullanımı anlayışının olduğuna işaret etmektedir.

Diğer yandan, bahsi geçen yapı ile alakalı göz önünde tutulması gereken bir durum daha vardır. Sarnıç, hemen batısında yer alan kült alanı Sunak Kayası ile fiziksel olarak bitişik durumdadır. Sunak Kayası'nde bir Kybele tapınımının gerçekleştiği düşüncesi ve Kybele kültünde suyun önemli bir yere sahip olması[369], Anadolu'daki bazı kaya kült alanlarında[370] suyun Kybele kültü ile ilişkilendirilmesi gibi bilgiler hesaba katıldığında sarnıç olarak adlandırdığımız yapının kültik bir işlevi olabileceği de akla gelmektedir.

[368] Baykan ve diğ. (2011). Baykan, N. O., Türkman, F., Kaya, B., Tanrıöver, Y. E., Yaşar, M., Türken, N. E., Türk, S., Baykan, N., "Su Mühendisliği Yöntemlerinden Yararlanarak Eskil Kentlerin Nüfus Kestirimlerine Yaklaşım", *2. Su Yapıları Sempozyumu Kongre Sempozyum Bildiriler Kitabı*, 320.
[369] Ovid. *Fast*. IV. 340; Çapar 1978: 181; Dürüşken 2011: 81.
[370] Yazılıkaya Midas Kent'teki C Kaynağı (Fountain C) için bkz. Özkaya 1996: 101. Denizli, Çivril'de bulunan Eumenia yerleşimindeki açık hava kutsal alanı için bkz. Şimşek ve Sezgin 2012: 29-38.

4.1.2. Kurul Kalesi İç Kale Mekânları

İç kale batı yamacı

Oldukça dar bir arazi üzerine kurulu İç Kale sektörü genel anlamda, doğu ve batı yamaç üzerinde mekânlar ve bu mekânlara erişimin sağlandığı, kuzeydoğuya doğru genişleyen bir orta koridordan oluşmaktadır. İç Kale batı yamacı, kuzeyinde ve batısında yer alan Karadeniz'e (*Pontos Euksenos*) ve muhtemel bir düşman saldırısının gelebileceği belki de tek yön olan kalenin kuzeyindeki araziye mutlak hâkim konumuyla yerleşim planı ve savunma stratejisi bakımından oldukça önemli bir konumdadır. Batı yamaç üzerinde birbirine bitişik biçimde çok sayıda mekân oluşturulmuştur (Çizim 4.5). Sunak Kayası'nın kuzeydoğusunda yer alan İç Kale batı yamaç mekân-1'den (İKBM-1) başlayıp İç Kale'ye girişin sağlandığı kapı ya da su ile ilişkisi olabileceği düşünülen yapının güneybatısındaki İç Kale batı yamaç mekân-13'te (İKBM-13) son bulan uzun bir mekân dizi bulunmaktadır. Gün yüzüne çıkartılan 13 mekânın tamamı, İKBM-12 ve 13 arasındaki boşluk[371] göz ardı edilirse, birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. Böylece hem zorlu topografik şartlardan olabildiğince istifade edilmiş, hem de daha az yapı malzemesi kullanılarak tasarrufta bulunulmuştur. Batı yamaç üzerindeki tüm mekânlar[372] tek bir doğrusal hat üzerinde değil, hafif kırılmalarla kuzeydoğuya doğru yönelmektedir. İKBM-4, 5, 6, 7 ve 8'in zemini, orta koridorun yürüme zemininden daha alçaktadır. Bu mekânların olduğu kısımda ana kaya oyularak derinleştirme yapılmış ve bu mekânların kuzeydoğu-güneybatı duvarları, derinleştirilen ana kaya üzerine oturtulmuştur.

İç Kale batı yamacı mekânlarının neredeyse tamamında batı-kuzeybatı duvarlarının ya noksan ya da yalnızca temel seviyesinde birkaç duvar sırası ile korunabilmiş olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, o dönemde gerçekleştiği tahmin edilen tektonik hareketlerin çok dik bir biçimde inen yamaca çok yakın konumda olan bu duvarları yıkmasıdır.

[371] Bu noktada muhtemelen bir mekân daha bulunmaktadır. Ancak, kazı programı dolayısıyla bu alanda çalışmalar gerçekleştirilmemiştir.
[372] İKBM-1, 2, 3 aynı aks üzerinde yer alır. Güneydoğu duvarları bir olan İKBM-4, 5, 6, 7, 8 ortak bir aks üzerinde bulunur. İKBM-9 hafif doğuya doğru yönelmekte ve İKBM-10, 11, 12 ve 13 aynı aks üzerinde yer almaktadır (Bkz. Çizim 4.1).

Mekânların tamamına yakınının[373] üzerinin bir çatı örtüsü ile kapalı olduğu arkeolojik buluntularla kanıtlanmıştır. Mekânların çoğunluğunun dinsel bir fonksiyondan ziyade, depolama ve günlük ihtiyaçların giderilmesi işlevi ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda bu mekânlar hakkında detaylı bilgiler sunulmaktadır.

[373] İKBM-1 ve 3'ün kötü korunagelmesi nedeniyle buralarda bir çatı örtüsünün varlığı tam olarak anlaşılamamıştır.

4.1.2.1. İç Kale Batı Yamacı Mekânları

4.1.2.1.1. İç Kale Batı Mekân 1 (İKBM-1)

İKBM-1, İç Kale'nin batı yamacında, Sunak Kayası'nın kuzeydoğusunda, sarnıç ya da kaya ambarı olarak adlandırılan yapının ise kuzeybatısında yer almaktadır (Çizim 4.1). İç Kale batı yamacı mekân dizisinin en güneyinde bulunan İKBM-1'de kazı çalışmaları 2011 yılında gerçekleştirilmiş ve aynı yılda mekânın tamamı açığa çıkartılmıştır. İKBM-1'in büyük bir kısmı DI-95 açması içerisindedir. Mekânın çok küçük bir kısmı DH-95 ve DJ-95 açmaları sınırına dâhilken mekânın güneydoğu ve kuzeydoğu duvarının kesiştiği kısım DI-96 açması sınırlarına girmektedir. Mekân kavramında sıklıkla aranan dört duvar ile çevrili olma durumu İKBM-1'de söz konusu değildir. İç Kale batı yamacı mekân dizilerinin bazılarında da (İKBM-7 ve 8 gibi) bu durum görülebilmektedir. Bu korunma durumu ile İKBM-1'in esasında bir mekân olup olmadığı konusu üzerine düşünmek gerekmektedir. Bu durum aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Sarnıca bakan kısımda 5,88 metre uzunluğa ve 1,34 metre genişliğe sahip kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu güneydoğu duvarı ve ona organik bir şekilde bağlı kuzeybatı-güneydoğu uzantılı, toplam uzunluğu 3,85 metre ve kalınlığı 1,23 metre olan kuzeybatı duvar ile yaklaşık 3,50 metresi gözlemlenebilen güneybatı duvar mekânın gözlemlenebilen unsurlarıdır. Mekânın kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan güneydoğu duvarının iç kısmında taş dolgu yoğun bir biçimde gözlemlenebilmektedir (Resim 4.11). Güneydoğu ve kuzeydoğu duvarın birleştiği dirsekte daha iyi korunmuş olan taş dolgu sırası ile bu iki duvar arasında yaklaşık 0,25 metre kot farkı bulunmaktadır. Kot farkının bu denli az oluşu, esasında İKBM-1'in oda benzeri bir mekândan ziyade hemen güneyinde bulunan Sunak Kayası'nın batı yamacına uzanan bir platform fonksiyonuna sahip olabileceği fikrini akla getirmektedir. Ayrıca, İKBM-1'deki mimari kalıntılar buranın Sunak Kayası'nı sınırlayan temenos duvarının İç Kale'ye doğru devamı niteliğinde de yorumlanabilmektedir.

İKBM-1'in kuzeybatı duvarı mevcut değildir. Bu duvarın olması gereken alanda batı yamacın çok dik bir biçimde alçalması, esasında burada bir duvarın varlığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Ancak, İKBM-2'nin kuzeybatısında, mekândan biraz ayrı duran tek sıra halindeki taş sırası ana kaya üzerine açılmış yatağa

oturtulmuştur. Bahsigeçen sıranın hemen üzerinde bir duvar yatağı daha tespit edilmiştir. Ancak bu taş sırası güneybatıya (İKBM-1'e) doğru devam etmemektedir. Çeşitli sebeplerle bu duvarın korunamadığı göz önüne alınırsa ve İKBM-1'e doğru devam ettiği düşünülürse burada mekânı sınırlayan bir duvarın olabileceği de varsayılabilir.

Mekân içerisinden herhangi bir buluntu ele geçmemesi ve mimari bakımdan çok fazla veri sunmaması nedeniyle İKBM-1 olarak adlandırılan yapının fonksiyonu net olarak belirlenememiştir. Ayrıca mimari veriler, İKBM-1'in Kurul Kalesi'nde sıklıkla görülen mekân anlayışı ile ilişkili olmadığını göstermektedir. İKBM-1'in olası fonksiyonları için Sunak Kayası'na uzanan bir platform ya da kalenin zirve kısmını batı yönde sınırlandıran bir mimari unsur olması gibi çeşitli öneriler öne sürülebilmektedir.

4.1.2.1.2. İç Kale Batı Mekân-2 (İKBM-2)

İKBM-2, İKBM-1'in kuzeydoğu bitişiğinde, İKBM-3'ün güneybatısında yer almaktadır (Çizim 4.1). Üç tarafı duvarlarla çevrili İKBM-2, oldukça dar bir görünüme sahiptir. Neredeyse tamamı DI-96 açması içerisine giren mekânın kuzeybatı duvarının bir kısmı DH-96 açması sınırları içerisinde bulunmaktadır. 2011 yılı içerisinde açığa çıkartılan İKBM-2'nin birbirine paralel 1,25 metre kalınlığında kuzeybatı-güneydoğu yönlü iki duvarı ve mekânı kuzeyde sınırlayan 0,85 metre kalınlığında kuzeydoğu-güneybatı yönlü bir duvarı bulunmaktadır. Ana kaya zeminden 0,48 metre yüksekte olan kuzeydoğu duvarı 3,23; 0,55 metre yüksekliğindeki güneybatı duvarı ise 2,80 metre mekân içi uzunluğa sahiptir. Bu iki duvarın arasındaki dar boşluk ise 1,54 metre genişliğindedir. Mekânın batı yamaca yakın, 0,85 metre kalınlığa sahip kuzeybatı duvarı ise kötü korunagelmiş yan yana iki sıra halde bulunmaktadır. Tıpkı İKBM-1'de görüldüğü gibi, batı yamaç, İKBM-2'nin kuzeybatı duvarından sonra çok dik bir biçimde aşağı inmektedir. Kuzeydoğu duvar üst üste üç taş sırasına sahipken güneybatı duvar iki sıraya sahiptir. İKBM-2'ye erişim İç Kale doğu ve batı mekân dizilerini ikiye ayıran ve İç Kale'nin tam ortasında bir koridor gibi uzanan boşluktan sağlanmaktadır.

Mekân içerisinde yapılan kazı çalışmalarında herhangi bir küçük buluntu ele geçmemiştir. Ancak, in-situ halde ele geçen üç adet kalypter ve onların altında yer alan bir adet stroter, mimari konstrüksiyon anlamında mekanların nasıl bir üst örtüye sahip olduklarına işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir (Resim 4.12). İKBM-2, boyutları itibarıyla içerisinde ikamet edilen ve yaşanılan bir mekân değil, farklı bir amaçla oluşturulmuş bir alandır. Üzerinin kapalı oluşu, bu küçük alanın önemsendiğini ve belirli bir fonksiyona sahip olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu alandan çatı kiremitleri dışında herhangi bir buluntu ele geçmemesi, İKBM-2'nin hangi amaçla oluşturulduğu konusunda çıkarım yapmak için olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Fakat İç Kale doğu yamacında bulunan İKDM-4 ile plan açısından benzerliği, dar ve uzun bir forma sahip oluşu, İKDB-4'e atfedilen geçiş koridoru fonksiyonunun İKBM-2 için de geçerli olabileceğini düşündürmektedir. Mekânın kuzeybatı duvarının diğer duvarlarına göre daha niteliksiz ve düzensiz durumda olması ve ana kaya üzerine oturmaması bu duvarın sonradan mekâna eklenmiş olduğunu göstermektedir. İKBM-2'nin bir geçiş koridoru olduğu fikri doğru kabul edilirse, kuzeybatı duvarının, geçiş

fonksiyonunun yitirilmesinden sonra alanı kapatmak için yerleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

4.1.2.1.3. İç Kale Batı Mekân-3 (İKBM-3)

İKBM-3, İç Kale'nin batı yamacında yer alan mekân dizisinde kötü korunagelmiş bir yapıdır. İKBM-2'nin doğu bitişiğindedir ve İKBM-4'ün batısında bulunmaktadır (Çizim 4.1). DI-96, DI-97 ve DH-96, DH-97 açmaları sınırları içerisinde yer alan mekân, 2011 yılında açığa çıkartılmıştır.

Kazı çalışmaları sonrasında platform benzeri bir görünüş ortaya koyan bu alan (Resim 4.13), İKBM-1 ve 2 ile aynı aksta yer almaktadır. İKBM-1, 2 ve 3'ün oluşturduğu grup, İKBM-4'ten İKBM-8'e kadar olan mekân dizisinden topografik sebeplerle farklı bir aksta inşa edilmiştir. İKBM-2'nin mekân içi uzunluğu 3,24, toplam uzunluğu ise 4,06 metre olan kuzeydoğu duvarı İKBM-3'ün güneybatı duvarını teşkil eder. Mekânın İç Kale koridoruna bakan güneydoğu duvarı 3,68 metre mekân dışı uzunluğa sahiptir. Bu duvarın 0,90 metre güneydoğusunda ana kaya yaklaşık 0,60 metre daha yüksektedir.

Plan çizimleri ve arazi üzerine yapılacak dikkatli bir gözlem aslında İKBM-1 ve İKBM-2'nin birlikte organik bir görünüme sahip olduğunu ancak İKBM-3'ün güneydoğu duvarının, kullanılan taş ebatları ve niteliği açısından bu birliktelikle uyumlu bir görüntü ortaya koymadığını göstermektedir. Mekânın güneybatı duvarı ile güneydoğu duvarı içerisinde kalan kısımda yoğun taş dolgu gözlemlenebilmektedir. Duvarlar ve dolgu arasında neredeyse kot farkı bulunmamaktadır. Burası, tıpkı İKBM-1 ve 2'de olduğu gibi içerisinde yaşanılan bir odadan ziyade farklı bir fonksiyona sahip bir alan olarak değerlendirilmektedir. Boyutları itibarıyla da yaşam alanı fonksiyonunun mümkün olmadığı bu alandan herhangi bir buluntunun ele geçmeyişi ve mekânın duvarları ile iç kısımdaki dolgu arasında neredeyse hiç kot farkı olmaması belki de yalnızca İKBM-2 ile İKBM-4 arasındaki boşluğun moloz taşlarla doldurulmasının hedeflenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Son olarak, İKBM-1, 2 ve 3 için tahribatın çok fazla olduğu görülmekte, bu mekânların dik bir biçimde inen batı yamaca çok yakın olmaları ve tektonik hareketler nedeniyle bu yamaca temas eden kısımların korunamamış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tahribat ve mekânları tanımlamamızı sağlayacak herhangi bir arkeolojik materyalin tespit edilmemesi bu alanların işlevlerine dair yorum yapmamıza ve mekânları mimari olarak detaylı bir şekilde tanımlamamıza imkân tanımamaktadır.

4.1.2.1.4. İç Kale Batı Mekân-4 (İKBM-4)

İKBM-4, İKBM-3'ün doğusunda, İKBM-5'in güneybatısında bulunmaktadır (Çizim 4.1). 2011 yılı çalışmalarında gün yüzüne çıkartılan bir diğer mekân olan İKBM-4; DH-97, 98 ve DI-97 açmaları sınırları içerisinde yer almaktadır. İç Kale batı mekân dizisi içerisinde -en güneyden kuzeye gidildiğinde- dört duvarı mevcut ilk mekân olan İKBM-4'e dair bazı nicel değerler şu şekildedir: Kalınlığı tam olarak ölçülemeyen kuzeybatı duvarı 2,88 uzunluğundadır. 1,40 metre kalınlığındaki kuzeydoğu duvarı 3,02; 1,32 metre kalınlığındaki güneydoğu duvar 3,05 ve 1,35 metre kalınlığındaki güneybatı duvarı ise 3,63 metre uzunluğa sahiptir.

Batı yamaçtaki diğer mekânlarda olduğu gibi kuzeybatı duvar, oldukça deformasyona uğramıştır ve yalnızca temel seviyesinde korunabilmiştir. Kuzeybatı duvarın güneybatı duvarla kesiştiği yerde duvar tamamen yıkıktır ve yalnızca kademeli oluşturulmuş duvar yatağı görünür durumdadır. Mekânın dirsek yapan güneybatı köşesi (566,92), doğu yamaçta yer alan İKDM-2'nin kuzeybatı köşesi (567,88) ile birlikte, doğu ve batı yamaçtaki mekân dizilerini birbirinden ayıran koridordan sarnıç/kaya ambarına geçişi daraltan (2,55 metre) bir görüntü sunar. Ancak bu tam bir simetri ortaya koymaz. İKBM-4'ün dört duvarında herhangi bir giriş açıklığı tespit edilememiştir. Ancak mekânın kuzeydoğusunda bulunan İKBM-5'ten İKBM-4'e erişim sağlanmış olabileceği düşünülmektedir.

İKBM-4'te yürütülen çalışmalarda, güneydoğu ve kuzeybatı duvar belirginleştirildikten sonra güneydoğu duvara çok yakın bir biçimde yerleştirilmiş yan yana iki adet büyük depolama küpü (*pithos*) gün yüzüne çıkartılmıştır (Resim 4.14) [374]. Çöken çatının etkisiyle dağınık halde ele geçmiş bu depolama küplerinden kuzeydeki 564,89, güneydeki 565,21 metre kot seviyesinde tespit edilmiştir. Bu iki pithos ve güneybatı duvarının önünde 564,82 metre kot seviyesindeki zeminin hemen üzerinde sağlam biçimde ele geçen 56 santimetre yüksekliğindeki tek kulplu testi (Resim 4.15), mekânın tanımlanması ve fonksiyonu hakkında önemli bir gösterge olmuştur.

Bu mekândan ele geçen bir diğer önemli buluntu grubu ise sikkelerdir. İKBM-4'te, toplam on iki adet sikke ele geçmiştir. Ele geçen sikkelerden bir tanesi

[374] Yorulmaz 2019: 146.

okunamamış, bir tanesi MÖ. 100-85 arasında tarihlenmiş ve kalan 8 tanesi MÖ. 85-65 yıllarına tarihlenmiştir[375]. VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenen sikkeler, mekânın kullanım aralığını da belirlemiştir.

İKBM-4'ün güneydoğu duvarının üzerine oturduğu ana kaya, mekân içerisine yaklaşık 0,50 metre girmekte ve kullanım alanını daraltmaktadır. Mekânın nispeten küçük oluşu, mekânın içerisinde yaşanılan bir alan olmaktan uzak olduğunu düşündürtmektedir (Resim 4.15). Mekân içerisinde ele geçen büyük depo küpleri, sağlam ele geçmiş tek kulplu testi, buranın yalnızca depolama amaçlı kullanılmış olabileceği fikrini uyandırmaktadır.

[375] Akgönül 2018: 71.

4.1.2.1.5. İç Kale Batı Mekân-5 (İKBM-5) (Kule 1)

İKBM-5, İKBM-4'ün kuzeydoğusunda, İKBM-6'nın güneybatısında bulunmaktadır (Çizim 4.1). 2011 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkartılan mekân, DH-97, DH-98 ve DG-97, DG-98 açmaları sınırları içerisinde yer almaktadır. Plan itibarıyla, İKBM-4 ve İKBM-6'nın büyük bir dikdörtgen mekân oluşturduğu, İKBM-5'in de bu dikdörtgenin ortasına yerleştirildiği görülebilmektedir. Bu mekân, 1,70 metre kalınlığında ve 5,90 metre uzunluğunda geniş bir güneydoğu duvarı, birbirine paralel kuzeybatı-güneydoğu yönlü, 1,20 metre yüksekliğe ve yaklaşık 3,25-75 metre uzunluğa sahip üç adet duvar ve kuzeybatı duvarından oluşmaktadır (Resim 4.16).

İKBM-5'in güneyindeki (İKBM-4 ve 6'nın güneydoğu duvarını oluşturan) duvarın kullanılmayıp bu kısımda ayrı bir duvar inşa edilmesi dikkat çekicidir. İKBM-5'in güneydoğu duvarı, hemen güneydoğusundaki duvardan yaklaşık 1,20 metre daha alçak bir kotta bulunmaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönlü üç adet duvarın arasında iki adet boşluk bulunmaktadır. Bunlardan kuzeyde olanı 1,02 metre, güneyde olanı ise 0,85 metre genişliğindedir. Boşlukların olduğu kısım, ana kayaya (563,30-563,25) kadar kazılmış ve ana kayanın kuzeybatıya doğru eğimli olduğu görülmüştür. Bu boşluk alanlarda eğimi yok etmek için eğimin daha dik olduğu yerlerde küçük moloz taşlarla dolgulama yapılmıştır. İKBM-5'e erişim, İKBM-4 ve İKBM-6'nın güneybatı sınırını oluşturan, 1,31 metre kalınlığındaki duvar hattında yer alan 0,95 metre genişliğindeki bir açıklıktan sağlanmaktadır (Resim 4.17). Bu açıklıktan içeri girilmek istendiğinde, İKBM-5, zemin seviyesinden aşağıda kalmaktadır. Buradan hareketle bu yapıya geçildiğinde mevcut duvarların mekânın temelini oluşturduğu, asıl yapının bu taş duvarların üzerinde yükselmekte olduğu anlaşılmaktadır.

İKBM-4, 5 ve 6'nın sahip olduğu plan şablonu, tarafımızca "Üçlü Mekân Şablonu" olarak isimlendirilmekte ve bu şablon Kurul Kalesi'nde diğer sektörlerdeki mekân dizilerinde de görülmektedir (Çizim 4.6). İKBM-4, 5 ve 6'nın planı ile İç Kale doğu yamacı mekânlardan İKDM-2, 3 ve 1'in planı; Kuzey Teras'ta yer alan KTBM-3, 4 ve 5; KTBM-11, 12 ve 13'ün planı oldukça benzerdir. Özellikle Kuzey Teras'taki KTBM-3, 4 ve 5'in oluşturduğu şablon ile neredeyse birebir aynıdır. Tek farklılık, orada ortada yer alan mekâna (KTBM-4) basamaklarla belli bir noktaya kadar çıkılırken (Resim 4.54), İKBM-5'te ise İç Kale orta koridorundan bu mekâna geçilmek

istendiğinde zaten ayak seviyesinden alçakta olduğu için direkt bu yapının üç duvarlı temeli üzerine çıkılmaktadır.

İKBM-5 ve Kurul Kalesi'nde farklı noktalarda bulunan benzer mekânların hangi amaç ya da amaçlarla yapıldığı önemli bir sorudur. Kurul Kalesi'nin farklı yerleşim karakterlerinin içerisinde en başta VI. Mithradates Dönemi'nde çok yoğun biçimde kullanılmış önemli bir savunma noktası olması gelmektedir. Bu savunma özelliğinin bir gereği olarak, çevrenin gözetlenmesi ve denetlenmesi amacıyla bu mekân dizilerinin belirli noktalarına kuleler yerleştirilmiş olması gerekliliği öne çıkmaktadır. Kazılar esnasında ilk bakışta anlamlandırılamayan bu mekânlar, ilk etapta Hititlerin başkenti Hattuşa'daki surlarda çok yoğun biçimde görülebilen sandık duvarlarla[376] ilişkilendirilmiş ancak sur duvarına dik uzanan duvarların bir süreklilik göstermeyip yalnızca üç adetle sınırlı olması farklı bir amaçla kullanılmış olabileceklerini düşündürmüştür. Kalenin öncelikle savunma anlayışına uygun olarak kulelerle donatılmış olması gerekliliği, kulelere çıkmayı kolaylaştıracak merdivenlerin mevcut olması ve antik kaynaklardaki bölgedeki kulelere ait ifadeler, bu yapıların birer kule oldukları konusunda fikir birliğine varmamızı sağlamıştır. Aşağıda Kurul Kalesi'nde kule olarak atfedilen mekânlar hakkında detaylı bilgiler sunulacaktır.

Antik kaynaklar, Pontos Bölgesi'nde yer alan yerel halklara değinirken bu halkların isimlerine, davranışlarına, yaşadıkları yerlere ilişkin bilgiler de sunmaktadırlar. Pontos Bölgesi'ni en iyi bilen Antik Çağ yazarlarından, kendisi de bir Pontoslu olan Strabon, bölgenin dağlık kesiminde yaşayan vahşi halkların "mosyn" adı verilen ahşap kulelerde yaşadıklarını ve hatta kulelere atfedilen bu adın, "Mosynek" ya da "Mossynoikos"[377] olarak anılan bir halka ismini verdiğinden bahsetmektedir[378]. Bu ilgi çekici özelliklere sahip kavmin liderleri, yedi katlı ağaç kulelerde oturmaktadırlar[379]. Diğer yandan, Pontos Bölgesi'ne komşu Kolkhis'te Phasis Irmağı civarında seyahat eden Arrianus (yak. MS. 86-180), bölgede eskiden

[376] Nossov, K. S. ve Delf, B. (2008). *Hittite Fortifications c. 1650-1700*, Osprey Publishing, 11; Naumann, R. (2019[6]). *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev.) Madra, B., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 262, Res. 325; Seeher, J. (2013a). "Hitit Mimarlığı", (Haz.) Alparslan, M. D. ve Alparslan, M., *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, 327, Fig. 12.

[377] *Mossynoikos*, ahşap kulelerde veya evlerde yaşayan anlamına gelmektedir (Apoll. Rhod. *argon*. II. 1015-1017; Halliday 1923: 106; Arslan 2007: 32, 480-481, dn. 2035).

[378] Strab. XII. 3. 18.

[379] Diod. XIV. 30. 6; Halliday, W. R. (1923). "Mossynos and Mossynoikoi", *The Classical Review* 37, (5/6), 106; Arslan 2007: 33-34.

surların topraktan (kerpiç), kulelerin ise ahşaptan yapıldığını vurgular[380]. Arrianus'un MS. 2. yüzyılda bölgede olduğu düşünülürse eskiden diye bahsettiği dönem olasılıkla Hellenistik Dönem olarak düşünülebilir.

Kurul Kalesi'nin Antik Çağ'daki adının henüz bilinmemesi ve kalede hangi topluluğun yaşadığına ışık tutacak net arkeolojik ya da epigrafik veriler olmamasına rağmen Antik Çağ yazarlarının belirttiği üzere bölgede ahşabın yoğun kullanımı söz konusudur. Hatta günümüzde de bölgenin iklimi ve bitki örtüsünün etkisiyle sık ormanlar bulunmakta, yapı maddesi olarak ahşap zengin bir biçimde bulunabilmektedir. Orta ve Doğu Karadeniz kırsalında –özellikle iç kesimlerde– ahşaptan yapılmış *serender*ler[381], çivi kullanılmadan yapılan dini yapılar[382] ve sivil mimaride[383] ahşabın çok yoğun bir biçimde kullanılması dikkat çekmektedir. Kurul Kalesi'nde kazı çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkan karbonlaşmış ahşap kalıntıları, mimari malzeme açısından ahşabın Kurul Kalesi'nde sıklıkla kullanıldığının kanıtıdır. Bahsi geçen sebeplerden dolayı; basamakları bulunan, içerisinde ikametin mümkün olmadığı, sur duvarına dik biçimde yerleştirilen üç duvarlı bu mekânlar, kalenin öncelikli fonksiyonunun savunma olması da göz önünde bulundurulduğunda, kule olarak yorumlanmıştır. Üç duvarlı kule temeli şablonunda ortadaki duvarın, hem ahşap ya da kerpiç kulenin statiği açısından hem de dar taş basamakların yerleştirilmesi açısından gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da nadir de olsa bu tarzda bazı kule örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Hititlerin başkenti Hattuşa oldukça güçlü bir savunma sistemine sahiptir. İç ve dış yüzde yer alan birbirine paralel kalın duvarlar ve bu duvarların arasında duvara dik biçimde uzanan destek duvarlarından oluşan bu duvar sistemine sandık duvar tekniği adı verilmektedir[384]. Hattuşa'daki sur sisteminde belirli aralıklarla yerleştirilmiş (14-23 metre) kuleler görülmektedir. Kare biçimde inşa edilmiş kulelerin yüksekliği 3-4 metre olarak tahmin edilmektedir[385]. Aslında ara destek duvarlar tüm sur hattında

[380] Arr. *periplus* X. 4.
[381] Serenderlerin olası kökeninin Mossynoikosların oturduğu ahşap kuleler olabileceği iddia edilmektedir (Demir, N. (2004). "Trabzon ve Yöresinde Serenderler", *Erdem* 14 (41), 100).
[382] Bayhan, A. A. (2019). "Ordu Yöresinde 2017'de Belirlenen Ahşap Çanti Cami Örnekleri", *Akdeniz Sanat* 13, 19 vd; Bölgedeki bazı ahşap camiler için bkz. Bayhan, A. A. (2006). "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 16, 36 vd.
[383] Başkan, S. (2008). "Geleneksel Doğu Karadeniz Evleri", *Erdem* 52, 43-45.
[384] Nossov ve Delf 2008: 11; Naumann 2019[6]: 262, Res. 325; Seeher 2013a: 327, Fig. 12.
[385] Atila, N. (2018). "Hitit Devleti'nde Güvenlik Algısı", *TAD* 37(64), 181.

görülüyor olsa da Hattuşa'daki kuleler, üç destek duvarının üzerinde yükselmektedir. Bu görüntüsüyle Kurul Kalesi'ndeki olası kule yapılarında görülen üç temel duvarı üzerinde yükselme kavramı, Hattuşa'daki kulelerde de izlenebilmektedir. Nagidos'ta doğu yamacı ve akropolisi koruduğu düşünülen Kule 4 yapısının platformu, üç duvara ve duvarlar arasında görülen boşluklara sahip olması[386] bakımından plan olarak Kurul Kalesi örneği ile oldukça benzerdir.

İKBM-5 ve Kurul Kalesi'nde kule olduğu düşünülen diğer mekânların, kulelerin alışılagelmiş, sur duvarından dışarı doğru taşan bir planı yoktur. Bunun en önemli sebebi, Kurul Kalesi'nin kuzeydoğu-güneybatı yönde çok dar bir arazi üzerine –özellikle İç Kale– kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla, arazi koşulları nedeniyle kule yapılarının çıkıntılı bir *bastion* gibi inşa edilmedikleri görülebilmektedir.

Kurul Kalesi'nde plan ve mimari açısından İKBM-5 ve kule olarak atfedilen diğer mekânlara oldukça benzeyen ancak konumu açısından bir farklılık ihtiva eden bir mekân bulunmaktadır. KTBM-7, diğer kule yapılarının aksine, sur duvarına dayanmamaktadır. Kuzeybatı duvarını sur duvarının oluşturduğu KTBM-6, İKBM-7'nin batısında yer alarak KTBM-7 ve sur duvarı arasında konumlanmıştır. KTBM-7, alışılagelmiş tek sıra mekân dizisinden farklı olarak doğu-batı aksta yan yana iki mekânın görüldüğü tek örnektir.

Sur duvarına dayanan mekânların daha fazla alanı gözlemleyebilmesi söz konusudur. Ancak KTBM-7'nin sur duvarından yalnızca 3,22 metre uzakta (doğuda) olmasının bu anlamda büyük bir sorun teşkil etmeyeceği düşünülmektedir. Kurul Kalesi'nin ana giriş kapısı (Kybele Kapısı) üzerinde yer alması, KTBM-7'nin bir kule fonksiyonuna sahip olmasını destekleyebilecek bir husustur. Gerek Kybele heykelinin bulunduğu mekâna (KTBM-8) gerekse bir diğer kültsel mekân olan Dionysos Altarı'na çok yakın olması ve bu mekânlara dışarıdan gelebilecek tehditlerin önceden tespiti için kapı yakınında bir kule yapısının mevcut olması gerekliliği akla yatkın gelmektedir. Kapının ve Kybele heykelinin yer aldığı koridorun güneyinde yer alan mekân (KTBM-10) herhangi bir kule özelliği göstermemektedir. Bu durumda gerek merkezi konumu, gerek kule olarak atfedilen diğer mekânlarla mimari benzerliği sebebiyle KTBM-7'nin de bir kule olma ihtimali öne çıkmaktadır. Yalnız, KTBM-7

[386] Durugönül, S. (2007). "Savunma Sistemi", (Ed) Durugönül, S., *Nagidos. Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları*, Antalya: Adalya Ek Yayın Dizisi 6, 491, Fig. 24-25.

ve KTBM-4 arasında yalnızca bir mekân bulunması, bu kadar sık mesafede kule yerleştirilmiş olma ihtimaline şüphe ile bakmamıza sebep olmaktadır. Eğer KTBM-7 bir kule ise, kapı yapısına bitişik olması ve stratejik bir konumda olması ile açıklanabilir.

Diğer yandan, KTBM-5'in kuzey komşusu İKBM-6'nın güneybatı, KTBM-5'in ise kuzeydoğu duvarı üzerinde ele geçen bir Dionysiak hermenin (Resim 4.18**)** daha çok kule yapısı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu buluntu, Kurul Kalesi kulelerinde kültsel objelerin bulundurulması anlayışına ilk örnektir.

4.1.2.1.6. İç Kale Batı Mekân-6 (İKBM-6)

İKBM-6, İKBM-5'in kuzeydoğusunda, İKBM-7'nin ise güneybatısında bulunmaktadır (Çizim 4.1). 2010 yılında gerçekleşen kazı çalışmalarında İç Kale batı yamacında 4 mekân (İKBM-7, 8, 9, 10) açığa çıkartılmış, 2011 yılı çalışmalarında ise bu mekânların güneybatıya doğru devam ediyor olduğu düşünülerek bu yönde çalışmalar yürütülmüştür. Nitekim 2011 yılında gerçekleşen bu çalışmalar kapsamında mekân dizilerinin devam ettiği görülmüş ve ilk olarak İKBM-6 açığa çıkartılmıştır. İKBM-6; DF-98, DF-99 ile DG-98, DG-99 açmaları içerisinde yer alan dört duvarı mevcut dikdörtgen planlı bir mekândır.

İKBM-6'ya dair bazı nicel veriler şu şekildedir: 1,25 metre kalınlığında ve 1,30 metre yüksekliğindeki kuzeydoğu duvarı 4,58 metre uzunluğa sahiptir. Deformasyon nedeniyle kalınlığı ve yüksekliği ölçülemeyen kuzeybatı duvarı 4,95 uzunluğa sahiptir. Kalınlığı 1,30 metre, yüksekliği 1,36 metre olan güneydoğu duvarın uzunluğu 5,13 metredir. 1,30 metre kalınlığa ve 1,17 metre yüksekliğe sahip güneybatı duvarın uzunluğu ise 4 metredir. Kuzeydoğu ve güneybatı duvarların yamaca yakın elemanları çok az korunabilmiştir. İç Kale batı yamaçta yer alan diğer mekânlarda olduğu gibi, İKBM-6'da da yamaca yakın duvar (kuzeybatı duvar) kötü korunmuş ve yalnızca temel seviyesinde mevcut birkaç sıradan ibarettir.

İKBM-6'nın güneydoğu duvarı üzerinde görülen 1,36 metre genişliğindeki bir açıklık, mekâna erişimin sağlandığı geçiş olarak yorumlanmıştır. Bu geçiş, İç Kale orta koridora bakan yüzde yan yana iki dikdörtgen blokla kapatılmış gibi görünse de İKBM-5'teki geçiş ile neredeyse aynı yükseltide olması (Resim 4.17) burada kasıtlı bir şekilde bir geçiş oluşturulduğunu, sonradan İç Kale orta koridora bakan yüzün kapatılmış olabileceğini düşündürmektedir.

İKBM-6'da gerçekleşen kazılarda 564,70 metre kot seviyesinde mekânın kuzeydoğu ve güneybatı köşelerinde yan yana, düzgün bir biçimde ele geçmiş *stroter*ler dikkat çekmiştir (Resim 4.19). Bu keşif, mekânın üst örtüsünün bir çatı sistemiyle kapatıldığının bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Kuzeydoğuda köşede yan yana ele geçen 4 stroter, yamaç eğimine paralel biçimde yerleştirilmiştir. Ancak güneydoğu köşedeki stroterler, hem yamaca paralel hem de dik biçimde ele geçmiştir. Stroterlerin ele geçtiği kısımda kalypter görülmemesi ve stroterlerin üst kısmındaki pervazların yön birliği içinde olmaması kafa karıştırıcıdır. Bir zemin döşemesi olarak

değerlendirildiğinde en azından pervazların yer aldığı üst yüz, yürürken ayağa takılmaması amacıyla aşağı bakacak şekilde yerleştirilmiş olması beklenmektedir[387]. Zeminden yaklaşık 1,40 metre yüksekte ele geçmesi ve pervazların yürüme seviyesinde yer alması, bu kiremitlerin olası bir zemin döşemesinde kullanılmış olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

Mekân içerisinde yürütülen çalışmalarda, mekânın doğu köşesinde 564,87; kuzeydoğu duvarın dolgu ile kesiştiği noktada ise 563,18 metre kot seviyede ana kaya açığa çıkartılmıştır. Ana kayanın yamaca doğru eğimi mekân içerisinde de görülmektedir. İKBM-5'te olduğu gibi bu mekânda da ana kaya üzerinde eğimin yoğun olduğu yerler, küçük moloz taşlarla dolgulanarak yaklaşık 1,40 metre genişliğinde bir tesviye alanı oluşturulmuştur.

İKBM-6'da çok sayıda sikke ele geçmişir. Toplu biçimde ele geçen otuz altı adet sikke mekânın tarihlenmesi açısından oldukça önemlidir. Tamamı VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ. 85-65 aralığı) ait olan sikkelerin hepsi mekânın kuzeydoğu ve güneydoğu duvarının birleştiği noktada bulunmuştur. Mekânın zemini üzerinden herhangi bir sikke ele geçmemiştir[388]. İKBM-6'nın güneybatı duvarı (İKBM-5'in kuzeydoğu duvarı) üzerinde, sikke topluluğuyla aynı seviyede bulunan bronz bir *herme* dışında mekândan önemli bir buluntu ele geçmemiştir (Resim 4.18**)**. Hermenin bu yapı içerisinde olup olmadığı da net değildir. Hemen güneyinde bulunan KTBM-5'e ait olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple mekânın fonksiyonuna dair net yorumlar ortaya koyulamamaktadır. Ancak, hermenin bu mekânda kullanılan bir obje olduğu ihtimali göz önünde bulundurulursa, bir kült objesinin gündelik amaca hizmet eden bir yapıda bulunuyor olduğunu akla getirmektedir. Diğer yandan, bir kule olduğu düşünülen İKBM-5'e aitse kulenin korunması amacıyla burada kullanıldığı akla gelmektedir[389].

[387] Stroterlerin zemin döşemesinde kullandığı bir örnek için bkz. Bookidis, N. ve Stroud, R. S. (1997). *The Sanctuary of Demeter and Kore*. *Topography and Architecture*, Vol. XVIII (3), The American School of Classical Studies at Athens, 288, Pl. 48a; 290, Pl. 47c.

[388] Akgönül 2018: 71.

[389] Kule olarak değerlendirilen KTBM-7'de tanrı Dionysos'a ait protomlar ve Kybele'ye ait heykelcikler ele geçmiştir Ayrıca, diğer bir kule yapısının (KTBM-12) hemen bitişiğindeki KTBM-11'de Dionysos Botrys ikonografisinde bir protoma ait parçalar ele geçmiştir. Bu açıdan bakıldığında kule yapılarında tanrı-tanrıça imajları, yapıların korunması mantığıyla kullanılmış olmalıdır.

4.1.2.1.7. İç Kale Batı Mekân-7 (İKBM-7)

İKBM-7, İKBM-6'nın kuzeydoğusunda, İKBM-8'in güneybatısında ve İç Kale orta koridorunda bulunan basamaklı tünelin ise batısında yer almaktadır (Çizim 4.1). Kurul Kalesi'nde kazı çalışmalarının başladığı yıl olan 2010 senesinde açığa çıkartılan mekânın büyük çoğunluğu DE-99 ile DF-99 açmaları sınırları içerisindeyken kuzeydoğu ve güneybatı duvarın bir kısmı DE-100 ve DF-100 açmaları sınırlarına girmektedir. İKBM-7'yi oluşturan duvarlara ait bazı nicel veriler aşağıdaki gibidir: 1,25 metre kalınlığa, 1,60 metre yüksekliğe sahip kuzeydoğu duvarı 4,80 metre uzunluğundadır.1,25 metre kalınlığa ve 1,05 metre yüksekliğe sahip güneydoğu duvarın korunan uzunluğu yaklaşık 2,10 (5,05 toplam) metredir. 1,25 metre kalınlığında ve 1,44 metre yüksekliğindeki güneybatı duvarı 4,15 uzunluğundayken çok fazla deforme olmuş kuzeybatı duvarı[390] 4,98 metre uzunluğa sahiptir. Mevcut duvarların kalınlıklarının birbirine eşit olması dikkat çekicidir.

İKBM-7'de ilk dikkat çeken unsur, mekânın güneydoğu duvarının güney yarısında yaklaşık 3,20 metre noksan olmasıdır. Kaçak kazıların bir sonucu olduğu düşünülen bu deformasyon, duvarların nasıl inşa edildiklerine dair teknik bir bilgi de sunmuştur. Duvar yatakları, duvarın iç ve dış yüzlerini oluşturan taşların oturacağı biçimde iki kademeli olarak ana kaya yüzeyine kazınmıştır (Resim 4.20). Kuzeybatıya bakan yatak 0,80 metre genişliğindeyken güneydoğuya bakan yatak ise 0,73 metre genişliğindedir. Güneydoğuya bakan yatak diğerine göre yaklaşık 0,30 metre daha yüksektedir. Çift kademeli duvar yatağının İç Kale'deki tüm mekânların İç Kale orta koridora bakan yüzlerinde mevcut olduğu tespit edilmiştir.

İKBM-7, diğer İç Kale batı yamacı mekânları gibi ana kayanın yoğun biçimde işlenmesi ile oluşturulmuştur. Ana kaya, duvar yataklarının olduğu kısımdan mekân içerisine kadar yaklaşık 1,20 metre oyularak düz bir zemin elde edilmeye çalışılmıştır. Ancak kot farkının daha yüksek olduğu mekânın kuzeybatı yarısında, İKBM-5 ve 6'da olduğu gibi, küçük moloz taşlarla dolgulama yapılarak eğimin etkisi azaltılmak istenmiştir (Resim 4.21). İKBM-7 ve İKBM-6'daki dolgu genişliği neredeyse birbirine

[390] Kazı çalışmaları esnasında kuzeybatı duvara ait herhangi bir eleman tespit edilememiştir. Bu duvarın uzunluğu, kuzeydoğu ve güneybatı duvarın batı uçları arasındaki mesafenin ölçülmesiyle elde edilmiştir.

eşittir. Bu da ana kaya eğiminin iki mekânda da birbirine eşit olduğunu ve ihtiyacın aynı olduğunu göstermektedir.

İKBM-7'de ele geçen buluntular değerlendirildiğinde, mekânın aydınlatılmasında kullanılan bir adet p.t. kandilin[391] yanı sıra 564,65-564,50 kot seviyeleri arasında toplu bir biçimde ele geçen kurşun ağırlıklar önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bu ağırlıklardan iki tanesi piramidal, kalan üç tanesi ise kareye yakın prizma formludur. Cıngırt Kayası örnekleri ile oldukça benzer olan piramidal ağırlıkların balıkçılıkta kullanıldıkları düşünülmektedir[392]. Kareye yakın bir formda olan üç adet kurşun ağırlık, literatürde terazi ağırlığı[393] olarak geçmektedir ve kurşun piramidal ağırlıklarla birlikte yapının olası fonksiyonuna dair fikir vermektedir. Piramidal ağırlıklar, balıkçılık faaliyetlerine işaret etmektedir. Kurul Kalesi'nde, konumu itibarıyla hem ırmak balıkçılığı hem de deniz balıkçılığı yapılmış olmalıdır. Özellikle Melet Irmağı'nın Kurul Kalesi'nin güneyinden gelip kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlesinin doğusundan kıvrılarak Karadeniz'e dökülmesi, bu ırmaktan balıkçılık anlamında yoğun bir şekilde istifade edilmiş olduğunu düşündürmektedir. Bu mekânda ya da civarında bir teraziye ya da terazi parçalarına rastlanılmamış olsa da terazi ağırlıkları, ticari bir metanın tartılmış olabileceğinin önemli göstergeleridir. Diğer yandan, mekân içerisinde ele geçen altı adet bronz sikkenin tamamı, VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 85-65 aralığına tarihlendirilmektedir ve mekânın kullanıldığı zaman aralığı açısından tanımlayıcıdır[394].

[391] Yorulmaz 2020: 111, Kat. No. 8, 118, lev. 4, no. 8.
[392] Erol, A. F. ve Tamer, D. (2012). "Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarından Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler", *TÜBA-AR* 15, 127 vd; Yıldırım, E. (2017). *Ordu/Fatsa Cıngırt Kayası Kazısı 2012-2014 Sezonu Metal Buluntuları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 141-144.
[393] Klasik ve Hellenistik Dönem terazi ağırlıkları, disk ve üçgen forma sahip olmalarının yanı sıra çoğunlukla kare formdadır. Ağırlıkların üzerinde üretildiği kentin sembolleri olabildiği gibi bazen de, Kurul Kalesi örneklerinde olduğu gibi, boş bırakılmaktadır. (Tekin, O. (2018). "Myrina Terazi Ağırlıkları", (Eds) Çekilmez, M., Dereboylu-Polain, E., Erdan, E., *Myrina ve Gryneion. Arkeolojik Yüzey Araştırmaları*, 2. Cilt, 195).
[394] Akgönül 2018: 72.

4.1.2.1.8. İç Kale Batı Mekân-8 (İKBM-8) (Kule 2)

İKBM-8, İKBM-7'nin kuzeydoğusunda, İKBM-9'un güneybatısında ve basamaklı tünelin kuzeybatısında yer almaktadır (Çizim 4.1). İKBM-4, 5, 6 ve 7 ile aynı mimari aksta yer alan İKBM-8'in kuzeydoğusundaki mekân dizisi bahsi geçen mekân grubundan biraz daha farklı bir doğrultuda devam etmektedir. 2010 yılı çalışmalarında açığa çıkartılan bu mekân, DE-99, DE-100 ve DD-100 açmaları sınırları içerisine girmektedir. Mekânı sınırlayan dört duvarı ve mekânı ikiye bölen bir orta duvarı mevcut olan İKBM-8'in yamaca yakın kuzeybatı duvarı, İKBM-7'de olduğu gibi, tespit edilememiştir. Mekânı oluşturan duvarlara dair gözlemlenebilir bazı veriler aşağıdaki gibidir: 1,26 metre kalınlığa, 1,05 metre yüksekliğe sahip güneydoğu duvarı 3,14 metre uzunluğundadır. 1,30 metre kalınlığında ve 1,30 metre yüksekliğindeki kuzeydoğu duvarı 5,40 metre uzunluğundadır. 1,30 metre kalınlığa ve 1,50 metre yüksekliğe sahip, aynı zamanda İKBM-7'nin kuzeydoğu duvarı olan, güneybatı duvarı 4,75 metre uzunluğunda ölçülmüştür. Kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarının arasında yamaca doğru uzanan en uç noktalarının birbirlerine uzaklığı 4,60 metredir ve bu da noksan olan kuzeybatı duvarının uzunluğunu -yaklaşık olarak- vermektedir. İKBM-8'in güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu üç duvarının arasında iki boşluk yer almaktadır. Güneydoğu boşluk 1,20 metre genişliğindeyken kuzeybatı boşluk, orta duvarın güneydoğu duvara temas ettiği yerde 0,70, orta duvarın kuzeybatı ucunda ise 1,40 metre olarak ölçülmüştür. Bu fark, İKBM-8'in kuzeydoğu duvarının (İKBM-9'un batı duvarı) farklı bir aksla inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır (Çizim 4.1, Resim 4.22).

İKBM-8'in ortasında; kalınlığı 1,28, yüksekliği 1,30 ve uzunluğu 3,60 metre olan, tıpkı güneybatı duvarı gibi kuzeybatı-güneydoğu akslı bir duvar bulunmaktadır. Bu duvar, İKBM-5'in ortasında yer alan duvarla oldukça benzerdir. Mekânın güneydoğu duvarından sur duvarına doğru yönelerek mekânı ortadan ikiye bölmektedir. İKBM-5 ile plan benzerliği, İKBM-5 için düşünülen kule fonksiyonunun, İKBM-8 için de geçerli olabileceğini düşündürmektedir. İKBM-5'te olduğu gibi, İKBM-8'de de mekâna girişin yapıldığı merdivenler görülmektedir (Resim 4.23). Üç basamağı net olarak görülen ve 1,12 metre genişliğindeki merdiven, mekânın güneydoğu duvarı ile kuzeydoğu duvarının kesiştiği noktada yer almaktadır.

Mekânın ortasında yer alan duvara da temas eden bu merdivenler ve sur duvarına dik biçimde uzanan üç duvarlı şema, Kurul Kalesi'nde benzer özelliklere

sahip yapıların aynı amaçla oluşturulmuş olduklarını düşündürmektedir. Plan itibarıyla bir yaşam alanı oluşturmaktan çok uzak olan bu mekânlar biçim olarak neredeyse aynıdır. İKBM-8'in yer aldığı alan, İç Kale'nin doğuya doğru doğrusal bir aks kırılması gösterdiği noktadadır. Bu yapının bir kule olduğu varsayılırsa, bahsi geçen kırılma nedeniyle, düz bir hatta oluşturulmuş mekân dizisinden daha fazla alanı gözetleyebilecek bir konumdadır. Bu bağlamda, İç Kale'nin kuzeybatısındaki yamaç ve kaleye doğru uzanan alt kotlardaki yolların yanı sıra, kule yapısının yükseltisine göre değişebilmekte de olsa, Kuzey Teras'taki ana giriş kapı yapısı da görüş alanı içerisinde olabilecektir.

Bu mekânın yüzey seviyesinde ele geçen Amisos darplı bir adet gümüş sikke, MÖ. 3. yüzyıla tarihlenmesiyle dikkat çekmektedir[395]. Kazı çalışmalarıyla derinlere inildiğinde ise MÖ. 2. yüzyılın sonu ile 1. yüzyılın başına tarihlenen geniş bir tabak[396], bir depolama küpü ve *patera* benzeri bronz bir obje, mekân içerisinde karşılaşılan diğer dikkat çekici buluntulardandır (Resim 4.24). Bu buluntular, mekâna atfedilen kule fonksiyonu göz önünde bulundurularak değerlendirilecek olursa, kulelerin salt savunma ya da gözlem amacıyla kullanılmadıklarını, kulenin üzerine ya da üçlü duvar setinin arasına depolama kaplarının yerleştirilmiş olabileceği[397], gözetleme yapacak askerin belki de kule üzerinde yemek yeme ihtiyacını gidermiş olabileceğini akla getirmektedir.

[395] Akgönül 2018: 72.
[396] Yorulmaz 2019: 216, Kat. No. 49.
[397] Kule olarak yorumlanan İKBM-5 ve KTBM-12, duvarları arasında kalan dar kısımlarında depolama küplerinin bulunduğu diğer örneklerdir.

4.1.2.1.9. İç Kale Batı Mekân-9 (İKBM-9)

2010 yılı kazı çalışmalarında açığa çıkartılan bir diğer mekân İKBM-9, İKBM-8'in kuzeydoğusunda, İKBM-10'un güneybatısında ve basamaklı tünelin tam kuzeyinde yer almaktadır (Çizim 4.1). DD-100, DD-101 ile DC-100, DC-101 açmaları sınırları içerisinde yer alan mekânın dört duvarı da mevcuttur. İKBM-9'u oluşturan duvarlara dair bazı nicel veriler şu şekildedir: 1,25 metre kalınlığa, yaklaşık 1 metre yüksekliğe sahip kuzey duvar 5,75 metre uzunluğundadır. 1,20 metre kalınlığa ve 1,10 metre yüksekliğe sahip doğu duvar 4,25 metredir. 1,26-1,34 metre kalınlığında ve 1,54 metre yüksekliğindeki güney duvar 5,33 metre uzunluğa sahipken 1,30 metre kalınlığa, 1,10 metre yüksekliğe sahip batı duvarı ise 4,40 metre uzunluğundadır. Mekânın duvarlarının yükseltileri, diğer İç Kale batı yamaç mekânları gibi, kuzeybatı yönünde gittikçe düşmektedir. Mekâna, İç Kale orta koridordan girişin yapılabileceği bir açıklık bulunmamaktadır. Buradan hareketle, mekâna erişimin İKBM-10'dan sağlanmış olabileceği tahmin edilmektedir.

İKBM-9'da yürütülen kazı çalışmalarında mimari açıdan en dikkat çeken keşif, üst üste on sıra halinde devrilmiş bir biçimde açığa çıkartılmış kerpiç bloklardır (Resim 4.25). Bu kerpiç bloklar mekânın güney duvarı civarında tespit edilmiş olup 0,40 x 0,40 x 0,10 metre boyutlara sahip kare prizması biçimindedir. Kurul Kalesi'nde birçok mekânda –özellikle Kuzey Teras'taki mekânlarda– taş temel duvar üzerinde kerpiç sıralarının olduğu bilinmektedir. İKBM-9 içerisinde ele geçen kerpiç blok sıraları, Kurul Kalesi'nde taş temel üzerinde kerpiç bloklarla yükseltilmiş duvar olgusunun belirgin ilk örneği olarak öne çıkmaktadır.

İKBM-9'un güneybatısında yer alan İKBM-6, 7 ve 8 gibi mekânlarda da görülen, güneydoğu duvarın üzerine oturduğu ana kayanın mekân içine (kuzeybatıya) doğru çıkıntı yapması ve sert bir biçimde yükseltisini kaybetmesi durumu İKBM-9'da da geçerlidir. Bahsi geçen diğer mekânlardan farklı olarak İKBM-9'da ana kaya üzerinde bazı oyuntular ve düzeltiler yapılarak ana kayadan istifade edilmeye çalışılmıştır (Resim 4.26). Düzgün bir hat ya da geometrik bir biçim ortaya koymayan bu düzeltilerin tam olarak hangi amaç için oluşturulmuş oldukları şu an için anlaşılamamaktadır.

Diğer mekânların zeminlerinde görülen, ana kayanın eğimli olduğu yerlerin küçük moloz taşlarla dolgulanması İKBM-9'da görülememektedir. Esasında buradaki

kazılar, yukarıda bahsi geçen güney duvarının üzerine oturduğu ana kayanın mekânın içine doğru uzandığı kısımda, 563,60 metre kot seviyesinnde son bulmuştur. Mekânın kuzey duvarına doğru olan kesimde derinleşme çalışmasılarının gerçekleşmesi durumunda İKBM-6, 7 ve İKBM-10'da görülebilen zemin dolgulama işleminin burada da görülebileceği düşünülmektedir.

DD-101 açmasında 3/e plankarede ve 564,14 metre kot seviyesinde ele geçen bir kilit aynası, muhtemelen İKBM-10'dan İKBM-9'a geçişin gerçekleşmiş olabileceği bir kapıya ait olmalıdır. Kilit aynasının üzerinde onu kapıya sabitleyecek küçük bir çivi de görülmektedir. Ayrıca, kilit aynasına çok yakın bir mesafede ve 564,63 metre kot seviyesinde ele geçen, bronzdan üretilmiş geniş bir yaprak ve yaprağın üst kısmından bağlı olduğu aksam, kapı kulpu olarak yorumlanmaktedir.

İKBM-9'da toplam on üç adet sikke ele geçmiştir. Bunlardan üç tanesi tanımlanamamış, dört tanesi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 aralığına, kalan 6 tanesi ise MÖ. 85-65 yılları arasına tarihlendirilmiştir[398]. Böylece mekânın tarihsel kullanım aralığı genel kronolojik tablo ile uyum sağlamaktadır. Mekân içerisinde ele geçen seramikler de MÖ. 2. yüzyıl sonu ve 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenerek kronolojiyi desteklemektedirler[399].

Mekân içerisinde ele geçen kandil[400], cam boncuklar, aşık kemikleri, çeşitli kaplar, demir ok uçları vb. gibi çeşitli buluntu grupları mekanın tam olarak hangi fonksiyonda kullanıldığına dair net veriler ortaya koymasa da günlük kullanım eşyalarının fazla oluşu mekânın sivil bir işleve sahip olduğunu düşündürmektedir. Çok miktarda ve çeşitli boyutlarda ele geçen çivilerin, mekân içerisindeki mobilyalarda ve üst örtünün ahşap kirişlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[398] Akgönül 2018: 72.
[399] Yorulmaz 2019: 204, Kat. No. 23; 255, Kat. No. 125; 325, Kat. No. 273.
[400] Yorulmaz 2020: 113-114, Kat. No. 14, 120, lev. 5, no. 14.

4.1.2.1.10. İç Kale Batı Mekân-10 (İKBM-10)

2010 yılı çalışmalarında açığa çıkartılan mekân dizisindeki en doğudaki örnek İKBM-10'dur. Mekân, İKBM-9'un kuzeydoğu bitişiğinde, İKBM-11'in batısında ve İç Kale orta koridoruna giriş yapılan kapının hemen kuzeybatısındadır (Çizim 4.1). Büyük bir kısmı DC-102 açması sınırlarında olan mekân ayrıca DC-101, DC-103 ve DD-102 açmaları içerisine de girmektedir. İKBM-10'u oluşturan duvarlara dair bazı gözlemlenebilir veriler şu şekildedir: Mekânın kuzey duvarı 1,20 metre kalınlığa, yaklaşık 1 metre yüksekliğe ve 5,44 metre uzunluğa sahiptir. 1,27 metre kalınlığa, 1,25 metre yüksekliğe sahip doğu duvarı 4,05 metre uzunluğundadır. 1,30-1,40 metre kalınlığa, 2 metre yüksekliğe sahip güney duvarı 5.35 metre uzunluğa sahiptir. 1,20 metre kalınlık ve yüksekliğindeki batı duvar 3,55 metre uzunluğundadır. Diğer mekânlarda olduğu gibi, kuzeybatıya doğru duvarların yükseltileri azalmaktadır. Kuzey duvar, ancak temel seviyesinde korunabilmiştir. Mekâna giriş, güney duvarın batı duvar ile birleştiği yerde, 1,26 metre genişliğindeki üç basamağı belirgin bir açıklıkla yapılmaktadır (Resim 4.27). Merdivenin en kuzeydeki basamağı mekânın içindedir.

İKBM-10, İç Kale batı yamaç üzerindeki diğer mekânlar gibi, ana kaya üzerine oturtulmuştur. Ana kaya, ilk olarak güney duvarın mekân içine bakan kısmında açığa çıkartılmış ve seviyesinin kuzeye doğru azaldığı tespit edilmiştir. Ana kayanın daha da derinleştiği kuzey kısım, tıpkı İKBM-5, 6 ve 7'de olduğu gibi küçük moloz taşlarla dolgulanmıştır. Daha sonra taban, sıkıştırılmış toprak ile tesviyelenerek bir zemin oluşturulmuştur. Güney duvarın önündeki yaklaşık 1,20 metre genişliğindeki yangın tabakası dikkat çekicidir.

Mekân içerisinde ele geçen dört adet sikkeden bir tanesi tanımlanamamışken iki tanesi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 aralığına, bir tanesi ise aynı kralın MÖ. 85-65 yılları arasındaki hükümdarlık dönemine tarihlenmiştir[401]. Böylece İKBM-10, diğer İç Kale batı yamaç mekânlarıyla uyumlu bir kullanım aralığı göstermektedir. Mekânın içerisinden çok sayıda seramik ele geçmiştir. Özellikle kirli beyaz zemin üzerine kızılımsı kahverengi renginde bezemelere sahip 66 santimetre yüksekliğindeki bir küp, yonca ağızlı bir testi, amphoralar ve diğer seramik buluntular, MÖ. 2. yüzyılın

[401] Akgönül 2018: 72.

sonu ve 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenerek uyumlu bir kronolojiye destek vermektedirler[402].

Mekânın içinden ele geçen seramik buluntularının yanı sıra bronzdan yapılmış ve iyi bir işçiliğe sahip bir kepçe ile kurşun bir piramidal ağırlık da ele geçmiştir. Mekân içerisinde günlük tüketim ve bu tüketime ait depolamayla alakalı objelerin bulunması nedeniyle mekânın sivil bir ihtiyaca cevap vermesi için oluşturulduğu düşünülmektedir.

[402] Yorulmaz 2019: 228, Kat. No. 75; 286, Kat. No. 190; 290, Kat. No. 198; 321, Kat. No. 265; 343, Kat. No. 314; 347, Kat. No. 323.

4.1.2.1.11. İç Kale Batı Mekân-11 (İKBM-11)

2010 yılı çalışmalarında açığa çıkartılan ve İç Kale batı yamacında yer alan mekân dizisinin doğuya doğru devam edip etmediğini anlamak için 2011 yılı kazı sezonunda bu yönde çalışmalar gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalar sonucunda bazı mekânlar gün yüzüne çıkartılmıştır. İKBM-11, bahsi geçen diziye bağlı bir mekândır. İKBM-10'un doğusunda, İç Kale orta koridora doğu yönden girişin yapıldığı kapı yapısının ise kuzeyinde bulunan İKBM-11; DB-102, DB-103, DB-104 ile DC-102, DC-103, DC-104 açmaları sınırları içerisine girmektedir (Çizim 4.1).

Mekânın dört duvarı mevcuttur. Mekânı oluşturan duvarlara ait bazı nicel veriler aşağıdaki gibidir: Doğu duvar 2,86 metre kalınlığa, 0,47 metre yüksekliğe ve 2,85 metre uzunluğa sahiptir. 1,02 metre yüksekliğe, 130 metre kalınlığa sahip güney duvar 4,25 metre uzunluğundadır. 1,27 metre kalınlığa, 1,16 metre yüksekliğe sahip batı duvar 3,30 metre uzunluğa sahipken kuzey duvar (korunan) yaklaşık 1 metre kalınlığa ve 2 metre uzunluğa sahiptir. İç Kale batı yamaçtaki mekânlar yan yana sıralandıkları için birbirlerinin doğu ya da batı duvarlarını ortak biçimde kullanmaktadır. Ancak bunun bir istisnası İKBM-11 ve 12'de görülmektedir. İKBM-11'in doğu duvarı ve İKBM-12'nin batı duvarı ortak değil, ayrı biçimde inşa edilmiştir. Yan yana duran bu iki duvar tek bir duvarmış gibi durduğundan çok kalın bir görüntü (2,86 metre) ortaya koymaktadır. Güneyden kuzeye gidildikçe duvarların yükseltilerinde azalma gözlemlenmektedir. İKBM-11 içerisinde düz bir zemin elde etmek adına, diğer mekânlarda (İKBM-5, 6, 7, 10) da görüldüğü gibi, küçük moloz taşlarla dolgulama yapılmıştır (Resim 4.28). Ancak bu dolgulama işleminin en yoğun görüldüğü örnek İKBM-11'dir. Öyle ki, diğer mekânların çoğunda zeminin bir kısmında ana kaya gözükmekteyken İKBM-11'in iç kısmı, tamamen küçük boyutta moloz taşlardan oluşmuş bir zemine sahiptir. Oldukça kalın olan bu dolgu (yaklaşık 1,70 metre), kuzey duvarın mekân içerisine bakan yüzünün üzerini de kapattığı için bahsi geçen duvar elemanları net biçimde görülememektedir. Güney duvarın iç yüzünde yer yer yanık toprağın bıraktığı izler görülmektedir. Bu yangın izlerine diğer İç Kale batı yamacı mekânlarında da rastlanılmaktadır. Buradan tüm bir yamacı ya da kaleyi ilgilendiren bir durum olduğu, yangının hemen hemen bütün mekânlara sıçradığı çıkarımı yapılabilmektedir.

Mekân içerisinden ele geçen buluntulara değinilecek olursak; doğu ve güney duvarın kesiştiği noktada, bütün bir şekilde bulunmuş ikiz kulplu p.t. bir olpe ve çeşitli seramik parçaları[403], kandil[404], unguentarium[405], bir bardak ve ağırlık; günlük ihtiyaçlara yönelik kullanılan eşyalar olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca mekân içerisinde ele geçen piramidal kurşun ağırlığın, balıkçılık faaliyetlerini işaret ettiği düşünülmektedir. Ayrıca, İKBM-11'de ele geçen ve tanımı yapılabilen üç adet bronz sikke, VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenmektedir (MÖ. 85-65 aralığı)[406]. Böylece mekânın diğer mekânlarla kronolojik uyumu görülebilmektedir. Buluntulardan yola çıkarak, İKBM-11'in günlük ihtiyaçların karşılandığı bir mekân olduğu öne çıkmaktadır.

[403] Tek kulplu p.t. testi için bkz. Yorulmaz 2019: 296, Kat. No. 210. Diğer seramik parçaları için bkz. Yorulmaz 2019: 333, Kat. No. 291; 342, Kat. No. 311; 366, Kat. No. 364.
[404] Yorulmaz 2020: 112, Kat. No. 10, 119, lev. 4, no. 10.
[405] Şenyurt ve Yorulmaz 2020b: 618, Kat. No. 18, 627, lev. 4, no. 18.
[406] Akgönül 2018: 73.

4.1.2.1.12. İç Kale Batı Mekân-12 (İKBM-12)

İKBM-12, İKBM-11'in hemen doğusunda, İç Kale orta koridora geçişin yapıldığı kapının kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Çizim 4.1). DB-104, DB-105 ile DC-104, DC-105 açmaları sınırları içerisinde yer alan mekân, 2011 yılında açığa çıkartılmıştır. Oldukça kötü korunagelen mekânın yanlızca güney ve doğu duvarı mevcuttur. 2,47 metre kalınlığa ve 1,30 metre yüksekliğe sahip güney duvar 4,40 metre uzunluğundadır. 2,86 metre kalınlığındaki ve 1 metre yüksekliğindeki batı duvarı ise 1,90 metre (korunan) uzunluktadır. Mekânın batı duvarı, İBKM-11'in doğu duvarı ile bitişiktir ve oldukça kalın bir duvar görüntüsü ortaya koymaktadır. Güney duvar, İKBM-11'in güney duvarından yaklaşık 0,75 metre güneye doğru dirsek yaparak İç Kale orta koridora açılan kapıya giden ön koridoru daraltmakta ve aynı zamanda oldukça kalın bir duvar (2,47 metre) karakteri göstermektedir. Aynı dirsekten, tam simetrik olmasa da, koridorun karşısındaki duvarda da bulunmaktadır ve iki dirseğin hemen önünde birer depolama küpü yer almaktadır. Böylece Kurul Kalesi'nde yalnızca mekânlar içerisinde değil mekân dışında da büyük boyutta seramikler görülebildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, güney duvar üzerinde az miktarda korunmuş kerpiç gözlemlenebilmektedir. Tıpkı, diğer mekânlarda olduğu gibi, KTBM-12'nin de duvarları taş temel üzerine oturtulan kerpiç sıraları ile yükselmektedir.

İyi korunamamış mekânın içerisinde belli belirsiz bir taş sırası göze çarpmaktadır, ancak herhangi bir mimari bütünlük içerisinde değildir. Çalışmalar esnasında, İç Kale batı yamaçta yer alan bazı mekânlar gibi, güney duvarın iç yüzünün oturduğu seviyeden başlayıp kuzeye doğru alçalan ana kaya gözlemlenmektedir (Resim 4.29). Ana kaya üzerinde, İç Kale batı yamaç üzerinde yer alan bazı mekânlarda olduğu gibi bir yangın tabakası tespit edilmiştir.

Mekânda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında toplam on yedi adet sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden on üç tanesi toplu bir biçimde bulunmuştur. Toplu ele geçen sikkelerden dördü MÖ. 100-85 yılları arasına tarihlenirken dokuzu MÖ. 85-65 aralığına tarihlenmektedir. Dağınık biçimde ele geçen diğer dört sikke ise MÖ. 85-65 yılları arasına verilmektedir[407]. Kötü korunagelmiş mekândan sikkeler dışında bir adet

[407] Akgönül 2018: 73, Çizelge 3.3.

ezgi taşı ele geçmiştir. Bu buluntular ve mimari veriler, mekânın fonksiyonunun net olarak belirlenmesine yardımcı olmaktan uzaktır.

4.1.2.1.13. İç Kale Batı Mekân-13 (İKBM-13) (Depo 1)

İKBM-13, İç Kale batı yamacı üzerinde bulunan mekân dizisinin kuzeydoğu ucunda yer almaktadır. Mekân, İKBM-12'nin doğusunda, İKDM-5'in kuzeybatısında ve İç Kale'ye geçişin gerçekleştiği anıtsal kapı ya da su yapısının güneybatısında bulunmaktadır (Çizim 4.1). İKBM-13'te ilk olarak, İç Kale giriş kapısını açığa çıkartma çalışmaları kapsamında 2013 yılında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları 2014 yılında da sürmüş ve burada bir mekânın olduğu tam olarak 2015 yılı çalışmalarında anlaşılmıştır. DA-105, DA-106 ve DB-106, DB-106 açmaları sınırları içerisinde yer alan İKBM-13, diğer dört duvarlı mekân görünümünden daha farklı bir görüntü ortaya koymaktadır (Resim 4.30). Mekânı güney yönde ana kayaya oyulmuş basamaklar sınırlamaktadır ve burada taş ile örülmüş bir duvar bulunmamaktadır. 2 metreden yüksek, sekiz sıradan oluşan batı duvar, zemine yaklaştıkça ana kayanın müsaade ettiği biçimde alt seviyelerde daralmaktadır. En üst seviyede 4,95, zemin üzerinde 3,22 metre uzunluğa sahip olan ve geriye doğru hafif eğimli olduğu görülen batı duvarın üzerindeki yer yer görülen tek sıra kerpiç bloklar, duvarın kerpiçlerle yükseltildiğini göstermektedir. 3,95 metre uzunluğa (tabanda 3,10 metre) ve 0,60 metre kalınlığa sahip kuzey duvar, geriye doğru (kuzey) yaklaşık 20 derece eğimli görüntüsüyle dikkat çekmektedir. Üst üste beş sıradan oluşan duvarda kalınlık olarak sadece tek bir sıranın yeterli görülmesi şaşırtıcıdır. Bu bakımdan, duvarın dış yüzünün tektonik hareketlerin yıkıcı etkisiyle görülemediği, daha alt kotlarda mevcut olabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Bu alanda kazı yapılmadığı için bu durum tam olarak tespit edilememiştir. Mekânı doğu yönde sınırlayan, 2,85 metre uzunluğa sahip duvar ise yalnızca üst üste iki sıradan ibarettir. Esasında mekânı doğu yönde sınırlayan oluşum bir duvardan çok set görünümündedir. Kuzey duvar ile birlikte mekânın güneyindeki ana kayanın zemine doğru mekânı daraltması göze çarpmaktadır. İlk bakışta kuzey duvarın tektonik nedenlerle hafif yatmış olabileceği akla gelse de duvarın tek sıra olması ve kuzeyinde başka herhangi bir mekân olmayışı, bu duvarın bir istinat duvarı mantığı ile bilinçli bir şekilde baskıyı azaltmak amacıyla eğimli inşa edildiği düşünülmektedir.

İKBM-13'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları esnasında karşılaşılan mora çalan kırmızımsı renkte toprak dikkat çekmiştir. Zemine yakın kısımda, 557,94 metre kot seviyesinde çok sayıda kırık kiremit ve seramik parçası görülmüştür. Hatta bu kırık

parçalardan bir zemin dolgusu yapılmış olabileceği de akla gelmiştir. Mekânda kazı çalışmaları sona erdiğinde ana kaya yüzeyine açılmış, batıdan doğuya doğru hafif eğimli bir kanal tespit edilmiştir. Yaklaşık 0,20 metre derinliğinde olan kanalın, mekânı doğu yönde sınırlayan setin altından doğuya doğru gittiği düşünülmektedir. Bu kanalın, kapı ya da su yapısının altından geçip bu yapının kuzeydoğusunda bulunan koridor alanının kuzey duvarının dibinden İç Kale ve Kuzey Teras'ı birleştiren merdivenlere doğru yönelen boşlukta devam ettiği düşünülmektedir (Resim 4.31). Bu sebeple kanalın, Kurul Kalesi'nin erken evresinde İç Kale'den İç Kale kapısı ya da su yapısına doğru suyu aktarmak için kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Diğer yandan, mekânın güneyindeki ana kayaya oyulmuş merdivenler üzerinde yine ana kaya oyularak bir kanal oluşturulduğu görülmektedir. Bu kanal ani bir dönüşle mekânı doğuda sınırlayan sete doğru yönelmektedir. Bu setin ortasındaki dolgu kısmına denk gelen kanal, suyu setin içine aktarmaktadır. Buradan, İKBM-13'ü doğu yönde sınırlayan setin aynı zamanda taşlarla örülmüş bir kanal olduğu çıkarımı da yapılabilmektedir. Kuzey yönde ilerleyen bu set daha sonra doğuya kıvrılarak anıtsal kapıya doğru yönelmektedir. Doğuya doğru devam eden, taşla örülmüş kanal, kapı ya da su yapısı olduğu düşünülen mimari oluşuma eriştikten sonra kaybolur.

Mekân içerisinde çatı kiremidi parçaları ve çok sayıda çivi ele geçmesi mekânın üzerinin bir çatı sistemi ile kapalı olduğuna işaret etmektedir.

Mekân içerisinde ele geçen iki sikkeden bir tanesi okunabilmiş ve VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ. 85-65) tarihlenmiştir[408]. Mekân içerisinde ele geçen en önemli buluntu grubu, yan yana ele geçmiş amphoralardır[409]. Amphoraların yanı sıra mekân içerisinde depolama kabı olarak nitelendirilecek büyük kaplar da ele geçmiştir. Mekân içerisinden geçen su kanalı, amphoralar ve mekânın içinde yaşamaya fiziksel olarak uygun olmaması, İKBM-13'ün su kullanımı ya da dağıtımı ile alakalı olabileceğini düşündürmektedir. Mekânın, çevresine su dağıtımı yapan bir biriktirme havuzu olarak kullanılmış olması muhtemeldir.

[408] Akgönül 2018: 73.
[409] Yorulmaz 2019: 320, Kat. No. 262; 472, Lev. XLI, 262; 339, Kat. No. 304; 475, Lev. XLIV, 304.

4.1.2.2. İç Kale Doğu Yamacı Mekânları

İç kale doğu yamacı

İç Kale, yamaçlar üzerinde mekân dizileri ve bu mekân dizilerine erişimi sağlayan orta koridor şeklinde bir yerleşim yapılanmasına sahiptir. Batı yamaç üzerinde gördüğümüz düzenli bir şekilde birbirine bitişik mekânlardan oluşan yerleşim örgüsü, doğu yamaç üzerinde de geçerlidir (Çizim 4.7). Ancak, doğu yamacın tam olarak kazılmaması, mekân sayısının batı yamaç kadar çok olmamasına neden olmuştur[410]. Birbirine bitişik biçimde inşa edilmiş İKDM-1, 2, 3 ve 4, hem plan hem de yerleşim anlayışı olarak batı yamaç mekân dizisi ile çok benzerdir. İKDM-5 ise bahsi geçen mekân dizisinden yaklaşık 50 metre kuzeydoğuda ve kötü korunmuş olarak açığa çıkartılmıştır. Özellikle, plan olarak İKBM-4, 5, 6 ile İKDM-1, 2, 3'ün benzerliği oldukça dikkat çekmiş, bilinçli bir yerleşim düzeni amaçlandığı anlaşılmıştır. Bu benzerlik, Kuzey Teras'ta da kendisini göstermektedir. KTBM-3, 4, 5 ve KTBM-11, 12, 13'ün, bahsi geçen İç Kale mekânları ile plan olarak neredeyse birebir benzer olduğunu anlaşılmaktadır (Çizim 4.6). Buradan hareketle, Kurul Kalesi mimarları ve yapı ustaları belli ihtiyaçlar doğrultusunda arazinin elverdiği imkânlardan azami ölçüde yararlanarak mekânları planlamış ve inşa etmişlerdir.

İç Kale doğu yamaç mekânlarının yamaca yakın duvarlarında, tıpkı batı yamaç mekânlarında olduğu gibi, daha çok deformasyon görülmektedir. Tektonik hareketler veya insan faktörü gibi nedenlerle yamaca yakın duvarlar neredeyse temel seviyesinde korunmuşken orta koridora yakın duvarlar daha iyi bir kondisyona sahiptir. Tüm duvarlar, taş temel üzerine kerpiçlerle yükseltilmiş ve mekânlar bir çatı örtüsü ile kapatılmıştır.

Mekânların mimari özellikleri ve mekân içerisinden ele geçen arkeolojik buluntular birlikte değerlendirildiğinde, genel olarak bu yamaç üzerindeki mekânların depolama, balıkçılık gibi gündelik ihtiyaçlara cevap verdiği, bunun yanı sıra kalenin güvenliğini sağlayan, üçlü duvar sistemiyle oluşturulan bir kulenin Melet Irmağı ve Paryadres Dağları'nın Karadeniz'e bakan yamaçlarının önemli bir kısmını gözetleyebildiği anlaşılmıştır.

[410] İç Kale batı yamaç üzerinde 13 mekân tespit edilmişken doğu yamaç üzerinde 5 adet mekânın varlığı saptanmıştır.

4.1.2.2.1. İç Kale Doğu Mekân-1 (İKDM-1)

İç Kale'de 2010 ve 2011 yıllarında gerçekleşen kazılar, bu sektörün batı yamacının neredeyse aralıksız bir biçimde iskân edildiğini göstermiş, topografyanın el verdiği ölçüde yan yana oluşturulan mekânlarla nasıl bir yerleşim şeması ortaya koyulduğuna dair önemli ipuçları sunmuştur. Hemen hemen tüm batı yamacı mekânlarının ve İç Kale orta koridora girişin yapıldığı kapının ortaya çıkartılmasından sonra İç Kale doğu yamaçta tıpkı batı yamaçtaki gibi bir mekân diziliminin olup olmadığı sorunu ortaya çıkmış ve 28 Eylül– 21 Kasım tarihleri arasında 55 gün süren 2012 yılı sezonu kazı çalışmaları, ağırlıklı olarak bu sorunun cevaplanmasına yönelik olmuştur. Bu kesimde çalışmalar yürütmenin bir diğer amacı ise İç Kale sektörünün yerleşim planını detaylı bir şekilde ortaya koymaktır. Melanthios Irmağı'na ve Paryadres Dağlarının yükselmeye başladığı engebeli araziye hâkim doğu yamacın, genel anlamda batı yamaç ile simetrik bir görüntü ortaya koyduğu ifade edilebilmektedir. Batı yamaçta olduğu gibi, mekânların yamaca bakan kısımları sert bir eğimle kesilmekte ve yamaca yakın duvarların temelleri iç duvarlara göre daha alçak kotta yer almaktadır. Yine batı yamaçtaki gibi İç Kale'de orta koridora yakın duvarlar daha iyi ve daha yüksek korunmuştur. Bu yamaçta tespit edilen beş mekân bulunmaktadır. Bu mekânlardan ilki olan İKBM-1'in genel mimari özelliklerine aşağıda değinilecektir.

Doğu yamaçta tespit edilen beş mekân bulunmaktadır. Bu mekânlardan ilki olan İKDM-1, 2012 yılında İç Kale doğu yamaç üzerinde açığa çıkartılan ve birbirine temas eden dört mekândan en büyüğüdür. İKDM-1, İKDM-4'ün güneybatısında, İKDM-3'ün ise kuzeydoğusunda yer almaktadır (Çizim 4.1). Mekân; DH-99, 100, 101 ve DI-99, 100, 101 açmaları sınırları içerisine girmektedir. Mekânın dört duvarı da mevcuttur. Ancak yamaca yakın olan güneydoğu duvar, diğer duvarlara göre daha kötü korunagelmiştir. Duvarların yükseltileri yamaca, yani güneydoğuya doğru azalmaktadır. Mekânın duvarlarına ait bazı gözlemlenebilir veriler şu şekildedir: 1,35 metre kalınlığında, 1,42 metre yüksekliğindeki kuzeydoğu duvarının (korunan) uzunluğu 4,25 metredir (toplam uzunluk 6,97 metre). 1,32 metre kalınlığında, 1.49 metre yüksekliğindeki kuzeybatı duvarın (korunan) uzunluğu 4,88 metre olarak ölçülmüştür. 1,25 metre kalınlığınlığa, 1,10 metre yüksekliğe sahip güneybatı duvarın uzunluğu 5,60 metreyken mekân içerisinde temel seviyesinde korunmuş, mekân dışından 1,07 metre yüksekliğindeki güneydoğu duvarın uzunluğu ise yaklaşık 4,95

metre olarak ölçülmüştür. Böylece mekânın içi yaklaşık 4,90 x 5,60 metre ölçülere sahip dikdörtgen bir plana sahiptir.

Kuzeybatı duvar üzerinde yer yer korunmuş kerpiçler, duvarın taş temel üzerine kerpiçle yükseltildiğinin kanıtıdır. Kuzeybatı duvarın DH-99 açması sınırlarına giren kısmı (bu duvarın batı yarısı) DH-100 açması sınırlarına giren kısmına (duvarın doğu yarısı) göre 2 sıra daha yüksektir (Resim 4.32). Böyle bir kot farkının bir deformasyon sonucu değil bilinçli bir tercih ile oluştuğu açıktır. Alçakta kalan kısmın kerpiçle yükseltilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca orta koridora bakan yüzde (mekânın dışı) ana kayanın güneybatıya doğru yükselmesi, mekânın kuzeybatı duvarının bu kısımda bilinçli bir biçimde yükseltildiğini göstermektedir. Bahsi geçen kot farkı, mekânın güneybatı duvarında da aynı sebeplerden dolayı söz konusudur.

Mekân içerisinde gerçekleşen kazı çalışmalarında, 563,14 ve 562,66 metre kot seviyelerinde mekânın iki farklı kullanım evresine sahip olduğu anlaşılmıştır. Tespit edilen erken kullanım evresinde (562,66), İç Kale batı yamaçta yer alan bazı mekânlardan aşina olduğumuz küçük ve orta boyuttaki moloz taşlardan oluşmuş bir dolgu ile karşılaşılmaktadır. 563,14 metre kot seviyesinde tespit edilen geç mimari evre ise erken evreden toprak bir dolgu ile yükseltilerek basit sıkıştırılmış toprak ile oluşturulmuş bir zeminle karakterizedir. Geç evrenin zemini, mekânın güneydoğu duvarından oldukça yüksekte bulunmaktadır (Resim 4.32).

Mekâna girişin nasıl yapıldığı tam olarak anlaşılamamıştır. Orta koridora veya diğer mekânlara açılan bir geçiş ya da açıklık tespit edilememiştir. İKDM-1, İç Kale'deki diğer mekânlar gibi ana kaya üzerine oturtulmuş, mekânın tüm duvarları ana kayanın üzerine açılan duvar yatakları üzerine yerleştirilmiştir. Ana kayanın yükseltisi mekânın kuzeybatısından güneydoğusuna doğru azalmaktadır. İKDM-1 içerisinde eğimin çok olduğu güney kısım dolgulanarak düz bir zemin elde edilmeye çalışılmıştır. Eğimli topoğrafyanın etkisini azaltacak bu uygulamaya batı yamaç mekânlarında da sıklıkla rastlanmaktadır.

Buluntuların yoğun olduğu seviyede görülen yanık tabaka dikkat çekmektedir. Batı yamaçta olduğu gibi doğu yamaçta da görülen bu yanık tabaka, Kurul Kalesi'nde meydana gelen yangının büyük ölçekli olduğunu ve birçok mekâna sıçrayarak önemli bir felakete neden olduğunu göstermektedir. Yangın tabakası içerisinde çok miktarda

çatı kiremidi de görülmesi, çatıyı taşıyan ahşap kirişlerin yanarak mekân içerisine çöktüğünü kanıtlamaktadır.

İKDM-1'de kazı çalışmaları 2012 yılında başlamış ancak bu mekândaki çalışmalar tam olarak 2013 yılında tamamlanabilmiştir. Çatı kiremitleri geç evrede ele geçmiş buluntuların üzerinde kırık ve dağınık biçimde gözlemlenmiş ve çatının ahşap konstrüksiyonuna ait olduğu düşünülen çok miktarda çivi ele geçmiştir. Erken evrede ise taban ana kaya üzerine oturmuş ve ana kayanın eğimli olduğu güneye doğru küçük ve orta büyüklükte moloz taşlarla tesviyelenmiştir. Bu zemin üzerinde ele geçen arkeolojik kalıntılar, geç evre zemininde ele geçenlerle benzerlik göstermekte olup kısa süreli bir renovasyon sonucu geç evreye geçildiği düşünülmüştür. Son evredeki yerleşim ise büyük bir yangın sonucu son bulmuştur.

İKDM-1 içerisinden çok sayıda arkeolojik nesne ele geçmiştir. Mekân içerisinde ele geçen en önemli buluntu grubu, çeşitli boyutlar ve formlardaki seramiklerdir (Resim 4.33). Büyük depolama küplerinden kâselere, unguentariumdan rhytona çok çeşitli formlarda ele geçen seramikler, İKBM-1'in en önemli buluntu grubu olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki, 2010-2018 yılları içerisinde İç Kale'de ve Kapı Koridoru alanında en fazla seramik buluntusunun olduğu ikinci açma, İKDM-1'in önemli bir kısmını kapsayan DH-100 açmasıdır[411]. Özellikle mekânın kuzeydoğu köşesinde duvar kenarlarında bulunan ve güneybatı duvarından mekânın ortasına doğru uzanan amphora ve depolama küpleri, mekânın fonksiyonuna dair önemli ipuçları vermektedir. 2. yüzyıl sonu 1. yüzyıl başına tarihlenen bir adet kalıp yapımı kabartmalı kâse parçası[412] da mekân içerisinde ele geçen dikkat çekici seramik buluntuları arasındadır. Tarihleme açısından en önemli buluntu grubu olan sikkelere bu mekânda da rastlanılmıştır. Mekân içerisinde ele geçen toplam 7 sikkenin bir tanesi 1. mimari evrede bulunmuş ve VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ. 100-85 aralığı) tarihlenmişken diğer beş sikke tanımlanamamıştır. 2. mimari evrede ele geçen bir adet sikke de VI. Mithradates'in hükümdarlık zamanına (MÖ. 85-65 aralığı) tarihlenmektedir[413]. İKDM-1'in İç Kale'deki diğer mekânlarla kronolojik olarak uyumu görülebilmektedir. Mekânda bulunan arkeolojik objeler değerlendirildiğinde,

[411] Yorulmaz 2019: 426, Çizelge 4.
[412] Yorulmaz 2020a: 314, Kat. No. 16, 321, lev. 3, no. 16.
[413] Akgönül 2018: 73.

mekânın depo işlevine sahip olduğu ve günlük kullanıma ait kaplarla öne çıkan yeme-içme faaliyetlerine cevap verdiği öne sürülebilmektedir.

4.1.2.2.2. İç Kale Doğu Mekân-2 (İKDM-2)

İKDM-2, İç Kale doğu yamaç dizisinin en batısında yer almaktadır. Mekânın güneydoğusunda sarnıç/kaya ambarı yer alırken kuzeydoğu bitişiğinde İKDM-3 bulunmaktadır (Çizim 4.1). Mekân; DI-98, DI-99 ve DJ-98, DJ-99 açmaları sınırları içerisinde yer almaktadır. İKDM-2'nin kötü korunmuş duvarlarının ölçülebilen nicel verileri şöyledir: Mekânın çok az bir kısmı korunmuş, 1,25 metre kalınlığında, 1,40 metre yüksekliğindeki kuzey duvarı (toplam) 3,03 metre uzunluğundadır. 1,30 metre kalınlığındaki doğu duvarı 4,19 metre uzunluğundayken, güney duvarı (toplam) 3,05 uzunluğa sahiptir. 1,25 metre kalınlığında, 1,35 metre yüksekliğindeki batı duvarının uzunluğu 4,43 metre olarak ölçülmüştür. Mekân, doğu-batı yönde dar, kuzey-güney yönde geniş dikdörtgen görünümündedir. Mekânın dört duvarına ait elemanlar mevcut olsa da bu duvarlar tam değildir. Kuzey ve güney duvarlarda belirgin noksanlıklar vardır. Kuzey duvar, ana kaya seviyesinde noksan olup batı duvara temas eden birkaç sıra taş dizisi ile tanımlanmaktadır. Ana kaya üzerinde açılmış ve seviyeye göre kademelendirilmiş duvar yatakları basamakları andırmaktadır. Aynı durum güney duvarda da söz konusudur. Güney ve batı duvarın birleşeceği yerde duvar elemanları noksandır ve dik bir şekilde yükselen ana kaya üzerinde duvar temelinin oturacağı kademeli oyuklar oluşturulmuştur (Resim 4.34). İKDM-2'nin kuzey ve güney duvarı, duvar yataklarının ana kaya eğimine göre açılmasının açık bir örneği olması açısından önemlidir. Mekânın doğu duvarının ancak temel seviyesinde korunabildiği ve kuzey duvara temas edeceği kesimde noksanlıklar olduğu görülmektedir. Duvarlar, yamaca doğru daha az korunmuş durumdadır ve yamaca yakın duvarlar çok daha alçak kottadır (562,87). Mekânın kuzeybatı köşesi, İKBM-4'ün güneybatı köşesi ile birlikte sarnıç ve Sunak Kayası'na geçilen koridoru daraltmaktadır. Bu köşeler tam olarak simetrik olmadığından burada bir kapı yapısının olmadığı düşünülmektedir.

Mekân içerisinde ana kaya tesviyelenerek düz bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak yine de bu kesimde ana kaya yamaca (güneye) doğru hafif bir eğim göstermektedir.

Kurul Kalesi'nde neredeyse her mekân içerisinde ele geçen bronz sikkelere İKDM-2'de de rastlanılmıştır. İlk evrede ele geçen ve tanımı yapılabilen 18 adet sikke VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ. 85-65 aralığı) tarihlenirken ikinci evrede herhangi

bir sikke buluntusu ele geçmemiştir[414]. İKDM-2'nin batı duvarının hemen önünde, orta büyüklükteki taşlardan ve bir stroterden oluşturulmuş kaide/platform benzeri oluşumların üzerine, depo küpleri oturtulmuştur. Kırık halde bulunan 2 depo küpünün çok yakınında farklı formlarda iki adet tüme yakın testi ve iki adet bardak ele geçmiştir (Resim 4.35). Küçük ebatlı kapların depo küplerinin yanında ele geçmesi, bu kapların geniş ağızlı olduğu ve ağzılarının bir kapakla örtüldüğü anlaşılan küplerin içerisine daldırma fonksiyonu ile kullanılmış olduklarını düşündürmektedir. İKDM-2'de ele geçen en dikkat çekici buluntu grubu ise yan yana ele geçmiş 24 adet kurşun ağırlıktır. Ortasından bir ipin geçebileceği silindire yakın bir forma sahip olan bu ağırlıklar, katlanmış dikdörtgen ağ ağırlığı olarak anılmaktadır[415]. Kolkhis'in önemli arkeolojik yerleşimlerinden bir tanesi olan Pichvnari'de bir balıkçıya ait olduğu düşünülen mezar içerisinde toplu biçimde bulunan kurşun ağ ağırlıkları[416], Kurul Kalesi örnekleri ile oldukça benzerdir. Cıngırt Kayası'nda ele geçen aynı form ve işleve sahip kurşun ağırlıklar[417] Kurul Kalesi kurşun ağırlıklarına birebir benzemektedir. Cıngırt Kayası ve Kurul Kalesi, konumları itibarıyla hem Karadeniz'e hem de yakınlarından geçen bir akarsuya[418] sahip olmaları bakımından, balıkçılık faaliyetlerinin sıkça uygulandığı yerleşimler olmalıdırlar. Bu iki yerleşimden ele geçen ve balıkçılık faaliyetlerine işaret eden metal buluntular bu önerinin kanıtları olmaktadır. Strabon'un, Karadeniz'in güney kıyılarında Trapezus, Sinope ve özellikle Pharnakeia gibi yerleşimleri önemli balıkçılık merkezleri olarak nitelemesi[419], Karadeniz kıyısındaki yerleşimlerin deniz balıkçılığındaki faaliyetlerinin Antik Çağ kaynaklarınca ifade edilmesi açısından önemlidir. Ayrıca, Pharnakeia gibi Kurul Kalesi'ne çok yakın bir yerleşimin bu faaliyetlerinden bahsedilmesi, Kurul Kalesi'nin de Karadeniz balıkçılığında etkin bir konumda olabileceğini düşündürmektedir.

[414] Akgönül 2018: 74.
[415] Galili ve diğ (2002). Galili, E., Rosen, B., Sharvit, J., "Fishing-Gear Sinkers Recovered From an Underwater Wreckage Site, off The Carmel Coast, Israel", *The International Journal of Nautical Archaeology* 31(2), 183, Fig. 2 (L2.3); Yıldırım 2017: 71.
[416] Vickers, M. (2012). "Coins and pebbles from the Anglo-Georgian excavations at Pichvnari", (Eds), Kogălniceanu, R., Curcă, R. G., Gligor, M., *Homines, Funera, Astra. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology*, Alba Iulia, 5-8 June 2011, BAR Oxford, 140, 141, Fig. 6.
[417] Yıldırım 2017: 145-148, Kat. No. 40-46.
[418] Cıngırt Kalesi'nin hemen yakınında bulunan Kavaklar Deresi (Erol 2013a: 183) ve Kurul Kalesi'nin güneyinden gelip doğu eteklerinden geçerek Karadeniz'e dökülen Melanthios Irmağı (Şenyurt ve Akçay 2016: 223), balıkçılık faaliyetleri açısından şüphesiz önemli akarsulardır.
[419] Strab. VII. 6. 2 (Trapezus); Strab. VII. 6. 2; XII. 3. 11 (Sinope); Strab. XII. 3. 19 (Pharnakeia); Hojte 2005b: 138.

İKDM-2'de ele geçen 24 adet kurşun ağ ağırlığı, mekânın balıkçılıkla uğraşan bir kişiye ait olabileceğini düşündürürken yine mekân içerisinde açığa çıkartılan testiler ve depo kapları, yeme-içme ile ilişkili nesnelerdir. Böylece, İKDM-2 için günlük ihtiyaçların karşılanmasına yönelik nesnelerin tutulduğu yer olması açısından sivil bir fonksiyona sahiptir önerisi ileri sürülebilmektedir.

4.1.2.2.3. İç Kale Doğu Mekân-3 (İKDM-3) (Kule 3)

İKDM-3, İç Kale doğu mekân dizisi içerisinde bulunan ve 2012 yılında açığa çıkartılan bir diğer mekândır. Güneybatısında İKDM-2, kuzeydoğusunda İKDM-1 yer almaktadır (Çizim 4.1). İKDM-3; DH-99, DI-98, DI-99, DI-100 ve DJ-99, DJ-100 açmaları sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönlü üç duvar ve kuzeydoğu-güneybatı yönlü iki duvardan oluşan ince uzun, dikdörtgen formlu bir plan ortaya koymaktadır. Mekânı oluşturan duvarlara ait ölçülebilen bazı nicel veriler şöyledir: 1,30 metre kalınlığında ve 1,08 metre yüksekliğindeki kuzey duvar 2,88 metre uzunluğundadır. 1,25 metre kalınlığında, doğu duvar 4 metre uzunluğa sahiptir. 1,75 metre kalınlığında ve mekân dışından 1,15 metre yüksekliğindeki güney duvar 2,80 metre uzunluğundayken 1,30 metre kalınlığındaki batı duvar (korunan) 2,57 metre uzunluğa sahiptir. Kazı çalışmaları başlamadan önce bu mekânın güney duvarının İKDM-1 ile birleştiği kısımda yaklaşık 2 metre çapında bir kaçak kazı çukuru bulunmaktadır ve bu sebepten dolayı güney duvarın bahsi geçen kesiminde önemli tahribat söz konusudur. Mekânı ikiye ayıran ve yaklaşık 4 metre uzunluğa ve 1,05-1,27 metre kalınlığa sahip bir orta duvar dikkat çekicidir (Resim 4.36). Bu duvarın doğusunda ve batısında ince ve uzun boşluklar yer almaktadır. Batıdaki boşluk, yaklaşık 4 metre uzunluğunda ve 0,90 metre genişliğindeyken doğudaki boşluk, 2,25 metre uzunluğunda ve 0,87 metre genişliğindedir. Batıdaki boşluğu sınırlandıran küçük bir duvar bulunmaktadır. Üçlü duvar ve bu duvarların arasında yer alan iki boşluk şablonu ile Kurul Kalesi'nde aynı planda oluşturulmuş diğer mekânları (İKBM-5, 8 ve KTBM-4, 7 ve 12 gibi) anımsatmaktadır (Resim 4.37).

Mekâna giriş kuzey duvardan olmalıdır. Duvarın, İKDM-3'ün batı boşluğu hizasında devam etmemesi ve burada düzgün biçimde sonlanması mekâna girişin buradan olduğunu düşündürtmektedir. Ayrıca, benzer plana sahip diğer mekânlarda (İKBM-5, 8 ve KTBM-4) giriş açıklığı her zaman giriş yönünde sağ tarafta, yani sağ bölme hizasında bulunmaktadır. Bu da girişin buradan olması gerektiği düşüncesini desteklemektedir.

İKDM-3'te kuzey yönde iki adet duvar vardır. İç Kale batı yamaçta olduğu gibi, mekân dizisinin ortak duvarının iç kısmında bu duvara bitişik biçimde bir duvar daha bulunmaktadır. Yukarıda bahsi geçen kuzey duvarla ilgili sayısal veriler ortak duvara aittir. Doğu bölme hizasında korunmuş iç kuzey duvar ise 565,33-564,99 metre

kotlarında ve yaklaşık 1 metre kalınlığındadır. Batı bölmede korunamayan bu duvar, esasında İKBM-5'te uygulanan planın aynısının İKDM-3'te de uygulanmak istediğini göstermektedir.

İKDM-3'ün doğu bölümünde ana kaya açığa çıkartılmış ve ana kayanın burada kuzeyden güneye eğimli bir şekilde (564,10-562,34) uzandığı görülmüştür. Batı bölümde yapılan çalışmalarda ise, güney duvara temas edecek biçimde küçük moloz taşlardan oluşturulmuş yaklaşık 1 metre uzunluğunda dolgu gözlemlenmiştir (563,05). Bu dolgu ile eğim yumuşatılmak istenmiştir.

Mekân içerisinde, toplam on üç adet sikke ele geçmiştir. Bu bronz sikkelerden bir tanesi Bithynia Kralı II. Prusias Dönemi'ne (MÖ. 185-149), iki tanesi VI. Mithradates'in erken hükümdarlık dönemine (MÖ. 125-100 ve 120-100), diğer 8 sikke ise yine kralın hükümdarlık dönemine (MÖ. 85-65) tarihlendirilmektedir[420]. Sikkeler dışında İKDM-3 içerisinde ele geçen bazı kırık seramik parçaları, bir kovanlı ok ucu, bir mızrak dipçiği[421], bir cam boncuk ve çiviler dışında önemli bir buluntu yoktur.

İKDM-3 içerisinde ele geçen buluntular, mekânın hangi amaçla kullanılmış olabileceğine dair çok net veriler ortaya koymamaktadır. Sikke buluntuları, mekânın kalenin diğer mekânları ile kronolojik uyumunu ortaya koyarken II. Prusias sikkesi - kalenin farklı yerlerinden ele geçen diğer II. Prusias Dönemi sikkeleriyle birlikte- mekânın ve kalenin VI. Mithradates Dönemi'nden daha erken inşa edilmiş olma ihtimali hususunda bir ipucu olarak değerlendirilmektedir. İKDM-3'ün olası fonksiyonu için mimari benzerliklerden yola çıkılarak bir öneri ileri sürülmektedir. Bir kule olduğu düşünülen İKBM-5 ile oldukça benzer bir plana ve geçiş açıklığına sahip olması gibi sebeplerden ötürü İKDM-3'ün de bir kule olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, mekân içerisindeki ince ve uzun iki bölüm, yaşam için kullanılamayacak kadar küçüktür. Bu mekânın duvarlarının, üzerinde yükselen kerpiç ya da ahşap bir kulenin temeli olarak inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Mekân içerisinde ele geçen ok ucu ve mızrak dipçiği gibi savaş araç-gereçlerinin de mekânın kule fonksiyonunu öne çıkardığı düşünülmektedir.

[420] Akgönül 2018: 74.
[421] Zoroğlu 2021: 95.

4.1.2.2.4. İç Kale Doğu Mekân-4 (İKDM-4)

İKDM-4, İç Kale doğu yamaçta yer alan mekân dizisinin en doğusunda yer almaktadır (Çizim 4.1). Mekân; DG-100, DG-101; DH-100, DH-101 ve DI-101 açmaları sınırları içerisinde yer almaktadır. 2012 yılı kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkartılan mekân İKDM-1'in kuzeydoğu bitişiğinde yer almaktadır. Esasında dört duvarı mevcut mekân anlayışından farklı bir görüntü ortaya koyan İKDM-4, doğu-batı yönde 1,50 metre genişliğinde, kuzey-güney yönde ise korunan uzunluğu yaklaşık 5 metre, sur duvarına kadar uzanan kısım 6,27 metre uzunluğa sahip dar bir koridor görünümündedir (Resim 4.38). Mekânın batı duvarı 1,35, doğu duvarı ise 1,30 metre kalınlığa sahiptir. Mekânı kuzeybatıda sınırlandıracak bir duvar yoktur; İKDM-1, 2 ve 3'ün kuzeybatı duvarları İKDM-4'e giriş yapılan yerde kesintiye uğramaktadır. Mekânı güneydoğu yönde sınırlandıran mimari unsur ise sur duvarıdır.

İKDM-4'ün taban seviyesinde aralarında 0,60 metre boşluk bulunan, duvarlara bitişik biçimde karşılıklı iki taş sırası dikkati çekmektedir. Hangi amaçla oluşturulduğu net biçimde anlaşılamayan bu taş dizileri, küçük bir kanalı andırmaktadır. Kuzey Teras'taki kanalı da anımsatan bu oluşum, İç Kale'deki suyun, doğu yamaca boşaltılması için oluşturulmuş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak yamaca geçişi sur duvarının engelliyor oluşu ve duvar içerisinde bu amaca hizmet edecek herhangi bir düzenleme olmayışı (künk, kanal vb.) bu görüşün doğru olamayacağına işaret etmektedir.

İKDM-4, ilk bakışta İKDM-1 ve DG-101 ile DH-101 açmaları sınırları içerisinde bulunan ama tam olarak kazılmamış bir mekân[422] arasında yer alan bir geçiş görünümündedir. İç Kale orta koridordan kalenin doğu yamaçlarına geçişin yapıldığı bir koridor fonksiyonu bu mekân için ilk bakışta mantıklı gelse de sur duvarının yamaca geçişi engellemesi ve mekânı sınırlaması bu düşünceyi çürütmektedir (Resim 4.39). İKDM-4'ün iki duvarının sur duvarı ile temas ettiği noktada İKDM-1 ve kazısı yapılmamış mekâna geçişin gerçekleştiği açıklıklar yer alıyor olmalıdır. Mekânın yalnızca bir buçuk metre civarında bir genişliğe sahip olması, mekân içerisinde

[422] Burada bir mekân oluşturduğu düşünülen duvarlar bulunmaktadır. Kuzeybatı ve güneybatı duvarlar kazı yoluyla açığa çıkartılmış ancak diğer duvarları ve mekânın içini açığa çıkartacak çalışmalar yapılamamıştır. Bunun nedeni, İç Kale'deki kazılarda ya da basamaklı tünelin temizlik kazısı sırasında karşılaşılan moloz taşların bir yığın halinde burada istiflenmesidir. İç Kale doğu yamaç mekân dizisi olasılıkla buradan, kuzey doğuya doğru devam etmektedir.

yaşamsal faaliyetlerin sürdürülmesini olanaklı kılmamaktadır. İKDM-4'ün bir depo olarak kullanıldığına dair mekân içerisinde herhangi bir saklama kabı veya *pithos* mekân içerisinde tespit edilememiştir.

Mekân içerisinde ele geçen 4 bronz sikkeden 3'ü tanımlanarak VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ. 85-65 aralığı) tarihlenmektedir[423]. Mekân içerisinde ele geçen bir diğer önemli buluntu grubu, 4 adet demir oku ucu ve 1 adet fırlatıcı ok ucudur. Ok uçlarının bu mekân içerisinde belli bir kontekstte değil de 1,05 metrelik (563,15-562,10) bir dolgu içerisinde ele geçmesi, mekân içerisindeki yamaca doğru (güneydoğu) eğim de göz önüne alındığında akıntı toprakla sürüklenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Eldeki buluntular ve mimari kalıntılardan hareket ederek mekânın fonksiyonuna dair net çıkarımlar yapmak şimdilik mümkün olmamaktadır.

[423] Akgönül 2018: 74.

4.1.2.2.5. İç Kale Doğu Mekân-5 (İKDM-5)

2012 yılı kazı çalışmaları kapsamında, İç Kale'nin mimari bütünlüğünün ortaya koyulması, yerleşim mantığının anlaşılması ve İç Kale batı yamacında yer alan mekânların doğu yamaçta da var olup olmadığını anlamak adına bu yamaç üzerinde açmalar oluşturularak çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda batı yamaçla çok benzerlik gösteren mekân dizisi gün yüzüne çıkartılmış, Kurul Kalesi'nde yamaçlar üzerinde mekânlar ve bu mekânların ortasında bu mekânlara erişimin sağlandığı koridor şeklinde bir yerleşim anlayışının hâkim olduğu görülmüştür. Bu şekilde topoğrafyadan azami biçimde istifade edildiği anlaşılmıştır. 2012 kazı sezonunda doğu yamaç tamamen kazılamamış çalışmalar bir sonraki sene de devam etmiştir. 2013 yılında İç Kale sektörüne girişin yapılmış olabileceği kapı ya da su yapısına doğru uzanan koridorda çalışmalar yürütülmüştür. Kapı koridoru adı verilen bu alanda, kapı/su yapısından geçip İç Kale'ye rahat bir şekilde erişim sağlamak için ana kaya üzerine oluşturulmuş basamaklar ve bu basamakların hemen güneyinde kötü korunagelmiş bir mekân açığa çıkartılmıştır. Bu mekân doğu yamaç üzerinde olduğu için İKDM-5 olarak adlandırılmıştır.

İKDM-5, İç Kale doğu yamaçta tanımlanabilen son mekândır. İKDM-1, 2, 3 ve 4'ün yer aldığı diziden yaklaşık 50 metre kuzeydoğudadır (Çizim 4.1). İKDM-4 ve 5 arasında herhangi bir mekânın tespit edilememiş olması, esasen burada kazı yapılmamasından kaynaklanmaktadır. İç Kale'de gerçekleştirilen kazılarda mekânların içlerinde dağınık bir biçimde açığa çıkartılan molozlar ve basamaklı tünelde yapılan kazı çalışmaları esnasında karşılaşılan düzgün kesme taşlar bu alanda istiflendiği için bahsi geçen alanda kazılar yapılamamış ve mekânlar açığa çıkartılamamıştır.

İKDM-5; DB-106, DB-107 ile DC-106, DC-107 ve DC-108 açmaları sınırları içerisinde bulunmaktadır. Mekânın tek sağlam duvarı, 3,15 metre uzunluğunda ve 1,75 metre kalınlığındaki kuzeybatı duvardır. 2,12 metre kalınlığındaki kuzeydoğu duvar ve 1,90 metre kalınlığındaki güneybatı duvar, kuzeybatı duvara temas eden noktadan yalnızca yaklaşık 1 metre güneydoğuya uzanacak biçimde korunabilmişlerdir. Güneydoğu duvar (558,88) ise temel seviyesinde görülen yalnızca 3 dikdörtgen taşla tanımlanabilmektedir. Güneydoğu duvarın elemanları neredeyse tamamen noksan olduğu için ana kaya üzerinde bu duvarın oturması için oluşturulan iki sıra halinde

duvar yatağı görülebilmektedir. Duvar yataklarından anlaşıldığı üzere bu duvarın orijinal uzunluğu 3,10 metre olmalıdır. Diğer duvarlar da temel seviyesinde korunmuştur (Resim 4.40).

İKDM-5'in kuzey duvarının tespitinden sonra, 559,95 metre kot seviyeden başlayıp güneye doğru eğimi azalan ana kaya açığa çıkartılmıştır. Güneybatı duvarın devamında ana kaya üzerindeki dikdörtgene benzer bir boşluğun batı duvarın üzerine oturması için oluşturulan yatak olabileceği düşünülmüştür.

Kurul Kalesi'nde açığa çıkartılan tüm mekânlar içerisinde en kötü korunagelmişlerden bir tanesi olarak değerlendirilebilecek İKDM-5 içerisinde çok az miktarda arkeolojik obje ele geçmiştir. Üç bronz sikkeden 1 tanesi tanımlanabilmiş ve VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ. 85-65 aralığı) tarihlenmiştir[424]. Kırık seramik parçaları dışında mekân içerisinde herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Mimari açıdan kötü korunagelmesi ve mekân içerisinde tanımlayıcı arkeolojik nesne ele geçmemesi mekânın hangi amaçla kullanuldığına dair bir yorum ortaya koyulamamasına neden olmaktadır.

[424] Akgönül 2018: 74.

4.2. İç Kale - Kuzey Teras Geçişini Sağlayan Mimari Düzenlemeler

4.2.1. Basamaklar

Kurul Kalesi, yüksek bir kaya kütlesinin dar ancak uzun zirvesi üzerinde inşa edilen onlarca mekândan oluşmaktadır. Bu mekânlar İç Kale ve Kuzey Teras olarak isimlendirilen iki ayrı sektörde yer almaktadır. Bu sektörler kendi içerisinde güneybatı-kuzeydoğu aksta neredeyse hiç eğim göstermemektedir. Ancak bu iki sektör arasındaki eğim oldukça fazladır. İç Kale'de ana kaya, basamaklı tünelin yaklaşık 7 metre doğusunda yer alan kapı/su yapısı seviyesinden (565,12 m) başlamak üzere kuzeydoğuya doğru eğimli bir şekilde inmektedir. Kuzey Teras yürüme zemininden (542,46 m) 20 metreden fazla yukarı kotta olan İç Kale-Kuzey Teras arasındaki bu eğimli iniş, bir koridorla ve hem ana kaya üzerine açılan yataklara yerleştirilen hem de moloz taşlarla oluşturulan temeller üzerindeki basamaklarla geçilmektedir (Çizim 4.8, 4.9). Bağlayıcı nitelikteki bu basamaklarda kazı çalışmalarına 2016 yılında başlanmış ve 2017 yılı çalışmaları sonunda tüm basamaklar gün yüzüne çıkartılmıştır.

İki sektör arasındaki geçişi kolaylaştıran basamaklar, mermer Kybele heykelinin yer aldığı KTBM-8'in güneydoğu köşesinden ve KTBM-10'un doğusundan başlayarak İç Kale'ye geçişin yapıldığı kapı ya da su yapısının kuzeydoğusunda yer alan taş döşeli koridora kadar uzanmaktadır. Basamakların tamamı tek bir aksta değil, ana kayanın el verdiği ölçüde farklı doğrultularda yerleştirilmiştir. Farklı akslardaki bu basamaklar uzanış doğrultularına göre gruplar halinde değerlendirilmiş, nitel ve nicel özellikleri hakkında bilgiler sunulmuştur.

İlk grup olarak, KTBM-10'un doğusunda, Kaya Kült Alanı'nın batısındaki on yedi basamak öne çıkmaktadır (M01) (546,17-541,79 m)[425]. Kurul Kalesi'nde en iyi korunmuş basamaklar olarak dikkat çeken bu grup, ana kaya üzerine değil, moloz taşlarla oluşturulmuş bir temel üzerine inşa edilmiştir. Tüm basamaklar tek bir doğrultuda (kuzey-güney) uzanmaktadır. Basamak grubunun toplam yüksekliği 4,75 metre iken genişliği ortalama 2,25 metredir. Kaya Kült Alanı'nın işlevini yitirmesiyle üzerini kapatan taş yığmanın basamaklara temas eden kısımları, bir duvar gibi örülerek taş yığmanın sınırları belirginleştirilmiştir.

[425] Şenyurt ve diğ. 2019: 695, 708, Res. 8.

On yedinci basamağın bittiği yerde yaklaşık 3 m²'lik küçük bir sahanlık bulunmakta ve sonrasında iki farklı doğrultuda uzanan basamaklar görülmektedir.

Bunlardan ilki (M02), ana kaya üzerine yerleştirilmiş, oldukça kötü korunmuş, toplam yüksekliği 1,84 metre olan dokuz basamaktır. Bu grubun en geniş basamağı 2,01, tam korunamamış en dar basamağı ise 0,78 metredir. Diğeri ise (M03) ilk gruptaki basamaklara göre 90° açıyla doğu yönde uzanan altı basamaktır. Bu altı basamağın toplam yüksekliği 1,53 metre iken genişlikleri 2,24-0,76 (korunan) metre aralığındadır. Altı basamağı kuzey yönde sınırlayan ve Kaya Kült Alanı'na bakan yüzde, bu basamak grubunun temelini oluşturan toplam beş sıra görülmektedir. Sahanlıktan sonra görülen iki farklı doğrultulu basamaklardan kötü korunmuş olan grup, olasılıkla erken evrede kullanılan ancak daha sonra diğer grubun tercih edilmesiyle kullanımdan kalkan basamaklardır. Bu anlamda önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir[426].

Altı basamaktan oluşan grubun bittiği yerde on dört basamaklı bir diğer grup (M04), İç Kale- Kuzey Teras arasındaki erişimi sağlayan bir başka mimari unsurdur. İlk grup ile aynı doğrultuda (kuzey-güney) olan ve ana kaya üzerine yerleştirilen bu basamak grubunun toplam yüksekliği 2,84 metre iken basamakların genişliği 1,97-1,38 metre aralığındadır. Bu grupta andezit ve kum taşı bloklar birlikte kullanılmıştır. Bu grubun 2-6. sıralarının doğusunda basamakların üzerine oturduğu ana kayaya oyulmuş basamak yatakları görülebilmektedir. Bu basamak grubunun doğusunda kademeli bir şekilde ana kaya yüzeyine açılmış duvar yatakları görülebilmektedir. Grubun sonlandığı yerde, bu gruba ve ana kayanın uzanış doğrultusuna dik açıyla yerleştirilmiş, düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklarla oluşturulmuş, temel seviyesinde bir duvar karşımıza çıkmaktadır. 6,39 metre uzunluğundaki bu duvarın üzerinde, yaklaşık 6 m² genişliğinde, düz bir alan bulunmaktadır. Bu alanda gerçekleştirilen kazılarda burada bir kapının mevcut olduğu anlaşılmıştır. Kapı milinin üzerine oturduğu, dörtgen bir boşluğun içerisine yerleştirilmiş yeşil renkli bir taş in-situ halde tespit edilmiştir[427]. Kurul Kalesi'nde daha önce bir benzeri görülmemiş bu taşın ortası hafif iç bükey biçimde oyularak işlenmiştir. Alanda göze çarpan bir diğer unsur, kapı eşiğidir. Kapı milinin oturduğu yeşil taş seviyesinden 6 santimetre yüksekte yer alan

[426] Şenyurt ve diğ. 2019: 695.
[427] Şenyurt ve diğ. 2017: 142, Res. 2.

eşik, kapının dışarıya doğru açılmasını önlemektedir. 1,63 metre genişliğinde olduğu tespit edilen kapının tek kanatlı olduğu düşünülmektedir. Böylece Kurul Kalesi'ne giriş yapıldıktan sonra İç Kale'ye çıkılmak istendiğinde içinden geçilmesi gereken ilk kapı burada yer almaktadır.

On dört basamaklı grubun güneyinde son basamak grubu (M05) yer almaktadır. Diğer gruplara göre daha kötü korunmuş olan bu grup, ana kaya üzerine açılan yataklar üzerine oturtulmuştur. Yerinde 7 basamak korunmuştur ancak basamakları korunamayan üç ana kaya yatağı da bu grup içerisinde değerlendirilmelidir. Bu basamak grubunun toplam yüksekliği yaklaşık 2,30 metre iken genişliği, 2,01-0,67 metre (korunan) aralığında değişim göstermektedir. Bu basamak grubunun bittiği yerde basamak grupları da son bulur. Bu aşamadan sonra eğim önemli bir azalma gösterirken artık geçiş basamaklarla değil taş döşeli bir koridorla sağlanacaktır.

4.2.2. Koridor

Kuzey Teras ile İç Kale arasındaki çok eğimli alan, yaklaşık kırk beş basamak ile geçilmektedir. Son basamaktan sonra eğimin azalması ile bu noktadan sonra basamaklar tercih edilmemiş ve İç Kale'ye girişin gerçekleşmiş olabileceği kapı ya da su yapısına kadar uzanan bir koridor inşa edilmiştir (Çizim 4.8). DA-108, CZ-107, CZ-108, CY-107, CY-108, CY-109, CV-108 ve CV-109 açmaları sınırları içerisine giren koridor, 2016 yılı kazı çalışmalarıyla tamamen açığa çıkartılmıştır. Kuzeybatı ve güneydoğu yönde koridoru sınırlayan duvarlar ve bu iki duvar arasında, zeminde yer alan taş dolgu, koridoru meydana getiren mimari unsurlardır. 12,70 metre uzunluğa, 4,50 metre genişliğe sahip bu taş döşeme, orta boy molozlarda oluşturulmuştur. Koridorun kuzeydoğu köşesinde yer alan yaklaşık 7 m²'lik bir alan ve kuzeybatı duvar ile taş döşeme arasında bulunan yaklaşık 0,5-1,10 metre genişliğindeki kısım dışında koridorun tamamı moloz taşlarla döşenmiştir. Koridorun başlangıcı ve kapı/su yapısının önündeki bitişine kadar kuzeydoğu-güneybatı akslı 12,70 metre uzunluğundaki zeminde yaklaşık 1,40 metrelik bir eğim bulunmaktadır. Kırık kiremit parçaları ve çiviler, koridorun üzerinin bir çatı örtüsü ile kapatıldığını işaret etmektedir. Kurul Kalesi'nde mekânların zeminleri çoğunlukla sıkıştırılmış toprakla oluşturulurken, koridorun zemininde taş döşemenin tercih edilmesi, amorf ana kaya yüzeyinin taşlarla doldurularak düz bir zemin oluşturulmak istenmesi bakımından uygulanan mimari çözümleri ortaya koymaktadır[428].

Koridor, kuzeybatı ve güneydoğu yönde duvarlarla sınırlandırılmıştır. Batı yamaca doğru hafif eğimli bir şekilde açığa çıkartılan kuzeybatı duvar, günümüzden yaklaşık yirmi yıl önce inşa edilen modern yürüme yolu inşası sırasında oldukça tahrip edilmiş ve yalnızca koridora bakan iç yüzde bir sıra duvar tespit edilebilmiştir (Çizim 4.8, 4.9). Üst üste dört sırası korunmuş bu duvarın korunan genişliği 0,50 metredir[429]. Bu duvar sırası ile taş döşeme arasında yaklaşık 0,5-1 metre genişliğinde bir kısım boş bırakılmış, taş döşeme uygulanmamıştır. Bu boşluğun, İç Kale'nin üst kesimlerinden gelen suyun tahliye edilmesinde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir[430].

[428] Benzer uygulamayı, İKBM-5, 6, 7, 10, 11 ve İKDM-1'de görebilmekteyiz. Ancak Kuzey Teras ve İç Kale'yi birbirine bağlayan koridorda bahsi geçen mekânlara göre daha büyük moloz taşlar kullanılmıştır.
[429] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 134.
[430] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 134.

Güneydoğuda iki ayrı duvarın varlığı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, basamaklara yakın konumda, güneydoğu duvar hattının kuzeydoğu yarısında yer alan üst üste üç sıranın korunduğu duvardır. 5,85 metre boyunca devam eden duvar 2,20 metre kalınlığındadır. Kurul Kalesi'ndeki en kalın örneklerden bir tanesi olan bu duvarın ortasında 1,25 metre genişliğinde bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıkla aşağı kotlardaki yamaca geçiş yapılmaktadır[431]. Güneydoğu duvarın ikinci kısmı, 2,20 metre kalınlığındaki duvar ile anıtsal kapı arasında konumlanmaktadır. Bu kısım oldukça kötü korunmuş, yalnızca tek duvar sırası tespit edilebilmiştir. Ancak koridora bakan iç yüzde, ana kaya yüzeyine açılmış olan duvar yatakları, duvarın esas kalınlığı hakkında fikir vermektedir. 4,52 metre uzunluğundaki bu duvarın bu denli kötü korunmasının nedeni alanda gerçekleştirilmiş kaçak kazılardır.

[431] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 134.

4.2.3. Kapı / Su Yapısı?

Kurul Kalesi kazıları ilk olarak 2010 yılında İç Kale'de başlamış ve İç Kale'deki yapılar birer birer açığa çıkartılmıştır. Oldukça dar olan İç Kale'deki çalışmaların tamamlanmasının ardından, İç Kale'nin kuzeydoğusunda yeni açmalar oluşturularak mimari bütünlük yakalanmak istenmiştir. Bu amaçla, İç Kale'de ana kaya zeminli koridorun iyice daraldığı ve eğimin belirgin biçimde düşmeye başladığı noktada; CZ-106, 107 ve DA-106, 107 açmaları oluşturulmuştur. İKBM-13'ün kuzeydoğusuna denk gelen bu alanda çalışmalar gerçekleştirilmeden önce kaçak kazı çukurları gözlemlenmiştir. Çalışmaların devamında kaçak kazı faaliyetlerinin mimariye önemli zararlar verdiği de anlaşılmıştır[432].

Bahsi geçen açmalarda gerçekleştirilen kazılar sonrasında oldukça nitelikli duvar işçiliğine sahip, farklı bir plan sunan bir yapı ile karşılaşılmıştır (Resim 4.41). Kaçak kazıların verdiği zararlar sebebiyle yorumlanması güç olan yapının ilk bakışta bir kapı olduğu düşünülmüştür. Ancak yapı üzerinde gerçekleştirilen detaylı gözlemler ve yapının çevresi ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda bir su sistemi içerisinde yer alabileceği de değerlendirilmektedir. Aşağıda yapının detaylı mimari değerlendirmesi yapılacaktır.

Yapı, Kuzey Teras'tan İç Kale'ye erişmek için kullanılan basamaklar ve taş döşeli koridordan sonra karşımıza çıkmaktadır (Çizim 4.8). Yapının kuzeydoğusunda, 1,07 metre yüksekliğinde ve 1,52 metre genişliğinde dört adet basamak bulunmaktadır. Taş döşeli koridordan sonra yükseklik arttığından yapıya erişim bu dört basamakla sağlanmaktadır (Resim 4.41). Basamakların kuzeyinde ve güneyinde yaklaşık 1,50 metre genişliğinde iki boşluk yer almaktadır. Böylece basamaklar bir cephe anlayışıyla öne çıkmaktadır. Dört basamaktan sonra yaklaşık 0,60 metrelik bir boşluk dikkat çeker. Burada olasılıkla kaçak kazıların etkisi söz konusudur. Boşluktan güneybatıya doğru devam edildiğinde oldukça nitelikli duvarlarla karşılaşılmaktadır. Merkezindeki dikdörtgen bir boşluğu çevreleyecek biçimde oluşturulmuş dört bosajlı duvar, yapının en önemli kısmını oluşturmaktadır (Resim 4.42). Doğu duvarı 4,55, kuzey duvarı 1,57, batı duvarı 4,26 ve güney duvarı 1,46 metre uzunluğunda olan yapının duvarlarının bosajlı yüzeyleri merkezdeki dikdörtgen boşluğa bakmaktadır.

[432] Şenyurt ve Akçay 2016: 231.

Düzgün kesilmiş dörtgen bloklardan iki tanesini birleştiren, 22 santimetre uzunluğunda "Π formlu" demir kenet[433] in-situ olarak tespit edilmiş, bazı bloklarda ise kenetler korunamamış ancak kenet delikleri gözlemlenmiştir. Demir kenetlerin dayanıklılıklarını arttırmak adına kurşunla sağlamlaştırıldıkları görülmüştür.

Bosajlı duvarların çevrelediği, zemindeki dikdörtgen boşluğun, yapının bir kapı olma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, neden taş döşeli olmadığı ve geçişi kolaylaştırmadığı önemli bir soru işaretidir. Dikdörtgen boşluğun üzerinden başlamak üzere batıya doğru 6,42 metre uzanan, moloz taşlar kullanılarak oluşturulmuş bir döşeme bulunmaktadır. Bu döşeme dikdörtgen boşluğun yaklaşık 1 metre üzerindedir. Batıdan doğuya doğru hafif meyilli (17 santimetre) olan taş döşeli bu zeminin yapının ikinci evresinde oluşturulduğu görülmektedir. Ayrıca, döşeme üzerinde bir kanal bulunmaktadır. Kanalın başlangıcı, taş döşemenin güneyindeki ana kayaya oyulmuş basamakların dik biçimde indiği noktadır. Bu kısım aynı zamanda İKBM-13'ün de güney sınırını oluşturmaktadır. Buradan başlayan kanal, kuzeye doğru yöneldikten sonra doğuya bir dirsek yapar ve bu yönde uzanır. Kanal dikdörtgen boşluk sınırına geldikten sonra son bulur. Diğer yandan, kanalın güneyinde bulunan ve taş döşeli zeminden yaklaşık 1,60 metre üst kotta bulunan ana kayaya oyulmuş oluklarla birlikte değerlendirildiğinde, bu kanalın bilinçli bir şekilde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ana kayaya oyulmuş oluğun bittiği yerde kanal başlamaktadır. Oluk ve kanalın doğrultusu birbirini tutmaktadır. Buradan hareketle, İç Kale'nin üst kotlarından eğimle birlikte kuzeydoğuya doğru akan suların ana kayaya açılmış oluklarla buraya yönlendirildiği görülmektedir. Kanal vasıtasıyla da yukarıda değinilen dikdörtgen boşluğa aktarıldığı anlaşılmaktadır (Resim 4.31).

Tüm bu mimari izlerden yola çıkarak, dikdörtgen boşluğun bir biriktirme havuzu fonksiyonu ile kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Dikdörtgen boşluğun içerisindeki toprağın kazılmayıp zemin seviyesinde bırakılması nedeniyle bosajlı duvarların yüzeyinde bir kaplama plakası uygulaması ya da sıva katı olup olmadığı anlaşılamamıştır. Sonraki evrede havuzun işlevini yitirdiği ve moloz taşlarla bir yürüme zemini yapıldığı anlaşılmaktadır. Burada gerçekleşecek küçük bir sondajla

[433] Kurul Kalesi'nde görülen kenetler için bkz. s. 219

havuz olabileceği düşünülen dikdörtgen yapının tabanı görülebilecek ve yapının fonksiyonunun belirlenmesinde önemli bir adım atılmış olacaktır.

4.3. Kurul Kalesi Kuzey Terası Mimarisi

Kurul kalesi kuzey terası

Kurul Kalesi'nde iki ana sektörden biri olan Kuzey Teras (Çizim 4.10), İç Kale'nin kuzeydoğusunda konumlanmaktadır. Bu iki yerleşim alanı birbirinden kopuk değil koridorlar ve merdivenlerle organik bir biçimde bağlanmıştır. İç Kale'nin yerleşim dokusu hakkında önemli veriler elde edildikten sonra yerleşimin aşağı kotlarda da devam edip etmediğini anlamak adına 2013 yılında Kuzey Teras'ta çalışmalara başlanmıştır. Yerleşim alanı olarak İç Kale'ye göre daha elverişli olan bu alan, yaklaşık 50 metre genişliğe sahiptir[434]. Diğer yandan, İç Kale'deki mekânlara nazaran, Kuzey Teras mekânlarının daha iyi korunmuş oldukları daha yüksek ve daha nitelikli duvarlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Açığa çıkartılan mekânların tüm duvarları belirgindir. Bu sektörde ayrıca, Kurul Kalesi'ne dışarıdan erişimi sağlayan, eğimli batı yamaç üzerinde ana kaya oyularak oluşturulmuş basamaklar (Resim 4.43), Kurul Kalesi'nin kale dışına açılan tek kapısına kadar uzanır.

Kuzey Teras'ta, İç Kale'dekine benzer biçimde, doğu ve batı yamaç üzerinde yapılaşma faaliyetleri gözlemlenmektedir. İç Kale'ye göre daha geniş bir yerleşim alanına sahip olduğu için, iki yamaç üzerindeki mekânların arasında daha geniş bir koridor ya da sahanlık alanı göze çarpmaktadır. Bu koridorun/sahanlığın taş döşeli bir tabana sahip olduğu ve ortasından su kanalı geçtiği kazı çalışmaları ile tespit edilmiştir.

KTBM-6 ve 7 dışında tüm mekânlar, topografya ile uyumlu bir biçimde, tek sıra halinde güneybatı-kuzeydoğu yönünde inşa edilmişlerdir. Ana kayanın izin vermediği durumlarda doğrultuda hafif kırılmalar gözlemlenebilmektedir.

Kuzey Teras'ta batı yamaçta on üç, doğu yamaçta dört olmak üzere şimdiye kadar on yedi mekân açığa çıkartılmıştır. Ancak mekân dizilerinin iki yamaç üzerinde de kuzeydoğu yönünde devam ettiği bilinmektedir. İç Kale'dekine benzer bir şekilde, mekânların yamaçlara yakın olan duvarlarında görülen tahribat diğer duvarlarına göre çok daha fazladır. Bu durum, çok dik bir biçimde alçalan yamaca yakın duvarların tektonik hareketler sonucu statiğinin bozulması ile açıklanabilmektedir. İnşa methodu bakımından İç Kale ile tutarlılık söz konusudur: öncelikle ana kaya üzerine duvarların

[434] Şenyurt ve Akçay 2016: 232.

oturacağı yataklar açılmış, sonra 1,20-1,70 metre kalınlığındaki sade dolgulu duvarların taş temelleri ana kaya üzerine oturtulmuştur. Ana giriş kapısının kanatlarında ve zemininde kum taşı kullanılırken, neredeyse diğer tüm mekânlar yerel andezit taşı kullanılarak inşa edilmişlerdir. Taş temellerin üzerine kerpiçler yerleştirilerek duvar oluşturulmuşlardır. Tespit edilen tüm mekânların üzerleri çatı kiremitleri (kalypter ve stroter) kullanılarak bir örtü sistemi ile kapatıldığı belirlenmiştir. Mekânların bir çoğunun tabanı, sarımsı renkte bir sıkıştırma toprak ile oluşturulmuştur.

Kuzey Teras üzerinde hem kültsel, hem depolama hem de askeri fonksiyonlu mekânlar bulunmaktadır. Alışılagelmiş mekân formundan farklı Dionysos Kült Alanı (KTDM-1)[435], Kuzey Teras'taki tek kaya mimarisi mekânı Kaya Kült Alanı (KTBM-4)[436] in-situ biçimde ele geçen mermer Kybele heykelinin bulunduğu KTBM-8[437], başlıca kült alanlarıdır. KTBM-5 ve 9[438] gibi pithosların yerleştirildiği yalnızca depolama amacıyla kullanılan mekânlar, kale halkının beslenme ihtiyaçlarına cevap vermiş olmalıdır. Diğer yandan, üçlü duvar anlayışı ile inşa edilmiş ve kule olduğu düşünülen mekânlar (KTBM-4, 7, 12) gözetleme ve denetleme yoluyla kalenin güvenliğini sağladığı düşünülmektedir. Bahsi geçen ve gün yüzüne çıkartılan diğer mekânlara aşağıda daha detaylı bir biçimde değinilecektir.

[435] Şenyurt ve diğ. 2020 508 vd.
[436] Şenyurt ve diğ. 2019: 696-698.
[437] Şenyurt ve diğ. 2019: 698-699.
[438] Şenyurt ve Akçay 2016: 233; Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 136-137.

4.3.1. Kuzey Teras Kaya Mekânı

4.3.1.1. Taş Yığma / Kaya Kült Alanı (Kült 2)

Kuzey Teras doğu yamacı üzerinde yer alan Kaya Kült Alanı; kalenin ana giriş kapısından geçildikten sonra karşılaşılan KTBM-8'in güneydoğusunda, Kuzey Teras'tan İç Kale'ye gidilmek istendiğinde geçilen ilk merdiven grubunun (M01) hemen doğusunda ve Dionysos Altarı'nın güneybatısında bulunmaktadır (Çizim. 4.11). 2017 yılı çalışmalarında açığa çıkartılan bu ilgi çekici yapı, başlangıçta "Taş Yığma" olarak isimlendirilmiş ancak kazısı tamamlanıp detaylı bir şekilde irdelendiğinde mekânın niteliğini daha iyi yansıtabilecek olan "Kaya Kült Alanı" ismiyle anılmıştır.

CS-111 açmasında başlayan çalışmalarda, yüzey toprağının yaklaşık 20 santimetre aşağısında birbirine temas eder vaziyette küçük-orta boyda moloz taşlar görülmeye başlanmış (Resim 4.44) ve çalışmalar geniş alana yayıldıkça bu moloz taşların da genişleyerek alt kotlarda devam ettiği gözlemlenmiştir. Böylece yığın halde bulunan bu moloz taşların CS-111 açmasının tamamını ve CR-111 açmasının güney kesimini tamamen kapladığı tespit edilmiştir. Binlerce taşın üst üste koyulmasıyla oluşturulan bu yığının (Resim 4.45) kazısı tamamlandığında en tepe noktasının 546,37 metre kot seviyesinde olduğu ve en alt kottaki yüksekliğinin 541,54 metre seviyesine kadar indiği anlaşılmıştır[439]. 5 metreye yaklaşan yüksekliği ile taşlarla oluşturulmuş bir tümülüsü andıran yığmanın eğimi güneydoğudan kuzeybatıya doğrudur. Taş yığmanın CS-110 açmasında tespit edilen ve on yedi basamaktan oluşan merdiven yapısına temas eden hattında ve CR-111 açması içerisine giren kısımda taşlar adeta bir duvar gibi dik bir biçimde aşağı inmektedir ve yığma sınırlanmaktadır. Yığmanın geneline göre daha büyük taşlardan oluşturulan bu istinat duvarı benzeri set ile yığmanın dağılması engellenmek istenmiştir. CS-112 açmasında yürütülen çalışmalarda, taş yığmanın kuzeydoğu yönünde bu duvara, güney (CT-111 açması) ve doğu yönünde ise ana kayaya oturduğu gözlemlenmiştir[440].

Bu ilgi çekici yığının tamamen açığa çıkarılmasının ardından, Kurul Kalesi yerleşim planına göre çok merkezi bir yerde neden bu denli büyük bir taş yığınının olduğunu anlamak adına taşlar en tepeden olmak üzere kaldırılmaya başlanmıştır.

[439] Şenyurt ve diğ. 2019: 697.
[440] Şenyurt ve diğ. 2019: 697.

Çalışmalar esnasında şaşırtıcı sayıda küçük buluntu ele geçmiştir. Bronz sikkeler, iğneler, savaş araç-gereçleri ve bir yüzük; p.t. figürin parçası; gümüş bir bilezik; demir çiviler ve farklı materyallerden üretilmiş boncuklar gibi çok sayıda küçük buluntu taş yığmanın 546,37 - 543,58 metre seviyeleri arasında ele geçmiştir. Taş yığmanın CR-111 açması sınırlarına giren kısmında 543,73 metre kot seviyesinden itibaren önceki buluntulara benzer nesnelerin yanı sıra altın varak parçası, unguentarium parçaları[441], dört adet kandil[442] gibi buluntular da gün yüzüne çıkartılmıştır[443] (Resim 4.46). Taş yığma içerisinden toplamda yaklaşık yetmiş beş adet küçük buluntu ele geçmiştir. Taş yığmanın kaldırılması esnasında küçük ve orta boy moloz taşların ve aralarını doldurmuş toprağın en tepeden zemine kadar devam ettiği görülmüştür.

Taş yığmanın tamamen kaldırılmasının ardından üzerinde bulunduğu ana kaya açığa çıkartılmıştır. Taş yığmada kazı çalışmalarının başlangıcından önce yığmanın altında önemli bir nesnenin ya da alanın korunduğu düşünülmekteydi. Nitekim taş yığmanın kaldırılmasıyla kimi yerde amorf kimi yerde düzeltili ana kaya açığa çıkartılmış ve tıpkı Sunak Kayası'nda olduğu gibi kayanın ön planda olduğu tapınım alanı ile karşılaşılmıştır. Güneyden kuzeye doğru dik eğimli ana kaya yüzeyinde küçük oyuklar ve basamağa benzer düzeltiler gözlemlenmektedir (Çizim. 4.9, Resim 4.47). Basamak benzeri düzeltiler ilk bakışta, Kaya Kült Alanı ile Dionysos Altarı'nı birbirinden ayıran üç kademeli, yaklaşık 4 metre uzunluğundaki duvarın yatağı gibi gözüktüğü öne sürülebilinir. Ancak, detaylı gözlemle bu duvarın sade dolgulu duvar tipinde olduğu, yani iç ve dış yüzünde birer sıra taşın olduğu ve içinde küçük boy moloz, toprak vb. ile doldurulduğu duvar tarzında inşa edildiği görülmektedir. Buradan hareketle, bahsi geçen kaya düzeltmeleri üzerinde bir sıra daha duvar olması, duvarın yapısı gereği mantıksız olacaktır. Buna ek olarak, duvar sırası ve düzeltiler arasında yaklaşık 20 santimetre kot farkı olması ve İKDM-2'de görülen duvar yatakları (Resim 4.34) gibi düzgün olmaması bu düzeltilerin duvar yatağı olamayacağını ortaya koymaktadır. Böylece bu düzeltiler, kaya kutsal alanlarında gördüğümüz adak nesnelerin, kandillerin vb. koyulduğu küçük sunu platformları olarak yorumlanmaktadır.

[441] Şenyurt ve Yorulmaz 2020b: 611, 616, 627, lev. 4.14.
[442] Yorulmaz 2020: 111-115, Kat. No. 9, 12, 15, 17.
[443] Şenyurt ve diğ. 2019: 697.

Kaya Kült Alanı'nın yerleşimin erken evresinde aktif olarak ritüellerin yapıldığı bir mekânken daha sonra bir sebepten bu alanın kullanımı son bulmuş ve üzeri binlerce taş ile kapatılmıştır. Yığmanın içerisinde çeşitli yükseltilerde ele geçen çok farklı buluntular, kapatma işlemi süresince kale halkının sahip olduğu değerli eşyalarını buraya bıraktıkları nesneler olarak yorumlanmaktadır. Diğer bir deyişle, halk eski kült yerine veda ederken adak hediyelerini son kez taş yığmaya sunmuştur.

4.3.2. Kurul Kalesi Kuzey Teras Mekânları

Kuzey Teras Batı Yamacı

İç Kale ile birlikte Kurul Kalesi'nin bir diğer çalışma alanı ortalama 545 metre kot seviyesine sahip Kuzey Teras'tır[444]. Yaklaşık 50 metre genişliğe sahip bu sektör, İç Kale'ye kıyasla daha elverişli bir topografyaya sahip olmasından dolayı yerleşim bakımından daha nitelikli yapılar sunmuş ve daha iyi korunagelmiş. Kuşkusuz bu yapılaşmanın en net örnekleri Kuzey Teras batı yamacı üzerindeki mekânlardır. Kuzey Teras batı yamacı, tıpkı İç Kale batı yamacı mekânlarında olduğu gibi, Karadeniz (*Pontos Euksenos*) ile Melanthios Irmağı'nın denize dökülmeden önce yaklaşık 5 kilometresine ve kalenin kuzey ve batısındaki arazilere hâkim bir konumdadır. Kurul Kalesi'ne kale dışından erişimin gerçekleştiği, ana kaya üzerinde oyulmuş basamaklar bu dik yamaç üzerinde oluşturulmuştur. Bu basamaklardan çıkıldıktan sonra kaleye giriş bu yamaç üzerindeki ana giriş kapısından gerçekleşmekte ve mermer Kybele heykelinin olduğu mekândan (KTBM-8) geçilerek Kuzey Teras'a erişim sağlanmaktadır.

Kuzey Teras batı yamacında kazı çalışmaları 2013 yılında başlatılmış ve 2019 kazı sezonu da dâhil olmak üzere 7 yılda bu alanda 13 mekân açığa çıkartılmıştır (Çizim 4.12, 4.13). Bu mekânların tamamı birbirine temas edecek biçimde inşa edilmişleridir. KTBM-6'dan sonra kuzeydoğuya doğru hafif, KTBM-11'den sonra yine aynı yönde daha belirgin bir aks kırılması izlenmekte ve mekânlar ana kayanın izin verdiği biçimde sıralanmaktadır. Mekânların yamaca bakan duvarları, yaklaşık 1,90-1,65 metre kalınlıkları ile diğer duvarlara kıyasla daha kalın oldukları için sur duvarı olarak yorumlanmış ve bu duvarlar aynı zamanda Kuzey Teras mekânlarının ortak kuzeybatı-batı duvarları olmuştur.

Taş duvarların üstünde in-situ biçimde tespit edilen kerpiç blok sıraları, duvar yükseklikleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, mekânların tamamından ele geçen çok sayıda stroter ve kalypter parçaları ile çiviler mekânların bir üst örtüye sahip olduklarını kanıtlamaktadır[445]. İçerisinde çok sayıda pithos ele geçen KTBM-9 ve 5 gibi depolama amaçlı odaların yanı sıra, gündelik kullanım, savunma amaçlı (KTBM-

[444] Kuzey Teras ilk olarak Kuzeydoğu Teras olarak isimlendirilmiş (Şenyurt ve Akçay 2016: 232) ancak ilerleyen kazı çalışmaları neticesinde bu sektör "Kuzey Teras" olarak anılmıştır.
[445] Şenyurt ve Akçay 2016: 232.

4, 7, 12) mekânlarda mevcuttur. Kybele heykelinin bulunduğu ve kaleye geçişin gerçekleştiği KTBM-8, ise hem pratik hem de Kurul Kalesi insanlarının inançlarını yansıtması bakımından ayrı bir konuma sahiptir.

Kuzey Teras batı yamaç üzerinde yer alan mekânlar hakkında detaylı bilgiler aşağıda sunulmaktadır.

4.3.2.1. Kuzey Teras Batı Yamacı Mekânları

4.3.2.1.1. Kuzey Teras Batı Mekân-1 (KTBM-1)

Kuzey Teras sektöründe 2013 yılı çalışmalarında ilk tespit edilen mekân KTBM-9 olmuştur. KTBM-9'un ardından açığa çıkartılan ikinci mekân KTBM-1'dir. Büyük bir kısmı 2013 yılında açığa çıkartılan mekânın kazısı 2014 yılında tamamlanmıştır. CI-113; CJ-112, CJ-113, CJ-114; CK112, CK-113, CK-114 açmaları sınırları içerisinde giren mekân, KTBM-9'un batısında, KTBM-2'nin kuzeybatısında ve KTBM-11'nin ise güneybatısında bulunmaktadır (Çizim 4.10). Mekânın dört duvarı da korunmuştur. Mekânın duvarlarına ilişkin bazı nicel veriler aşağıdaki gibidir: 1,35 metre kalınlığında, 0,40 metre yüksekliğindeki kuzeydoğu duvar 3,90 metre uzunluğa sahiptir. 1,20 metre kalınlık, 1,15 metre yükseklikteki doğu duvarın uzunluğu 5,25 metre olarak ölçülmüştür. 1,20 metre kalınlığında, 1,10 metre yüksekliğindeki güney duvar 3,65 metre ve 1,65 metre kalınlığında, 0,35 metre yüksekliğindeki batı duvar ise 6,80 metre uzunluğundadır.

Mekâna erişim, doğu duvarın güney duvar ile birleştiği yerdeki 1,30 metre genişliğindeki açıklıktan yapılmaktadır (Resim 4.48**)**. Bu açıklığın zemininde ana kaya yüzeyinin iki kademe halinde düzeltildiği görülmektedir. Bu düzelti, mekânın doğu duvarlarının üzerine oturduğu duvar yatağı olmakla birlikte aynı zamanda mekân içerisine girmeyi kolaylaştıran bir basamak görevi de görmektedir. Kuzeydoğu duvarın ve doğu duvarın bir kısmında duvar üzerinde kerpiçler görülmesi, duvarların taş temel üzerine kerpiçlerle yükseltildiğinin kanıtıdır. Bu durum, İç Kale'den sonra Kuzey Teras'ta da ilk kez bu mekânda tespit edilmiştir. Mekânın batı duvarı, aynı zamanda sur duvarı işlevi görmektedir[446] ve 1,20-1.35 metre arasında değişen kalınlıklarıyla mekânın diğer duvarlarına göre daha geniştir. Batı duvar, yamaç eğimine koşut olarak batı yönünde hafif yatmıştır ve mekân içine bakan yüz daha iyi korunmuştur. Mekân içerisinde, batı duvarın kuzeydoğu duvar ile birleştiği noktaya çok yakın bir konumda, mekânın içerisine doğru 1,67 metre uzanan, 1,10 metre kalınlığında bir duvar dikkat çekmektedir. Bu duvarın hangi amaçla kullanıldığı tam olarak anlaşılamamakla birlikte, mekânın zeminini oluşturan sıkıştırılmış toprağın

[446] Şenyurt ve diğ., 2017: 4.

hemen üzerinde yer alması, sonraki bir evrede mekânı daraltmak için oluşturulmuş olabileceğini düşündürmektedir. Daraltma duvarı, batı duvardan mekân içine 1,67 metre boyunca uzansa da doğu duvarına bitişik, temel seviyesinde yan yana birkaç taş, daraltma duvarının esasında doğu duvarına kadar uzanmış olabileceğini ve yalnızca 1,67 metrelik bir kısmının korunmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Doğu duvarının dış yüzünde, KTBM-9'dan güneybatıya -KTBM-3'e kadar- devam eden, ana kayanın hemen üzerinde 0,85-0,95 metre genişliğinde, duvar temelini andıran taş sırası görülmektedir (Resim 4.49). 9,15 metre uzunluğundaki bu taş dizisi, düzgün bir hat çizmesine karşın Kurul Kalesi'nde sıklıkla gördüğümüz sade dolgulu duvar tipinden uzak bir görüntü ortaya koymaktadır. Bu sebeple, ilk bakışta bir erken evre duvarı olabileceği akla gelen bu hat, başka bir amaçla burada kullanılmış olmalıdır.

Mekân içerisinde gerçekleştirilen kazılarda zeminin yaklaşık 0.50 metre üstünde, yoğun bir kiremit tabakası görülmektedir. Böylece mekânın üzerinin bir çatı örtüsüyle kapatılmış olduğu anlaşılmıştır (Resim 4.49). Açma içerisinde ele geçen onlarca çivi ve yanmış ahşap parçaları bu çıkarımı destekler niteliktedir. Mekânın zemininin sıkıştırılmış toprak olduğu anlaşılmıştır. Kapı eşiğinden (541,45) başlamak üzere mekânın güneydoğu köşesinden kuzeybatıya doğru yükseltisi azalan (540,60) ana kaya tespit edilmiştir.

KTBM-1'de, tıpkı İç Kale'deki birçok mekânda olduğu gibi bronz sikkeler ele geçmiştir. Mekân içerisinde ele geçen on dokuz adet sikkeden altısı tanımlanamamış; ikisi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 aralığına, kalan on bir adeti ise aynı dönemin MÖ. 85-65 aralığına tarihlendirilmiştir[447]. Sikkeler dışında, mekânda içerisinde günlük kullanıma dair objeler de ele geçmiştir. İki adet pişmiş toprak testi, iki adet çömlek, bir depolama kabı, bir demir orak ve bıçak, günlük hayatın sürdürülmesi açısından sıklıkla kullanılan nesneler olarak değerlendirilmişlerdir. Ayrıca demir bir kapı aksamı, bir taş ağırlık ve bazı savaş araç gereçleri[448], mekânda yürütülen çalışmalarda ele geçen diğer kalıntılardır. KTBM-1'de ele geçen buluntular ve mekânın hemen doğusunda yer alan ve on beş adet *pithos*un toprağa yarısına kadar gömülü olduğu KTBM-9 ile organik birliktelik, KTBM-1'i yeme-içme faaliyetlerinin

[447] Akgönül 2018: 75.
[448] Zoroğlu 2021: 105.

yürütüldüğü, hemen yanındaki depodan alınan besinin kullanıldığı bir yer olarak düşünmemizi sağlamaktadır.

4.3.2.1.2. Kuzey Teras Batı Mekân-2 (KTBM-2)

Kuzey Teras sektöründe KTBM-1'in gün yüzüne çıkarılmasından sonra, tıpkı İç Kale'de olduğu gibi, birbirine bitişik mekânların mevcut olabileceği ihtimali üzerine KTBM-1'in hemen güneybatısında açmalar oluşturulmuştur. 2014 yılı içerisinde bu açmalarda gerçekleşen kazı çalışmalarında burada bir mekân daha tespit edilmiş ve bu mekân, KTBM-2 olarak isimlendirilmiştir (Çizim 4.10). Mekân içerisinde 2014 yılında başlayan kazı çalışmaları 2015 yılında son bulmuştur. KTBM-2; CK-112, CK-113 ile CL-112, CL-113 açmaları sınırları içerisinde yer almaktadır. Mekânın dört duvarı da mevcuttur. Mekânın duvarlarına dair bazı gözlemlenebilir veriler şöyledir: 1,31 metre kalınlığında, 0,90 metre yüksekliğindeki kuzey duvar 3,50 uzunluğa sahiptir. 1,31 metre kalınlık, 1 metre yükseklikteki doğu duvarın uzunluğu 5,53 metredir. 1,28 metre kalınlığa ve 0,78 metre yüksekliğe sahip güney duvar 3,53 metre uzunluğundadır. Aynı zamanda sur duvarı olarak nitelenen batı duvar 1,74 metre kalınlığa, 0,15 metre yüksekliğe ve 5,35 metre uzunluğa sahiptir. Batı duvar (sur duvarı) 1,74 metre kalınlığındayken diğer duvarlar yaklaşık 1,30 metre kalınlığa sahiptir. Ebatları itibarıyla mekân neredeyse tam bir dikdörtgen formundadır (Resim 4.50). KTBM-1'in doğusundan başlayıp güneybatıya doğru uzanan temel seviyesinde taş dizisi KTBM-2'nin doğu duvarının doğusuna bitişik bir şekilde devam etmektedir. Mekânın doğu duvarının güney duvar ile birleştiği yerde (KTBM-1'de de aynı konumdadır) 1,05 metre genişliğinde bir açıklık bulunmaktadır. Kuzey Teras batı yamacındaki mekânların doğusunda bulunan sahanlıktan mekâna erişim bu açıklıktan sağlanmaktadır. KTBM-2'nin bulunduğu alanda zemin, KTBM-1'göre daha yüksektedir. Böylece KTBM-2'nin duvarları, KTBM-1'e göre iki sıra -yaklaşık 60 santimetre- daha yukarıdadır. Mekânın duvarları yamaca doğru daha az korunmuştur. Mekânın kuzey ve güney duvarının birleştiği köşede, çeyrek daire formunda, ilk bakışta ocak olabileceği düşünülen bir taş dizisi görülmektedir[449]. Ancak içerisinde ya da çevresinde hiç yanmış kalıntı tespit edilemediğinden oluşumun bir ocak olamayacağı anlaşılmıştır. Fonksiyonu net olarak anlaşılamayan bu taş dizisinin depolama kaplarının ayakta durması için oluşturulmuş olabileceği de akla gelmektedir.

[449] KTBM-2'deki çeyrek daire oluşuma benzer bir örnek (Chaika yerleşimi, Kırım) için bkz. Egorova, T. V. (2014). "Новая раннеэллинистическая усадьба на городище «Чайка» и ее место в структуре поселения". *Stratum plus. Археология и культурная антропология*, 309, Fig. 10.

KTBM-2'nin güney duvarında görülen yaklaşık 15 santimetre yüksekliğinde, zemine paralel biçimde tüm duvar boyunca uzanan bir boşluk[450] dikkat çekicidir. İlk etapta bir renovasyona işaret ettiği düşünülen[451] bu boşlukların, daha sonraki çalışmalarda duvar yüzlerine yerleştirilmiş ahşap hatıl boşlukları oldukları anlaşılmıştır. Bazı mekânlarda hatıl boşluğunun üzerindeki duvar elemanlarının altındakilerle aynı büyüklükte, hatta bazen daha büyük olması bu duvarların tek bir evrede kullanıldıklarını işaret etmektedir. Ayrıca, KTBM-13'ün kuzeydoğu duvarının iç yüzündeki benzer bir boşlukta yanık izlerinin görülmesi (Resim 4.80), bu duvardaki ahşap hatılın yanarak karbonlaştığını göstermektedir. Duvarlarda ahşap hatıl kullanımıyla duvarların daha esnek, dolayısıyla daha dayanıklı olması amaçlanmış olmalıdır[452]. Diğer yandan, Boğazköy'de taş temel ve kerpiç duvar arasındaki boşluklarda ahşap hatılın bulunduğu[453], Kerkenes Dağ'da, Kappadokia Kapısı'nda, Kurul Kalesi'ndeki gibi, taş duvarlarda yatay ahşap hatıl kullanımının olduğu ifade edilmektedir[454]. Benzer bir durum, İsrail'in kuzeyinde yer alan önemli Bronz Çağ yerleşimi olan Megiddo'da da görülür. Geç Bronz Çağı'na tarihlenen anıtsal kapının iç duvarları boyunca uzanan 10-15 santimetre yüksekliğindeki boşluklarda karbonlaşmış ahşaba rastlanılmış, hatta kapı kompleksinin restorasyonunda bu boşluklara ahşap hatıllar yerleştirilmiştir[455].

KTBM-2 içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, yoğun kiremit parçalarına, çivilere ve koyu renkli yanmış bir tabakaya rastlanılmıştır. Buradan, mekânın üzerinin bir çatı sistemi ile örtülü olduğu ve kiremitlerin üzerine oturduğu ahşap konstrüksiyonun yanarak mekân içerisine çöktüğü anlaşılmaktadır. Mekânın

[450] Bu boşluklar; KTBM-3, 4, 5, 6, 8 ve 13'ün bazı duvarlarında gözlemlenebilmektedir. İç Kale sektöründeki mekânlarda görülememektedir.
[451] Şenyurt ve Akçay 2016: 233.
[452] Karaman, Ö. Y. ve Tanaç Zeren, M. (2010). "Geleneksel Türk Konutunda Kullanılan ve Kâgir Sistemi Destekleyen Ahşap Yapısal Elemanların Önemi ve Bozulma Nedenleri", *Deü Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi***,** 12(2), 79-80.
[453] Darga, M. (1985). *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı. Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3221, 114, Lev. 33-c; Naumann 2019: 99, 101, Res. 92; Ayrıca bkz. Ayrıca bkz. Özyar, A. (2016). "Duvarlardaki Yazı: Demir Çağı İçkalesi Azativataya (Karatepe-Aslantaş) Kapılarında Bulunan Yontu ve Yazıtları Yeniden İncelemek", (Der.) Redford, S., Ergin, N., *Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler: Demir Çağından Selçuklulara*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 140.
[454] Summers, G. ve Summers, F. (2011). "Kerkenes 2009", *KST* 32(1), 385; Summers, G. (2021). *Excavations at the Cappadocia Gate: Kerkenes Final Reports 1*, *OIP* 14, Chicago, 31-32.
[455] Ussishkin, D. (2000). "Area G: Soundings in the Late Bronze Age Gate", (Eds) Finkelstein, D., Ussishkin, B., Halpern, *Megiddo III: The 1992-1996 Seasons*, 111, Fig. 5.9; 114-115, Fig. 5.16.

zeminin sıkıştırma topraktan oluşturulduğu ve amorf yüzeye sahip ana kayayı doldurduğu tespit edilmiştir.

Mekân içerisinde ele geçen üç bronz sikkeden iki tanesi okunabilmiş ve VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ. 85-65 aralığı) tarihlenmiştir[456]. Sikke ve seramiklerden elde edilen tarihlemeler, KTBM-2'nin diğer mekânlarla kronolojik olarak uyum içerisinde olduğunu göstermektedir. KTBM-2'de en dikkat çekici buluntu, beş adet *pithos*tur (Resim 4.51). Mekânın güney ve doğu duvarı önlerine koyulmuş bu pithoslar, bilinçli bir şekilde yerleştirilmiştir. Pithosların içerisindeki gıdayı muhafaza eden beş adet kapak, pithoslara çok yakın bir konumda tespit edilmiştir. Mekânın güneybatı köşesi önüne yerleştirilmiş bir pithosun içinden minyatür bir testicik çıkmıştır. Mekân içerisinde ayrıca, kırık halde skyphos, amphora, kâse gibi MÖ. 2. yüzyıl sonu, 1. yüzyıl başına tarihlenen, depolama ve tüketim ile alakalı kaplar da ele geçmiştir[457]. KTBM-2'nin KTBM-9'a olan yakınlığı, bu iki mekânın fonksiyon bakımından birbiri ile ilişkili olabileceğini düşündürmüştür. KTBM-9'da görülen pithosların, KTBM-1 ve 2'de görülmesi, burada depolamaya ve depolanan gıdanın tüketimine yönelik bir anlayışın varlığını göstermektedir.

[456] Akgönül 2018: 76.
[457] Yorulmaz 2019: 261, Kat. No. 138; 268, Kat. No. 152.

4.3.2.1.3. Kuzey Teras Batı Mekân-3 (KTBM-3)

KTBM-2'nin tespiti ve tamamen açığa çıkartılmasının ardından, diğer mekânların gün yüzüne çıkartılması için güneybatıya doğru açmalar oluşturulmuştur. Buradan hareketle, 2015 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında KTBM-3 açığa çıkartılmıştır (Çizim 4.10). KTBM-3; CL-111, CL-112, CL-113 ve CM-111, CM-112 açmaları sınırları içerisine girmektedir. Mekân, 2015 yılında tespit edilmiş ancak mekândaki çalışmalar 2016 yılında tamamlanmıştır. KTBM-3'ün duvarlarının nicel verileri aşağıdaki gibidir. Kuzey duvar, 1,28 metre kalınlığa, 1,60 yüksekliğe ve 4,50 metre uzunluğa sahiptir. Doğu duvar, 1,26 metre kalınlık, 1,05 metre yükseklik ve 5,20 uzunluktadır. Güney duvarın kalınlığı 1,34 metre, yüksekliği 1,72 metre ve uzunluğu 4,60 metreyken sur duvarı görevi gören batı duvarın kalınlığı 1,66, mekân içi yüksekliği 0,70 ve uzunluğu 5,44 metredir. Böylece dikdörtgen bir plana sahip olan mekân, KTBM-1 ve 2'ye form olarak oldukça benzemekte, ancak bu iki mekândan biraz daha büyük görünüm ortaya koymaktadır.

KTBM-3, esasında Kurul Kalesi'nde yer yer gözlemlenen üçlü mekân şablonu[458] içerisinde yer alan bir mekândır. KTBM-3, 4 ve 5, plan açısından bir bütünlük oluşturup mimari bağlamda bir kompleks olarak değerlendirilebilecek bir oluşumdur. Bu komplekse, Kuzey Teras batı yamaçta yer alan mekânların doğusunda bulunan geniş sahanlıktan 1,17 metre genişliğinde ve 1,30 metre uzunluğundaki açıklıktan girilmektedir. Bu açıklıktan sonra sağa (kuzeye) dönüldüğünde ise 1,30 metre genişliğindeki koridor ile KTBM-3'e erişim gerçekleştirilmektedir. Böylece KTBM-3, 4 ve 5 birbirlerine dar bir koridor vasıtasıyla organik bir biçimde bağlanmaktadır.

KTBM-3'ün tüm duvarlarında, KTBM-2'nin güney duvarında tespit edilen ve ahşap bir hatılın zamanın etkisi ya da yangınla yok olmasıyla oluşmuş boşluklar bulunmaktadır. Ahşap hatıl boşluğu, mekânın tüm duvarlarda yaklaşık 542,45 metre kot seviyesine denk gelmektedir.

Mekân içerisinde gözlemlenen çok miktarda kiremit parçası, çivi ve yanmış ahşap kalıntıları, mekânın üzerinin bir çatı sistemi ile kapatılmış olduğunun

[458] Bu şablonda ortada bir kule ve kulenin sağında solunda birer mekân bulunmaktadır. İç Kale'de İKBM-4, 5, 6 ve İKDM-1, 2, 3 ile Kuzey Teras'ta KTBM-3, 4, 5 ve KTBM-11, 12, 13 benzer planlara ve tasarıma sahip mekânlardır. Bu mekânlarda bilinçli bir mimari uygulama söz konusudur.

kanıtlarıdır. KTBM-1, 2 ve içerisinde ele geçen benzer buluntular, bütünleşik bir çatı sisteminin uygulanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Mekânın güney duvarına bitişik bir şekilde oluşturulmuş dikdörtgen bir oluşum dikkat çekmektedir. 1,33 x 1,64 metrelik bir dikdörtgen formuna sahip oluşumun çevresinde çok yoğun bir yangın tabakası gözlemlenmektedir.

KTBM-3'te, yüzeyde üç adet olmak üzere, toplam on iki adet sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden on tanesi VI. Mithradates hükümdarlığının MÖ. 85-65 aralığına tarihlenirken bir adet sikke aynı kralın MÖ. 100-85 yılları arasındaki hükümdarlık dönemine tarihlenmektedir. Mekânın zeminde ele geçen ve MÖ. 115-114 yıllarına tarihlenen Roma Cumhuriyet Dönemi *denarius*u ise ayrıca dikkat çekmektedir[459]. İKBM-3 içerisinde ele geçen ve restorasyon çalışmaları sonrası bütüne yakın bir biçimde birleştirilen birçok kap göze çarpmaktadır. Lagynos, maşrapa, kabartmalı kâseler[460], testi gibi formlarda ele geçen seramikler[461], günlük kullanıma dair içki-içecek kaplarıdır. Mekân içerisinde ele geçen bir diğer buluntu grubu ise ezgi taşlarıdır. KTBM-3'te ele geçen üç adet ezgi taşının yiyeceklerin öğütülmesi amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Bunların dışında, mekânın aydınlatılmasında kullanılan bir kandil[462] ve mermerden üretilmiş kandil ayağı, iki adet demir bıçak, bronz bir çengel/olta iğnesi ve bazı savaş araç gereçleri[463] mekân içerisinde ele geçen diğer dikkat çekici nesnelerdir.

KTBM-3'ün olası fonksiyona dair bir yorum getirmek için gerek mimari kalıntılar gerekse mekân içerisinde ele geçen buluntular değerlendirilmelidir. Mekânın güney duvarına dayandırılan, küçük ve orta büyüklükte taşlardan oluşturulmuş dikdörtgen taş dizisinin mekânın fonksiyonuna dair önemli bir role sahip olabileceği düşünülmektedir. Çevresinde çeşitli ebatlarda birçok kabın (Resim 4.52) ele geçmesinden de hareketle bu oluşumun bir ocak ya da yemek hazırlanan alan gibi bir fonksiyona sahip olabileceği akla gelmektedir. Ayrıca bu dikdörtgen taş dizisine yakın konumda iki demir bıçağın ve bronz bir çengelin/olta ucunun ele geçmesi de bu mekânın yemek hazırlanan bir yer olabileceğine katkı sağlamaktadır.

[459] Akgönül 2018: 76.
[460] Şenyurt ve Yorulmaz 2020a: 311-312, Kat. No. 8,12; 320, lev. 2-3, no. 8,12.
[461] Yorulmaz 2019: 224, Kat. No. 66; 238, Kat. No. 94; 240, Kat No. 97; 288, Kat. No. 194; 289, Kat. No. 96; 292, Kat. No. 202; 295, Kat. No. 209.
[462] Yorulmaz 2020: 108, Kat. No. 1, 116, lev.1, no.1.
[463] Zoroğlu 2021: 105-106.

Kurul Kalesi’nde açığa çıkartılan otuz sekiz mekân arasında mutfak olarak nitelendirilebilecek bir mekân yoktur. Ancak buna en yakın aday KTBM-3’tür. Çevresindeki onlarca depo küpleri, mekân içerisinden ele geçen irili ufaklı kaplar, demir bıçaklar ve içerisinde yoğun yanık tabakası görülen dikdörtgen oluşum, bu yönde düşünmemizi sağlamaktadır.

4.3.2.1.4. Kuzey Teras Batı Mekân-4 (KTBM-4) (Kule 4)

KTBM-4, KTBM-3'ün açığa çıkartılmasından sonra mekân dizisinin takibi amacıyla güneybatıya doğru oluşturulan açmalarda gerçekleşen çalışmalarla gün yüzüne çıkartılan, Kuzey Teras batı yamacı mekânlarından bir diğeridir. 2015 yılı çalışmalarında tespit edilen mekân, KTBM-3'ün hemen güneybatı bitişiğinde, KTBM-5'in ise kuzey bitişiğinde bulunmaktadır (Çizim 4.10). CM-110, CM-111, CM-112 ve CN-110, CN-111 açmaları sınırları içerisinde yer alan KTBM-4, dört duvarlı oda görünümünden uzak olup sur duvarına dik biçimde uzanan üç duvarlı bir mekân görünümündedir (Resim 4.53). Aynı zamanda KTBM-1, 2 ve 3'ün batı duvarı olan sur duvarına dik bir biçimde temas eden üç duvardan kuzeydeki 1,25 metre kalınlığa ve 3,30 metre uzunluğa; orta duvar 1 metre kalınlığa ve 3,40 metre uzunluğa; 1,38 metre kalınlığındaki güney duvar ise 3,50 metre uzunluğa ve sahiptir. Mekânı batı yönden sınırlayan sur duvarı ise mekân sınırları içerisinde 2,58 metre uzunluğa ve 1,65 metre kalınlığa sahiptir. Üç duvarın arasında iki adet aralık bulunmaktadır. Bu aralıklardan kuzeyde olanına basamakların yerleştirildiği ve basamakların bittiği yer ile sur duvarı arasında 1,25 metreye 0,62 metrelik bir boşluk bulunduğu gözlemlenmiştir. 2,68 x 0,96 x 2,80 x 0,95 metre boyutlarındaki güney boşluk ince uzun bir dikdörtgen formu ortaya koymaktadır. İKBM-4'ün toplam genişliği 5,53, uzunluğu ise 5,25 metredir. Mekânın kuzey, güney ve doğu duvarlarında ahşap hatıl boşluğu olarak yorumlanan yatay boşluklar gözlemlenmektedir.

Kuzey Teras batı yamacı üzerindeki mekânların doğusunda yer alan geniş sahanlık alandan mekâna erişim sağlamak için öncelikle KTBM-3, 4 ve 5'in içerisinde bulunduğu kompleksin giriş kapısı olan 1,17 metre genişlik ve 1,30 metre uzunluğa sahip geçişten içeri girilmesi gerekmektedir. Buradan geçildikten sonra kuzey boşluğa yerleştirilmiş olan 542,52-543,41 kotları arasında bulunan ve 0,96 metre genişliğe sahip basamaklara çıkılarak bu mekâna giriş gerçekleştirilmiş olmaktadır. Ancak bu basamaklar, mekânın geç kullanım evresinde yan yana iki adet yerleştirilmiş 12 sıra kerpiç bloklarla düzgün bir biçimde kapatılmıştır (Resim 4.54).

KTBM-4, Kurul Kalesi'nde yer yer görülen ortada bir kule yapısı ile onun sağında ve solunda iki mekândan oluşan üçlü mekân şablonu ile oluşturulmuş bütüncül bir kompleksin bir parçasıdır. Basamaklar kuleye çıkmaya yardımcı olmaları için yerleştirilmişlerdir. Kurul Kalesi'nde kule fonksiyona sahip olduğu düşünülen

mekânlara[464] giriş hep sağ taraftaki boşluktan ya bu boşluğa yerleştirilmiş merdivenlerden sağlanmaktadır. KTBM-4'te de bu durum aynıdır. KTBM-4'e erişimin sağlandığı basamakların kerpiç bloklarla kapatılmasının nedeni şu ana kadar anlaşılamamıştır. Kurul Kalesi'nde kerpiçlerle mekânın girişinin kapatılması işlemine bir mekânda daha rastlanılmaktadır. Geniş sahanlıktan KTBM-7'ye ve KTBM-12'ye erişimin sağlandığı kapılar tıpkı KTBM-3'te olduğu gibi kerpiç bloklarla kapatılmış ve mekânlara erişime artık ihtiyaç kalmamıştır.

Son derece az buluntunun ele geçtiği KTBM-4'te VI. Mithradates Dönemi'ne ait (MÖ. 85-65 aralığı) iki bronz sikke[465], az miktarda seramik ve kiremit parçaları ile çiviler dışında herhangi bir arkeolojik nesne tespit edilememiştir.

KTBM-4, mimari kalıntılar uyarınca Kurul Kalesi'nde kule fonksiyonuna sahip olduğu düşünülen mekânların iyi korunmuşlarından bir tanesidir. Kurul Kalesi'nde yer yer gözlemlenen "Üçlü Mekân Şablonu" için de önemli bir örnektir.

[464] İKBM-5 için bkz. s. 89; İKBM-8 için bkz. s. 98; İKDM-3 için bkz s. 118; KTBM-7 için bkz. s. 157; KTBM-12 için bkz. s. 177.
[465] Akgönül 2018: 76.

4.3.2.1.5. Kuzey Teras Batı Mekân-5 (KTBM-5) (Depo 2)

KTBM-5, Kuzey Teras batı yamaçta yer alan, sunduğu önemli arkeolojik verilerle bu mekân dizisi içerisinde önemli bir konuma sahip olan bir mekândır. 2015 yılı çalışmaları içerisinde bir kısmı açılan ve 2016 yılı çalışmalarında tamamen açığa çıkartılan KTBM-5, KTBM-4'ün güneyinde, KTBM-6'nın kuzeydoğusunda ve KTBM-7'nin ise kuzeyinde bulunmaktadır (Çizim 4.10). CN-110, CN-111 ile CO-110, CO-111 açmaları sınırları içerisinde yer alan KTBM-5, dört duvar ile çevrili bir mekân görünümündedir. Mekânı oluşturan duvarlara ait gözlemlenebilir veriler şu şekildedir: Kuzey duvar 1,38 metre kalınlığında, 2,16 metre yüksekliğinde ve 3,32 metre uzunluğundadır. Doğu duvar 1,38 metre kalınlığa, 2,24 metre yüksekliğe ve 5 metre uzunluğa sahiptir. Güney duvar 1,26 metre kalınlığa, 2,40 metre yüksekliğe ve 4,70 metre uzunluğa sahipken 1,65 metre kalınlığında, 0,81 metre yüksekliğindeki batı duvar 5,63 metre uzunluğundadır. Duvarlar, tüm Kuzey Teras batı yamaç mekânları gibi batıdan doğuya doğru daha iyi korunmuş ve daha yüksek durumdadır. Mekânın kuzey ve doğu duvarlarının iç yüzünde ahşap hatılların yok olmasıyla oluşmuş boşluklar gözlemlenmektedir.

KTBM-5, KTBM-3 ve KTBM-4'ten oluşan üçlü mekân kompleksinin güneyindeki mekânıdır. Bu mekâna erişim için öncelikle KTBM-3 ve 4 mekânlarına da erişimin sağlandığı 1,17 metre genişliğinde ve 1,30 metre uzunluğundaki geçişten geçilmelidir. Buradan geçildikten sonra sola (güneybatıya) dönülerek 1,25 metre genişliğindeki dar koridordan geçilerek KTBM-5'e ulaşılmaktadır. Bu ulaşım biçimi, KTBM-3'te de -yönler dışında- aynıdır. Böylece bir simetri anlayışının Kurul Kalesi mimarisinde uygulandığı görülmektedir. Ortak koridor vasıtasıyla KTBM-5, 4 ve 3 arasında giriş-çıkış kolaylıkla yapılabilmektedir.

2015 yılında CN-110 ve CN-111 açmalarında gerçekleşen kazılar, mekânın kuzey yarısının bir kısmını açığa çıkarmıştır. Bu çalışmalar sonunda kuzey ve batı duvarlar önünde dörder ve doğu duvar önünde iki olmak üzere duvar diplerine yerleştirilmiş on adet pithos tespit edilmiştir. Zaman sorunu nedeniyle 2015 yılı sezonunda mekânın tamamında çalışmalar yürütülememiş, 2016 yılında CO-110 ve CN-11 açmaları oluşturularak mekânın kalanının açığa çıkartılması tamamlanmıştır. 2016 yılı çalışmalarında da duvar diplerine yerleştirilen pithoslar görülmeye devam etmiştir. Batı duvar önünde üç, doğu duvar önünde beş pithos daha tespit edilerek

kuzey, doğu ve batı duvar önlerinde toplamda on sekiz adet pithos[466] olduğu anlaşılmıştır (Resim 4.55). Pithoslar, amorf ana kaya yüzeyini kapatan ve düz bir zemin sunan sıkıştırılmış toprak zemin üzerine, yarı gövdelerine kadar toprak ile doldurularak sabitlenmişlerdir[467]. Bazı küplerin kapağının olduğu anlaşılmıştır. Mekânın güney duvarı önünde pithos olmaması dikkat çekmiş ve bu durum, bu mekânda ihtiyacın on sekiz pithos olduğu, daha fazlasına ihtiyaç duyulması halinde bu duvar önünde de depolama yapılacağı düşüncesi ile açıklanabilmektedir. KTBM-9'da toplu bir biçimde ele geçen on beş depolama küpünün tespit edilmesinden sonra KTBM-5'te de çok sayıda depo küpünün görülmesi, Kurul Kalesi'ndeki yeme-içme stoku, gündelik hayat ile kale üzerinde yaşayan insan sayısı hakkında bilgiler ve fikirler vermesi açısından oldukça önemlidir. Bu küplerin içerisinden toprak örnekleri alınmış ancak herhangi bir laboratuvar analizi şu an için gerçekleşmemiştir. Bu nedenle KTBM-9 ve 5'te ele geçen pithosların içerisinde yer alan gıdanın ne olduğu tam olarak bilinmemekte, böylece Kurul Kalesi halkının beslenme alışkanlıkları hakkında net bilgiler ortaya koyulamamaktadır. Ancak, Kurul Kalesi'nin bir askeri nitelikli bir yerleşim olması ve VI. Mithradates'in Roma ile amansız mücadelelere girişmesi, bu küpler içerisinde uzun muhasaralara dayanılmasını sağlayabilecek tahıl, yağ vb. gibi gıdaların depolanmış olabileceğini akla getirmektedir.

Mekân içerisinde on sekiz adet depo küpünün yanı sıra çok sayıda çeşitli boyut ve formlarda seramik ele geçmiştir[468] (Resim 4.56). Tek kulplu ya da çift kulplu testiler ve çanaklar depolanmak istenen gıdaların pithoslara aktarılması ya da pithoslardan alınması için kullanılmış olabilir. Mekân içerisinde bulunan bir adet mortar ve üç adet ezgi taşı, tahıl gibi gıdaların burada işlenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, mekân içerisinde ele geçen iki adet Rhodos amphora kulpu[469], Kurul Kalesi'ne

[466] Yorulmaz 2019: 304, Kat. No. 225; 306, Kat. No. 229; 308, Kat. No. 233-234; 310, Kat. No. 239.
[467] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 136-137.
[468] Yorulmaz 2019: 217, Kat. No. 52; 221, Kat. No. 60; 222, Kat. No. 62; 224, Kat. No. 67; 225, Kat. No. 68; 226, Kat. No. 70; 266, Kat. No. 149; 275, Kat. No. 165; 279, Kat. No. 175; 280, Kat. No. 178; 283, Kat. No. 183; 287, Kat. No. 191; 294, Kat. No. 205; 295, Kat. No. 208; 296, Kat. No. 211; 297-299, Kat. No. 212-215; 300, Kat. No. 218; 318, Kat. No. 258; 344, Kat. No. 315; 353, Kat. No. 337.
[469] Rhodos amphoralarına ait bu iki kulptan bir tanesinde eponym "ΕΠΠΑΣΙΚΡΑΤΕΥΣ" mührü (Jöhrens, G. (1999). *Amphorenstempel in Nationalmuseum von Athen*. Mainz, 38), diğerinde ise "ΣΩΚΡΑΤΕΥΣ" mührü (Grace, V. (1934). "Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932", *Hesperia* 3 (3), 227, no. 48; Cankardeş-Şenol, G. (1995). *İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bulunan Rhodos Amphora Mühürleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 79, no. 26-27; Dündar, E. (2012). *Patara Kazılarından Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi,

Akdeniz coğrafyasından ticari malların geldiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Mekân içerisinde amphoralar, iki adet aryballos, lekythos, lagynos, tabaklar vb. çok sayıda seramik ele geçmiştir. Ayrıca, KTBM-5'in içerisinde ele geçen on iki adet sikkeden bir tanesi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 aralığına, on tanesi ise MÖ. 85-65 aralığına tarihlendirilmiş, bir sikkenin tanımı yapılamamıştır[470].

KTBM-5 içerisinde gerçekleşen kazı çalışmalarında zemine yakın bir seviyede yoğun yanık tabakası içerisinde kiremit parçaları ve çiviler, Kuzey Teras batı yamacında yer alan diğer mekânlarda olduğu gibi bu mekânın da üzerinin bir çatı örtüsü ile kapatıldığına işaret etmektedir. Ayrıca, duvar kenarlarındaki pithoslar kaldırıldıktan sonra kazı çalışmaları devam etmiş ve ana kayanın güneyden kuzeye doğru yaklaşık 1 metre alçaldığı gözlemlenmiştir.

KTBM-5, KTBM-9'un ardından Kurul Kalesi'nde tespit edilen depo fonksiyonu ile kullanılmış ikinci mekândır. Ele geçen on sekiz adet pithos ve onlarca farklı formda seramik, bu konuda herhangi bir şüphe bırakmamaktadır.

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 234 vd) bulunmaktadır. Bu mühürlü amphora kulpları MÖ. 200-175 yılları arasına tarihlenmektedirler.

[470] Akgönül 2018: 76.

4.3.2.1.6. Kuzey Teras Batı Mekân-6 (KTBM-6)

KTBM-6, 2016 yılı çalışmaları kapsamında açığa çıkartılan bir diğer mekândır. Mekân, KTBM-5'in güneybatısında, KTBM-7'nin batısında ve KTBM-8'in kuzeyinde bulunmaktadır (Çizim 4.10). CO-109, CO-110; CP-109, CP-110 açmaları sınırları içerisine giren KTBM-6, dört duvarlı bir mekân görünümündedir. Mekânın duvarlarına dair bazı nicel veriler şu şekildedir: Kuzey duvar 1,30 metre kalınlığa, 1,96 metre yüksekliğe ve 3,23 metre uzunluğa sahiptir. Doğu duvar 1,21 metre kalınlık, 2,05 metre yükseklik ve 5,05 metre uzunluktadır. Güney duvar 1,46 metre kalınlığa, 2,76 metre yüksekliğe ve 3,22 metre uzunluğa sahipken batı duvarın kalınlığı 1,71, yüksekliği 1,10 ve uzunluğu 5 metredir. Böylece mekân küçük bir dikdörtgen formu ortaya koymaktadır.

KTBM-1'den 6'ya kadar düz bir hat biçiminde uzanan batı sur duvarının KTBM-6'nın kuzeybatı köşesinden başlamak üzere güneye doğru hafif kırıldığı gözlemlenmektedir. Diğer tüm Kuzey Teras batı yamacı mekânlarında olduğu gibi, duvarların korunma durumları batıya doğru daha kötüdür. KTBM-6'nın doğu duvarı aynı zamanda KTBM-7'nin batı duvarıdır. Kuzey Teras mekânlarının doğu ve batı duvarları tek bir doğrultuda devam etmiş ve mekânları doğu ve batı yönde sınırlamışlardır. Ancak KTBM-6'nın doğu duvarı bu doğrultuda olmayıp kuzeyindeki KTBM-5'in güney duvarının tam ortasına dik bir biçimde temas etmektedir[471]. Ayrıca, Kurul Kalesi'nde yamaçlar üzerindeki mekânlar tek sıra halinde oluşturulmuşken bunun tek istisnası doğu-batı doğrultu yan yana iki mekân halinde inşa edilen KTBM-6 ve 7'dir.

KTBM-6'ya erişim, KTBM-7 içerisinden gerçekleşmektedir. KTBM-6'nın güneydoğu köşesine, KTBM-7'nin ise güneybatı köşesine denk gelen kesimde 1,10 metre genişliğinde ve 1,20 metre uzunluğundaki bir açıklık (542,91) vasıtasıyla iki mekân arasında geçiş sağlamaktadır.

Mekân içerisinde yürütülen kazı çalışmalarında, yüzey toprağının hemen altından başlamak üzere duvarlardan mekân içerisinde dökülen kerpiç kalıntıları görülmeye başlanmıştır. Döküntü kerpiç, mekân içerisindeki toprağın renginin

[471] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 137.

kırmızımsı olmasına neden olmuştur. Ayrıca, çok miktarda kırık kiremit parçası ve çiviler mekânın üzerinin kapalı olduğunu işaret etmektdir.

KTBM-6'nın kuzey, güney ve doğu duvarlarında, önceki mekânlarda da (KTBM-2, 3, 4, 5) gözemlenebilen, ahşap hatılın yok olmasıyla oluşmuş, 10-15 santimetre yüksekliğinde yatay boşluklar görülebilmektedir. Hatıl boşluğunun altındaki duvar sıraları, üstündeki duvar sıralarına göre daha iyi korunmuştur. Hatıl boşluğunun altındaki duvar elemanlarının boşluğun üstündeki duvar elemanlarına göre daha küçük olması dikkat çekmektedir. Hatıl boşluğunun üst kısmındaki duvar elemanlarının yüzeyinde net biçimde gözlemlenebilen sıva, mekânın içine bakan duvar yüzlerinin sıvandığının önemli bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir (Resim 4.57). 542,95 metre kot seviyesinde mekânın ortasında başlamak üzere gittikçe mekânın tamamına yayılan ve yaklaşık 0,40 metre kalınlığa sahip yangın tabakası göze çarpaktadır[472] (Resim 4.58). Zeminin hemen üzerinde yer alan bu yangın tabakası, üst örtünün yıkılarak mekân içerisine çökmesinin bir sonucudur. Yangın tabakasının sonlanmasıyla, yeşil-sarı tonlarda sıkıştırılmış bir zeminle karşılaşılmıştır. Kurul Kalesi'nde bazı mekânlarda aynı renkte sıkıştırılmış zeminler gözlemlenmiştir. Bu zeminin altında ise yüzeyi amorf ana kayanın düşük kotta kalan yerlerinin moloz taşlarla dolgulandığı (542,38) görülmüştür[473] (Resim 4.59). Ayrıca, KTBM-6 ve 7'yi birbirine bağlayan eşiğin hemen önünde yüzeyi düzgün bir blok yer almaktadır. KTBM-7'den KTBM-6'ya geçişi kolaylaştıran bu blok 0,60 x 0,70 metre boyutlarındadır.

KTBM-6 içerisinde çok miktarda buluntu ele geçmiştir. Mekânın kuzey duvarının hemen önünde üç, doğu duvarın yaklaşık bir metre önünde bir adet olmak üzere dört adet depolama küpü açığa çıkarılmıştır. Mekân içerisinde ele geçen on iki sikkeden dokuz tanesinin tanımı yapılabilmiş bunlardan üç tanesinin VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 aralığına, altı tanesinin ise MÖ. 85-65 aralığına ait olduğu anlaşılmıştır[474]. KTBM-6'da bulunan dikkat çekici bir buluntu grubu ise on iki adet demir kovanlı ok ve fırlatıcı ucudur[475]. Diğer mekânlara göre burada bu ok uçlarının fazla görülme sebebi, mekânın güney bitişiğinde yer alan ve bir kule olarak

[472] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 137.
[473] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 138.
[474] Akgönül 2018: 76-77.
[475] Zoroğlu 2021: 106.

yorumlanan KTBM-7'nin varlığı olmalıdır. Ayrıca, Kurul Kalesi'nde ilk defa toplu biçimde görülen kumtaşı gülleler[476] (on dört adet) bu mekân içerisinde bulunmuştur. Tıpkı ok uçları gibi, yerel kum taşı güllelerin bu mekân içerisinde bulunması, doğu bitişiğindeki KTMB-7'nin bir kule olması ile açıklanabilmektedir. İster kalenin savunulmasında ister kaleye saldırılması amacıyla kullanılmış olsun bu güllelerin kule olarak atfedilen mekânların çevresinde ele geçmesi önemli bir arkeolojik tespittir. Diğer yandan, mekân içerisinde ele geçen üç adet demir anahtar[477] ilgi uyandırmıştır. KTBM-7'de de bir adet büyük boyutta demir bir anahtar ele geçmiştir. Toplamda dört anahtarın bu iki mekânda ele geçmesi, bu mekânların, kalenin güvenliğinden sorumlu kişilerce kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Kurul Kalesi'nde ele geçen en büyük ve sağlam anahtarlardan olan bu objelerin, KTBM-6'nın hemen güneyinde bulunan ve Kurul Kalesi'ne ana girişin gerçekleştiği anıtsal kapı ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Kaleye giriş kapısında iki kapı bulunduğu anlaşılmıştır. Bu iki mekânda ele geçen büyük anahtarların sayısının fazla oluşu ve ebatlarının büyük oluşu, bu anahtarların anıtsal kapıyı açıp kapayan anahtarlar olabileceğini düşündürmektedir. KTBM-6'nın zemin seviyesinde, mekânın kuzeydoğu köşesinde ele geçen taş bir objenin ilk olarak mekân içerisinin ısıtılmasında kullanılan bir obje olabileceği düşünülse de[478] sonraki dönemde yürütülen araştırmalarda bunun Olynthos tipi bir değirmen taşı[479] olduğu anlaşılmıştır. Tahıl öğütmede kullanılan bu taş, ortadan ikiye kırılmış bir şekilde bulunmuştur. 2019 kazılarında, in-situ halde bulunan ve kontekst hakkında net bilgiler sunan diğer Olynthos tarzı değirmen taşı[480] ile birlikte KTBM-6 örneği, Kurul Kalesi'nde tahılın öğütülerek un haline getirilmesi yoluyla gıda üretimini göstermesi açısından oldukça önemli bir buluntu olarak değerlendirilmektedir. Mekânda ayrıca iki adet *unguentarium*[481], kemikten ve boynuzdan kabzalar, demir bir keser, biley ve ezgi taşları gibi buluntular da ele geçmiştir.

[476] Şenyurt ve diğ. 2017: 8; Zoroğlu 2021: 106.
[477] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 144, Res. 7.
[478] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 137-138.
[479] Olynthos tipi değirmen taşları için bkz. Frankel, R. (2003). "The Olynthus Mill, Its Origin, and Diffusion: Typology and Distribution", *American Journal of Archaeology* 107(1), 1-21; Aklan, İ. (2020). Tatarlı Höyük'te Ele Geçen Olynthos Tipi Değirmen Taşları, (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 9-18.
[480] Bkz. s. 175 (KTBM-11).
[481] Yorulmaz 2019: 358, Kat. No. 349; 360, Kat. No. 352; Şenyurt ve Yorulmaz 2020b: 619, Kat. No. 22-23, 628, lev. 5, no.22-23.

Buluntulardan yola çıkarak KTBM-6 için tek bir fonksiyon ortaya koymak biraz güç gözükmektedir. Buluntu çeşidi olarak geniş bir skala sunan KTBM-6, hem depolama, hem savaş araç-gereçleri hem de anahtar gibi mülkiyet ya da kontrol göstergesi nesneleri içerisinde barındırmıştır. Buradan hareketle, demir ok uçları ve yerel kum taşı gülleler, organik olarak KTBM-6 ile ilişkili olan ve bir kule olduğu düşünülen KTBM-7'nin varlığı ile açıklanabilmektedir. Dört adet pithos, bize esasında mekânların salt tek bir fonksiyondan fazlasına sahip olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. İhtiyaçların çoğulluğundan yola çıkarak, Kurul Kalesi'nde diğer bazı mekânlarda da görüldüğü gibi, mekânı kullananların ihtiyacı doğrultusunda, elzem olan gıdaların mekân içerisinde depolandığı açıkça görülmektedir. Diğer yandan mekânda ele geçen Olynthos tipi değirmen taşı ve ezgi taşları, tahılın işlenip un haline dönüştürülerek gıda üretimini göstermesi açısından oldukça önemli bir keşiftir. Burada, yine depolama ve tahılın işlenip kullanıma hazır hale getirilmesinden mekânın farklı işlevlerle kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.3.2.1.7. Kuzey Teras Batı Mekân-7 (KTBM-7) (Kule 5)

KTBM-7, Kurul Kalesi'nde 2010 yılından itibaren süregelen arkeolojik kazı faaliyetlerinde en fazla çalışma zamanına sahip olunan 2016 yılı kazıları kapsamında gün yüzüne çıkartılan bir diğer mekândır. İçerisinde ele geçen buluntularla KTBM-7, yalnızca Kurul Kalesi'nin değil, Pontos Bölgesi ve Anadolu arkeolojisi açısından çok değerli veriler sunmaktadır. Dinsel ve mimari açıdan bir Pontos Krallığı yerleşiminin niteliğini en iyi şekilde anlatan mimari birimlerden bir tanesidir.

KTBM-7, KTBM-6'nın batı bitişiğinde, KTBM-5'in güneyinde ve KTBM-8'in kuzeydoğusunda yer almaktadır (Çizim 4.10). CO-110, CO-111 ile CP-110, CP-111 açmaları sınırları içerisinde yer alan mekân, alışılagelmişin dışında KTBM-3'ten 5'e kadar sıralanan mekânların doğu sınırını oluşturan duvar hattını doğu sınır olarak kullanmamaktadır. 1,30 metre kalınlığa sahip doğu duvar, Kuzey Teras'taki geniş sahanlık alana yaklaşık 1,50 metre girerek yaklaşık 15 metre uzanan düz duvar hattının dışına taşmaktadır (Resim 4.60). Mekân dört duvarlı bir görünüme sahiptir ancak kuzey duvarının tam ortasından güneye doğru 3,20 metre uzanan bir duvar daha mevcuttur. Bu haliyle üçlü duvar şablonuna sahip mekânları (İKBM-5, İKBM-8, İKDM-3; KTBM-4, KTBM-12) anımsatmaktadır. KTBM-7'nin duvarlarına ait bazı ölçümler aşağıdaki gibidir: Kuzey duvar 1,26 metre kalınlığında, 1,69 metre yüksekliğinde ve 3,60 metre uzunluğundadır. Doğu duvar 1,32 metre kalınlığa, 1,67 metre yüksekliğe ve 4,20 metre uzunluğa sahiptir. Güney duvarda 1,59 metre kalınlık, 2,85 metre yükseklik ve 3,45 metre uzunluk ölçülmekteyken batı duvar 1,21 metre kalınlığında, 2,03 metre yüksekliğinde ve 5,03 metre uzunluğundadır. Mekânı kuzey-güney yönde ikiye ayıran orta duvar 1,14 metre kalınlığa, 2,07 metre yüksekliğe ve 3,20 metre uzunluğa sahiptir. Mekânın taş duvarlar temelleri, batı duvardaki yıkıntı dışında oldukça iyi korunagelmiştir.

Kuzey Teras batı yamaçta yer alan sekiz mekânın (KTBM-2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 13) bazı duvarlarında gözlemlenen ve bir ahşap hatılın yok olması sonrası oluşmuş duvarlardaki yatay izler/boşluklar, KTBM-7'nin batı duvarında da görülmektedir. KTBM-6'nın batı, KTBM-7'nin doğu duvarında bu izler iki yüzde de kendisini göstermektedir. Kuzey duvarın mekânın batısındaki bölmeye bakan kısmında ve orta duvarda bu izlere rastlanılmaktayken mekânın diğer duvarlarında bu izler gözlemlenememiştir. Ayrıca, duvar yüzlerinde yer yer gözlemlenen sıva kalıntıları,

mekân duvarlarının bir sıva katıyla korunduğunun ortaya koyarken, aynı zamanda mekâna verilen önemi göstermektedir.

Kuzey Teras batı mekânlarının doğusunda yer alan geniş sahanlıktan mekânın güneydoğu köşesinde yer alan açıklık vasıtasıyla mekâna giriş gerçekleştirilmektedir. 1,25 metre genişliğe sahip bu açıklık, daha sonra kerpiç bloklarla kapatılmıştır (Resim 4.61). Benzer durum, daha önce KTBM-4'te de net bir biçimde görülmektedir (Resim 4.54). Ayrıca, 2019 yılında açığa çıkartılan KTBM-12'de benzer bir biçimde basamaklara erişimin kapatıldığı görülmüştür. Üç mekânda da bir sebepten dolayı basamaklara/mekâna erişime gerek kalmamış ve mekânlar kerpiç bloklarla kapatılmıştır.

Mekânda en dikkat çeken mimari unsur, doğu duvar ve mekânı ortadan ikiye bölen 3,20 metre uzunluğundaki orta duvar arasına yerleştirilmiş, oldukça iyi korunmuş halde açığa çıkartılan sekiz adet basamaktır[482] (Resim 4.62). Mekân içerisinde ilk basamak (542,68) 1,08; 8. ve son basamak (544,34) 1,21 metre genişliğe sahiptir. Basamaklar vasıtasıyla mekâna giriş mümkün görülmemektedir. Bu yüzden bu basamaklar, mekân içerisinden yukarıya doğru çıkmak için kullanılmaktadır. Çünkü mekânın doğusundaki geniş sahanlığın yürüme zemini, 8. basamaktan yaklaşık 1,75 metre daha alçaktadır. Dolayısıyla, bu mekâna giriş, mekânın güneydoğusunda yer alan ve sonradan kerpiç bloklarla kapatılan açıklıktan gerçekleşmekte ve bu sekiz adet basamakla birlikte yukarıya doğru çıkılmaktadır.

Mekân içerisinde ele geçen tüme yakın bir stroter (Resim 4.63), çok sayıda çivi ve mekânın zeminine yakın yanık tabaka, mekânın bir üst örtüye sahip olduğunun kanıtlarıdır.

KTBM-7, sunduğu nitelikli buluntular ile ayrıcalıklı bir konumda yer almaktadır. Savaş araç-gereçleri ve kült objeleri açısından nadir bulunan kalıntılar bu mekândan ele geçmiştir. Bunların yanı sıra günlük kullanıma dair nesneler de mekândan ele geçen buluntu repertuarı içerisinde yer almaktadır.

Basamakların üzerinde ele geçen yaklaşık 1 metre uzunluğa sahip bir adet *pilum* ve mızrak-orak tipinde bir savaş aleti[483] kazı çalışmalarının başında ele

[482] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 138.
[483] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 138; Şenyurt ve diğ., 2017: 8, Res. 15; Şenyurt ve Zoroğlu 2018: 189-190, Res. 12-13; Zoroğlu 2021: 72-74.

geçmiştir. Tipolojik olarak oldukça nadir görülen bu nesneler, o dönemde hangi savaş aletlerinin kullanıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu iki dikkat çekici savaş aletinin yanı sıra, mızrak uçları, kovanlı ok uçları ve bir kısa kılıç[484] mekân içerisinde ele geçen diğer savaş aletlerindendir[485].

Mekân içerisinde ele geçen bir diğer önemli buluntu grubu sikkelerdir. Mekân içerisinde ele geçen sikkelerden beş tanesi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 85-65 aralığına tarihlenirken üç tanesi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 aralığına tarihlenmektedir. İki sikke ise tanımlanamamıştır[486].

Mekân içerisinde ele geçen bir adet pişmiş toprak bardak, kalıp yapımı kâselere ait parçalar[487], bir kulplu kâse[488], unguentariumlar[489]; yedi adet pişmiş toprak ağırlık ve bir adet kandil[490] gibi buluntular, gündelik ihtiyaçlara cevap veren kalıntılar olarak yorumlanmışlardır.

Mimari kalıntılar ve arkeolojik buluntular yoluyla mekânın fonksiyonu üzerine bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Mimari açıdan, mekânın içerisinde yer alan sekiz adet basamak ve basamakları destekleyen, mekânı ortadan ikiye ayıran bir paravan görünümünde olan orta duvar tanımlayıcı mimari öğeler olarak değerlendirilmektedir. İlk bakışta bu basamaklar ile nereye çıkıldığı tam olarak anlaşılamamıştır. Buna rağmen, Kurul Kalesi'nde benzer mimari özellikler gösteren yapılar oluşu ve bunların birer kule olarak yorumlanması, bu mekân için de aynı fonksiyonun geçerli olabileceğini öne sürülmektedir. Basamaklarla kulenin belli bir noktasına kadar çıkıldığı ve kerpiç ya da ahşap konstrüksiyona sahip kulenin üst noktalarına ahşap merdivenler vasıtasıyla çıkıldığı düşünülmektedir. Ancak KTBM-7'nin, kule olarak atfedilen diğer mekânların aksine, yamaç üzerinde olmayışı soru işareti doğurmaktadır. Yamaç üzerindeki kuleler geniş alanları gözetleme şansına sahiptir. KTBM-7'nin yamaç ile arasında KTBM-6 yer almaktadır. Yani yamaç ile arasında yaklaşık 5 metrelik mesafe bulunmaktadır. 5 metrelik mesafenin etkili gözlem

[484] Şenyurt ve diğ., 2017: 8, Res. 16.
[485] Zoroğlu 2021: 106-107.
[486] Akgönül 2018: 77.
[487] Yorulmaz 2019: 229, Kat. No. 77; 232, Kat. No. 82; 251, Kat. No. 117; 253, Kat. No. 121; Şenyurt ve Yorulmaz 2020a: 311, 315-317, Kat No. 7, 22, 24, 26-28.
[488] Yorulmaz 2019: 269, Kat. No. 154; 274, Kat. No. 162.
[489] Yorulmaz 2019: 357, Kat. No. 347; 365, Kat. No. 362; 370, Kat. No. 371; Şenyurt ve Yorulmaz 2020b: 614-615, 617, Kat. No. 7, 15.
[490] Yorulmaz 2020: 108, Kat No. 2.

yapabilme konusunda sorun teşkil edip etmeyeceği tam olarak bilinmemektedir. Ancak KTBM-7'nin, Kurul Kalesi ana giriş kapısı (Kybele Kapısı), Kybele heykeli, Dionysos Altarı gibi çok önemli noktalara yalnızca birkaç metre uzakta oluşu, dolayısıyla çok önemli bir konumda yer alışı, burada emniyetin ve kontrolün aktif bir biçimde tesis edilmesi için bir kule oluşturulmuş olabileceğini düşündürmektedir.

KTBM-6'nın doğu duvarı (aynı zamanda KTBM-7'nin batı duvarı) hizasında görülen yerel kumtaşı gülleler ele geçmiştir. Gülleler, ister düşman tarafından kaleye atılmış olsun ister kaleden yaklaşan düşmana atılmış olsun, iki seçenekte de kuleler odak noktada olmalıdır. Bu açıdan, KTBM-6'da ele geçen kumtaşı gülleler, KTBM-7'nin kule fonksiyonuna sahip olabileceği düşüncesini desteklemektedir. Benzer bir durum, yine kule olduğu düşünülen, basamaklara, üçlü duvar şablonuna sahip KTBM-12'de de görülmektedir. Mekânın çok yakın çevresinde ele geçen yaklaşık doksan adet gülle[491] ve çok sayıda kilden üretilmiş sapan tanesi[492], KTBM-12'nin de kule olarak yorumlanmasına katkı yapan önemli buluntular olarak değerlendirilmektedir.

Mimari açıdan savunma/askeri fonksiyona sahip olduğu düşünülen KTBM-7'nin bu fonksiyonu, ele geçen buluntularla de desteklenmektedir. Yukarıda bahsi geçen farklı tiplerde savaş aletleri ve ok uçları, bu mekânın kule, askeri bir gözlem noktası olması yönünde katkı sunmaktadır. Bu buluntular, kale garnizonuna ait savaş araç-gereçleri ise kulede silah ile nöbet tutma faaliyetini ve kulede istiflenen ok uçlarını anımsatır. Eğer bir istila söz konusu ise düşmanın kesinlikle öncelikli hedeflerinden bir tanesi olması gereken kuleye, düşman kuvvetlerinin saldırırken bıraktığı askeri araç gereçler olarak değerlendirilebilir. Ancak, kule girişinin kerpiç bloklarla kapatılmış olması ikici görüşü zayıflatmaktadır. Her açıdan, bu buluntular mekânın kule olabileceği görüşüne katkı sunan nesneler olarak görülmektedir.

Diğer yandan mekân içerisinde çok önemli kültsel nesnelerin ele geçmiş olması dikkat çekicidir. Mermer Kybele heykeli ile aynı ikonografide üç adet pişmiş toprak Kybele heykelciği[493] KTBM-7'nin en dikkat çekici buluntu gruplarındandır. Mekânın bir kule olduğu göz önüne alındığında mekân içerisinde ele geçen üç Kybele figürininin kuleyi koruması[494] amacıyla bu yapı içerisine yerleştirilmiş olabileceği

[491] Zoroğlu 2021: 108.
[492] Zoroğlu 2021: 60, Res. 4.2.
[493] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 138, 145, Res. 11; Şenyurt ve Akçay 2017: 189-190, Res. 12.
[494] Şenyurt ve Durugönül 2018: 311-312.

akla gelmektedir. Ayrıca, Pergamon'da ele geçen iki pişmiş toprak Kybele heykelciğinin başında kuleli sur başlığı bulunması[495] ve bir kule olduğu düşünülen KTBM-7'de ele geçen Kybele heykelciklerin Pergamon örnekleri ile aynı başlığı taşıması dikkat çekicidir. Kurul Kalesi'nde mermer Kybele heykelinin, kale surlarının ve kale kapısının koruyucusu fonksiyonu ile kalenin girişinde bir niş içerisine yerleştirildiği kanıtlanmıştır[496]. Aynı anlayıştan hareketle, Kybele'nin koruyucu özelliğinden faydalanmak adına kalenin giriş kapısına ve surlara sadece birkaç metre uzakta bulunan ve kule olduğu düşünülen KTBM-7'de muhafaza edildiği değerlendirilmektedir.

Diğer yandan, VI. Mithradates'in adını kendisine lakap edindiği tanrı Dionysos'un[497] birçok betimi Kurul Kalesi'nde yer almaktadır. Bunlardan belki de görsel olarak en etkileyicisi, KTBM-7 içerisinde ele geçen Dionysos Botrys protomudur. Bu protomun KTBM-7 içerisinde ele geçmesi, kralın Dionysos'u kendisine tanrı edinmesinden hareketle, Dionysos'un Kurul Kalesi askerlerinin arasından da oldukça popüler bir tanrı olması şeklinde açıklanmaktadır. Sürekli nöbet tutulan bir noktada, askerlerin sevdiği tanrının bir imajının olması olağan bir durumdur.

Mekân içerisinde ele geçen kâseler, bir bardak, bir çanak, çift kulplu testi ve bir kandil gibi gündelik yaşama ait birçok nesne, olasılıkla askerlerin nöbet, gözetleme vb. gibi faaliyetleri esnasında, yeme-içme, aydınlanma vb. gibi gündelik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılmaktaydı.

[495] Töpperwein, E. (1976). *Terrakotten von Pergamon*, Pergamenische Forschungen 3, Berlin: Walter de Gruyter: Taf. 31, no. 190, Taf. 33, 199; Roller 1999: 209, Res. 56.
[496] Detaylar için bkz. Şenyurt ve Akçay 2017; Şenyurt ve Durugönül 2018.
[497] Arslan 2007: 75-76.

4.3.2.1.8. Kuzey Teras Batı Mekân-8 (KTBM-8) (Kybele Vestibülü, Kült 3)

Kuzey Teras batı yamacında 2016 yılı kazı çalışmalarında daha önce açığa çıkartılan KTBM-6 ve 7'den sonra mekân dizisinin güneye doğru uzantısını tespit etmek adına yeni açmalar oluşturulmuş ve bunun sonucu olarak yeni bir mekân daha gün yüzüne çıkartılmıştır. KTBM-8 olarak adlandırılan bu yeni mekân hem mimari hem de kültsel açıdan önemli sonuçlar sunması bakımından öne çıkmaktadır. CP-109, CP-110 ile CR-109, CR-110 açmaları sınırları içerisinde yer alan mekân; KTBM-6'nın güneyinde, KTBM-7'nin güneybatısında, ana giriş kapısının (Kybele Kapısı) doğusunda ve KTBM-10'un ise kuzeyinde yer almaktadır (Çizim 4.10). Mekân, kalenin ana giriş kapısından içeri girildikten sonra karşılaşılan ilk mimari birimdir. Mekân esasında, kale kapısından geçildikten sonra kalenin diğer noktalarına geçişin yapıldığı bir galeri/koridor görünümünde olduğu da ifade edilebilir. Dikdörtgen bir alana sahip mekân içerisinde ölçülen duvar ebatları şöyledir: Kuzey duvar 1,46 metre kalınlığında, 3,66 metre yüksekliğinde ve 4,02 metre uzunluğundadır. Güney duvar 1,45 metre kalınlıkta, 2,95 metre yükseklikte ve 4,55 uzunluktayken batıda kapıyı sınırlandıran payandanın kalınlığı 1,35 metre korunan yüksekliği 3,44 metre, uzunluğu 1,73 metre; aynı genişliğe sahip olan doğuda basamakları sınırlandıran payandanın yüksekliği 3,30, uzunluğu ise 1,73 metredir.

Mekâna giriş hem batıdan hem de doğudan gerçekleşmektedir. Batı yönden (kale dışından) mekâna giriş yapılmak istendiğinde kum taşı bosajlı bloklarla oluşturulmuş görkemli ana giriş kapısı (Kybele Kapısı) geçilmelidir. Doğu yönden (kale içerisinden) gelindiğinde dört basamaklı merdiven vasıtasıyla mekân zeminine inilmektedir (Resim 4.64).

İKBM-8'in kuzey duvarının ve kuzeybatı payandanın iç yüzü sıva tabakası ile kaplanmıştır (Resim 4.65). Dikkatli bir gözlemle burada üç kat sıva olduğu anlaşılmaktadır. Buradan, dökülen sıvaların dönem dönem yenilendiği anlaşılmaktadır. Kurul Kalesi'nde KTBM-8'de olduğu gibi, sıvası sürekli yenilenen başka bir mekân tespit edilememiştir. Bunun nedeni, KTBM-8'in Kurul Kalesi'nin en özel ve kutsal mekânlarından bir tanesi olmasından kaynaklanmaktadır[498]. Sıvanın yüzeyinde, yüksek kotlardan başlamak üzere yanık tabakası gözlemlenebilmektedir.

[498] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 139.

Bu yangın izi, yanarak çöken çatının mekânın kuzey duvarı üzerine düştüğüne işaret etmektedir.

Mekânın kuzey duvarında, Kuzey Teras batı yamacı mekânlarının bazılarında gözlemlenen ve duvar içerisine yerleştirilmiş bir ahşap hatıla işaret eden izler gözlemlenmektedir. Duvarın oturduğu ana kaya zeminden 1,6 metre yukarıda tespit edilen bu ize güney duvarda ve batı payandada rastlanılmamaktadır. Kuzey duvarda ayrıca, zeminden 2,44 metre yukarıda benzer bir iz daha bulunmaktadır. Üstteki boşluğun üzerinde küçük taşlar yer alırken alttaki boşluğun üzerinde boşluğun altındakinden daha büyük taşlar kullanılmıştır. Buradan bu boşlukların, duvarın esnekliğini güçlendirmek adına duvara yatay biçimde yerleştirilmiş hatıllar olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. KTBM-8'in kuzey duvarı, 3,66 metre[499] yüksekliği ile Kurul Kalesi'nde tespit edilen korunmuş en yüksek duvar olarak da öne çıkmaktadır. Kuzey duvarın üzerine oturduğu ana kaya, mekânın içerisinde doğru iki kademeli biçimde alçalmaktadır. Burada bilinçli bir şekilde sekiler oluşturulmak istenmiştir (Resim 4.66).

Mekânın güney duvarı, Kurul Kalesi'nde diğer mekânlarda görülmeyen[500] bir duvar tipi ile oluşturulmuştur (Resim 4.64). Bu duvar tipinde, düzgün kesilmiş neredeyse tamamı dikdörtgen blokların harç kullanılmadan birbiri üzerine oturtularak duvarın yükseltildiği gözlemlenmektedir. Esasında güney duvar, iki farklı karakter göstermektedir. Kybele heykelinin de içerisinde yer aldığı duvarın doğu yarısı, yukarıda bahsi geçen düzgün bloklarla oluşturulmuş ve iyi korunagelmişken batı yarısı aynı kaliteye ve korunma durumuna sahip değildir. Güney duvarın batı yarısı, adeta baskı ile patlamış bir görüntü ortaya koymaktadır. Bu duvarın üst 4 sırasında neredeyse tüm taşlar çatlamıştır ve düz bir duvar yüzeyi ortaya koymaktan uzaktır. Güney duvarın doğu ve batı yarısı arasında bu denli farklı bir görüntü olması, bir renovasyona ya da Kybele heykelinin içerisinde bulunacağı doğu yarıda çok özenli bir işçilik uygulanması ile açıklanabilmektedir. Olasılıkla bu duvarın doğu yarısı inşa edilmiş diğer yarısı da hemen sonra farklı tipte ve işçilikte inşa edilmiş olmalıdır. Diğer

[499] KTBM-8'in kuzey duvarı, üzerinde yükseldiği ana kayadan 3,66, KTBM-8'in zemininden ise 4,40 metre yüksekliktedir.
[500] KTBM-8'in güney duvarında görülen duvar tipi yalnızca kapı yapılarında görülmektedir.

yandan, bu duvar üzerinde, kuzey duvar ile doğu ve batı payandalar üzerinde gözlemlenen sıva tespit edilememiştir.

KTBM-8'in zemini, alışılagelmiş biçimde sarımsı-bej renkli toprağın sıkıştırılması yoluyla oluşturulmuştur. Bu sıkıştırılmış toprağın altında ise küçük ve orta boy taşlar bulunmaktadır. Bu taşlar, bozuk olan ana kaya yüzeyinin pürüzlü durumunu bertaraf etmek için yerleştirilmiş, taşların üzerine de toprak serilip sıkıştırılarak zemin (541,13) elde edilmiştir.

Mekân içerisinde ele geçen çok sayıda çatı kiremidi ve çivi, mekânın üst örtüsünün varlığına işaret etmektedir. Zemine yakın seviyedeki toprakta görülen yangın tabakası, kiremitlerin üzerine oturduğu ahşap konstrüksiyonun yanarak mekân içerisine çökmesiyle oluşmuş olmalıdır. Şimdiye kadar Kuzey Teras batı yamacı mekânlarından ele geçen çok sayıda kiremit parçası, bu mekânların tamamının bir üst örtü ile kapalı olduğunu kanıtlamaktadır.

Büyük bir kısmı 2016 yılında biten mekân içi kazı çalışmaları, 2017 yılında da sürmüştür. 2017 yılı çalışmalarında ilgi çekici bir keşif daha gerçekleştirilmiştir. Güney duvar içerisinde ele geçen Kybele heykelinin önünden geçen doğu-batı doğrultulu bir kanal, kalenin su sistemi hakkında önemli veriler sunan mimari bir unsur olarak değerlendirilmiştir. İlerleyen çalışmalarda kanalın, mekânın kuzeydoğusundaki geniş sahanlık alandan gelip, İKBM-8'e doğu yönden erişimin sağlandığı dört basamağın altından geçerek Kybele heykelinin önünden devam ettiği ve daha sonra ana giriş kapısının altından kale dışına çıktığı anlaşılmıştır (Resim 4.66). Ana kayaya oyulmuş bu kanalın iki yanına küçük taşlar ve dikdörtgen bloklar yerleştirilmiştir[501]. Kanalın üzerinin kapalı olduğuna dair herhangi bir arkeolojik bulguya rastlanılmamıştır.

Kanalın kuzeyinde ve mekânın orta kesiminde, ahşap bir dikmenin üzerine oturduğu düşünülen bir dikme yuvası tespit edilmiştir. Bu tespit, mekânın üstünü örten çatı sistemini taşıyan bir dikmenin burada yer aldığına işaret etmektedir. Ayrıca, mekâna batı yönden girişin yapıldığı ve çift kapı sistemine sahip ana kapının (Kybele Kapısı) ikinci kapısının mekân içerisinde olduğu anlaşılmıştır. İkinci kapının üzerine oturduğu mil yuvasının tespit edilmesi (Resim 4.67), bu çıkarımın yapılmasını

[501] Şenyurt ve diğ. 2019: 698.

mümkün kılmıştır. Diğer yandan, güney duvar içerisinde yer alan Kybele heykelinin hemen önünde, kum taşı iki bloğun yan yana koyulmasıyla oluşturulmuş bir platform da açığa çıkartılmıştır. Bu platformun Kybele'ye yapılan sunularda bir basamak görevi gördüğü ya da tanrıçaya adanan nesnelerin bu platformun üzerine koyulduğu düşünülmektedir[502].

KTBM-8 içerisinde çok sayıda ve çeşitte arkeolojik nesne ele geçmiştir. Bunlar arasında şüphesiz en önemlisi, açmanın güney duvarı içerisinde özenle oluşturulan 0,97 x 0,87 metre boyutlarında niş içerisinde in-situ halde ele geçen mermer Kybele heykelidir[503]. Kurul Kalesi inanç sistemi hakkında son derece önemli olan bu keşif, mimari açıdan da nasıl bir plan ve şablon izlendiğine, kültsel anlayışın mimariyi nasıl şekillendirdiğine dair somut bir kanıt olması bakımından ayrı bir yere sahiptir. Kybele'nin kaleye giren herkesin göreceği bir konumda olması, halkın ona şükranlarını ifade etmesine pratik bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca, koruyucu vasfıyla kalenin girişini ve çok yakınında olduğu surları koruyan bir fonksiyonla[504] kale girişine yerleştirilmiş olmalıdır.

Kybele heykelinin hemen önünde, kumtaşından yapılmış geniş ve kalın bir çanak bulunmuştur. Günlük kullanım amacından oldukça uzak olan bu çanağın tanrıçanın kültü ile alakalı olduğu düşünülmüş, libasyon ya da diğer sunuların gerçekleştiği obje olarak yorumlanmıştır. Bu çanak belki de yukarıda bahsi geçen, nişin hemen önünde yer alan platformun önünde yer alıyor ve çanağın içerisine libasyon yapılıyordu. Geniş çanağın yanı sıra, platformun üzerinde bir el altarı olarak yorumlanabilecek bir obje ele geçmiş ve bu iki obje, mekânın kutsallığına ve uygulanması muhtemel kültsel pratiklere önemli katkılar sunmuştur. Diğer yandan, kuzey duvarın üzerinde bulunduğu ana kaya, mekân içerisine doğru iki kademe

[502] Şenyurt ve diğ. 2019: 698-699.
[503] Mermer Kybele heykeli hakkında burada detaylı bilgilere yer verilmeyecektir. Bu heykel hakkında geniş bilgiler için bkz. Şenyurt-Akçay-Bulut 2017; Şenyurt ve Akçay 2017; Şenyurt ve Durugönül 2018.
[504] Krapivina, V. ve Diatroptov, P. (2005). "An Inscription of Mithradates VI Eupator's Governor from Olbia", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 11(3-4), 171; Nankov, E. (2007). "Toward The Thracian Religion in the Early Hellenistic Period: A Terracotta Figurine of Kybele from Seuthopolis Reconsidered", *Archaeologica Bulgarica* XI, 52; Erol, A. F. (2008). "The Mother Goddess: Analyzing Her Feature as a City Protector", *Anodos. Studies of Ancient World,* 184; 54; Bogh, B. (2012). "Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities", *Numen* 59(1), 53; Roller 1999: 207; Şenyurt ve Akçay 2017: 191; Şenyurt ve Durugönül 2018: 312.

halinde inmektedir. Bu sekiler üzerine tanrıçaya sunulan adak eşyalarının koyulmuş olabileceği akla gelmektedir.

Diğer bir önemli buluntu grubunu oluşturan sikkelere hem mekân içerisinde hem de Kybele heykelinin altında rastlanmıştır. Mekân içerisinde ele geçen adet bronz sikkelerden iki tanesi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 evresine, dokuz adedi ise aynı kralın MÖ. 85-65 yılları arasındaki hükümdarlık süresine tarihlenmektedir. Ayrıca, Kybele heykelinin üzerinde ve yanında ele geçen iki adet sikke MÖ. 85-65 dönemine, heykel kaidesinin altında ele geçen beş adet sikke de yine aynı döneme verilmektedir. Mekânın kullanım aralığı ve Kybele heykelinin yerine koyulma tarihi hakkında verdiği bilgilerden ötürü bu buluntu grubu oldukça önemlidir[505].

KTBM-8; sağlam mimarisi, içerdiği önemli arkeolojik nesneler ve önemli konumuyla Kurul Kalesi'nde çok ayrıcalıklı bir yerdedir. Gerek bir kült alanı, gerekse de kalenin her yerine ulaşımın sağlanabileceği ana arter görevi ile son derece önemli bir mekân olan KTBM-8, Kurul Kalesi halkının inanç sisteminin nasıl olduğu, ihtiyaçlar ve inançlar doğrultusunda mimarinin nasıl kullandığına dair bilgiler sunması bakımından diğer Kurul Kalesi mekânları arasında ünik bir konumdadır.

[505] Akgönül 2018: 77.

4.3.2.1.9. Kuzey Teras Batı Mekân-9 (KTBM-9) (Depo 3)

Kurul Kalesi İç Kale sektöründe 2010 yılında başlayan kazı çalışmaları 2015 yılına kadar sürmüş ve İç Kale'ye erişimin sağlanmış olabileceği anıtsal kapı ya da su yapısı tamamen açığa çıkarıldıktan sonra İç Kale'deki çalışmalar sona ermiştir. İç Kale sektöründe yürütülen çalışmalardan sonra buradaki yerleşim şeması hakkında bilgi sahibi olunmuştur. 2013 yılı kazı çalışmalarında hem İç Kale'de hem de Kuzey Teras'ta çalışmalar yürütülmesine karar verilmiştir. Böylece, Kurul Kalesi'ndeki mimari yapılanma hakkında daha detaylı bilgi edinilecek ve İç Kale'de elde edilen verilerin kalenin diğer kesimlerinden elde edilecek verilerle karşılaştırma imkânı sağlanmış olacaktır. Bu amaçla Kuzey Teras'ta, Kurul Kalesi'nde yerleşimin en geniş olduğu noktalardan birinde, bu sektördeki ilk açma olan CJ-115 açması oluşturulmuştur. Daha sonra elde edilen bulgular, batı yönde diğer açmaların oluşturulmasını gerekli kılmış, CJ-114 açmasında Kuzey Teras'ta tespit edilen ilk mekân açığa çıkartılmaya başlanmıştır[506]. Böylece, İç Kale'den sonra yerleşimin Kuzey Teras'ta da var olduğu net biçimde anlaşılmıştır.

Kuzey Teras'ta tespit edilen ilk mekân olan KTBM-9; CJ-114, CJ-115 ile CK-114 açması sınırları içerisinde bulunmaktadır. Mekân, KTBM-1'in doğusunda, KTBM-11'in ise güneyinde bulunmaktadır (Çizim 4.10). Mekânın batı duvarı, KTBM-1 ve 11'in doğu duvarlarıdır. Güney ve batı duvarı net biçimde tespit edilememiş, kuzeydoğuda ise diğer mekânlarda gördüğümüzden daha zayıf bir duvar sırası açığa çıkartılmıştır. Böylece KTBM-9'un çok korunaklı bir mekân olmasından öte hemen batısındaki KTBM-1 ile ilişkili kiler-depo fonksiyonunda bir mekân olabileceği düşünülmektedir.

KTBM-9'da yürütülen çalışmalarda yoğun bir biçimde kiremit parçalarına rastlanılmıştır. Öyle ki CK-114 açmasında bir adet stroter tüme yakın bir biçimde ele geçmiştir. 0,62 metre uzunluğa, 0,42 metre genişliğe ve 0,03 metre kalınlığa sahip stroter, mekânın bir üst örtü ile kapatıldığına işaret etmektedir. Ayrıca yanmış ahşap parçaları, çiviler ve kiremit parçalarının aynı tabakada görülmesi, üst örtünün varlığının somut kanıtıdır (Resim 4.68).

[506] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 136.

Mekânın doğusu henüz kazılmadığı için mekânın Kuzey Teras'ın iç kesimleri ile bir ilişkisi olup olmadığı belli değildir. Mekânın güneyinde ve doğusunda bir duvar tespit edilememiş olması, depo alanının yalnızca bir üst örtü ve kuzey ve batıdaki duvarlarla korunuyor olabileceğini düşündürmektedir. Aslında kuzey duvar olarak isimlendirilen oluşum, Kurul Kalesi'nde sıklıkla görülen sade dolgulu duvar anlayışı ile yapılmamış, yan yana iki sıra düzensiz taşlarla bir hat oluşturulmuştur. Buradan, bu zayıf taş sırasının depo küplerinin olduğu alanı sınırlaması ve belki de duvara temas eden küpleri destekleyerek tüm depo alanını bir arada tutması amacıyla oluşturulmuş olabileceğini akla getirmektedir. Bu çıkarımın doğru olduğu göz önüne alınırsa, mekânın nitelikli tek duvarı olan ve aynı zamanda KTBM-1'in doğu duvarı olan batı duvara dayandırılmış bir üst örtü KTBM-9'u dış etkenlere karşı korumuş olabilir. Üst örtü, batı duvar ve mekânın doğusunda olması muhtemelen ahşap direklerin üzerinde yer almış olmalıdır. Böylece küçük bir revak görünümüne sahip olabileceği düşünülmektedir.

KTBM-9'un en belirgin özelliği, şüphesiz, mekân içerisinde on beş adet *pithos*u ihtiva etmesidir (Resim 4.69). Üzerlerine çatı ve duvar elemanları düştüğü için pithosların neredeyse tamamı kırık veya çatlak halde bulunmuşlardır. Ana kaya üzerine oturtulmuş ve yarı gövdelerine kadar toprakla doldurularak sabitlenmiş, 3 x 5 şeklinde özenle sıralanmış on beş pithos, mekânın batı duvarına hizalanarak yerleştirilmiştir[507]. Derinlikleri 1,20 metreyi bulan pithosların ağız çapları, 0,50-0,60 metre arasında değişmektedir[508]. Pithoslardan bir tanesinin içinden demir bir ok ucu ile bronz bir sikke, bir diğerinden ise bronz bir Apollon heykelciği[509] ele geçmiştir. Bahsi geçen son buluntunun bir depo küpünün içinde bulunması oldukça şaşırtıcıdır. Bir tanrı heykelciği olduğu için yangın anında panikle heykelciğin korunması amacıyla bu küpün içine bırakılmış olabileceği ya da küplerin içindeki gıda maddelerinin bereketinin arttırılması gibi sembolik bir hareketle küpün içine koyulmuş olabileceği akla gelmektedir. Pithoslardan son iki tanesinin içinin boşaltılması 2014 yılında gerçekleştirilmiştir ve buradaki kazılar tamamıyla 2014 yılında son bulmuştur.

[507] Şenyurt-Akçay-Bulut 2017: 136.
[508] Şenyurt ve Akçay 2016: 233.
[509] Şenyurt ve Akçay 2016: 244, Lev. 10, No. 2.

KTBM-9'da tanımlanabilen on sikke ele geçmiştir. Sikkelerden 4 tanesi VI. Mithradates Dönemi'nin MÖ. 100-85 tarihleri aralığına, 6 tanesi ise MÖ. 85-65 aralığına tarihlendirilmektedir[510]. Sikkelerin yanı sıra, kırık halde çok sayıda seramik[511], KTBM-9'dan ele geçen diğer buluntular arasındadır. Sikkeler ve seramiklerin tarihleri, mekânın diğer mekânlarla kronolojik uyumunu ortaya koymaktadır.

[510] Akgönül 2018: 78.
[511] Yorulmaz 2019: 199, Kat. No. 15; 209, Kat. No. 35; 213, Kat. No. 43; 262, Kat. No. 140; 263, Kat. No. 142; 270, Kat. No. 155.

4.3.2.1.10. Kuzey Teras Batı Mekân-10 (KTBM-10) (Kült 4)

Kuzey Teras batı yamaçta 2016 yılında verimli geçen kazı çalışmaları sonucu Kurul Kalesi'ne girildikten sonra ana sektörlere dağılımın sağlandığı ana arter olan KTBM-8 keşfedilmişti. 2017 yılı çalışmalarında Kuzey Teras batı yamaç üzerinde yer alan mekânların tespit edilmesine devam edilmiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda, KTBM-8'in güneyinde, taş yığma ya da Kaya Kült Alanı'nın batısında bir mekân daha gün yüzüne çıkartılmıştır (Çizim 4.10). Bu mekân aynı zamanda Kuzey Teras batı yamaç üzerinde yer alan mekân dizisinin en güneyinde yer almaktadır. CR-109, CR-110 ile CS-109, CS-110 açmaları sınırları içerisinde giren mekân, dört duvarlı bir mekân görünümündedir. Mekân, İç Kale'den Kuzey Teras'a kadar peyderpey düşen yükseltinin son bulduğu bir noktada yer almaktadır. Buradan hareketle mekânın zemini, diğer Kuzey Teras batı yamacı mekânlarına göre daha yüksektir[512].

Aynı zamanda KTBM-8'in güney duvarı olan mekânın kuzey duvarı 1,45 metre kalınlığında, 1,78 metre yüksekliğinde ve 7,15 metre uzunluğundadır. Mekânı doğu yönde sınırlayan payanda 1,33 metre kalınlığında, 2,91 metre yüksekliğinde ve 2,65 metre uzunluğundadır. İyi korunamamış güney duvar 6,10; batı duvar ise 3,95 metre uzunluğa sahiptir.

Mekânın güney duvarının üstten beş sırası, kuzeye doğru eğik biçimdedir. Bu sebeple kazılar esnasında duvarın devrilmemesi adına duvara bitişik 1 metre kalınlığındaki toprak (545,60) kazılmamış, eğik olan bu duvara destek olarak bırakılmıştır[513]. Mekân içerisinde kazı çalışmaları sonra erdiğinde bu destek toprak kazılmış ve duvarın kuzeye doğru yatık sıraları kaldırılmıştır.

Kazı çalışmaları esnasında, 1,15 metre genişliğinde ve 2.65 metre uzunluğunda, mekânın doğu sınırını oluşturan bir payanda açığa çıkartılmıştır. Mekânın güney duvarına temas eden yerde önce "L" biçimli kum taşından bir hat gün yüzüne çıkartılmış daha sonra bu hattın içinde kireç taşı ve kumtaşlarının birbirlerine kireçle tutturulduğu bir döşeme (545,99) görülmüştür. İlerleyen süreçte bu payandanın kuzeye doğru devam ettiği ve KTBM-8'e doğu yönden girişi sağlayan dört adet basamağı sınırlandıran payanda ve KTBM-7'yi ikiye ayıran orta duvar ile aynı aksta

[512] Hemen kuzey bitişiğindeki KTBM-8'in zemini 541,13 metre kot seviyesindeyken KTBM-10'un zemini 542,82 metre kot seviyesindedir.
[513] Şenyurt ve diğ, 2019: 696.

olduğu tespit edilmiştir (Resim 4.70). Böylece bilinçli bir mimari tasarımın olduğu anlaşılmaktadır.

KTBM-10'a yukarıda bahsi geçen payanda ile kuzey duvar arasında bulunan düzgün kesilmiş yan yana iki kum taşından oluşan eşik benzeri bir döşemeden (543,52) giriş yapılmaktadır. Burası mekânın tek giriş noktasıdır. Bu girişe ulaşım, genişliği yaklaşık 2,25 metre olan, Kuzey Teras'tan İç Kale'ye gidilmek istendiğinde ilk çıkılması gereken merdivenler yoluyla olmaktadır.

Mekânın batı duvarı aynı zamanda sur duvarıdır. Böylece Kuzey Teras batı yamacı mekânlarının hepsinde (KTBM-7 ve 9 hariç) görülen sur duvarını kullanma durumu bu mekân için de geçerlidir. Ayrıca, mekân içerisinde Kuzey Teras batı yamacı mekânlarının bazılarında görülen ahşap hatıl izine rastlanmamıştır.

Mekân içerisinde çok yoğun bir şekilde kerpiç döküntülere rastlanılmıştır. Mekânı oluşturan duvarların üzerinde yer alan kerpiçler, büyük oranda mekânın içerisinde devrilmiştir. Mekânın batı yarısında bu kerpiç döküntüler çok kuru ve sert biçimde ele geçmişlerdir. Yangının etkisiyle kerpiçlerin içerisindeki bileşenlerin yeşil, sarı, mavi gibi renklere dönüşerek camsılaştığı gözlemlenmiştir. Kuzey duvarın üzerinde yatık da olsa yaklaşık beş sıra kerpicin korunduğu tespit edilmiştir (Resim 4.71). Yerinde korunmuş kerpiç sıraları, mekânın ve KTBM-8'in aslında nasıl gözüktüğüne dair önemli ipuçları vermektedir.

Mekânın bir üst örtüye sahip olduğuna işaret eden çok sayıda kiremit parçası ve çivi ele geçmiştir. Böylece Kuzey Teras batı mekânlarının tamamının bir üst örtüye sahip olduğu anlaşılmıştır. Çalışmaların sonlarına doğru, 543,35 metre kot seviyesinde başlayan ve zemine kadar yaklaşık 0,50 metre boyunca gözlemlenebilen bir yangın tabakası dikkat çekmiştir. Bu tabaka çöken üst örtünün ve mekân içerisindeki ahşap nesnelerin yanması sonucu oluşmuştur. Mekân içerisinde küçük raptiyelerin ele geçmesi, KTBM-10'da ahşap sandık ya da kutu benzeri objelerin yer aldığını düşündürmüştür.

KTBM-10 içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar, 2017 yılı içerisinde tam olarak bitirilememiş ve 2018 yılında da mekân içerisinde kazılar devam etmiştir. Mekânın güney duvarının korunması için bırakılan 1 metre genişliğindeki toprak set kaldırılmış ve bu duvarın kuzeye doğru yatmış taşları alınarak taş tarlasına kaldırılmıştır. Bu işlemin ardından mekânın zemini (542,82) de gün yüzüne

çıkartılmıştır. İKBM-10'un zemininin küçük ve orta boy moloz taşlardan oluştuğu anlaşılmıştır[514] (Resim 4.72). Zeminin kuzey duvarına yakın bir noktasında yer alan bir çukur ayrıca dikkat çekmiştir. Fonksiyonu net biçimde anlaşılamasa da bu çukurun, Kybele heykelinin arkasında yer almasına, bu mekânda kutsal törenlerde sıklıkla kullanılan boğa başı bir *rhytona*[515], bir *kopise*[516] ve yer yer kemik parçalarına rastlanması, bunun bir kurban çukuru olabileceğini ya da libasyon için açılmış bir çukur olabileceğini akla getirmiştir[517].

Mekân içerisinde ele geçen dokuz sikkeden iki tanesi Apameia'da, MÖ. 133-48 tarihleri arasında darp edilmiştir. Kalan yedi sikkeden bir tanesi VI. Mithradates'in hükümdarlık döneminin MÖ. 100-85 aralığına, diğer beş tanesi ise MÖ. 85-65 aralığına tarihlenmektedir[518]. Böylece KTBM-10, kronolojik açıdan Kurul Kalesi'ndeki diğer mekânlarla bir uyum ortaya koymaktadır.

KTBM-10, içerisinde ele geçen zengin buluntu yelpazesi ile ve konumu açısından dikkat çekici bir mekândır. Mekânın içerisinde ele geçen raptiyeler ve geniş kabaralı çiviler, ahşap mobilyaların mekân içerisinde yer aldığını işaret etmektedir. Diğer yandan mermer Kybele heykelinin hemen güney bitişiğinde yer alışı ve heykelin içerisinde yer aldığı duvara çok yakın bir konumda yer alan ve kültsel bir fonksiyonu olduğu düşünülen bir çukur, mekân içerisinde gerçekleştirilmiş libasyonlarda kullanılmış olma ihtimali göz önünde tutularak, mekânın kutsallığına vurgu yapabilecek bir unsurdur. Çok sayıda boncuk (bileklik ya da kolyede kullanılmış), demir oraklar, bir balta, bir unguentarium[519], balık formlu bir pendant vb. gibi buluntular, mekânın tanrıça Kybele'ye sunulan adakların toplandığı bir oda olarak hizmet vermiş olabileceğini de akla getirmektedir.

[514] Şenyurt ve diğ. 2019: 695.
[515] Şenyurt ve diğ. 2019: 706, Res. 4.
[516] Şenyurt ve diğ. 2019: 702, 711, Res. 13.
[517] Şenyurt ve diğ. 2019: 696.
[518] Akgönül 2018: 78.
[519] Yorulmaz 2019: 369, Kat. No. 369; 480, Lev. XLIX, 369; Şenyurt ve Yorulmaz 2020b: 618, Kat. No. 21, 628, lev. 5, no. 21.

4.3.2.1.11. Kuzey Teras Batı Mekân-11 (KTBM-11)

Kuzey Teras'taki ilk kazı çalışmaları 2013 yılında başlamış ve ilk tespit edilen mekân KTBM-9 ve ardından KTBM-1 olmuştur. Açığa çıkartılan bu mekânların ardından elde edilen mimari veriler ışığında, olası diğer mekânların gün yüzüne çıkarılması amacıyla kazı çalışmalarının güneye doğru sürdürülmesi amaçlanmıştı. 2019 yılı kazı sezonuna dek kazı çalışmaları Kuzey Teras batı ve doğu yamacında yer alan mekânları açığa çıkartarak geçmiştir. KTBM-1'in güneyine düşen batı yamacı mekânlarının tamamının ortaya çıkarılması ve doğu yamaçta dört mekânın tespitinin ardından Kuzey Teras'ta yerleşim karakteri ve anlayışı somut bir biçimde anlaşılmıştır. 2019 yılına gelindiğinde ise KTBM-1'in kuzeyinde mekân dizisinin devam edip etmediğini anlamak ve karşılaşılacak muhtemel yapıların kalenin mimari yapılanması ve yaşayışına ne tür katkılar yapacağını görmek adına bu yönde yeni açmalar oluşturulmuştur.

KTBM-11, 2019 yılı kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkartılan ilk mekândır. CJ-113, CJ-114; CI-113, CI-114, CI-115; CH-113, CH-114 açmaları sınırları içerisine giren mekân KTBM-9'un kuzeyinde, KTBM-1'in kuzeydoğusunda ve KTBM-11'den sonra açığa çıkartılan KTBM-12'nin güneybatısında yer almaktadır (Çizim 4.10). KTBM-11, Kuzey Teras'ta şimdiye kadar tespit edilen en büyük mekânlardan bir tanesidir. Dört duvarlı bir mekân görüntüsü veren KTBM-11'in mekân içerisinden alınan duvar ebatları şöyledir: Kötü korunduğu ve yamaca doğru devrildiği için kalınlığı ölçülemeyen kuzeybatı duvar 6,16 metre uzunluğa sahiptir. 2,60 metre yüksekliğindeki kuzeydoğu duvar 6,50[520] metre uzunluğundadır. 1,55 metre yüksekliğindeki güneybatı duvar 7,20 metre ve yaklaşık 3 metre yüksekliğindeki güneydoğu duvar ise 5,85 metre uzunluğa sahiptir.

Mekâna girişin yapıldığı bir kapı veya açıklık tespit edilememiştir. Ancak, KTBM-11'in kuzeydoğusunda bulunan KTBM-12'de yer alan açıklığın bir giriş olması muhtemeldir. Güneydoğu duvarı destekleyen ahşap kazıkların üzerinde yer aldığı kazılmamış toprak set olası açıklığın tespitini zorlaştırmıştır.

[520] Güneydoğu duvar, kuzeybatı yönünde hafif yatmış olduğu için, duvarın yıkılmaması adına bu duvara temas eden yaklaşık 1,50 metre genişliğindeki toprak kazılmamış ve duvara destek olarak bırakılmıştır. Bu sebeple kuzeydoğu duvarın uzunluğu bu toprağa denk gelen yerden alınmıştır. Dolayısıyla bu duvarın gerçek uzunluğu 6,50 metreden fazladır.

Kazı çalışmaları başladıktan çok kısa bir süre sonra, yüzey toprağının yaklaşık 10 santimetre altında güneydoğu duvarın kuzeydoğu duvar ile birleştiği kesimde (543,21) kerpiçler görülmeye başlamış, bu alandaki çalışmalar genişleyince düzgün sıralı kerpiç duvarlar ile karşılaşılmıştır. Bu duvarların üzerinde kare formlu kerpiçlerin yanı sıra dikdörtgen formlu yarım kerpiçler de gözlemlenmiştir. Kuzey ve doğu duvardan mekân içerisine, çok miktarda kerpicin döküldüğü kazı çalışmaları sonrasında anlaşılmıştır. Mekân içerisinde derinlere inildikçe doğu duvarın batıya doğru yatmış olduğu görülmüş, duvarın tamamen yıkılmaması adına bazı geçici önlemler alınmıştır. Mekân içerisinde yaklaşık 1,5 metre genişliğindeki toprak, duvarı destekleyen ahşap kazıkların oturması için kazılmamıştır. Ayrıca süregelen çalışmalarda bu duvarın doğu yüzünde, kerpiçlerle aynı renge sahip, 4 santimetre kalınlığında sıvaya rastlanılmıştır. Yine doğu duvarın iç yüzü ve kuzey duvarın iç yüzünde sıva kalıntıları görülmüş, buradan mekânın duvarlarının bir sıva tabakası ile kaplandığı anlaşılmıştır (Resim 4.73).

Mekânın kuzeydoğu duvarında, taş temel üzerine tam on dört sıra kerpiç tespit edilmiştir (Resim 5.8). Kuzeydoğu duvar, Kurul Kalesi'nde şimdiye dek en iyi korunmuş kerpiç duvarlardan bir tanesi olarak öne çıkmaktadır. Güneydoğu duvar, her ne kadar batıya doğru yatmış olsa da, kuzey duvar gibi taş temel üzerine çok sayıda kerpicin üst üste koyulmasıyla oluşturulmuştur. Ancak mekânın batı ve güney duvarları için aynı durum söz konusu değildir.

Mekânın kuzeybatı duvarının, KTBM-11'in güneybatısındaki diğer mekânların batı-kuzeybatı duvarlarından yaklaşık 1,5 metre daha yamaca (batıya) çıkıntı yaptığı görülmektedir. Ayrıca, batı sur duvarının aksının mekânın güneybatı köşesinden başlamak üzere bir miktar daha doğuya kırılarak kuzeydoğuya yöneldiği görülmektedir (Resim 4.74). Bunun sebebi, topoğrafyanın mevcut halinin bu şekilde olmasıdır. KTBM-11 ve batı yamaç üzerindeki diğer mekânlar, topoğrafyanın el verdiği ölçüde oluşturulmuşlardır. Diğer yandan kuzeybatı duvarın tektonik hareketler sonrasında yamaca doğru yıkıldığı tespit edilmiştir. Kuzeybatı duvarın genellikle küçük ve orta boyutta molozlardan oluştuğu gözlemlenmekteyken devam eden kazı çalışmalarında bu duvarın batı yüzünde, alt sıralarda (538,70-538,27) düzgün dikdörtgen blokların varlığı tespit edilmiştir. KTBM-11'in kuzeybatı duvarı,

neredeyse diğer tüm Kuzey Teras batı yamacı mekânında olduğu gibi, aynı zamanda sur duvarıdır.

Mekânın duvarlarında herhangi bir evre izine rastlanılmamıştır. Mekânın zemini, Kurul Kalesi'nde sıklıkla rastlanıldığı üzere, sarımsı renkte sıkıştırılmış topraktan oluşturulmuştur.

KTBM-11'de ortaya çıkarılan en önemli buluntu grubunu kumtaşından yapılmış 0,68 x 0,36 metre ölçülere sahip bir adet dikdörtgen tekne, hemen bitişiğinde neredeyse aynı ölçülere sahip dikdörtgen bir blok ve bunlardan yaklaşık 1,5 metre güneybatıda gün yüzüne çıkarılan 0,38 x 0,38 x 0,19 metre boyutlarında Olynthos tipi bir değirmen taşı[521] oluşturmaktadır (Resim 4.74). Değirmenin üzerinde karşılıklı iki yiv yer almaktadır. Bu yive yerleşen ahşap bir kol, değirmeni sağa-sola çevirmekte ve öğütme işlemi gerçekleşmektedir. Mekânın orta yerinde yer alan bu grubun, olasılıkla bir yükselti (masa vb.) üzerinde öğütme işlemini gerçekleştirdiği düşünülmektedir. Ancak güneydoğu duvarı destekleyen toprak set kazılamadığı için bu buluntu grubunun konteksi hakkında daha ayrıntılı bilgi verilememektedir.

KTBM-11'de ele geçen bir diğer dikkat çekici buluntu grubu güllelerdir. Büyük çoğunluğu kum taşından üretilen bu gülleler, 542,56 metre kot seviyesinde görülmeye başlanmış, mekânın zeminine kadar yaklaşık 2,5 metrelik bir derinlikte, kazı çalışmaları sürecinde neredeyse her gün tespit edilmiştir. Toplam sayısı yetmişi[522] bulan güllelerin neredeyse tamamı mekânın kuzey duvarına yakın bir noktadan ele geçmesi ve mekânın güney yarısında neredeyse hiç rastlanılmaması dikkat çekmiştir (Resim 4.75).

Olynthos tipi değirmen taşı ve çevresinde ele geçen diğer buluntular, KTBM-11'in Kurul Kalesi'nin öğütme odaklı bir üretim biri olduğunu işaret etmektedir. Bu buluntu grubu, Kurul Kalesi'nde üretime işaret eden ve kontekst bir vaziyette ele geçen ilk kanıtlar olması bakımından çok önemli bir keşif olarak değerlendirilmektedir. Bu buluntu grubu, aynı zamanda mekânın işlevini de tanımlamaktadır. KTBM-11'de kırık halde ele geçen depolama küpleri ve diğer seramik kaplar burada öğütülen maddenin

[521] Olynthos tipi değirmen taşı daha önce KTBM-6'da da ele geçmiştir. Ancak KTBM-11'de ele geçen örnek, hemen yakınlarında bulunan kum taşı tekne, düz dikdörtgen bir blok, değirmen taşı ile ilişkili olduğu düşünülen yarım daire metal bir kelepçe gibi buluntularla, kontekst hakkında bilgiler sunması açısından önem taşımaktadır. Olynthos tipi değirmen taşları hakkında detaylı bilgiler için bkz. Frankel 2003; Aklan 2020.
[522] Zoroğlu 2021: 108.

depolanmış olduğu fikrini akla getirmektedir. Diğer önemli buluntu grubu olan onlarca güllenin, esasında bu mekânla ilişkili olmadığı, hemen kuzeyindeki KTBM-12[523] ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

[523] Güllelere KTBM-12 mekânında değinilecektir.

4.3.2.1.12. Kuzey Teras Batı Mekân-12 (KTBM-12) (Kule 6)

KTBM-12, 2019 yılı kazı çalışmaları kapsamında Kuzey Teras'ta açığa çıkartılan bir diğer mekândır. KTBM-11'de yürütülen çalışmalarda elde edilen mimari veriler yapılaşmanın kuzeye doğru devam ettiğini işaret etmiş, mekân dizisinin bu yönde devam edeceği tahmin edilmiş ve olası mekânların tespiti amacıyla KTBM-11'in kuzeyinde açmalar oluşturulmuştur. Bu kapsamda KTBM-12'nin; CI-114, CI-115; CH-114, CH-115 açmaları sınırları içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. KTBM-11'in hemen kuzeydoğusunda, KTBM-13'ün ise güneybatısında yer alan KTBM-12 (Çizim 4.10), Kurul Kalesi'nde sıkça karşılaşılan (KTBM-4, 7; İKBM-5, İKDM-3 gibi) üç duvarlı mekân görünümündedir. Mekânın dört tarafında bulunan duvarların yanı sıra mekânı ikiye bölen "L" formlu bir duvar daha bulunmaktadır. KTBM-12'nin kuzeydoğu duvarı 1,50 metre kalınlığa ve mekân içerisinden ölçülen 6,38 metre uzunluğa sahiptir. Orta duvar 1,30 metre kalınlığa ve 5,15 metre uzunluğa; 1,40 metre kalınlığındaki güneybatı duvar 6,85 uzunluğa ve 1,35 metre kalınlığındaki güneydoğu duvar ise 3,10 metre uzunluğa sahiptir. Tıpkı diğer mekânlarda oldğu gibi, KTBM-12'yi oluşturan duvarların yamaca doğu daha az korunduğu gözlemlenmiştir. Öyle ki mekânın en yüksek noktası (güneydoğu duvar) ile en alçak noktası (kuzeybatı duvar) arasında 3,20 metre kot farkı bulunmaktadır.

Kazı çalışmalarının başlangıcından hemen sonra yüzeye çok yakın mesafede kerpiç bloklar tespit edilmiş ve bunların duvar sıralarına ait elemanlar olduğu anlaşılmıştır. KTBM-12, (kuzeybatı duvar hariç) Kurul Kalesi'nin en iyi korunmuş kerpiç sıralarına sahip mekânlarından bir tanesidir. 0,40 x 0,40 x 0,10 metre boyutlarına sahip tam kerpiçler ile 0,20 x 0,40 x 0,10 metre ebatlarındaki yarım kerpiçler taş temel üzerinde yükselmektedir. Duvarlara ait kerpiç bloklar, yamaca (batıya) doğru daha kötü bir durumda açığa çıkartılmış ve kerpiç sıra sayısı azalmıştır. Birbirine paralel üç duvar, kuzeybatı yönde dik bir biçimde batı sur duvarına temas etmektedir (Resim 4.76). Kuzeydoğu ve güneybatı duvarlar, aynı zamanda mekânın güneydoğu duvarına temas etmekte ve mekânı sınırlamaktadırlar. Ancak orta duvar güneydoğu duvara temas etmemekte ve burada küçük bir boşluk oluşturmaktadır. Bu boşluk, kuzeydoğu duvar ile orta duvar arasında 1,10 metre genişliğinde bir boşluk ile birleşerek "L" biçiminde bir koridor ortaya koymaktadır. Kuzeydoğu duvar ile orta duvar arasındaki boşlukta, 540,98 metre kot seviyede, 1,10 x 1,10 metre boyutlarında

taş döşeli bir platform açığa çıkartılmış, daha sonra devam eden çalışmalarda, bu platformun güneydoğusunda basamaklar açığa çıkartılmıştır (Resim 4.77). Koridoru çevreleyen kerpiç duvarların yıkılma tehlikesi ortaya çıkmış ve burada duvarları destekleyecek geçici önlemler alındıktan sonra koridordaki çalışmalara son verilmiştir. Bu sebeple, platformun güneydoğusunda yalnızca iki basamak ortaya çıkartılmış ve mimari bütünlük tam olarak anlaşılamamıştır. Süregelen çalışmalarda bir platform ve ona uzanan basamakların gün yüzüne çıkartıldığı boşluk alana benzer biçimde güneybatı duvar ve orta duvar arasında 1 metre genişliğinde bir boşluk daha tespit edilmiş ve böylece mekân; iki bölmeli, üç duvarlı bir görünüm ortaya koymuştur.

İlk bakışta KTBM-12'ye erişimin yapılabileceği herhangi bir kapı ya da açıklık görülememektedir. Ancak yüksek kerpiç sıralarının altındaki taş duvar sırasının, mekânın güneydoğu duvarı içerisinde, kuzeydoğu bölmedeki basamaklar hizasında devam etmediği görülmüştür. Buradan, aslında mekâna girişin diğer bazı mekânlarda olduğu gibi, bir sebeple sonradan kerpiç bloklarla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bu görüş, girişi kapatan kerpiç blokların duvarın asıl kerpiç hattından farklı bir görüntüde olması ile de desteklenmektedir (Resim 4.78). Girişi kapatan kerpiç sırasının ortasında (yukarıdan 6. ve 5. sıra arasında) yaklaşık 5 santimetrelik bir boşluk yalnızca giriş açıklığı kadar devam etmekte, duvarın devamında gözlemlenememektedir. Diğer yandan açıklığın bittiği, duvarın başladığı yerde dikey izler de burada organik bir bütünlüğün olmadığını, mekâna erişimin yapıldığı boşluğun daha sonra kerpiçlerle kapatıldığını göstermektedir. Ayrıca, KTBM-12'nin kuzeydoğu duvarının dış yüzünde (KTBM-13'ün güneybatı duvarı), kerpiç sıralarındaki farklılıklar ve bu farklılıkların olduğu kısmın tabanda taş duvar sırası olmaması, burada bir açıklık daha olduğunu ve aynı şekilde sonradan kapatıldığını işaret etmektedir. Böylece KTBM-12 ve 13 arasında bir geçiş olduğu da anlaşılmaktadır (Resim 4.81).

Kerpiç bloklarla mekân girişlerinin kapatılması, Kurul Kalesi'nde diğer bazı mekânlarda da görülmektedir. KTBM-4 ve 7'de[524] mekânlar bir sebeple kerpiçle kapatılarak bu mekânlara erişim engellenmiştir. Özellikle KTBM-4 ve KTBM-12, aynı yapı modeli ile inşa edilmeleri bakımından oldukça benzerdirler. Üçlü mekân şablonuna (KTBM-3, 4, 5) sahip kompleksin ortasında yer alan, iki bölmeli ve üç

[524] KTBM-4 için bkz. s. 148; KTBM-7 için bkz. 157.

duvarlı KTBM-4, sağ bölmede yer alan basamaklara sahiptir ve dışarıdan basamaklara erişim kerpiç bloklarla kapatılmıştır. KTBM-12'de de aynı anlayış ile mekâna dışarıdan erişimi engelleme söz konusudur.

Tüm mimari kalıntılar, KTBM-12'nin bir kule olduğuna işaret etmektedir. KTBM-4'te olduğu gibi, Kuzey Teras'taki geniş sahanlıktan mekâna giriş basamakla yapılmaktadır. Basamaklarla belli bir yükseltiye çıkıldıktan sonra kerpiç ya da ahşap kuleye tırmanıldığı düşünülmektedir. Mekânın kuzeydoğu, güneybatı ve orta duvarı, bu ahşap ya da kerpiç kulenin üzerine oturduğu temel vazifesi görmektedir. Bu çıkarımlar doğru ise KTBM-12, Kurul Kalesi'nde tespit edilen altıncı kule yapısı olarak öne çıkmaktadır.

Bu altı kule yapısından en iyi korunmuşu olarak nitelenebilecek olan mekânın bu fonksiyonuna katkıda bulunabilecek bir diğer unsur mekânın çevresinde ele geçen çok miktarda kumtaşı gülledir. Özellikle, KTBM-11 içerisinde yetmiş adet; KTBM-12'nin içerisinde bir adet ve mekânın doğusunda, mekân dışında yedi adet; KTBM-13 içerisinde sekiz adet ve mekânın doğusunda (mekân dışında), üç adet olmak üzere bir tanesi andezit kalanı yerel kum taşı seksen dokuz adet gülle ele geçmiştir[525]. Bu güllelerin, gerek savunma amaçlı olarak kulede tutulsun gerekse de bir saldırı esnasında kaleye atılsın, mekânın kule fonksiyonu önerisine katkı yaptığı düşünülmektedir. Bir saldırı esnasında ilk hedef, kalenin savunma birimi olan kuleler olacaktır. Diğer yandan, bu savaş gerecinin kalenin savunmasında şüphesiz en önemli mimari birim olan kulelerden düşmana atılması da oldukça mantıklı görülmektedir.

KTBM-12 ve çevresinde güllelerin dışında çok sayıda savaş aleti de tespit edilmiştir. KTBM-12'de ele geçen birçok metal savaş araç-gereci[526], gülleler ile aynı anlayış içerisinde değerlendirilebilir. Yine, KTBM-11'in kuzeydoğu duvarına yakın kesimde ele geçen ok uçları, KTBM-12 ile alakalı olmalıdır. KTBM-13 sınırları içerisinde, KTBM-12'nin kuzeydoğu duvarına çok yakın bir noktada ele geçen bütün ve kırık bir şekilde ele geçmek üzere yirmi yedi adet sapan tanesi[527], bu noktanın askeri anlamda önemli bir nokta olduğu konusunda bir başka kanıttır. Ayrıca, mekânın yaklaşık birer metre genişliğe sahip boşluk alanlarında ele geçen depolama küpleri, bu

[525] Zoroğlu 2021: 108.
[526] KTBM-12 içerisinde dört adet kovanlı ok ucu, bir adet üç kanatlı ok ucu ve bir adet namlusu noksan *pilum* ele geçmiştir (Zoroğlu 2021: 108-109).
[527] Zoroğlu 2021: 60, Res. 4.2.

ölü alanların verimli bir şekilde kullanılmak istendiğini işaret etmektedirler. Pithoslar, bu boşluk alanların bir bodrum mantığı ile kullanıldığını göstermektedir. Mekân içerisinde ele geçen bir adet bronz anahtar ve demir bir saplamalı filise, kulenin ya da çevresindeki bir mekânın bir kapı ile kapatılmış olabileceğini ve güvenlik kaygılarını işaret etmektedir. Bir diğer kule yapısı olan KTBM-7 içerisinde de anahtarlar ele geçmiştir.

4.3.2.1.13. Kuzey Teras Batı Mekân-13 (KTBM-13)

KTBM-13, Kuzey Teras'ta 2019 yılı çalışmaları içerisinde tespit edilen KTBM-12'den sonra mimari izlerin kuzeydoğu yönde devam etmesi üzerine kule yapısının kuzey ve kuzeydoğusunda oluşturulan açmalardaki çalışmalar neticesinde gün yüzüne çıkartılmıştır. Kuzey Teras batı yamacı mekân dizisi içerisinde en kuzeyde yer alan mekân, KTBM-12'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Çizim 4.10). CH-115, CH-116; CG-15, CG-116 açmaları sınırları içerisinde bulunan KTBM-13, dört duvarlı bir mekân görünümüne sahiptir (Resim 4.79). Mekânın 1,25 metre kalınlığındaki kuzeydoğu duvarı 5,75; 1,29 metre kalınlığındaki güneydoğu duvarı 5,80; 1,50 metre kalınlığındaki güneybatı duvarı 6,85 ve 1,20 metre kalınlığındaki kuzeybatı duvarı 6 metre uzunluğa sahiptir.

KTBM-13, bu ölçülerle Kuzey Teras üzerindeki en geniş mekân olarak öne çıkmaktadır. Bunun en önemli sebebi, Kuzey Teras'ın bu noktasında sunduğu geniş arazi yapısıdır. Duvarlar yamaca (batıya) doğru daha kötü korunagelmişlerdir. Kuzeydoğu ve güneybatı duvarların yamaca yakın kısımlarında duvar elemanlarında noksanlıklar gözlemlenmiştir. Güneybatı duvar (aynı zamanda KTBM-12'nin kuzeydoğu duvarı) üzerinde 16 sıra kerpiç tespit edilmiştir. Bu tespit, Kurul Kalesi mimari anlayışı ve uygulaması ile yapıların orijinalde nasıl gözüktükleri hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Kolay ve hızlı bir biçimde imal edilen kerpiçler, Kurul Kalesi mimarları ve yapı ustalarının işlerini kolaylaştırmıştır. Güneydoğu duvarın güneybatı duvar ile birleştiği noktada da kerpiçler tespit edilmiş ancak bunlar güneybatı duvardaki kerpiçler kadar iyi korunmamıştır. Diğer duvarların üzerinde kerpiç sıraları tespit edilememiştir. Kerpiç blokların altında, ortalama 540,60 metre kot seviyesinde taş bloklardan oluşturulmuş duvar temeli bulunmaktadır. Ayrıca, kuzeydoğu duvarda, Kuzey Teras'ta bazı mekânların (KTBM-2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 gibi) duvarlarında görülen ve duvar içerisine yerleştirilmiş büyük bir ahşap hatıla işaret eden izlere rastlanılmıştır (Resim 4.80). Kuzeydoğu duvarın orta kısmında yer alan bu boşlukta görülen yanık izi, hatılın yerinde yanarak karbonlaştığının bir kanıtı niteliğindedir. Bu anlamda bu boşlukların tanımlanmasında en önemli örnektir. Mekânı kuzeybatı yönünde sınırlayan sur duvarının, mekân sınırları içerisinde çok kötü korunageldiği tespit edilmiştir. Bunun en önemli sebebi, yamacın dik eğimi ve zaman içerisinde gerçekleşen tektonik hareketler olarak yorumlanırken ayrıca bahsi

geçen duvar civarında gerçekleşen kaçak kazılar yoluyla deformasyon da söz konusudur. Kaçak kazıların yanı sıra, duvar üzerinde yer alan oldukça büyük ağacın kökleri, kuzeybatı duvarın bütünlüğünün korunamamasına neden olan diğer etmendir.

Mekâna giriş, güneydoğu duvar içerisinde yer alan yaklaşık 1,15 metre genişliğe sahip bir açıklıktan yapılmaktadır. Duvar içerisindeki bu açıklıkta, iki kademeli bir zemin görülmektedir. Böylece bir basamak oluşturmak istenerek mekâna rahat girilmesi amaçlandığı düşünülmektedir. Ayrıca, duvarın dış yüzünde bulunan yüksek sıra eşik vazifesi görerek mekân içerisinde su, toz vb. gibi nesnelerin girmesini önlemektedir. Bu tip girişe İç Kale'de İKBM-10'da; Kuzey Terasta ise KTBM-1 ve 2'de rastlanılmaktadır.

Mekâna bir diğer giriş ise KTBM-12'den gerçekleşmektedir (Resim 4.81). İki mekânın ortak duvarı içerisinde, daha sonra kerpiç bloklarla kapatılan bir açıklık tespit edilmiştir. Yaklaşık 1,30 metre genişliğindeki bu açıklıkla iki mekân arasında geçiş mümkün hale gelmektedir.

Mekânın güneydoğu duvarının önünden mekânın ortasına doğru uzanan bir yanık tabakası dikkat çekmektedir. 541,48 metre kot seviyesinde başlayıp 539,85 metre kot seviyesindeki zemine kadar görülmeye devam etmiştir. Bu derin yangın izi, olasılıkla mekânın hemen güneyindeki kule yapısının çöken ahşap unsurlarının ya da çatı sisteminin kalıntılarıdır.

Mekân içerisinde ele geçen çok sayıda kiremit parçası, çeşitli ebatlarda çiviler ve yanmış ahşap parçaları mekânın tıpkı diğer Kuzey Teras batı yamaç mekânlarında olduğu gibi bir üst örtü ile kapatıldığına işaret etmektedir. 539,85 metre kot seviyesinde, mekânın tamamında görülen ve düz bir zemin elde etmeyi amaçlayan, sarımsı renkte sıkıştırılmış toprakla oluşturulmuş bir zemin tespit edilmiştir.

KTBM-13'ün kuzeydoğu duvarının dışında kalan bu alanda sürdürülen çalışmalarda 538,45 metre kot seviyesinde, yaklaşık 1,60 metre uzunluğunda ve 1,10 m kalınlığında bir duvar sırası ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar, KTBM-13'ün kuzeydoğusunda da mekânlar olduğunun ve Kuzey Teras batı yamacı mekân dizisinin bu yönde aralıksız devam ettiğinin bir kanıtı olarak görülmektedir. Önümüzdeki yıllarda gerçekleştirilecek kazılarla buradaki mekânı tamamen açığa çıkarmak amaçlanmaktadır.

KTBM-13'te ele geçen ve mekânın fonksiyonuna belirlemeye katkı sunacak arkeolojik objelerden en belirgini, kuzeydoğu duvarın hemen dibinde, zemin üzerinde ele geçen taş bir tekne/kaptır. 0,30-0,40 metre büyüklüğündeki bu objenin, tahıl vb. gibi gıdaların öğütülmesinde kullanılmış olduğu düşünülmektedir. KTBM-11'de bulunan Olynthos tipi değirmen taşı ve KTBM-13'ün kuzeyindeki bir kısmı açığa çıkartılan mekânda tespit edilen bir diğer taş tekne/kap, Kurul Kalesi'nde KTBM-11, 13 ve civarının üretim amacıyla oluşturulan mekânlar olabileceği yönünde düşünmemizi sağlamıştır. İki adet testi, iki adet kandil günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılan objeler iken ince işçilikli bronz bir kulp (kazan/kapı kulpu?), demir bir balta dikkat çeken diğer buluntular arasındadır. Mekân içerisinde ele geçen çok sayıda bronz sikke VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenmiş ve mekânın diğer mekânlarla kronolojik olarak uyum içerisinde olduğu görülmüştür.

4.3.2.2. Kuzey Teras Doğu Yamacı Mekânları

Kuzey teras doğu yamacı

İç Kale'den kuzeydoğuya doğru ilerlendiğinde, Kaya Kült Alanı'nın batısındaki merdivenlerden Kuzey Teras alanına inildiğinde, burada "V" şeklinde bir yerleşim planı olduğu görülmektedir. "V" şeklinin sol kolu Kuzey Teras batı yamacı; sağ kolu, yani doğu kolu, Kuzey Teras doğu yamacı olarak adlandırılmaktadır. İç Kale sektörüne kıyasla daha geniş bir yerleşim alanı sunan Kuzey Teras'ın doğu yamacı üzerinde de batı yamaçta olduğu gibi birbirine bitişik mekânların varlığı söz konusudur (Çizim 4.14). 2017 yılından itibaren bu kesimde yürütülen çalışmalar sonrası ilginç arkeolojik ve mimari verilerle karşılaşılmıştır.

Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde toplam dört mekân açığa çıkartılmıştır. İlk olarak tespit edilen Kaya Kutsal Alanı, kaya mimarisi sınıfında bir mekândır. İşlevini yitirdikten sonra iri ve orta büyüklükte binlerce moloz taş ile kapatılmış olması son derece şaşırtıcı bir keşif olarak nitelendirilmiştir. Kaya Kutsal Alanı'nın hemen doğusunda yer alan ve planı itibarıyla Kurul Kalesi'nde bir benzeri olmayan mekân, KTDM-1 ya da Dionysos Altarı olarak isimlendirilmiştir. Güneydoğu yönünde gittikçe yükselen dört kademeli bir yapı ortaya koyan mekân, içerisinde ele geçen buluntular itibarıyla yalnız Kurul Kalesi için değil, aynı zamanda Pontos ve Anadolu arkeolojisi için de oldukça önemlidir. KTDM-1'in doğusunda, Kurul Kalesi'nde dört duvarlı mekânlar içerisinde en küçük boyutlara sahip örneklerden bir tanesi olan KTDM-2 ile karşılaşılır. Onun kuzeydoğusunda KTDM-3 bulunmaktadır. 2019 yılı itibarıyla Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde kısmen açığa çıkartılan son mekân KTDM-3'tür. Bu mekâna bitişik bir başka mekânın olabileceği kazı çalışmaları ile anlaşılmış ancak mekânı tamamen gün yüzüne çıkartacak çalışmalar henüz gerçekleştirilmemiştir.

Kurul Kalesi'nde tespit edilen inanç sistemlerine önemli katkılar sunan Kaya Kutsal Alanı'nın ve Dionysos Altarı'nın yapılış amaçları belirlenebilmiştir. Diğer yandan, KTDM-3 ve 4'ün fonksiyonları net biçimde anlaşılamasa da özellikle Dionysos Altarı'na yakınlıkları sebebiyle bu mekânla ilişki olabilecekleri tahmin edilmektedir. Dionysos Altarı, KTDM-2 ve 3'ün üzerleri bir çatı sistemi ile kapalıdır.

Aşağıda bahsi geçen dört mekânla alakalı detaylı bilgiler verilmektedir.

4.3.2.2.1. Dionysos Altarı (KTDM-1) (Kült 5)

Kurul Kalesi Kuzey Teras'ında 2013 yılından bu yana batı yamaç üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda çok sayıda mekân açığa çıkartılmış, yerleşim dokusu hakkında çok önemli veriler elde edilmiştir. İç Kale'de olduğu gibi, zirvenin her iki yamacı üzerinde de yapılaşmaya gidilmiş olabileceği düşünülmüştür. Bu düşünce ile bu yamaç üzerinde 2017 yılında ilk açığa çıkartılan mekân, Taş Yığma/Kaya Kült Alanı olmuştur. Ancak Kaya Kült Alanı'nın ana kayanın şekillendirilmesi ile oluşturulmuş bir kutsal alan olması nedeniyle Kuzey Teras doğu yamacı üzerinde, batı yamaçta olduğu gibi, mekânsal diziler henüz tespit edilememişti. Kaya Kült Alanı'nda yürütülen çalışmalarda bu mekânı doğudan sınırlayan duvar kalıntıları tespit edilmiş ancak 2017 yılı kazı sezonunda bu kalıntıların bir mekâna ait olup olmadığı tam olarak anlaşılamamıştır. 2018 yılı kazı çalışmalarının ana hedeflerinden bir tanesi, bu duvar kalıntılarını da içine alacak yeni açmalar oluşturarak Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde mekânsal yapılaşmanın varlığının tespiti olmuştur. Buradan hareketle, ilk etapta CR-112, CR-113 ve CS-112 ve CS-113 açmalarında kazı çalışmaları yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bunun sonucunda Kurul Kalesi'nde mimari anlamda daha önce benzerine rastlanılmamış bir plan ortaya koyan bir mekânla (KTDM-1[528]) karşılaşılmıştır.

KTDM-1, Kaya Kült Alanı'nın doğu bitişiğinde, KTBM-8'in doğusunda, KTBM-7'nin güneydoğusunda, daha sonraki çalışmalarda açığa çıkartılacak olan KTDM-2'nin ise batısında yer almaktadır (Çizim 4.10). Mekânın cephesi, Kuzey Teras'ın doğu ve batı yamaçları arasındaki geniş sahanlığa bakmaktadır. Kurul Kalesi'ne dışarıdan gelen bir kişi, KTBM-8'i geçtikten sonra KTDM-1'e erişim sağlayabilmektedir. KTDM-1, konumu itibarıyla çok merkezi bir noktada bulunmaktadır. Kuzey Teras'ın en önemli mekânlarından (KTBM-8, 10, Kaya Kült Alanı vb) yalnızca birkaç metre uzaklıktadır.

KTDM-1'i içerisine alan açmalarda gerçekleştirilen kazı çalışmalarının ardından yüksekliği kuzeybatıdan güneydoğuya artan dört kademeli bir yapı tamamen açığa çıkartılmıştır (Resim 4.82). Yapının kuzeybatısında, 542,58-542,96 metre kot

[528] Bu mekân, Kurul Kalesi'nde uygulanan mekân kodlamasına göre KTDM-1 olarak isimlendirilmiş ancak kazısı tamamlandıktan sonra tanrı Dionysos'a adanmış bir altar yapısı olduğu anlaşılmıştır. Mekân, metnin geri kalanında KTDM-1 olarak anılacaktır.

seviyeleri aralığında; genişliği 3,40, uzunluğu 1,90 metre olan dikdörtgen bir forma sahip beş sıradan oluşan taş dizisi açığa çıkartılmıştır. Bu kesimde yapılan gözlemlerde bu taş dizisinin, güneydoğu bitişiğinde bulunan geniş platforma erişimi sağlayan basamaklar olduğu, ancak bu basamakların çökmesi ile bu taş dizisinin sanki bir zemin döşemesi gibi bir görüntüye sahip olduğu anlaşılmıştır. Taş sıralarının düzgün hatlar çizmesi, bu sıraların birer basamak olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir. Basamakların, güneydoğusundaki platformu tam ortalamadığı anlaşılmış, mekânın batı sınır hattına temas ettiği görülmüştür[529].

Çökmüş basamakların güneydoğu bitişiğinde, basamaklara göre daha geniş bir platform bulunmaktadır. Platform, yaklaşık olarak 4,80 x 2,40 metrelik bir dikdörtgen şeklindedir. Kenarlardaki tek sıra taş dizisi platformun sınırlarını belirlemektedir. 543,26-543,33 metre kot seviyesi aralığındaki bu platformun zemini, Kurul Kalesi'nde bazı mekânlarda da görüldüğü üzere, sıkıştırılmış sarımsı renkte bir toprak tabakası ile oluşturulmuştur. Bahsi geçen sıkıştırışmış zemine ulaşmadan önce yoğun bir yangın tabakası dikkat çekmiştir.

Geniş platformun güneydoğu bitişiğinde dikdörtgene yakın formda bir alan bulunmaktadır. Bu alanı kuzeydoğu-güneybatı yönde sınırlayan payandalar tespit edilmiştir. Kuzeydoğu payanda 0,83 metre genişliğe ve 1 metre uzunluğa sahipken güneybatı payanda, 0,70 metre genişliğe ve 1,38 metre uzunluğa sahiptir. Payandalar arası mesafe, geniş platforma bakan yüzde 3,30 metredir. Böylece bu alan düzgün bir dikdörtgen formundan uzak olup daha çok yamuktur. Bu alanda yapılan çalışmalarda ana kaya açığa çıkartılmış ve tüm mekânın ana kaya üzerine oturtulduğu anlaşılmıştır. Kazı çalışmaları esnasında bu alanda da yoğun bir yangın tabakası gözlemlenmiştir.

Bu alanın güneydoğusunda mekânın en yüksek ve son platformu yer alır. Son platform, tıpkı önündeki alan gibi payandalarla sınırlandırılmıştır. Ancak bu payandalar daha geniş ve uzundur. Kuzeydoğu payanda 1,40 metre uzunlukta ve 1,38 metre genişlikteyken, güneybatı payanda ise 1,37 metre uzunluğa ve 1,30 metre genişliğe sahiptir. Kuzeybatı kenarı 2,03, kuzeydoğu kenarı 1,37, güneydoğu kenarı 1,87 ve güneybatı kenarı 1,37 metre uzunluğa sahip bu platform, üzerinde ele geçen buluntular bakımından yalnızca Kurul Kalesi için değil, bölge ve Anadolu arkeolojisi

[529] Şenyurt ve diğ. 2020: 510.

açısından son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Bu buluntularla birlikte mekânın işlevi aşağıda detaylıca anlatılacaktır.

Yukarıda bahsi geçen mekânın tüm bölümlerinde yoğun yangın tabakası tespit edilmiş, çok sayıda kiremit parçası ve çivi ele geçmiştir[530]. Bu yangın tabakası, yapının üst örtüsüne ait ahşabın yanmasıyla oluşmuştur. Stroter ve kalypter parçaları yapının üst örtüsünün nasıl olduğuna dair fikir veren önemli kanıtlar olarak değerlendirilmiştir.

Kazıların tamamlanmasının ardından yapının üç ana bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ön kısımda, beş sıra basamaktan oluşan merdiven bulunmaktadır. Bu merdiven vasıtasıyla, ilk platforma erişim gerçekleşmektedir. Bu platforma çıkıldıktan sonra herhangi bir işlevi olduğunu düşünmediğimiz yamuk bir alanla karşılaşılır ve bu alandan sonra ise geniş platformdan yaklaşık 1 metre yukarıda başka bir platform bulunmaktadır. Bu platforma çıkış yoktur, fiziksel yapısı ve üzerinde ele geçen çok miktarda arkeolojik kalıntı ile bu platformun bir masa gibi kullanıldığı, üzerine kutsal nesnelerin bırakıldığı bir altar fonksiyonuna sahip olduğu görülmektedir. Son platform ve mekân, güney yönde oldukça kötü korunagelmiş bir duvar ile sınırlandırılmıştır. Bu duvarın kondisyonunun kötü olmasının ana nedeni, çok dik bir yamacın hemen üzerinde yer alması ve tektonik hareketlerden etkilenmiş olmasıyken diğer bir neden, yamacın hemen üzerinde yer alan ağaçların köklerinin duvar içerisine girmesi ve duvarın bütünlüğünü bozmasıdır.

Mekânın son platformu üzerinden ve yakın çevresinden yaklaşık 100 arkeolojik nesne ele geçmiştir. Bronz, demir, pişmiş toprak, cam gibi çok çeşitli malzemelerden üretilmiş geniş bir buluntu yelpazesi içerisinde en dikkat çeken eserler, Çocuk Dionysos'a ait olduğu düşünülen bir heykelcik ve protom ile yaban keçisi, dağ koyunu ve bu ikisinin ortasında yer alan telli bir müzik enstrümanı çalan erkek figürden oluşan bileşik bir rhytondur[531]. Son platform üzerinde yer alan ve in-situ halde, yan yana açığa çıkartılan bu nesneler, mekânın fonksiyonu üzerine tanımlayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu üç özel buluntu ile hemen hemen aynı yükseltide demir bir kepçe, p.t. unguentariumlar[532], kandil, demir savaş aletleri, bronz sikkeler, bronz bir

[530] Şenyurt ve diğ. 2020: 508.
[531] Bu kısımda ele geçen kült nesneleri, başka bir çalışmada daha detaylı bir biçimde ele alınacaktır.
[532] Yorulmaz 2019: 358, Kat. No. 348; 479, Lev. XLVIII, 348; 359, Kat. No. 351; 479, Lev. XLVIII, 351; 360, Kat. No. 353; 479, Lev. XLVIII, 353; 361, Kat. No. 354; 479, Lev. XLVIII, 354; 362, Kat. No. 356; 479, Lev. XLVIII, 356; 363, Kat. No. 357; 479, Lev. XLVIII, 357; Şenyurt ve Yorulmaz 2020b: 613-615, 617, Kat. No. 3-6, 9, 15.

yüzük, boncuklar vb. gibi nesnelerin (Resim 4.83a-b) ele geçmesi, Kurul Kalesi halkının ya da yakın çevredeki insanların bu kutsal mekâna gelerek sahip olduğu kıymetli eşyaları tanrıya adadığını işaret etmektedir.

Dionysos kutsal ayinlerinde dans[533], içki, müzik gibi faaliyetlerin yoğun biçimde uygulandığı bilinmektedir[534]. KTDM-1'in son platformu üzerinde ele geçen yaban keçisi ve dağ koyunu başları şeklinde oluşturulmuş, ince işçiliğe sahip rhytonun[535], kutsal ayinlerde içki törenlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, rhyton üzerindeki telli bir çalgı çalan figürün, Dionysos ayinlerinde sıklıkla icra edilen müziği vurgulaması bakımından ayrıca önemlidir. Bakkhus (Dionysos) törenlerinde tanrının dirsek boyunda heykeli rahip tarafından gezdirildiği, domuz kurbanının gerçekleştiği ifade edilmektedir[536]. KTDM-1'de ele geçen Çocuk Dionysos heykelciği, Kurul Kalesi ve civarında da böyle bir kültün mevcut olduğu göz önüne alındığında, Mısır ve Atina'da olduğu gibi, bir rahip ya da törende görevli kadınlar tarafından gezdirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Son platformda ele geçen pişmiş topraktan heykelciğin 0,41 metre yüksekliğinde olması böylesi bir faaliyet için son derece uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca, son platformun hemen önünde ele geçen çok farklı tipteki bir balta, burada kurban törenlerinin gerçekleşmiş olabileceğini de düşündürmektedir.

Karadeniz havzasında, Kurul Kalesi Dionysos Altarı ile çağdaş başka Dionysos Kutsal Alanları da yer almaktadır. Kırım'da yer alan Pantikapaion'da, daha erken dönemleri de tespit edilmiş ancak MÖ. 80'de belirgin bir kullanıma işaret eden küçük bir Dionysos Tapınağı[537] bulunmaktadır. Doğu Karadeniz kıyılarında, Kolkhis ülkesinde yer alan Vani kentinde de MÖ. 2. yüzyılın sonu 1. yüzyılın başına tarihlenen bir Dionysos tapınağı bulunmaktadır. Bahsi geçen tapınaklar, Pontos Krallığı

[533] Bakkhus (Dionysos) dansının en iyi Ionia ve Pontos'ta yapıldığı ifade edilmiş, böylece müzik eşliğinde ve esrik biçimde yapılan dansın Pontos Bölgesi'ndeki varlığına vurgu yapılmıştır. (Luc. *Peri.* 79; Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 95; Işık, A. (2004). *Pers, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 257).

[534] Öztürk, B. (2010). *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 174; Dürüşken 2011: 85.

[535] Şenyurt ve diğ. 2020: 509, 519, Res. 6. Amisos'tan benzer bir örnek için bkz. Rostovtzeff, M. I. (1941). *The Social and Economic History of the Hellenistic World,* Vol. 3. Oxford University Press, 575, Pl. LXIV.

[536] Hdt. 2. 48; Dürüşken 2011: 92-94.

[537] Saprykin, S. J. (2009). "The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom,* Gylling: Aarhus University Press, 250, 268, dn. 6.

hâkimiyeti altındaki kentlerde bulunmaktadır. Buradan Dionysos'un krallık için ne denli önemli bir tanrı olduğu ve kralın propagandasında ne denli etkin kullanıldığı görülmektedir[538]. Delos Adası'nda bulunan ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir Dionysos Altarı[539], Kurul Kalesi Dionysos Altarı ile bir karşılaştırma örneği olarak değerlendirilmektedir. Mimari açıdan birebir benzerlik göstermese de Delos Dionysos Altarı'nın girişinde basamaklar bulunması, basamaklardan sonra geniş, dikdörtgen bir platforma geçilmesi, doğu duvarı üzerinde adak heykellerinin yer alması bakımından Kurul Kalesi Dionysos Altarı ile bazı yapısal benzerlikler göze çarpar.

Yerleşimin çok önemli bir noktasında yer alması, çok farklı bir mimari plan ortaya koyuşu, içerisinde ele geçen nesneler ve bu nesnelerin niteliği, Dionysos Altarı'nı (KTDM-1'yi) çok önemli bir yere konumlandırmaktadır. Kurul Kalesi'nde tanrı Dionysos kültünün tek mimari yansıması olması itibarıyla da öneme sahip bu mekân, mimari karşılaştırma ve değerlendirme bakımından gelecekte bölgede yapılacak arkeolojik çalışmalar için de önemli bir altlık oluşturacağına ve bölgenin inanç mimarisine farklı bir boyut getireceğine inanılmaktadır.

[538] Saprykin 2009: 250.

[539] Bruneau, P. (1970). R*echerches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque impériale*, Bibliothèques de l'Ecole française d'Athènes et de Rome, 217, 296-300, Pl. III, 1; Étienne, R. ve Braun, J-P. (1995). "L'autel monumental du théâtre à Délos", *BCH* 119(1), 63 vd; Moretti, J-C ve Fincker, M. (2008). "Un autel de Dionysos à Délos", *BCH* 132(1), 117 vd.

4.3.2.2.2. Kuzey Teras Doğu Mekân-2 (KTDM-2)

Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde yer alan KTDM-2, Dionysos Altarı'nın (KTDM-1) tespitinin ardından mekân dizisinin doğuya doğru devam edip etmediğini anlamak amacıyla oluşturulan CR-113, CR-114 ve CS-113, CS-114 açmalarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları neticesinde gün yüzüne çıkartılmıştır. 2018 yılında tamamen açığa çıkartılan mekân, Dionysos Altarı'nın hemen doğusunda, KTDM-3'ün ise güneybatısında yer almaktadır (Çizim 4.10). Dört duvarlı bir mekân görüntüsü ortaya koyan KTDM-2'nin (Resim 4.84) duvarlarına ait bazı nicel veriler şöyledir: 1,40 metre kalınlığa ve 1,64 metre (mekân içi) yüksekliğe sahip kuzey duvar 3,26 uzunluğundadır. 1,36 metre kalınlık, 1,38 metre yükselikteki doğu duvar 2,35 metre uzunluğa sahiptir. 1,81 metre kalınlığa ve 1,47 metre yüksekliğindeki güney duvar 3,20 metre uzunluğundayken 1,26 metre yükseklik, 1,35 metre kalınlıktaki batı duvar 2,50 metre uzunluğundadır. Mekânın üzerinde yer aldığı ana kayanın güneyden kuzeye doğru yükseltisi düşmektedir. Buna paralel olarak, güney duvar bir sıradan (iç yüzde üç sıra) ibaretken sağlam bir görüntü ortaya koyan kuzey duvar 6 sıradan (iç yüzde dört sıra) oluşmaktadır. Kurul Kalesi'ndeki diğer tüm mekânlarda olduğu gibi mekânın tüm duvarları, ana kaya üzerine açılan yataklar üzerine oturtulmuştur.

Mekânın, batısındaki KTBM-1 ile arasında, güneyden kuzeye doğru genişleyen ve kuzey uçta yaklaşık 1 metreyi bulan dar bir açıklık yer almaktadır. Kurul Kalesi'nde mekânlar genellikle birbirlerine bitişik halde konumlandırılmışlarken bu iki mekânın birbiri ile temas etmemesi dikkat çekicidir. Bunun olası sebebi, KTDM-1'in farklı mimari özellikleri ve bağımsız bir mekân olarak inşa edilmek istenmesi olmalıdır.

Mekânın güney duvarı, KTDM-1'i güney yönden sınırlayan, kötü korunagelmiş duvarın devamıdır. Ancak bu duvarın aksından çok hafif bir kırılma ile biraz daha doğuya yönelim söz konusudur. Güney duvar, tıpkı Kuzey Teras batı yamaçtan olduğu gibi, yan yana oluşturulmuş mekânları yamaç tarafında sınırlamaktadır. Yamaç tarafındaki duvarın kalınlığının diğer duvarlara göre fazla olması ve Kuzey Teras batı yamaçtaki mekânlarda benzer bir durum görülmesi nedeniyle bahsi geçen duvarın sur duvarı olabileceği düşünülmektedir[540]. Bu duvar üzerinde küçük bir kısım, yamacın başladığı yerde bulunan büyük bir ağacın köklerini

[540] Şenyurt ve diğ. 2020: 514.

tuttuğu için kazılmamış ve duvar tam olarak açığa çıkartılmamıştır. Duvarın yaklaşık olarak batı yarısı görünür durumdadır. Sur duvarının KTDM-3 ile birleştiği yerde, duvarın doğu yarısının batı yarısına göre daha kötü korunagelmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu deformasyonun nedeni, KTDM-1'in güney duvarında olduğu gibi, ağaç kökleri ve konumu itibarıyla tektonik hareketlerden daha çok etkilenmesidir.

KTDM-2, ölçüleri itibarıyla Kurul Kalesi üzerinde açığa çıkartılan ve dört duvara sahip kapalı mekânlar içerisinde en küçüğüdür. Yaklaşık 7,90 m² olan mekânın duvarlarında, mekâna girişin yapılabileceği herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Bu sebeple, mekâna erişimin muhtemelen KTDM-3'ten, taş duvarların üzerinden kerpiç sıralarının arasındaki olası bir açıklıktan geçilerek yapıldığı tahmin edilmektedir. Kazı çalışmaları esnasında mekânın doğu duvarının güney duvarı ile birleştiği kesimde, taş duvar seviyesinde başlamak üzere, yan yana taşlar açığa çıkartılmıştır (Resim 4.85). Bir bütünlük oluşturmaktan uzak ancak birbirlerinin üstüne kademeli olarak temas eden bu taş grubunun belki de mekânın içine girişin gerçekleştiği basamaklar olabileceği akla gelmektedir.

Mekân içerisinde ele geçen çok sayıda stroter ve kalypter parçaları, çiviler ve 545,10 metre kot seviyesinde ilk kez görülüp mekânın zeminine kadar yaklaşık yarım metre inen yangın tabakası mekânın bir üst örtüye sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Mekân içerisinde farklı türde birçok buluntu ele geçmiştir: Pişmiş toprak, tüme yakın iki adet testi[541], bir adet p.t kandil, bir adet demir keser, bir adet bilezik, bir adet sığ kepçe, sikkeler, üç adet anahtar ve çok sayıda boncuk vb. buluntular KTDM-2 içerisinde ele geçen buluntulardan bazılarıdır. Özellikle boncukların 5'li ve 9'lu biçimde topluca ele geçmesi, bunların birer kolye/bilezik olabileceğini düşündürmüştür. VI. Mithradates dönemine tarihlenen bir sikke, mekânın diğer mekânlarla kronolojik uyumunu kanıtlamaktadır. Mekânın dışında, kuzey duvarın hemen önünde, geniş sahanlık alana bakan yüzde 542,99 metre kot seviyede üç adet küp ele geçmiştir[542]. Bu durum, yalnızca mekân içi depolamanın yapılmadığını göstermesi açısından önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir.

KTDM-2'nin çok küçük olması ve buradan ele geçen buluntuların çeşitliliği, mekânın nasıl bir amaçla kullanılmış olabileceği üzerine çıkarımlar yapmayı

[541] Yorulmaz 2019: 291, Kat. No. 199; 462, Lev. XXXI, 199; 293, Kat. No. 204; 463, Lev. XXXII, 204.
[542] Şenyurt ve diğ. 2020: 511.

zorlaştırsa da bu hususta birtakım öneriler getirilebilmektedir. Bunlardan ilki, mekânın Dionysos Altarı ile fiziksel yakınlığı sebiyle bu kutsal yapıyla bir ilişkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu ilişki doğrudan değil KTDM-nin doğusunda yer alan KTDM-3 üzerinden olabileceğini akla gelmektedir. KTDM-2'ye dışarıdan erişim sağlananabilecek herhangi bir açıklık olmaması sebebiyle, geniş sahanlığa erişimi açıkça görülen KTDM-3 vasıtasıyla erişimin gerçekleşebileceği, dolayısıyla Dionysos Altarı ile bu şekilde bir ilişkisi olabileceği düşünülmektedir. Mekân içerisinde ele geçen farklı ve çok sayıdaki buluntunun, Dionysos Altarı'ndan bu küçük depo odasına getirilmiş olduğu düşünülebilir. Bu aşamada, Dionysos Altarı'na bırakılan adak objelerinin çoğalması durumunda, yenilerine yer açılması için fazla objelerin KTDM-2'ye bırakılması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca, mekânın zeminine yakın bir seviyede yan yana ele geçen üç anahtardan yola çıkarak, bu küçük odayı kullananların çevre mekânların kontrollerini gerçekleştirdiği yorumu da ortaya atılabilir. Mekânın hangi amaçla kullanıldığına dair bir diğer öneri, özellikle yan yana ele geçen dokuz ve beş boncuktan oluşan iki bileklik/kolye ve bir bilezik gibi buluntular göz önünde bulundurulduğunda, mekânın bir kadın/kadınlar tarafından kullanılmış olabileceğidir.

4.3.2.2.3. Kuzey Teras Doğu Mekân-3 (KTDM-3)

KTDM-3, Kurul Kalesi Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde tespit edilen son mekândır. KTDM-2'nin tespitinin ardından mekân dizisinin kuzeydoğuya doğru devam edip etmediğini anlamak adına bu yönde çalışmaların sürdürülmesi hedeflenmiştir. 2018 ve 2019 yıllarında CP-113, CP-114, CP-115 ve CR-114, CR-115 açmalarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla tamamen açığa çıkartılan mekân, KTDM-2'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Çizim 4.10). KTDM-3'ün kuzeydoğusunda bir mekân daha olabileceği 2019 yılı çalışmalarında anlaşılmış ancak bu noktada modern bir kulübe bulunması nedeniyle çalışmalar daha ileri götürülememiştir. Dört duvarlı mekân görünümünde olan KTDM-3'ün (Resim 4.86), duvarlarına dair bazı ölçüler şu şekildedir: 1,02 metre yüksekliğindeki kuzey duvarı 4,03; 1,08 metre yüksekliğindeki doğu duvarı 4,06; 0,65 metre yüksekliğindeki güney duvar 4,83 ve 1,54 metre yüksekliğindeki batı duvarı 4,06 metre olarak ölçülmüştür. Kuzey, doğu ve batı duvarların kalınlıklarının 1,30 metre olduğu tespit edilmiştir[543]. Kurul Kalesi'nin neredeyse tamamında görülen sade dolgulu duvar tipi bu mekânda da mevcuttur. Duvarların iç ve dış yüzleri düzgün dörtgene yakın taşlarla örülmüşken duvarların içleri toprak, irili ufaklı moloz taşlarla dolgulanmıştır.

Mekânın batı duvarının güney yarısı aynı zamanda KTDM-2'nin doğu duvarıdır. Mekânın batı duvarı, KTDM-2'nin doğu duvarından kuzeye doğru 2,56 metre daha devam etmekte ve böylece mekân geniş sahanlık alanda daha çok yer kaplamaktadır. Mekânın güney duvarı, KTDM-1 ve KTDM-2'nin güney duvarları gibi, kötü korunagelmiştir. Ancak KTDM-3'ün güney duvarı, diğer iki mekânın güney duvarlarından çok daha kötü durumdadır. Yamaca bakan yüzdeki duvar elemanları noksandır. Mekân içine bakan yüzdeki elemanlar ise düz bir hat oluşturmaktan uzaktır. Bunun en önemli sebebi, güney duvarın hemen güney bitişiğinde yer alan büyük ağaç köklerinin duvarda yaptığı tahribattır. Ayrıca güney duvar, KTDM-2'nin güney duvarına göre yaklaşık yarım metre daha kuzeydedir. Bunun nedeni olasılıkla, ana kayanın KTDM-3'ün bulunduğu yerde kuzeye doğru girinti yapmasıdır. Mekânın doğu duvarında, taş temel üzerinde yan yana üç sıra halinde kerpiç bloklar

[543] Yoğun bir deformasyona maruz kalan güney duvarın gerçek kalınlığı ölçülememiştir. Ancak 1,50 metreden kalın olduğu tahmin edilmektedir.

bulunmaktadır (Resim 4.87). Kerpiç sıraları, mekânın taş temel üzerine kerpiçlerle yükseltildiğini kanıtlamaktadır.

Mekâna giriş, batı duvar içerisinde bulunan 1,37 x 1,22 x 1,40 x 1,26 metre boyutlarındaki bir eşikten yapılmaktadır (Resim 4.88). KTDM-3'te, özellikle 544,42 metre kot seviyesinden sonra, çok miktarda çatı kiremidi parçaları, çiviler ele geçmiş ve zemine yakın seviyede yangın tabakası gözlemlenmiştir. Bu veriler, KTDM-3'ün üzerinin bir çatı sistemi ile kapalı olduğunu kanıtlamaktadır. Mekân içinde yürütülen çalışmalarda yer yer görülen kırmızımsı, kerpiç döküntülü toprak yapısı, taş temel üzerindeki kerpiçlerin mekân içine devrildiğini göstermektedir.

Mekân içerisinde fonksiyonu tam olarak anlaşılmayan çok küçük kiremit parçalarına rastlanmıştır. Stroterlerin bilinçli bir şekilde kırılması ile yapıldığı düşünülen bu parçaların boyutları 5-6 santimetredir. İlk bakışta bir zemin döşemesi olabileceği akla gelse de bu parçaların zeminden daha yüksekte olması bu düşünceyi olası kılmamaktadır. KTDM-3 içerisindeki kazı çalışmaları sona erdiğinde, ana kayanın üç kademe halinde güneyden kuzeye eğimli bir şekilde indiği anlaşılmıştır. 544,14 metre kot seviyede görülmeye başlayan ana kayanın ikinci kademesi 543,91 ve üçüncü kademesi ise 543,47 metre kot seviyesindedir. Üçüncü kademe daha düz bir yapıya sahiptir ve mekânın tabanını oluşturmaktadır[544]. Mekânı oluşturan duvarların bu eğime uygun biçimde yerleştirildiği görülmektedir.

KTDM-3'te çok farklı materyallerden farklı amaçlar için kullanılmış birçok arkeolojik nesne ele geçmiştir. Bronz yüzük, iğne, cam boncuk ve p.t. unguentarium gibi aksesuar/kozmetik eşyaları; demir mızrak uçları, kopis vb. savaş araç gereçleri; p.t. yonca ağızlı bir testi[545], diğer formlarda testiler[546], kandil[547], maşrapa, ağırşak ve demir makas parçası, keser, orak ve bronz bir anahtar gibi günlük faaliyetlerde kullanılan araç gereçler, bronz sikkeler ve onyx camdan üretilmiş bir tanrıça/soylu kadın başı gibi buluntular dikkat çekmektedir. Buluntuların farklılıkları mekânın fonksiyonunu belirlemede güçlük çıkartsa da bu mekânın fonksiyonu için bütüncül bir yaklaşım izlemenin doğru olabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle mekânın,

[544] Şenyurt ve diğ. 2020: 512.
[545] Yorulmaz 2019: 291, Kat. No. 200; 462, Lev. XXXI, 200.
[546] Yorulmaz 2019: 289 Kat. No. 195; 461, Lev. XXX, 195; 292, Kat. No. 201; 463, Lev. XXXII, 201; 294, Kat. No. 207; 463, Lev. XXXII, 207.
[547] Yorulmaz 2020: 114, Kat. No. 16, 121, lev. 6, no. 16.

tıpkı KTDM-2'de olduğu gibi, Dionysos Altarı'na bırakılan hediyelerin depolandığı bir oda olabileceği düşünülmektedir. Buluntuların çeşitliliği ve mekânın Dionysos Altarı'na yakınlığı bu yönde düşünmemizi sağlamaktadır.

5. KURUL KALESİ MİMARİSİNDE KULLANILAN MALZEME – MATERYALLER VE LABORATUVAR ANALİZLERİ

5.1. Malzeme ve Materyaller

5.1.1 Taş Malzemeler

Doğada bolca bulunan taşlar, bin yıllar boyunca toplumların barınma ihtiyacını karşılayan en dayanıklı yapı malzemesi olarak öne çıkmaktadır. Tarih boyunca; Mısır'daki piramitler, İtalya'daki Colosseum, Yunanistan'daki Atreus Mezarı, Parthenon gibi anıtsal yapıların inşasında kullanılan taş, bu yapıların ölümsüz olmasını sağlamıştır. Antik Çağ'da taş, yerleşimlerin yakın çevresinde bulunan taş ocaklarından ya da direkt olarak yapıların üzerine oturacağı ana kayadan temin edilmektedir. Kerpice göre işlenmesi daha zor ve taşınması daha zahmetli olmasına rağmen kalıcılık açısından ondan katbekat sağlam olduğu için yapılarda sıklıkla tercih edilmektedir. Günümüzde özellikle kırsaldaki yapılarda sıklıkla kullanılan taş, hala yapı malzemesi olarak en çok tercih edilen malzemeler arasındadır.

Kurul Kalesi'ndeki mekânlar, taş temel üzerine kerpiç duvarla oluşturulmuştur. Bu sebeple, taş çok yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Kurul Kalesi mimarisinde genellikle iki çeşit taş kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, kalenin inşaasında çok sık tercih edilen andezit taşıdır. Bir diğer taş çeşidi ise gre olarak da adlandırılan kumtaşıdır. Bu iki taş çeşidi de yereldir, Kurul Kalesi'nin üzerinde yer aldığı yükseltinin kayaç yapısı ile yapılarda kullanılan taşın kayaç yapısı aynıdır. Ancak kalenin eteklerinde ya da civarda bir taş ocağı henüz tespit edilememiştir. Doğu Pontid Tektonik Kuşağı'nın batı kesiminde yoğun biçimde bulunan bu iki taş çeşidi hakkında aşağıda daha detaylı bilgiler verilecektir.

5.1.1.1 Andezit Taşı

Bazaltik magmanın çok derinlerde ayrışmasıyla oluştuğu düşünülen andezit[548], volkanik (magmatik) kökenli taşlar grubuna dâhil olup ülkemizde yaygın biçimde görülmektedir. Günümüzde modern yapıların zemin döşemeleri ve kaplamalarında; parke ve bordür taşları olarak sıklıkla tercih edilmektedir[549].

Kurul Kalesi mimari faaliyetlerinde kullanılan andezit taşı duvar elemanları ve kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlesi aynı karakterdedir. Buradan, duvarları oluşturan taşların yerli oldukları ve uzak noktalardan getirilmedikleri açıkça görülmektedir. Kurul Kalesi civarında Antik Çağ'da kullanıldığı bilinen bir taş ocağı mevcut değildir. Buradan hareketle, Kurul Kalesi inşa faaliyetlerinde kullanılan andezit taşlarının yerleşimin üzerinde yer aldığı zirvenin oyulması, düzeltilmesi yoluyla elde edilmiş olabileceği akla gelmektedir. Hatta İç Kale'de yer alan basamaklı tünelin inşası sırasında yaklaşık 1100 m³ kaya oyulduğu tespit edilmiştir[550]. Basamaklı tünel yapısının inşası sırasında çıkartılan kayaların mekânların oluşturulmasında duvarlarda kullanılmış olabileceği akla gelmektedir. Yine İç Kale'de doğu ve batı yamaçta bulunan mekânların üzerine oturduğu ana kayanın oyulduğu anlaşılmakta, buradan elde edilen taşların mimari faaliyetlerde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Böylece hem zamandan hem iş gücünden hem de inşaat masraflarından tasarruf edilmiş olunacaktır. İnşa faaliyetleri esnasında ana kayada yapılan kesme, oyma gibi düzeltmelerle elde edilen taşların yapılarda kullanılması, Anadolu'da Kurul Kalesi gibi yüksek bir tepe üzerine kurulu Pergamon'da da görülmektedir[551].

Kurul Kalesi mekânlarının neredeyse tamamında andezit taşı duvar elemanları kullanılmaktadır. Kalenin üzerinde yer aldığı kayaç yapısı ile benzer biçimde, yer yer uçuk pembe ve bej tonlarında bir renge sahip duvar elemanları yerel kayaçlardan çıkartılmış, kabaca düzeltilmiş ve mekânları oluşturan duvarlarda kullanılmıştır. Andezit taşı duvar elemanları, genel ortalama olarak yaklaşık 25-70 santimetre

[548] Seyhan, İ. (1971). "Volkanik Kaolinin Oluşumu ve Andezit Problemi", *Maden Tetkik Arama Dergisi* 76, 130.
[549] Karahan, D. S. (2018). *Dünyada ve Türkiye'de Doğal Taşlar*, (Haz.) Karahan, D. S., Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, Ankara, 11.
[550] Şenyurt ve Bulut 2020: 236, dn. 48.
[551] Bachmann, M. (2014). "Pergamon Mimarisi ve Yapı Teknikleri", (Eds) Pirson, F ve Scholl, A., *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 231.

genişliğe ve 20-50 santimetre yüksekliklere sahiptirler[552]. Duvarlarda kullanılan andezit taşı elemanlar, genelde dikdörtgene yakın, bazen de kare forma sahip olup yüzeyleri düze yakın bir şekilde işlenmemiştir. Bu bakımdan sur duvarlarının ve mekânların görülen kısımlarında pürüzlü yüzeyler bulunmaktadır ve bu duvarlar anıtsal bir görüntü ortaya koymaktan uzaktır (Resim 5.1). Dikkatli gözlem sonucunda birçok taşta küçük veya büyük çatlakların olduğu görülebilmektedir. Bunun olası sebeplerinden ilki kayacın çok dayanıklı olmayan karakteri iken bir diğer olasılık neredeyse tüm mekânları etkileyen büyük yangın sebebiyle açığa çıkan yüksek ısı olarak düşünülmektedir. Diğer yandan tektonik hareketlerin de taşların deformasyona uğramasına sebebiyet verebileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca, bazı andezit taşların içerisinde altın sarısı renginde, ahmak altı da denen, parlak pirit minerali de gözlemlenmektedir.

Kurul Kalesi'nde andezit taşı kullanılarak oluşturulan duvarlar, sade dolgulu duvar[553] tipine girmektedir. Buna göre duvarın iç ve dış yüzlerinde nispeten daha düzgün bloklar kullanılıyorken bu iki yüzün ortasında, duvar içinde küçük ve orta boyutlarda, genellikle andezit taşından molozlar ile toprak dolgu kullanılmaktadır (Resim 5.2). Bahsi geçen teknikle oluşturulan duvarların üstüne kerpiç bloklar yerleştirilerek duvar tamamlanmaktadır.

Kurul Kalesi andezit taşı bloklarının üzerinde inşa faaliyetleri sürecinde kolaylık sağlayan herhangi bir taşçı işareti tespit edilememiştir.

[552] KTDM-2'nin kuzey duvarında yer alan 108 santimetre genişlik, 35 santimetre yükseklik ve 38 santimetre derinliğe sahip bir blok Kurul Kalesi'ndeki en büyük andezit duvar elemanı olarak dikkat çekmektedir.
[553] Akarca 1998: 109, Res. 58, 1.

5.1.1.2. Kum Taşı

Kum taşı, tortul kayaçlar sınıfına giren bir taş çeşidi olup bu sınıfın konglomera, breş gibi çeşitlerle birlikte kırıntılı ana grubuna dâhildir[554]. Ordu ve yakın çevresinde yapılan jeolojik araştırmalar kapsamında, Fatsa Formasyonu etüdünde kum taşlarının çok az ve ince düzeyler halinde yer aldığı, gri-yeşilimsi bir renge sahip olduğu, orta tabakalı ve ince taneli olduğu ifade edilmektedir[555]. Yakın zamanda gerçekleşen bir jeolojik çalışmada, Kurul Kalesi'nin kuş uçumu yaklaşık 5,7 kilometre batısında yer alan Uzunisa Beldesi civarında "Uzunisa Formasyonu" tanımlanmıştır. Bu formasyonda ince ve orta tabakalı, sarı tonlarında kum taşının olduğu ifade edilmiş ve formasyonun, örneklemeler ve stratigrafi etüdleri ile Geç Maastrihtiyen-Selandiyen döneme (yaklaşık 60 milyon yıl öncesi) ait olduğu tespit edilmiştir[556].

Kurul Kalesi'ndeki yapıların inşasında çok yoğun bir biçimde kullanılan andezit taşının yanı sıra kum taşı ya da gre olarak adlandırılan kayaçtan elde edilen bloklar da yapı elemanları olarak tercih edilmiştir. Kum taşı kayaç yapısı, Kurul Kalesi civarında yer yer görülebilmekte ve yerel bir kayaç türü olarak değerlendirilmektedir. Genellikle bej, bazen de yeşile çalan tonlarda karşımıza çıkan kum taşı bloklarda en dikkat çekici unsur, içerisinde çok miktarda görülen kabuklu deniz hayvanlarının fosilleri ve bu fosillerin taşlarda bıraktıkları izlerdir (Resim 5.3). Kum taşlarının yüzeylerinde yoğun bir biçimde görülen bu fosiller; *bivalvia*, *gastropoda* gibi sınıflara aittirler. Günümüzden milyonlarca yıl öncesine ait bu fosiller, Kurul Kalesi'nde kullanılan kum taşı kayacın milyonlarca yıl öncesinde deniz altında olduğunu ve zamanla denizin çekilerek bu kayacın gün yüzüne çıktığını göstermektedir.

Düzgün kesilmiş kum taşı blokların dışa bakan yüzeylerinin kenarları taşçı tarağı ya da kalemiyle bir çerçeve şeklinde oluşturulmuştur ve bu çerçevenin içerisinde kalan kısım hafif kabartılı bırakılarak bosaj tekniği uygulanmıştır. Bloklar üzerinde taş araç-gereçlerinin bıraktığı izler gözlemlenebilmektedir.

Kolay şekillendirilebilmesi ve farklı rengiyle özellikle tercih edildiği düşünülen kum taşı, Kurul Kalesi'nde duvarlarla oluşturulmuş mekânlarda neredeyse

[554] Karahan 2018: 6.
[555] Terletmez, İ. ve Yılmaz, A. (1980). "Ünye - Ordu - Koyulhisar - Reşadiye Arasında Kalan Yörenin Stratigrafisi" *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 23, 186.
[556] Evcimen ve diğ. (2020). Evcimen, Ö., Tunçdemir, V., Tok, T., Metin, Y., "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeolojisi (Ordu-Giresun)", *MTA Doğal kaynaklar ve Ekonomi Bülteni (2020)* 29, 109-110.

hiç kullanılmamış, buna karşın özellikle kapı yapılarında sıklıkla tercih edilmiştir (Resim 5.4). Kapılarda kullanılan kum taşı bloklar, düzgün kesilmiş yüzeyleri sayesinde birbirlerine sıkı biçimde tutunmaktadır. Kurul Kalesi'nde kenet – zıvana yöntemiyle duvar elemanlarının birbirlerine kenetlenmesi yalnızca kum taşı blokların olduğu kapı yapılarında görülmektedir. Bu yönüyle kum taşı ile oluşturulmuş kapı yapılarına ayrı bir özen gösterildiği açıktır. Kapılar dışında kum taşının kullanıldığı önemli bir nokta KTBM-8'dir. Mermer Kybele heykelinin içerisinde yer aldığı nişin bulunduğu duvarlarda, Kybele heykelinin hemen önündeki küçük sekide ve yine Kybele heykelinin önünde akan kanalın yan duvarlarında kum taşı kullanılmıştır (Resim 5.5). Buradaki kum taşlarının rengi, kalenin giriş kapısında kullanılan bej renkli kum taşlarından farklı olarak yeşile çalar bir tondadır. KTBM-8'den kale içerisine geçmeyi kolaylaştıran dört basamaklı merdivenin tamamında, Kuzey Teras – İç Kale sektörlerini birbirlerine bağlayan merdiven gruplarında ise yer yer kum taşı kullanıldığı da gözlemlenmektedir. Ayrıca, basamaklı tünelde gerçekleştirilen temizlik kazıları esnasında tünelin içerisinden çıkartılan bazı blokların da kum taşı oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak, kum taşından üretilen bloklar ve mimari elemanların, ilk intiba açısından en önemli yapı birimlerinden olan kapılarda ve Kybele heykelinin içerisinde yer aldığı KTBM-8'in güney duvarında kullanılmasıyla Kurul Kalesi mimarları ya da yapı ustalarının gözünde farklı bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dört duvarlı mekânların hiç birinde kullanılmaması, kum taşının alelade bir tercihten uzak olduğunun bir diğer kanıtıdır. Kum taşına verilen olası değerin nedeni ise muhtemelen farklı bir renge sahip oluşudur. Ayrıca, içerisinde kabuklu deniz hayvanlarının fosilleri olmasının bile bir tercih sebebi olabileceği tahmin edilmektedir. Farklı ve az olanın değerli olabileceği düşüncesinin, Kurul Kalesi'nde kum taşı kullanımının yalnızca belli başlı yerlerden ibaret olmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

5.1.2. Toprak Malzemeler

5.1.2.1. Kerpiçler

Coğrafya ve iklim, toplumların yaşayışını, geleneklerini, yeme-içme alışkanlıklarını vb. birçok kıstası şekillendirmektedir. Coğrafya ve iklimin insan hayatını etkilediği bir diğer alan barınmadır. Doğada barınma amacıyla tercih edilen malzemeler içinde en yaygın kullanılanı ve en kolay erişilebileni topraktır. Toprak, belirli işlemlerden sonra mimari bir yapı taşı haline gelebilmekte ve yerleşme, kentleşme gibi kavramları doğrudan etkilemektedir. Toplu yaşamın oluşmaya başladığı dönemden günümüze kadar her zaman gözde bir yapı malzemesi olan toprak, ıslatılarak şekillendirilmekte ve kerpiç adı verdiğimiz genellikle dikdörtgenler prizması şekline sahip yapı gerecine dönüşmektedir.

Kerpiç üretim sürecinde öncelikle çevredeki toprağın içerisinden büyük taşların ve istenmeyen unsurların arındırılması söz konusudur. Daha sonra bu toprağa su eklenerek toprak balçık kıvamına getirilmektedir. Balçığın içerisine kurumuş otlar, çok küçük çakıllar, kum gibi materyaller[557] de eklenmektedir. Bundaki amaç hem bağlayıcılığı arttırmak hem de kerpicin kütlesini gevşetmektir. Daha sonra, elde edilen balçık kalıplara dökülerek kurumaya bırakılır[558]. Açık havada kurutulan kerpiçlerin yanı sıra fırınlarda pişirilen kerpiçler de bulunmaktadır. Pişirilmiş kerpiçler açık havada kurutulan kerpiçlere göre daha sağlam; yüksek sıcaklıklara ve neme karşı daha dayanıklı hale gelmektedirler[559]. Kerpicin yapı malzemesi olarak yoğun bir biçimde tercih edilmesinin asıl nedeni, kolaylıkla erişilebilir olması, taş bloklara göre üretiminin daha kolay olması ve bunların neticesinde daha ucuz olmasıdır. Kerpicin kolay inşa avantajının yanı sıra, insan nefesi ya da mesken içerisindeki nemi içerisine çekerek daha sağlıklı bir yapı oluşumuna katkı sunduğu ve kışın ılıman yazınsa ferah bir ortam sağladığı ifade edilmektedir[560].

[557] Günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kerpicin yapısını güçlendirmek adına hayvan kılı da eklenmektedir.
[558] Naumann 2019: 47.
[559] Gerding, H. (2006). "The Early Use of Fired Brick in Hellenistic and Roman Architecture", (Eds) Mattusch, C. C., Donohue, A. A., Brauer, A., *Acta of the XVIth International Congress of Classical Archaeology*, Oxford: Oxbow Books, 355.
[560] Seeher, J. (2013b). "Hitit Mimarisinde Kullanılmış Teknikler", (Eds) Doğan-Alparslan, M. ve Alparslan, M., *Hititler: Bir Anadolu Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, 349.

Toprak ya da kil kullanılarak iki şekilde duvar inşa tekniği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, tahta kalıp içerisine yerleştirilen balçık öbeklerinin bir alet vasıtasıyla sıkıştırılmasıyla olur. *Pisée tekniği* de denilen bu yöntemde balçık kuruyunca ahşap kalıp sökülür ve duvarın üst sıralarını oluşturmak için aynı yöntem uygulanır. Diğer yöntem ise kare ya da dikdörtgen formlu ahşap kalıplara balçığın doldurulması ve tuğla benzeri kerpiçlerin elde edilmesidir. Bu yöntem, inşa sürecinin hızlı ve kolay olmasını sağlamaktadır[561].

Mezopotamya'da en erken kerpiç kullanımı bir Akeramik Neolitik Dönem yerleşimi olan Nemrik'te görülmektedir. 9. binyılda farklı boyutlarda kerpiçlerin duvarlarda kullanıldığı ifade edilmektedir[562]. Aynı yerleşimde 8. binyılda 51 x 12 x 6 santimetre boyutlarında kerpiçlerle sabit kalınlıkta duvarlar inşa edilmiştir[563]. Anadolu'da erken dönemlerde; Çatalhöyük, Can Hasan, Hacılar gibi yerleşimlerde, kalıp kullanılmaksızın el büyüklüğündeki balçık topakları yapıların duvarlarında kullanılmıştır[564]. Mezopotamya'da en azından üçüncü binyılın başlarından itibaren pişirilmiş kerpicin aralıksız olarak üretildiği bilinmektedir[565]. Troia'nın Erken ve Orta Tunç Çağı katmanları'na[566] ve Hitit uygarlığına bakıldığında kerpicin çok yoğun bir şekilde kullanıldığı, hatta ana mimari malzeme olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Duvarlar, taş temel üzerinde kerpiçlerle yükselmektedir. 12-13 metre yüksekliğindeki kuleler ve 7-8 metre yüksekliğindeki sur bedenlerinin yeniden inşası sürecinde 45'er santimetre kenar uzunluklarına ve 10 santimetre yüksekliğe sahip kerpiç tuğlalar kullanılmıştır[567]. Anadolu Pontos'unda Kurul Kalesi ile çağdaş yerleşimlerde kerpiç

[561] Seeher 2013b: 350-351.
[562] Moorey, P. R. S. (1994). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*, Oxford: Clarendon Press: 304.
[563] Kozlowski, S. K. ve Kempisty, A. (1990). "Architecture of the pre-pottery neolithic settlement in Nemrik, Iraq", *World Archaeology*, 21(3), 353; Moorey 1994: 304.
[564] Naumann 2019: 45.
[565] Östborn, P. ve Gerding, H. "The Diffusion of Fired Bricks in Hellenistic Europe: A Similarity Network Analysis", *Journal of Archaeological Method and Theory* 22(1), 307.
[566] Siebler, M. (2009). *Troia. Mythos und Wirklichkeit*, Stuttgart: Philipp Reclam, 153, 161; Gates, C. (2015). *Antik Kentler. Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*, (Çev.) Cezar, B., İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 200-202; Siebler, M. (2009). *Troia. Mythos und Wirklichkeit*, Stuttgart: Philipp Reclam, 153, 161.
[567] Baykal-Seeher, A. ve Seeher, J. (2007). "Tunç Çağı'nda Kent Savunması: Hattuša'da Hitit Surunun Rekonstrüksiyonu", (Eds) Umurtak, G., Dönmez, Ş., Yurtsever, A., *Refik Duru'ya Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, 200 vd; Seeher, J. (2010). "Wie viele Türme braucht eine Stadt? Überlegungen zum Aufwand der hethitischen Befestigungsanlagen in der späten Bronzezeit", (Hrsg.), Lorentzen, J., Pirson, F., Schneider, P., Wulf-Rheidt, U., *Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik antiker Stadtbefestigungen* (*Byzas* 10), 8; Seeher, J. (2011). "Die visuelle Macht einer Baurekonstruktion – Überlegungen zur Wiedererrichtung von antiken Bauwerken am Beispiel der

kullanımına dair bir veri olmadığı için bir karşılaştırma yapılamamakta ve olası ilişkilerden şu an için bahsedilememektedir.

Kurul Kalesi, taş temel üzerine kerpiçlerin yerleştirildiği duvarlara sahiptir. Duvarlarla oluşturulmuş birçok mekânda bu durum görülebilmektedir. Hatta kerpicin mimari faaliyetlerdeki başat unsur olduğu bile öne sürülebilmektedir. Kurul Kalesi'nin içerisinde bulunduğu coğrafya, esasında çok yağmur alması bakımından kerpiç kullanım için dezavantajlı sayılabilir. Buna rağmen, inşaat faaliyetlerinde kerpicin çok yoğun kullanılması birçok mekânda gözlemlenen kerpiç varlığı ile kanıtlanmaktadır. Öyle ki yerinde korunmuş kerpiç varlığı açısından Kurul Kalesi'nin, çağdaşı diğer tüm yerleşimler göz önüne alındığında ayrı bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. On binlerce kerpiç bloğun kullanıldığı kale, bu açıdan bölgede eşsiz bir konumda olup, bölgenin inşa teknikleri, malzemeleri tercihleri vb. açısından çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Kurul Kalesi duvarlarında *Pisé* tekniği görülmemektedir. Kare ya da dikdörtgen ahşap kalıplara dökülen kerpiç blokların kurutulduktan sonra taş duvar temelleri üzerine dizilerek oluşturulduğu görülmektedir (Resim 5.6). Buna göre, in-situ biçimde tespit edilen kerpiçlerin büyük çoğunluğu, yaklaşık 40'ar santimetre kenar uzunluklarına ve 10 santimetre yüksekliklere sahiptir. Az sayıda da olsa, bahsi geçen ebattaki kerpiçlerden daha küçük kerpiçler de mekân duvarlarında kullanılmıştır. Bu kerpiçlerin uzunlukları 40, genişlikleri 17,5-20 ve yükseklikleri 10 santimetredir. Kahverengi-kırmızı tonlarında bir renge sahip olan kerpiçler, Kurul Kalesi'nde görülen toprak yapısı ile uyumludur. Böylece kerpiç yapımında kullanılan hammaddenin kale ve civarından tedarik edildiği anlaşılmaktadır. Kerpiçlerin 600-700°C ısıda pişirilerek imal edildikleri ifade edilse de[568] bunun Kurul Kalesi'nin tamamına yakınında gözlemlenebilen yangının kerpiçler üzerindeki yansıması olabileceği de düşünülmektedir. Diğer yandan, Kurul Kalesi üzerinde kerpiçlerin pişirilmiş olabileceği bir fırın kalıntısı henüz açığa çıkartılmamıştır. Kerpiçlerin fırınlanması dışındaki diğer seçenek kerpiçlerin güneş ışığında kurutulmuş olabilecekleridir. Bu bağlamda, Kurul Kalesi'nin içerisinde bulunduğu yağışlı iklim

Lehmziegel-Stadtmauer von Hattuša" (Hrsg.) Müller, M., Otten T., Wulf-Rheidt, U., *Schutzbauten und Rekonstruktionen in der Archäologie*, Philipp von Zabern, 466; Seeher 2013b: 352.

[568] Akyol, A. A. (2018). *Ordu Kurul Kalesi Yapı Malzeme Analizi Raporu*, Yayımlanmamış Analiz Raporu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB), Ankara, 11.

de göz önüne alındığında, balçığın dinlendirilmesi, kalıplara dökülmesi ve açık havada kurutularak kullanıma uygun hale gelmesi için en uygun zaman aralığının Haziran başı ve Ağustos ortası[569] olduğu düşünülmektedir. Bu kısa zaman aralığı ve mimaride yoğun kerpiç kullanımı göz önüne alındığında, tüm kalenin kerpiçlerinin üretilmesi için 3 yıldan fazla bir sürenin geçmiş olması muhtemel görülmektedir[570].

Kurul Kalesi'nde kerpiç bloklar, taş temel üzerine herhangi bir ahşap hatıl konmadan direkt olarak yerleştirilmektedir. Daha iyi bir tutunma sağlamak üzere değiştirmeli sıraların tercih edildiği izlenmektedir. Buna göre bir sırada yan yana duran kerpiçlerin derz aralığı iki üst ya da iki alt sırada yer alan kerpiçlerin derz aralıkları ile aynı hizada bulunmaktadır (Resim 4.78). Kerpiç duvarların yüzünde, kerpicin yapımında kullanılan aynı balçıktan üretilen yaklaşık 2-4 santimetre kalınlığında sıva gözlemlenmektedir. KTBM-8'in kuzey duvarının iç yüzünde ise üç tabaka sıva bulunmaktadır. Buradan, zamanla deformasyona uğrayan ve dökülen sıvaların sürekli yenilendiği anlaşılmaktadır. Böylesi bir durumun yalnızca KTBM-8'de tespit edilmiş olmasının, mekân içerisinde mermer Kybele heykelinin yer almasından dolayı mekânın kutsallığından kaynaklanan özel bir ilgi sebebiyle olduğu düşünülmektedir. Kerpiç blokların üst yüzlerinde bağlayıcılığı arttıran çok ince bir harç kullanıldığı da tespit edilmiştir (Resim 5.7).

Kurul Kalesi'nde birçok noktada taş duvar temellerinin üzerinde kerpiç sıraları in-situ biçimde tespit edilmiştir. Bunlar arasında, 2019 yılında açığa çıkartılan KTBM-11'in doğu sınırını oluşturan duvarda (aynı zamanda KTBM-12'nin batı duvarı) en az on dört sıra kerpiç tespit edilmiştir (Resim 5.8). Burada yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde bir kerpiç duvar söz konusudur. KTBM-7'nin güney köşesi üzerinde 40 x 40 x 10 santimetre ebatlarındaki kerpiçlerden oluşan 12 sıra gün yüzüne çıkartılmıştır[571]. KTDM-3'ün doğu duvarı üzerinde üç adet kerpicin yan yana koyulması ile oluşturulan kerpiç sıraları açığa çıkartılmıştır. Yan yana koyulan üç sıra kerpiç, yaklaşık olarak Kurul Kalesi'nde birçok duvarın kalınlığını da vermektedir

[569] Vitruvius'a göre (*de Arch*. 2. 3. 2), kerpiçler bahar ve sonbahar aylarında kalıplanmalıdır. Yazın üretilen kerpiçlerin dışı hızlı kuruyup içi ıslak olacağından kerpiçte bozulmalar görüleceğini belirtilmiştir. Vitruvius, bu görüşü İtalya iklimine göre ortaya atmaktadır. Kurul Kalesi yapı ustalarının, eğer kerpiçleri güneşte kurutmuşlarsa, Karadeniz'in iklimine göre bir planlama yapmış olması kaçınılmazdır.

[570] Vitruvius (*de Arch*. 2. 3. 2), Utica halkının 5 yıl önce hazırlanmış ve iyice kurumuş kerpiçleri duvarlarda kullandığını aktarmaktadır.

[571] Şenyurt ve diğ. 2019: 705, Res. 1.

(1,30 metre). İç Kale'ye geçişin sağlanmış olabileceği kapı ya da su yapısı geçildikten sonra dar koridorun doğu duvarında da üst üste 7 kerpiç sırası korunagelmiştir. Kurul Kalesi'nde taş temel üzerinde kerpicin bulunduğu başka örnekler de bulunmaktadır ancak yukarıda bahsi geçen mekânlar kerpicin en iyi korunageldiği in-situ örneklerdir. Mekânların içerisinde ve çevresinde yürütülen kazı çalışmaları esnasında çok sayıda yan yatmış veya parçalanmış kerpiç parçalarına rastlanılmaktadır[572]. Ayrıca, KTBM-7 (Resim 5.9A) ve KTBM-4 (Resim 5.9B) gibi işlevini daha sonra yitiren bazı mekânların girişlerinin kapatılmasında da kerpiç bloklar kullanılmıştır.

[572] Şenyurt ve Akçay 2016: 227, 231, 232.

5.1.2.2. Duvar Sıvası

Duvarlarda sıva kullanımı, duvar elemanlarının nem, yağmur ve başka etmenler sebebiyle zarar görmesini önlemek ve görsel açıdan göze daha hoş gelen bir görüntü ortaya koyulması gibi sebeplerle tercih edilmektedir. Duvar sıvaları, Anadolu'da Tunç Çağı içerisinde sıklıkla görülen bir unsurdur. Karataş-Semayük[573], Kültepe-Kaniş[574], Boğazköy[575] vb. yerleşimler bunun bazı örnekleridir. Kurul Kalesi ile çağdaş Hellenistik Dönem içerisinde ise Gordion[576], Knidos[577] gibi yerleşimlerde duvar sıvalarına rastlanılmaktadır. Duvar sıvası kullanımı, özellikle Roma Dönemi'nde çok gelişmiş, *stucco* adı verilen sıvaların üzerine çeşitli duvar resimleri uygulanarak dönemin sanat anlayışı yansıtılmıştır.

Kurul Kalesi'nde bazı yapılarda duvar sıvası in-situ biçimde tespit edilmiştir. Kurul Kalesi'nde duvar sıvaları; duvar derzlerinin dökülmesini engellemek, derz aralarına böcek, karınca gibi canlıların yerleşmesine imkân vermemek, pürüzsüz bir duvar yüzeyi elde etmek ve içerisinde yaşanılan mekâna özen göstermek gibi sebeplerle uygulanmış olmalıdır. Tespit edilen duvar sıvaları, ince harçlı özel bir duvar kaplaması görünümünden uzak olup esasen kerpiç yapımında kullanılan malzeme ile aynı hammaddeye sahip, hafif pürüzlü bir yüzey özelliği göstermektedir.

Kurul Kalesi'nde duvar sıvası yalnızca birkaç noktada korunabilmiş ancak mekânların orijinalinde nasıl gözüktüğüne dair yeterli bilgiler elde edilebilmiştir. Duvar sıvasının in-situ biçimde açığa çıkartıldığı noktalardan en önemlisi olan KTBM-8'in kuzey duvarının, kuzeydoğu ve kuzeybatı payandaların iç yüzünde duvar sıvası uygulaması en belirgin şekilde gözlemlenebilmektedir (Resim 5.10). Burada duvar yüzeyinde kil ya da toprak malzeme ile oluşturulmuş üç kat sıva dikkat çekmektedir. Üç kat sıva, bize duvar sıvasının zamanla dökülerek deformasyona uğradığını ve Kurul Kalesi ahalisince duvarın tekrar sıvandığını göstermektedir. Kuzeybatı payandanın iç yüzündeki sıvanın en üst katındaki beyaz katman, en dış tabakanın kireçle oluşturulduğunun bir kanıtıdır. Böylece KTBM-8'in son evresinde

[573] Warner, J. (1979). "The Megaron and Apsidal House in Early Bronze Age Western Anatolia: New Evidence from Karataş" *AJA* 83(2), 139.
[574] Darga 1985: 120.
[575] Darga 1985: 120; Seeher 2013a: 319-320; Baykal-Seeher ve Seeher 2007: 201-202.
[576] Wells, M. G. (2012). *A Cosmopolitan Village: The Hellenistic Settlement at Gordion*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Minnesota University, 212.
[577] Yılmaz ve Demiröz 2019: 114.

üç kat kil duvar sıvası üzerine badana benzeri kireç bir sıva uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu uygulama Kurul Kalesi'ndeki başka hiçbir mekânda görülememektedir. Mermer Kybele heykelinin bulunduğu oda olması itibarıyla KTBM-8'e ayrı bir önem verildiği açıkça görülmektedir. Duvarları göze hoş gelen bir kireç katman ile sıvalıdır. Bu sıvaların üzerinde herhangi bir figüratif ya da bitkisel bezeme ile karşılaşılmamıştır.

Kurul Kalesi'nde duvar sıvasına rastlanan bir diğer nokta 2019 yılında açığa çıkartılan KTBM-11'dir. Kurul Kalesi'nde şimdiye dek tespit edilen en iyi korunmuş kerpiç duvarların görüldüğü mekânlardan bir tanesi olan KTBM-11'in doğu duvarlarında, KTBM-8'de olduğu gibi, kerpiçlerle aynı malzemeden üretilmiş duvar sıvaları görülmektedir[578]. KTBM-8 duvar sıvalarına göre daha kötü korunmuş olan KTBM-11 doğu duvarı sıvası, kerpiçlerin mekânın iç yüzüne bakan yüzeyini kapatmaktadır. Aynı duvarın mekân dışına bakan yüzünde, aynı karakterde ve yaklaşık 4 santimetre kalınlığında bir duvar sıvası daha tespit edilmiştir (Resim 5.11). Duvarın hem kerpiç hem de taş temel kısımlarını örten bu sıva, Kurul Kalesi mekânlarının hem iç hem de dış duvar yüzlerinin sıva ile kaplandığını göstermesi açısından önemli görülmektedir.

In-situ biçimde tespit edilen duvar sıvasının görüldüğü bir diğer nokta KTBM-6'dır. 2016 yılı çalışmaları esnasında tespit edilen KTBM-6'nın doğu duvarının mekâna bakan yüzünde, derzleri kapatacak biçimde uygulanmış, yine kerpiç renginde ve olasılıkla kerpiçle aynı hammaddeden üretilmiş bir sıva bulunmaktadır (Resim 4.57). Sıvanın tüm duvar yüzeyinde değil de yalnızca derz üzerinde tespit edilmesi, ilk bakışta sıvanın yalnızca derzlere uygulanmış olabileceğini düşündürse de taş yüzeyinde derzlere göre daha ince bir katman olduğu ve bunun deprem, yangın vb. sebeplerle koptuğu, yalnızca derz üzerinde sıvanın korunabilmiş olduğu düşünülmektedir.

Topraksı, dayanıksız yapısı ve zamanın yıkıcı etkisi sebebiyle Kurul Kalesi'nde çok az duvar sıvası ele geçse de yukarıda bahsi geçen örneklerden yola çıkılarak Kurul Kalesi'ndeki mekânların tamamı ya da büyük çoğunluğunun duvar sıvasına sahip olma ihtimali akla yatkın gelmektedir.

[578] Bkz. s. 174 (KTBM-11).

Pontos Bölgesi'nde duvarlarında sıva görülen yapılar son derece azdır. Bunlardan ilki, Samsun'da Baruthane Tümüsleri olarak adlandırılan mezar kompleksinden güney tümülüsü altındaki mezardır. Bu mezara ait odaların duvarları, tavanı ve tabanı krem renginde ve üç santimetre kalınlığında bir sıva ile kaplanmış bu sıvanın üzerine de perdah sıva uygulanmıştır[579]. Duvarlarında sıva kullanımının görüldüğü bir diğer yapı Amisos Oygu Mezarı'dır. Mezarın öndeki iki bölmesi dışında tamamı 4 santimetre kalınlığındaki bir sıva ile kaplanmıştır[580]. Amisos'taki bu iki mezarın ortak özelliği konglomera kayaç içerisine oyulmalarıdır. Yüzeyi oldukça pürüzlü bir görüntü ortaya koyan konglomera kayacın yüzeyindeki pürüzleri gidermek ve olası kopmaları, düşmeleri engellemek ve daha da önemlisi, mezarlara konulan kişilerin toplumda önemli bir konuma sahip olmalarından ötürü daha iyi bir yapıya defnedilmeleri amaçlandığından böyle bir sıva uygulamasına gidilmiş olmalıdır.

[579] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 154-155.
[580] Ünan 2016: 176.

5.1.2.3. Çatı Kiremitleri

Dört duvar ile çevrilerek sınırları oluşturulan mekânların, bir de üst örtü ile kapatılarak yağmur, kar, rüzgâr, sıcak, soğuk vb. gibi doğal koşullardan etkilenmemesi amaçlanmaktadır. Çatı yapısının iskeleti mahiyetindeki ahşap sistem organik yapısından dolayı korunamadığı için çatıların formu hakkında net tahminlerde bulunulamamaktadır. Çatı yapısının nasıl olduğu hakkında en önemli veri çatı kiremitleridir[581]. Kiremitler, amaca uygun toprağın hamur haline getirildikten sonra belirli kalıplara dökülerek pişirilmesi yöntemi ile oluşturulmaktadır. Kiremitler yüksek derecelerde pişirildiklerinden mekân içerisine yağmur suyunun sızmasını engellemektedirler.

Kurul Kalesi'nde neredeyse tüm mekânlarda kiremit parçaları ele geçmiştir. Burada, mekân dizilerini örten ortak bir çatı yapısından bahsetmek yanlış olmayacaktır. Bazı mekânlarda ele geçen tüme yakın kiremitler, Kurul Kalesi mekânlarının nasıl bir çatı örtüsü ile kapatılmış olduğu konusunda önemli ipuçları vermektedir. Kurul Kalesi'nde iki tip[582] çatı kiremidi kullanılmaktadır. Bunlardan ilki, düz kiremitler (*stroter*), ikincisi ise kapama kiremitleridir (*kalypter*). Bu iki tipteki kiremitler kendi içerisinde bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklara aşağıda değinilecektir. Diğer yandan, Kurul Kalesi mekânlarının üst örtüsünde dere kiremidi[583], mahya kiremidi, pişmiş topraktan ya da taştan yapılmış herhangi bir antefiks, köşe akroteri, çörten vb. bulunmamıştır.

Yapıların çatılarının birbirinden bağımsız olarak kalkan duvar tipinde inşa edilmesi, olası yangın tehlikesine karşı bir önlem olarak değerlendirilmektedir[584]. Kurul Kalesi'nde mekânların neredeyse tamamının yan yana olması ve tüm mekânlarda yangın tabakasının görülmesi, mekânların ortak bir çatı sistemi ile örtülü olduğunu ve bir kalkan duvarın olmadığını destekler niteliktedir.

Düz kiremitler

[581] Özyiğit, Ö. (1990a). "Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları", *Türk Tarih Kongresi* X, 303.
[582] Ö. Özyiğit'e (1990a: 304-309) göre; düz kiremit (stroter), kapama kiremidi (kalypter), opaionlu düz kiremit, oluklu düz kiremit, mahya kiremidi, dere kiremidi, eğimli mahya kiremidi gibi kiremit çeşitleri bulunmaktadır.
[583] Özyiğit, Ö. (1988) "Antik Çatılarda Dere Kiremitleri", *Sanat Tarihi Dergisi* 4, 101-116.
[584] Özyiğit 1990a: 310-311.

Düz Kiremitler (*stroter*ler), çatının ahşap konstrüksiyonu üzerine yerleştirilen, çatı sisteminin asıl bileşenleridir[585]. Kurul Kalesi'nde ele geçen dikdörtgen formlu stroterler, düz geniş bir gövdeye ve iki kenarda[586] yaklaşık 2-3 santimetre çıkıntı biçiminde kendisini gösteren pervazlara sahiptir. Pervazlar, çatının eğimine dik bir şekilde yerleştirilir ve yan yana yerleştirilen iki pervazın üzerine kalypterler gelir.

Kurul Kalesi'nde üç farklı tipte stroter ele geçmiştir (Çizim 5.1). Bunlardan ilki (Tip A), iki yanında pervaz bulunan, ortası düz, üst ve alt kenar genişlikleri birbirine eşit stroterlerdir. Bu tipte iki farklı boyutta kiremit göze çarpmaktadır. İlki, Kurul Kalesi'nde ele geçen en büyük çatı kiremididir. 65,5 santimetre boya ve 52,5 santimetre genişliğe sahiptir. Yüksekliği 3,4 santimetre (6,5 santimetre pervaz yük.) olan kiremidin küçük noksanlarına rağmen 19 kilo olduğu tespit edilmiştir. Pervazlarda diğer stroterin oturacağı yaklaşık 10 santimetrelik boşluklar göze çarpmaktadır. Bu büyük stroterler, kendisiyle uyumlu ölçülere sahip kalypterler ile birlikte kullanılmaktadır.

Bir diğer tip (Tip B); iki yanında pervaz bulunan, üst ve alt kenar genişlikleri birbirine eşit ancak kenara yakın bir konumda yatay bir şerit bulunan stroterlerdir. Bu şeritlerin, üstteki stoterin oturmasını kolaylaştırma ve yağan yağmurun ters rüzgârla içeri girmesini engelleme gibi işlevleri olduğu ifade edilmektedir[587]. Buna göre, pervazlarda ve alt yüzde bulunan bazı oturma boşluklarının bu tipte olması beklenmez. Tüme yakın ele geçen bir örneğin boyu 52, eni 44 santimetredir. Yüksekliği 2 santimetre (pervaz yük. 5,5 santimetre) olan stroterin ağırlığı 12 kilogram olarak kaydedilmiştir. Bu tipin bir diğer ayırt edici özelliği ise stroterin alt yüzünde -üst yüzdeki şeridin bulunmadığı kenarın altında- yaklaşık 2,1 santimetre yüksekliğineki çıkıntıdır. Bu çıkıntının, diğer stroterin üzerine otururken tutunma sağlaması amacıyla oluşturulduğu düşünülmektedir.

Son stroter tipi (Tip C); iki yanında pervaz bulunan, ortası düz ancak üst ve alt kenar genişlikleri farklı olan stroterlerdir. Bu tipte üst kenar, alt kenara göre 6 santimetre daha geniştir. Bütüne yakın ele geçen bir örneğin uzunluğu 51 santimetre, genişliği 41-35 santimetredir. Yüksekliği 2,5 santimetre (pervaz yük. 5 santimetre)

[585] Coşkun, A. (2007). "Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Anadolu* 33, 10.
[586] Ö. Özyiğit (1990b: 152), üç kenarda pervazlarla çerçeve oluşturan düz kiremitlerden de bahseder.
[587] Özyiğit 1990a: 305.

olan örnek, 10,2 kilogramdır. Bu tipte, stroterin dar kenarı, kendinden sonra gelen stroterin geniş kenarı üzerine oturmaktadır. Bu tipte ayrıca, pervazların üst kenarında ve alt yüzde oturma boşlukları izlenmektedir. Buradan, bu tipteki stroterlerin hem altında hem de üstünde stroterler bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kurul Kalesi'nde ele geçen stroterlerin yalnızca yan kenarlarında pervazlar olduğu anlaşılmaktadır. Yanlardaki bu pervazların üzerine gelen kalypterin daha iyi oturmasına yardımcı olduğu bilinmektedir. Üst ve alt kenarında bir pervaz olmamasının nedeni, suyun buradan akarak çatıdan uzaklaştırılmasıdır[588]. Ö. Özyiğit'e göre, düz kiremitlerin boyutlarının büyük olması çatı eğiminin fazla olmadığı anlamına gelmektedir. Stroter ve kalypterlerin çatıya bir tel ya da harçla tutturulmadığı ve Antik Çağ yapılarının çatılarının %15-20 arası bir eğime sahip olabileceği ifade edilmektedir[589].

Kurul Kalesi çevresindeki yerleşimlerde ve gömü alanlarında stroter kullanımı görülmektedir. Samsun Müzesi tarafından Amisos territoriumunda gerçekleştirilen kazılarda tespit edilen, Hellenistik ve Roma Dönemi'ne tarihlenen kiremit çatma tipinde mezarlar, stroterlerden oluşmaktadır[590]. Aretias Adası'ndaki Elousa Sebaste Manastırı'ndaki MS. 9-12. yüzyıllara tarihlenen gömülerde de stroterlerin çatılarak mezar oluşturduğu bilinmektedir[591]. Bölgede stroter kullanımının görüldüğü bir diğer yerleşim Oluz Höyük'tür. 2. tabakada (MÖ. 5. yüzyıl son çeyreği - 3. yüzyıl) tespit edilen 0,56 x 0,45 metre ölçülerine sahip bütün olarak ele geçmiş bir stroterin, anıtsal bir yapının üst örtüsünde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir[592]. Oluz Höyük stroterinin boyutlarının Kurul Kalesi örneğinin ebatlarına çok yakın oluşu ve şeritli tipte (Tip B) benzer örneklerin[593] varlığı dikkat çekicidir. Karadeniz'in doğusunda bulunan Kolkhis'in önemli bir yerleşimi olan Vani'de ele geçen stroterler de Kurul Kalesi örneklerine oldukça benzemektedir[594]. Ancak Vani'de stroterlerin kullanımı

[588] Özyiğit 1990a: 305.
[589] Özyiğit 1990a: 317.
[590] Şirin, A. O. ve Kolağasıoğlu, M. (2017). "Amisos Nekropolü Basit Toprak Mezar ve Kiremit Mezar Geleneği", *Amisos* 2(2), 1-29.
[591] Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan 2014: 82, Fig. 7, 86, Fig. 11-12.
[592] Dönmez 2013a: 366.
[593] Dönmez 2019: 254, Fig. 17 1-b.
[594] Vani'de MÖ. 4. ve 3. yüzyıl tabakalarında ele geçen çatı kiremitlerinin büyük çoğunluğunun Sinope üretimi olduğu, bunun yanında az miktarda yerel üretim olduğu da ifade edilmektedir. Ayrıca Vani'nin 10 kilometre kuzeyindeki Dablagomi köyünde Sinope çatı kiremitleri ile örtülü, MÖ. 3. yüzyılın başlarına tarihlenen bir mezar bulunmaktadır (Lordkipanidze, O. (1991). "Vani: An Ancient City of Colchis", *GRBS* 32(2), 181-182).

farklılık göstermektedir. 0,50 x 0,60 ve 0,52 x 0,64 metre ölçülere sahip stroterler, bir sıra ters bir sıra düz şeklinde dizilmişler ve normalde yan yana gelen stroterlerin pervazlarını örten kalypterler yalnızca çatının kenarlarında ve mahya kısmında kullanılmıştır[595].

Kapama kiremitleri

Yan yana gelen iki düz kiremidin pervazlarının üzerini kapatarak içeriye suyun sızmasını önleyen, yarım daireye yakın bir profile sahip kiremitlere kapama kiremidi ya da *kalypter* adı verilmektedir. Arkaik Dönem'den Roma Dönemi içlerine kadar farklı profil veren kalypterler, farklı boyutta olabilmektedirler[596].

Kurul Kalesi'nde mekân içlerinde stroterlerin yanı sıra çok sayıda kalypter de -çoğunlukla kırık biçimde- ele geçmektedir. Kurul Kalesi'nde üçgeni andıran (beşik çatıya benzer) biçimde köşeli kapama kiremitleri bulunmamakta, yalnızca yarım daireye yakın bir forma sahip kalypterin tercih edildiği görülmektedir[597]. Kurul Kalesi mekânlarının çatı sistemlerinde iki tip kalypter kullanıldığı öne sürülebilir (Çizim 5.1). İlk tip (Tip A-1 ve 2), alışılagelmiş kapama kiremidi tipinde, üst kenarı alt kenarına göre daha dar, yüksek olmayan bir profil çizmektedir. Bu tipteki kalypterin kendi içerisinde farklı boyutlarda üretildiği izlenmektedir. Bunlardan büyük olarak nitelenebilecek bir örnek (Tip A-1), yukarıda bahsi geçen ilk tip stroter (Tip A) ile uyumlu ebatlara sahiptir. Olasılıkla aynı yerde, aynı çatı örtü sistemi için üretilmişlerdir. Bu örneğin boyu 64 santimetre, eni üst kenarda 15, alt kenarda 19,5 santimetredir. Yüksekliği 8 santimetre olan örneğin kalınlığı 2,5 santimetre; ağırlığı ise 4,8 kilogramdır. Kalypterin üst kenarı, alt kenarına göre daha dardır. Bunun sebebi, kalypterlerin alta su sızdırmayacak biçimde birbiri üzerine oturması için bu şekilde tasarlanmış olmalarıdır. Aynı tipin daha küçük boyutlu örnekleri de bulunmaktadır (Tip A-2). Form olarak büyük örnekten çok farkı olmayan sağlam ele geçmiş bir örneğin boyu 51, eni 24-19 santimetredir. Yüksekliği 7,5, kalınlığı 2 santimetre olan örnek 3,8 kilogram ağırlığındadır.

[595] Lordkipanidze, O. (1974). "La Géorgie et le monde grec", *BCH* 98(2), 932-933, Fig. 20; Lordkipanidze 1991: 188, Fig. 9.
[596] Özyiğit 1990a: 306; Coşkun 2007: 12.
[597] Yarım daire profilli kalypterlerin Anadolu'daki en erken örneklerine Neandria, Didyma, Gordion vb. gibi yerleşimlerde rastlanılmaktadır (Özyiğit 1990b: 156).

Bir diğer tip (Tip B), kapama kiremidi fonksiyonunda ancak ele geçen diğer örneklerden daha yüksek ve daha geniş olmasıyla dikkat çekmektedir. 54,5 santimetre boya, 38 santimetre alt kenar, 32 santimetre üst kenar genişliğine ve 12,5 santimetre yüksekliğe sahip bu örneğin kalınlığı 3 santimetre iken ağırlığı 7,4 kilogramdır. Alt kenarı diğer kalypterlere göre oldukça yüksek ve geniş olan bu örneğin alışılagelmiş kalypterlerden daha farklı bir işleve sahip olabileceği düşünülmektedir. Kalenin giriş kapısında, zemin döşemesinden 1,28 metre yüksekte ele geçmiş bu tekil örnek, kapı üzerinde ya da KTBM-8'de farklı bir çatı örtüsü olabileceğini akla getirmektedir.

Kurul Kalesi'de süregelen kazı çalışmalarında ele geçen kiremitler, mekânların üst örtüsünün düz ve kapama kiremitlerden oluştuğunu, üst örtüde başka kiremit tiplerinin kullanılmadığını işaret etmektedir. Çatı kapamasının ana unsuru stroterler, çatının ahşap konstrüksiyonu üzerine koyulduktan sonra kalypterler, yan yana gelen stroterlerin pervazlarını kapatmak için pervazların üzerine yerleştirilmektedir. Kiremit buluntularından yola çıkarak Kurul Kalesi mekânlarının "Tek Eğimli Çatı" ve "Beşik Çatı" olmak üzere yalnızca iki tip çatıya sahip olma ihtimalleri bulunmaktadır. Mekânların çok büyük olmaması, yağmur suyunun kale içerisine değil yamaca doğru drene edilmesi amacı güdülmüş olabileceği ihtimaliyle bu iki tipten "Tek Eğimli Çatı Tipi" tercih edilmiş olma ihtimali daha ağır basmaktadır. "Beşik Çatı" tipinde çatı üzerine düşen yağmurun yarısının kale içerisine akacağı görülmektedir. Böylece kale içerisine akan yağmur nem oluşturacak, bu nem de kerpiç duvarların zarar görmesine sebep olacaktır. Öyle ki Kuzey Teras ve İç Kale sektörlerinde yer alan mekânların üst yapılarında yağmur suyunu toplama ve biriktirme amacıyla kullanılmış herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamıştır. Bu açıdan, çok yağışlı bir iklime sahip olan bir bölgede yer alan Kurul Kalesi'ndeki çatı sisteminde, yamaçlara doğru meyilli olmak kaydıyla, "Tek Eğimli Çatı Tipi" tercih edilmiş olmasının daha makul olduğu düşünülmektedir (Çizim 5.2).

Son olarak, Kurul Kalesi'nde ele geçen bazı stroter parçaları üzerinde köpek patisi izleri görülmektedir[598]. Buradan, kiremidin fırınlanmadan önce hamurun dinlenmesi için bırakıldığı yerde üzerlerine bir köpeğin bastığı anlaşılmaktadır.

[598] Benzer bir durum için bkz. Elliot, W. (1991). "Animal footprints on Roman bricks from Newstead", *Proc Soc Antiq Scot* 121, 220, Ill. 1; Oğuş, B. (2021). "Animal Footprints on Roman Tiles from Perge and Aizanoi", *Adalya* 24, 229-248.

5.1.3. Metal Malzemeler

5.1.3.1. Çiviler

Çiviler, Antik Çağ yapılarında hammaddesi ahşap olan nesnelerin birbirlerine tutturulması amacıyla çok yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Kullanım alanlarına göre boyutları değişiklik gösteren çivilerin; çatı konstrüksiyonlarında, kapı, masa, dolap, sandık, kutu vb. mobilya ve ahşap nesnelerde kullanıldıkları bilinmektedir.

Kurul Kalesi mimari faaliyetlerinde çiviler çok yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Kurul Kalesi'nde en yoğun buluntu gruplarından biri olan çivilerin, ihtiyaca göre çeşitli boy ve kalınlıklarda üretildiği tespit edilmiştir. Kurul Kalesi'nde, ahşapları birbirine tutturmak gibi temel görevinin yanı sıra süsleme amacıyla kullanılmış olabileceği düşünülen çiviler de ele geçmiştir (bkz. Mantar Başlı Çiviler). Kurul Kalesi'nde ele geçen çivilerin çok büyük bir çoğunluğu demirden üretilmişken çok az miktarda çivinin hammaddesi ise bronzdur. Ahşabın organik yapısı nedeniyle günümüze kalamamasından dolayı ahşap konstrüksiyona ait bilgilerin bir kısmı çiviler yoluyla anlaşılmaktadır.

Kurul Kalesi'nde yürütülen kazı çalışmalarında, tez kapsamımıza giren 2010-2019 yılları arasında, İç Kale ve Kuzey Teras sektörlerinde 3319[599] çivi ele geçmiştir. Bu çivilere dair öncelikli olarak bir tipoloji çalışması hedeflenmiştir. Bu amaçla kazı evi deposundan bulunan 2012-2019 yıllarında ele geçmiş 3066 çivi tipolojik tanımlamaya tabii tutulmuştur (Grafik 2).

Tez çalışmamız kapsamında bu çivilerden iyi derecede korunmuş 101 adedi örneklem grubu olarak seçilmiş, temizlikleri yapılmış, tipleri temsil ettiği düşünülen bazı örnekler belgelenmiştir. Çok büyük çoğunluğu mekânların üst konstrüksiyonlarında kullanıldığı düşünülen örneklem grubundaki çiviler, ebat olarak çok geniş bir aralıkta bulunmaktadır. Çivilerin boylarının 33 santimetre ile 3,5 santimetre arasında değiştiği görülmektedir. Diğer yandan; bütün olarak ele geçmeme, zamanla korozyona uğrama vb. sebeplerle tanımlanamayan 1000'e yakın çivi de bulunmaktadır.

[599] Kurul Kalesi'nde 2020 ve 2021 yılı kazı çalışmalarında ele geçen çiviler de göz önünde bulundurulduğunda toplam çivi sayısının 5000'e kadar uzandığı düşünülmektedir.

Çivi tipolojisi hakkında en geniş çalışma H. Cleere tarafından yapılmıştır[600]. Anadolu'da Sardes[601], Arykanda[602], Kibyra[603], Patara[604], Cıngırt Kayası[605] gibi antik yerleşimlerden ele geçen çivilerin sınıflandırılması yapılmış, Kurul Kalesi çivileri de bu sınıflandırmalara göre değerlendirilmiştir. Kurul Kalesi'nde ele geçmiş çiviler ilk defa bu tez çalışması kapsamında tipolojik bir değerlendirmeye tabii tutulmuş ve bunun sonucunda tanımı yapılabilen çiviler arasında altı farklı tipte çivi kullanıldığı tespit edilmiştir (Çizim 5.3).

- Ana Kiriş Çivileri (Tip A)
- Düz Başlı Çiviler (Tip B)
- Dışbükey Başlı Çiviler (Tip C)
- Yana Kıvrık Başlı Çiviler (Tip D)
- İçe Kıvrık Başlı Çiviler (Tip E)
- Mantar Başlı Çiviler (Tip F)

Tespit edilen altı farklı tip, daha çok çivilerin baş biçimlerine ve sonrasında büyüklüklerine göre oluşturulmuştur. Korunma durumları açısından iyi durumda olan seçilmiş çivilerden bazıları kare, bazıları ise dikdörtgen gövde kesitine sahiptir ve uca doğru sivrilmektedir. "Mantar Başlı Çiviler", ince ve dairesel bir gövde profili ortaya koymaktadır. İnce gövdeleri nedeniyle uç kısımlarında noksanlıklar bulunmaktadır.

---

[600] Cleere, H. F. (1958). "Roman Domestic Ironwork, as Illustrated by the Brading, Isle of Wight, Villa", *University of London Bulletin of the Institute of Archaeology*, Number one: 1958, 56 vd; Oransay, A. B. S. (2006). *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 135; Demirer, Ü. (2013). *Kibyra Metal Buluntuları*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 124-125.

[601] Sardes'te ele geçen çivileri sınıflayan Waldbaum'a göre beş tip vardır: 1- Yuvarlak ve dışbükey, 2- Yuvarlak ve düz, 3- Kare ve düz, 4- Dikdörtgen ve düz, 5- T formlu (Waldbaum, J. C. (1983). *Metalwork from Sardis*, Harvard University Press, London, 68).

[602] Arykanda'dan ele geçen çiviler, işlevsel ve süsleme amaçlı olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilmiş ayrıca, göbekli ve düz çiviler olmak üzere iki tipolojik sınıflandırmada bulunulmuştur (Oransay 2006:135-137).

[603] Kibyra antik kentinden ele geçen çivileri sınıflandıran Ü. Demirer'e göre, 1- Disk Başlı, 2- Dışbükey 3- Mantar, 4- Çekiç Başlı 5- Tekil örnekler olmak üzere 5 tip çivi bulunmaktadır (Demirer, 2013: 126-128).

[604] Patara'dan ele geçen çiviler, bronz ve demir olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiş, bronz çiviler, düz ve dışbükey başlı olarak iki tipte değerlendirilmiştir (Şahin, F. (2010). *Patara Metal Buluntuları*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 73-75).

[605] Kurul Kalesi'ne yakınlığı ve çağdaşlığı ile önem arz eden Cıngırt Kayası'nda ele geçen mimari çiviler, 10 santimetre üzeri ve 10-5 santimetre arası olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir (Yıldırım 2017: 47 vd).

Ahşap kiriş ya da hatıllara çakıldıktan sonra ahşabın diğer tarafından çıkan bazı çivilerin batarak zarar vermesinin önüne geçmek adına uçlarından kıvrılarak ahşabın yüzeyi doğrultusunda büküldüğü görülmüştür.

Aşağıda çivilerin tipolojik sınıflandırılması hakkında bilgiler sunulmaktadır.

(Tip a) ana kiriş çivileri

Kurul Kalesi'nde ele geçen çiviler içerisinde en çok dikkat çeken grup, büyük boyutları ile ana kiriş çivileridir. Cleere'e göre 15 santimetreden büyük çiviler, yapıların ana kirişleri için kullanılan ahşaplara çakılmaktadır. 15 santimetreden daha küçük çiviler ise ikincil destek bağlantılarında ve daha küçük ahşapların birleştirilmelerinde kullanılmaktadır[606]. Uzunlukları 33 santimetreyi bulan bu gruptaki çiviler, mekânların üst konstrüksiyonlarında yer alan geniş ve büyük ahşap kirişleri birbirine bağlamak için kullanılmış olmalıdır. Ana kiriş çivilerinin mekânlarda tespit edilen yanık tabakası içerisinde ele geçmesi, yanarak devrilen kirişlerle ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Ana kiriş çivileri kapsamında tespit edilen 202 adet çivinin baş genişlikleri 4,5 ile 2,3 santimetre arasında değişirken baş formu açısından genellikle düz ve dışbükey formlar izlenmektedir. Çivilerin dikdörtgen ya da kare kesitli gövdeleri uca doğru daralmaktadır. Bu tipe giren bazı örneklerin yıkımın etkisiyle eğik bir biçimde ele geçmesi göze çarpmaktadır (Çizim 5.3A).

(Tip b) düz başlı çiviler

C. J. Waldbaum'un 2. tipine (*round and flat*)[607] giren çivilerdir. 378 adet tespit edilen bu tipte çivinin başı diğer örneklere göre daha düzdür. Örneklem grubundaki düz başlı çiviler 14,5 santimetreden 6 santimetreye kadar çeşitli uzunluklarda karşımıza çıkmaktadır. Bu uzunluklar, bu tipteki çivilerin; çatı, kapı, çeşitli mobilyalar vb. birçok farklı alanda kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bu tipteki örneklerin baş çapları 2,5 ile 1 santimetre arasında değişkenlik göstermektedir. Dikdörtgen ya da kare gövdeye sahip bu tipte gövde, uca doğru daralmakta ve sivrileşmektedir (Çizim 5.3B).

(Tip C) Dışbükey Başlı Çiviler

[606] Cleere 1958: 56; Oransay 2006: 136; Demirer 2013: 125.
[607] Waldbaum 1983: 68, Pl. 21.

C. J. Waldbaum'un 1. tipine (*round and domed*)[608] giren çivilerdir. Bu tipte çivi başının kenarları hafif biçimde aşağı doğru inmekte ve başın merkezi çivinin en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Örneklem grubunda bu tipe ait çiviler, 15 santimetreden başlayıp 5,5 santimetreye kadar çeşitli uzunluklarda karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle bu tipteki çivilerin; çatı, kapı, çeşitli mobilyalar vb. birçok farklı noktada kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. 1180 adet ile Kurul Kalesi'nde görülen çivi tipleri arasında en yoğun grubu oluşturan bu çivilerin baş çapları 4 santimetreden 1 santimetreye kadar değişkenlik göstermektedir. Dışbükey başlı çivilerde dikdörtgen ya da kare gövde gözlemlenmekte; gövde uca doğru daralmakta ve sivrileşmektedir (Çizim 5.3C).

(Tip d) yana kıvrık başlı çiviler

Bu tipte çivinin başı yana kıvrılmıştır. Diğer tiplerdeki gibi dairesel bir baş bulunmamaktadır. Bu tipteki çivilerde, diğer tiplerde görülen teknikte, yani dövme esnasında başın gövdenin çevresine eşit biçimde yayılacak biçimde dövülmediği, üretim aşamasındayken kalın olan ucun yassılaştırılıp yana kıvrıldığı anlaşılmıştır. Sardes, Kibyra, Patara, Arykanda gibi metal buluntuları detaylı biçimde çalışılmış kentlerde bu tip bir çivi bulunmamaktadır. Esasında bu tipe giren çivilerin "L" tipi kenet[609] olma ihtimali de göz önünde bulundurulmuş ancak, Kurul Kalesi'e dışarıdan erişimin sağlandığı Kybele Kapısı'nda yürütülen kazı çalışmalarında bu tipin çok sayıda ele geçmesi, bunların çivi olarak kullanıldıklarının kanıtı niteliğindedir. Bu tipte toplamda 251 adet çivi tespit edimiştir. Ele alınan örneklerin boyları, 9,5 ile 3,5 santimetre arasında farklılıklar sergilemekte; ayrıca kıvrılmış başlar, 1,5 ile 0,8 santimetreye kadar genişlik göstermektedir (Çizim 5.3D**)**.

(Tip E) içe kıvrık başlı çiviler

İçe kıvrık başlı çiviler, 4. tipe benzemektedir ancak baş, 4. tipe göre daha çok kıvrılmış ve dairesel bir hat çizerek gövdeye temas ettirilmiştir (Çizim 5.3E). Kurul Kalesi çivileri içerisinde 34 adet ile en az sayıdaki grup "İçe Kıvrık Başlı Çiviler"dir. Ele alınan örneklerde, çivilerin boyları 15-11,2 santimetre arasında iken kıvrılmış baş uzunlukları 2,8-1,8 santimetre arasında değişmektedir. 4. tipte olduğu gibi bu tip de

[608] Waldbaum 1983: 68, Pl. 21.
[609] Demirer 2013: 236-237, H17, H18, H20, H21.

yukarıda bahsi geçen antik yerleşimlerden ele geçen çivilerin tipolojileri içerisinde yer bulmamaktadır.

(Tip F) mantar başlı çiviler

Bu tipte en dikkat çekici unsur, işlevle alakalı olmayacak derecede geniş mantar/şemsiye benzeri bir baştır (Çizim 5.3F). Bu bağlamda, bu çivilerin işlevsel kullanımdan daha çok mimari süsleme ile alakalı olabilecekleri akla gelmektedir. Bu tip, 65 örnekle temsil edilmektedir. Özellikle Kuzey Teras batı yamacı mekânlarında ele geçmiştir. Ele alınan örneklerde, 13-9,5 santimetre uzunluk ve 5-2,5 santimetre arasında değişen baş çapı görülmektedir. Kare kesitli gövdenin yanı sıra dairesel kesitli gövdeye sahip olmaları ile de farklılaşan bu çivilerin benzerleri, Anadolu'da Cıngırt Kayası[610], Zeugma[611]; Yunanistan'da Isthmia[612], Korinth[613] vb. yerleşimlerde görülmektedir.

[610] Yıldırım 2017: 133, 135.
[611] Scott, I. (2013). "Ironwork", (Ed) Aylward, W., *The Rescue Excavations at Zeugma*, Vol. 3, Chapter 3, California: The Packard Humanities Institute, 264, Fig. 146, Type H.
[612] Raubitschek, I. K. (1998). *Isthmia VII, The Metal Objects (1952–1989)*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 134, Pl. 75, No. 488.
[613] Davidson G. R. (1952). *Corinth XII, The Minor Objects*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 142, Pl. 72, No. 1040, 1047.

5.1.3.2. Kenetler

Antik Çağ mimarisinde harçsız duvarlarda kullanan yan yana koyulmuş kesme blokların birbirlerine daha iyi tutunmasını sağlamak, dolayısıyla sağlamlığını arttırmak amacıyla birbirlerine kenetlerle bağlandıkları bilinmektedir. Kenetler, yan yana gelen iki bloğun üst kısımlarına, iki bloğu tutacak biçimde yerleştirilmektedir. Anadolu'da ele geçen en erken kenet örneklerinden bir tanesi Boğazkale'deki Tapınak I'in depo duvarlarında karşımıza çıkmaktadır. 88 santimetre uzunluğa, 11 santimetre genişliğe ve 6 santimetre derinliğe sahip bu dikkat çekici metal kenedin, bloklara açılan deliklere döküm yapılarak oluşturulduğu tahmin edilmektedir[614]. Mısır, Minos, Miken gibi uygarlıklarda erken örneklerine rastladığımız kenetler ahşap[615] olarak da kullanılmaktaydı[616]. Özellikle kırlangıçkuyruğu formlu[617] kenetleri doğrudan Mısır'dan alan Yunanlılar, MÖ. 6. yüzyılda bahsi geçen kenet formunu sıklıkla kullandılar. Ayrıca, yüzyılın sonlarına doğru başka kenet formları[618] da kullanımdaydı[619].

Kurul Kalesi'nin yakın civarında Hellenistik Dönem'e tarihlenen bazı yapıların duvarlarında kenet kullanımı görülmektedir. Özellikle Amisos civarındaki mezar yapılarında karşımıza çıkan bu örneklerden ilki, Amisos *territorium*unda yer alan ve içerisinde ele geçen buluntularla ayrı bir konuma sahip, MÖ. 4. yüzyıla tarihlenen bir oygu mezarın içerisinde bölmeler oluşturan blokları birbirine bağlamada kullanılan kenetlerdir. Özenli bir işçiliğe sahip oygu mezarın bloklarında kırlangıçkuyruğu tipinde kenetler kullanılmıştır[620]. Amisos oygu mezarı, bölgede Geç Klasik/Erken Hellenistik Dönem yapılarında kenet kullanımının en erken örneği olması bakımında önem taşımaktadır. Bölgede kenet kullanımının görüldüğü bir diğer

---

[614] Bingöl, O. (2004). *Arkeolojik Mimari'de Taş*, İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık: 100, Res. 152; Naumann 2019: 112-114, Res. 109.

[615] Ahşap kenetler inşa faaliyetlerinde uzun süre kullanılagelmiştir. Euromos'ta, MÖ. 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir sunaktaki blokları tutturmak için ahşap kırlangıçkuyruğu formlu bir kenet kullanıldığı ifade edilmektedir (Kızıl, A. ve Doğan, T. (2019). "Euromos 2017 Yılı Çalışmaları", *KST* 40(1), 4; 14, Res. 2-b).

[616] Bingöl 2004: 100-101.

[617] Başlıca kenet formları; Kırlangıçkuyruğu, Z, Çift, Dar ve Geniş, U olarak ifade edilmektedir (Bingöl 2004: 100, Res. 154). Ayrıca bkz. Dinsmoor, W. B. (1973). *The Architecture of Ancient Greece: An Account of its Historic Development*, Biblo and Tannen, 175, Fig. 64; Adam, J. P. (2005). *Roman Building: Materials and Techniques*, (Çev.) Mathews, A., Routledge, 98-99, Fig. 126-129.

[618] Kenet tiplerinin kronolojik kullanımına dair bilgi için bkz. Bingöl 2004: 100-102.

[619] Coulton, J. J. (1988). *Ancient Greek Architects at Work: Problems of Structure and Design*, Cornell University Press, 49.

[620] Ünan 2016: 187-191, Res. 20.

örnek, İkiztepe'deki (Bafra) anıtsal mezardır. İkiztepe anıtsal mezarının dromos duvarlarında yükseklikleri 60-80, genişlikleri 30-108 santimetre arasında olan düzgün dikdörtgen kireçtaşı blokların kurşun kenetlerle birbirlerine bağlandıkları görülmektedir[621]. MÖ. 281-250 arasına tarihlenen[622] dromoslu mezar; bölgede harçsız, düzgün kesme bloklardan oluşan duvarlarda kenet kullanımı geleneğinin tarihsel süreç içerisinde devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Amisos *territorium*unda yer alan ve Baruthane tümülüsleri olarak adlandırılan, MÖ. 3-2. yüzyıla ait mezar yapılarında iki tepeyi birbirinden ayıran 21,70 metre uzunluğa, 1,30 metre yüksekliğe sahip üç sıra duvarın bloklarında kenetler bağlayıcı eleman olarak kullanılmışlardır[623]. Bir diğer örnek, Kurul Kalesi gibi VI. Mithradates Dönemi yerleşimi olan Cıngırt Kayası'dır. Cıngırt Kayası, Kurul Kalesi'ne hem coğrafi yakınlığı hem de kazısı yapılan nadir VI. Mithradates yerleşimlerinden bir tanesi olması bakımından önem arz etmektedir. Cıngırt Kayası'nda bosajlı blokların üst yüzlerinde görülen kenetler ve açma içerisinden ele geçen kenet ve kenet parçaları[624], Cıngırt Kayası mimarisinde harçsız duvarlarda "Π" formlu kenet kullanımını kanıtlamaktadır. Cıngırt Kayası kenetleri demirden üretilmişlerdir ve döküm yapıldıktan sonra dayanıklılığı arttırmak için kurşunla kaplanmışlardır[625].

Kurul Kalesi'nde mimari birimleri oluşturan duvarların büyük çoğunluğu sade dolgulu duvar tipindedir. Bu tipte, duvarların iç ve dış yüzlerinde özensizce düzeltilmiş, dikdörtgene yakın forma sahip taşlar kullanılmışken, duvar içleri küçük-orta ebatta moloz taşlar ve toprakla doldurulmuştur. Dört duvarlı mekânların tamamı bu tip duvarlarla inşa edilmiştir. Diğer yandan, Kurul Kalesi'nde bazı kapı yapılarında, düzgün kesme bloklardan oluşmuş bosajlı duvarlar görülmektedir. Herhangi bir bağlayıcı sıva, çamur vb. unsurun kullanılmadığı bu duvarların bazı bloklarında yatay bağlayıcı malzeme olarak kenet kullanıldığı görülmektedir. İç Kale'ye geçişin yapıldığı kapı/su yapısında in-situ biçimde iki bloğu tutan bir kenet tespit edilmiştir (Resim 5.12). Bu kenedin üzerinin kurşunla kaplandığı, böylece demir kenedin paslanma, deformasyon gibi etkilerden korunduğu anlaşılmaktadır. Aynı yapıda, kenedin tespit edildiği noktaya çok yakın bir konumda, iki bloğun üst yüzünde görülen

[621] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 85, Lev. XC, Fig. 149.
[622] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: 86; Baydur 1988: 119-120; Bilgi 1999: 37; Atasoy 2003: 1335.
[623] Atasoy-Endoğru-Dönmez 2005: 154, 159, Res. 2.
[624] Erol 2014: 385; Erol 2015b: 453; Yıldırım 2017: 126, Kat. No. 7; 205, Res. 3.1.2.3.
[625] Yıldırım 2017: 50, 51, 118, 204, Res. 3.1.2.1.

kenet boşlukları[626], kapı/su yapısında kenetle bağlama yöntemine sıkça başvurulduğuna işaret etmektedir.

Kurul Kalesi'nde kenet kullanımının görüldüğü bir diğer nokta, Kuzey Teras sektöründe bulunan ve kaleye girişin gerçekleştiği kapıdır. Mekânlarda alışılageldiği üzere andezit duvar elemanları kullanılmaktayken kale giriş kapısında, herhangi bir sıva-çamur yardımı olmadan yerleştirilen kumtaşı bloklar kullanılmıştır. Kapının kuzey ve güney kanatlarında bosajlı bloklar görülmektedir. Açık sarı-bej bir renge sahip bu taşlar kolay işlenebilir ve kolay zarar görebilir bir özellik göstermektedir. Bu sebeple, kale giriş kapısının kazısı tamamlandıktan iki yıl sonra kanatlar üzerinde çatlaklar halinde görülen deformasyonlar büyümüş, blokların yüzeylerinde kopmalar meydana gelmiştir. Düşen yüzeyler, blokların iç kısımlarını görmemize imkân vermiş ve Kurul Kalesi giriş kapısında nasıl bir inşa tekniği kullanıldığı anlaşılabilmiştir. İç Kale'ye geçişteki anıtsal yapıda olduğu gibi yatay bağlayıcı olarak "Π" formlu demir kenetler kullanılmıştır (Resim 5.13). Kybele heykelinin içerisinde yer aldığı KTBM-8'in güney duvarında yer alan bloklarda da kenet kullanımının var olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak, kapı yapısının zemininde de kenet kullanımı söz konusudur. Kumtaşı blokları kapı zemininin en batısındaki bloklara bağlayan üç adet "Π" formlu demir kenet, in-situ biçimde tespit edilmiştir. Birbirine kenetlerle bağlanmış üç blok zamanın yıkıcı etkisine rağmen sabit kalabilmişken bu üç bloğun hemen yanında, kenet kullanılmamış bir bloğun öne düştüğü görülmektedir.

Buradan, Kurul Kalesi'nde düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklardan oluşmuş harçsız duvar ya da zeminlerde kenet kullanımının yoğun biçimde görüldüğü, bu tip bloklardan oluşmuş duvarların haricindeki sade dolgulu duvarlarda ise kenetlere rastlanmadığı anlaşılmıştır. Diğer yandan, yatay bağlamada kullanılan kenetlerin yanı sıra dikey bağlama aracı olan zıvanalara da Kurul Kalesi giriş kapısının kuzey ve güney kanatları üzerinde rastlanılmaktadır.

[626] Şenyurt ve Akçay 2016: 232.

5.1.3.3 Zıvanalar

Antik Çağ mimarisinde duvarlarda kullanılan bloklar kenetler yardımıyla yatay, zıvanalar yardımıyla dikey olarak birbirlerine bağlanıp doğa ve insan tahribatına karşı daha dayanıklı hale getirilmektedir. Yalnızca duvarlarda değil, sütun tamburlarında, kapı yapılarında eşiklerde, blokların ana kayaya bağlanması gibi mimari unsurlarda da zıvanaların kullanıldığı bilinmektedir[627]. Zıvana kullanımı, öncelikle dikey olarak birleştirilecek mimari unsurlarda birbirlerine denk gelecek biçimde delikler açılması ve bu deliklere bronz zıvanaların yerleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Zıvanaların daha sağlam olması için üzerlerine eritilmiş kurşun dökülmekte ve koruyucu kurşun metal zıvananın ömrünü arttırmaktadır. Anadolu'da zıvana kullanımına en erken örneklere, Troia ve Hititlerin başkenti Hattuşa'da rastlanılmaktadır. Özellikle Hattuşa'da[628], Kral Kapısı'nda 4, Yerkapı'da 5,5 santimetre çapında, dairesel zıvana yuvaları tespit edilmiştir. Hattuşa'da yalnızca taşların birbirine zıvana ile dikey bağlanması değil, ahşabın taşa/ana kayaya bağlanma durumu da söz konusudur[629]. Hititlerin binlerce zıvana deliğini basit matkap düzenekleri ile oluşturduğu ifade edilmektedir[630].

Bronz ya da demirden üretilen zıvanaların yanı sıra ahşap zıvanalar da kullanılmaktadır. Korfu Artemis Tapınağı sütun tamburlarında 50 santimetre boyunda ahşap zıvanalar kullanıldığı ifade edilmektedir. Klasik Çağlarda, Anadolu'da en erken zıvana kullanımı örneklerinden bir tanesi MÖ. 600'e tarihlenen Bayraklı Athena Tapınağı'dır. Ephesos Arkaik sütun tamburlarında hem dairesel hem de kare/dikdörtgen zıvanalar kullanıldığı anlaşılmaktadır[631].

Pontos Bölgesi'nde zıvana kullanımına dair veriler, kenet kullanımına dair verilerden daha azdır. Bunun olası bir nedeni, kenetler blokların üstünde yer alırken zıvanaların altta olmasından dolayı görülememesinden kaynaklanabilir. Bölgede kenet kullanıldığı bilinen Cıngırt Kayası, Amisos Oygu Mezarı, Baruthane Tümülüsleri gibi yerleşim ve mezar yapılarında zıvana kullanımına dair bir ifade geçmemektedir.

[627] Bingöl 2012: 224 vd.
[628] Hititlerde zıvana kullanımı ve diğer amaçlar için açılan matkap delikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Seeher, J. (2005). "Bohren wie die Hethiter: Rekonstruktion von Bohrmaschinen der Spätbronzezeit und Beispiele ihrer Verwendung", *IstMitt* 55, 13-32.
[629] Bingöl 2012: 225; Naumann 2019: 114.
[630] Seeher 2013b: 342-344. Ayrıca bkz. Seeher 2005.
[631] Bingöl 2012: 226-227.

Ancak İkiztepe dromoslu mezarında düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklar üzerinde zıvana delikleri ve yatay kurşun akıtma oyuğu görülebilmektedir[632].

Kurul Kalesi'nde düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklardan oluşan harçsız duvarlarda zıvana kullanımı mevcuttur. Kurul Kalesi giriş kapısının kuzey ve güney kanatlarını oluşturan bloklarda in-situ zıvanalar tespit edilmiştir. Kuzey kanatta dördüncü bloğun üzerinde bir zıvana yer almaktadır (Resim 5.14). Dikdörtgenler prizması şeklindeki demir zıvananın üzerine eritilmiş kurşun dökülerek zıvanada sağlamlaştırma işlemi yapılmıştır. Zıvananın alt bloğa giren kısmı, kurşunun burada birikmesiyle üst bloğa giren kısma göre daha geniş gözükmektedir. Kurul Kalesi giriş kapısının güney kanadındaki blokların yüzeylerindeki deformasyon sebebiyle blokların iç kısımları görülebilmektedir. Bu sayede blokların birbirlerine kenet ve zıvanalarla tutturulduğu anlaşılmıştır. Güney kanadın 4. sırasındaki bloğun 5. ve 3. sıradaki bloklara demir dikdörtgenler prizması formunda zıvanalarla dikey biçimde bağlandığı görülmektedir (Resim 5.13). Üstteki zıvananın, tıpkı kuzey kanattaki zıvanada olduğu gibi, eritilmiş kurşun dökülerek sağlamlaştırıldığı görülürken alttaki zıvanada kurşun tespit edilememiştir.

Kurul Kalesi giriş kapısının hem güney hem de kuzey kanadında yer alan blokların tamamında kenet-zıvana kullanımı görülmektedir. Kurul Kalesi'nde kapı yapılarına ayrı bir önem verildiği, bu yapıların inşasında farklı bir teknik ve malzeme kullanıldığı açıkça görülmektedir. Geçişlerin görsel açıdan farklı ve anıtsal oluşunun, etkileyici bir intiba bırakmak istenmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu anlamda bu etkinin uzun süreli olması amaçlanmış ve bu yapılarda hem kenet hem de zıvalanalar kullanılmıştır.

[632] Alkım-Alkım-Bilgi 1988: Lev. XC, Res. 149.

5.1.4. Ahşap Malzeme

Doğada çok miktarda bulunması sebebiyle yapıların vazgeçilmez malzemesi olan ahşap, yerleşim tarihinin başlangıcından beri insanoğlunun inşa ettiği yapılarda sıkça kullandığı bir unsur olmuştur. Bir yapı malzemesi olarak taşa göre daha dayanıksız olmasına rağmen kolay ulaşılabilirliği ve işlenebilirliği, dolayısıyla ucuzluğu sayesinde ahşap, yapılarda her zaman kendisine yer bulmuştur. Gordion'daki MM, P ve W Tümülüslerinde[633] olduğu gibi uygun şartlar altında günümüze dek sağlam kalabilen mobilyalar bir istisna oluştursa da organik bir madde olması nedeniyle zamanla çürüyerek yok olan ahşaba antik kentlerde çok nadir rastlanılmaktadır. Ancak konstrüksiyonlarda hatıllar, direkler, kirişler vb. için duvarlarda, zeminde, taş veya kerpiç üzerinde oluşturulan delikler ve boşluklar yoluyla yapılarda ahşap kullanıldığını anlaşılabilmektedir.

Pontos Bölgesi, ormanlık arazi bakımından oldukça zengindir. Özellikle yoğun yağış alan Paryadres Dağları üzerinde meşe, kayın, köknar, kestane, çam gibi ağaçlar yoğun olarak görülmektedir[634]. Pontos Bölgesi'nde ahşabın yapılarda kullanıldığına dair antik kaynakların sunduğu önemli bilgiler bulunmaktadır. Ksenephon (MÖ. 5-4. yüzyıl), Kerasos civarında Mossynoikoslarla giriştikleri mücadelede Mossynoikosların kalesindeki ahşap kulelerin yakıldığından bahsetmektedir[635]. Amaseialı Strabon (MÖ. 64 – MS. 24/21), Ksenephon'a benzer şekilde, dağlık kesimde yaşayan yerel halkların ahşap kulelerde yaşadıklarını ifade ederken bu halkların liderlerinin yedi katlı kulelerde ikamet ettiğini belirtir[636]. Ayrıca, Themiskyra yöresinde (Terme) güzel ormanlar bulunduğunu ve Pharnakeia (Giresun) civarındaki dağların orman ve madenlerle dolu olduğunu da belirterek bölgenin dört bir yanında ormanların geniş yer tuttuğuna işaret eder[637]. Arrianus (yak. MS. 86-180), Athenai (Pazar, Rize) limanında yaşanan fırtına sonrası parçalanan gemilerin yeniden inşasından bahsettiğinde geminin ihtiyacı olan ahşabın Karadeniz kıyılarındaki ormanlarda bol miktarda bulunduğunu ifade etmektedir[638].

---

[633] Simpson, E. (2012). "Gordion Mobilya ve Ahşap Eserleri", (Eds) Tüfekçi-Sivas, T. ve Sivas, H., *Frigler. Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 334-357: 334 vd.
[634] Magie 1950: 179; Kınacı 2015: 199.
[635] Ksen. V. 4. 26.
[636] Strab. XII. 3. 18.
[637] Themiskyra yöresi için bkz. Strab. XII. 3. 15. Pharnakeia için bkz. Strab. XII. 3. 19.
[638] Arr. *periplus*. V. 2.

Günümüzde Kurul Kalesi'nin içerisinde bulunduğu coğrafyada yoğun bir şekilde fındık ağaçları görülebilmektedir. Antik Çağ'da da bölgede fındık yetiştiği ifade edilmektedir[639]. Hatta Yunanistan ve Küçük Asya'nın, fındığı Pontos Bölgesi sayesinde öğrendiği söylenmektedir[640]. Ancak, fındık ağacından elde edilebilecek ahşabın güçlü olmayacağı açıktır. Bu sebeple inşa faaliyetlerinde bu ağaçtan faydalanılamayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan kale üzerinde ve civarında akasya, meşe, gürgen, kayın, çam ağacı vb.ağaç türleri yoğun bir biçimde görülebilmektedir. Bu ve daha fazla çeşitteki ağacın Antik Çağ'da Pontos Bölgesi'nde görüldüğü ifade edilmektedir[641].

Kurul Kalesi inşa faaliyetlerinde kerpiç ve taşın yanı sıra ahşap malzemelerden de sıklıkla yararlandığı anlaşılmaktadır. Organik bir malzeme olmasından ötürü orijinal haliyle bir ahşap malzeme görülememesine karşın yer yer yanmış ahşap kalıntıları ile karşılaşılmaktadır. Diğer yandan, Kurul Kalesi'ndeki birçok mekânda izlenebilen zemin üzerindeki kalın yangın tabakası, çatıda bulunan ahşap konstrüksiyonun yangın etkisiyle çökerek zemin üzerinde yanmasına işaret etmektedir.

Kurul Kalesi'nde yanmış halde ele geçmiş ahşap kalıntılarından en dikkat çekeni, 2019 yılı içerisinde açığa çıkartılan KTBM-11'in zemininde tespit edilen bir kiriş, direk ya da buluntu konteksiyle alakalı bir nesnenin kalıntısıdır (Resim 5.15). Yaklaşık 1 metre uzunluğa ve 0,25 metre kalınlığa sahip yanmış ahşap kalıntı, kum taşından yapılmış tekne ve Olynthos tipi değirmenin yanında ele geçmiştir. Buradan hareketle, ahşap kalıntının olasılıkla tahılın öğütülmesi işleminde fonksiyonu olan bir gereç ya da tavanı destekleyen bir kiriş olarabileceği değerlendirilmektedir.

Kuzey Teras'ta yer alan bazı mekânların duvarlarında, yatay bir biçimde ahşap hatılların kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu düşüncenin sebebi, duvar yüzeyindeki yaklaşık 15 santimetre yüksekliğindeki boşluğun toprakla dolmasıdır. Özellikle KTBM-13'ün kuzeydoğu duvarındaki bu boşluk boyunca yanık izlerinin gözlemlenmesi burada ahşap bir hatılın kullanıldığını düşündürmektedir (Resim 4.80).

[639] Plin. *nat*. XV. 24. 88.
[640] Kınacı, M. ve Boyana, H. (2019). "Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret", *TAD* 38 (66), 102.
[641] Erciyas 2001: 39; Arslan 2007: 34; Kınacı 2015: 199.

Duvarlarda bu şekilde ahşap hatıl kullanımı duvarın esnekliğini arttırarak dayanıklılığına katkı sağlamaktadır.

5.2. Malzeme ve Materyallerin Laboratuvar Analizleri

Kurul Kalesi'nde taş, kerpiç, kiremit, sıva, harç, metal gibi mimari malzemelerin yapısal özelliklerinin daha iyi anlaşılması ve ileriye dönük restorasyon çalışmalarına altlık olabilmesi için bazı arkeometrik analizler yapılmıştır. Bahsi geçen malzemelerin analizi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ali Akın Akyol tarafından yürütülen "Tarihi Yapıların Arkeometrik Yöntemlerle Araştırılması AR-GE Projesi" dâhilinde "Ordu Kurul Kalesi Yapı Malzeme Analizi" başlıklı proje kapsamında tamamlanmıştır[642]. Laboratuvar çalışmaları, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ve Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) Laboratuvarı'nda 2018 yılında gerçekleştirilmiştir. Analizlerde öncelikle mimari malzemelerin; birim hacim ağırlığı, su tutma kapasitesi, gözeneklilik gibi fiziksel temel testleri gerçekleştirilmiş, daha sonra kondaktometrik analiz ile örneklerin suda çözünen tuz miktarları ve tuz (anyon) tipleri ortaya konmuştur. Agrega-bağlayıcı ve agregada tane boyutu dağılımı (granülometrik) analizleri harçların ve sıvaların özelliklerini ortaya koymak için uygulanan analizlerdir. Ayrıca, ele alınan mimari malzeme örneklerinin petrografik özellikleri, ince kesit yoluyla optik mikroskop analizi ile belirlenirken kimyasal özelliklerinin tespiti, X ışını floresan (PED-XRF) yöntemi ile ortaya konmuştur. Metal örneklerin özelliklerinin belirlenmesinde ise Mikro-XRF analiz yönteminden faydalanılmıştır.

Aşağıda Kurul Kalesi'nin çeşitli noktalarından alınan farklı malzeme örneklerinin laboratuvar analizleri ve bu analizlerin sonuçları hakkında detaylı bilgiler verilecektir.

[642] "Materyallerin Laboratuvar Analizleri" başlıklı bu bölümde faydalanılan başlıca kaynak, raportörlüğünü Doç. Dr. Ali Akın Akyol'un yaptığı "Ordu Kurul Kalesi Yapı Malzeme Analizi Raporu" başlıklı rapordur. Buradan sonra verilecek bilgiler bu rapordan yararlanılarak sunulmuştur.

Taş

Kurul Kalesi'nde mekânlar ana kayanın işlenmesiyle oluşturulan mekânlar ve duvarlarla sınırlandırılmış mekânlar olarak iki başlıkta incelenmiştir. Duvarlarla sınırlandırılmış mekânların temel yapı malzemelerinden bir tanesi taşlardır. Kurul Kalesi'nin üzerinde yer aldığı kayalık, yoğunlukla andezit kayaç yapısındadır. Bu kayaç yapısı, mekânların duvarlarında kullanılan taşlarda da kendisini gösterir. Özellikle kum taşlarında olmak üzere kayaçlarda yer yer fosillere de rastlanılmaktadır. Laboratuvar analizlerinde kullanılmak amacıyla mekân duvarlarından ve kırılmış ana kaya yüzeyinden toplam 20 örnek alınmıştır. Bu örneklerin alındığı noktalar aşağıda belirtilmiştir:

- T1- KTBM-1'in doğu duvarından. (*An*)
- T2- KTBM-2'nin doğu duvarından. (*An*)
- T3- KTBM-4'teki kerpiç kapama içerisinden. (*An*)
- T4- KTBM-3, 4 ve 5'e girişin yapıldığı duvardan. (*An*)
- T5- KTBM-5'in kuzey duvarından. (*An*)
- T6- KTBM-5'in batı duvarının kuzey duvarı ile birleştiği noktadan. (*An*)
- T7- Kybele Kapısı'nın hemen kuzeyindeki sur duvarından. (*Kum*)
- T8- Kybele Kapısı'nın güney kanadından. (*Kum*)
- T9- Kybele Kapısı'nın güney kanadındaki fil ayağından. (*Kum*)
- T10- (Kapatılmış) Kaya Kült Alanı'nın ana kaya yüzeyinden. (*An*)
- T11- KTBM-10'un doğusundaki merdivenin önündeki döküntü taştan. (*An*)
- T12- İç Kale'deki sarnıç/kaya ambarının hemen güneyindeki ana kaya yüzeyinden. (*An*)
- T13- İKBM-7 içerisindeki yığma kesme bloklardan. (*Kum*)
- T14- İKBM-9'un doğu köşesinden. (*An*)
- T15- İç Kale'ye girildikten sonra ikinci kapının kuzey duvarından. (*Kum*)
- T16- İKBM-13'ün güney köşesinden. (*An*)
- T17- İKBM-13'ün güney köşesinden (koridora bakan yüzden). (*Baz?*)
- T18- İKBM-13'ün güney köşesinden (koridora bakan yüzden). (*An*)
- T19- KTBM-10'un doğusundaki merdivenden. (*Tra*)
- T20- Kazı alanı girişi ana kayadan. (*Ki*)

Alınan örneklerden on ikisi andezit, beşi kum taşı, bir tanesi trakit, bir tanesi kireç taşı ve diğer bir tanesi ise bazalttır[643]. Andezit taşlara uygulanan fiziksel testlerde kuru birim hacim ağırlıkları 2,26-2,58 gram/cm³ aralığındayken doygun birim hacim ağırlıkları 2,46-2,84 gram/cm³ aralığındadır. Andezit örneklerin toplam su emme kapasitesi %1,87-8,27 aralığındayken gözeneklilik oranları %4,40-19,02 arlığındadır.

[643] Kurul Kalesi mimarisinde görülen taşların kayaç yapılarının neredeyse tamamı andezit ve kum taşıdır. Çok az miktarda trakit, kireç taşı ve bazalt da bulunmaktadır. Bunlar sayısal olarak bir yoğunluk oluşturmadığı için tez çalışmamızda yalnızca andezit ve kum taşlarına değinilmiştir.

Kum taşı örneklerde kuru birim hacim ağırlıkları %2,56-2,91 gram/cm³; doygun birim hacim ağırlıkları ise 2,20-2,48 gram/cm³ olarak tespit edilmiştir. Toplam su emme kapasitesi %1,98-9,24 aralığındayken gözeneklilik değerleri ise %4,82-20,60 aralığındadır. Örneklerden yola çıkarak Kurul Kalesi'nde mimaride kullanılan taşların düşük yoğunluklu ve yüksek gözenekli oldukları tespit edilmiş ve dayanıklılık açısından düşük seviyede olduğu anlaşılmıştır. Örnekler içerisinde kum taşları daha az dayanıklılık gösterirken trakit en sert taş cinsi olarak öne çıkmaktadır.

Tüm taş örnekler, 8,01-8,30 pH değer aralığındadır ve zayıf bazik ortam şartlarını yansıtır. Düşük miktar (80mg/L) karbonat tuz türü ihtiva eden örneklerin toplam tuz miktarları %0,32-1,30 aralığında değişkenlik göstererek düşük, orta ve yüksek tuz oranları özelliği sunar.

Kiremit

Mekânların üstlerini örterek her türlü iklimsel etkiden koruyan çatı sistemlerinin en önemli parçası olan kiremitler, Kurul Kalesi'nde çok yoğun bir biçimde kullanılmışlardır. Kurul Kalesi'nde stroter ve kalypter olmak üzere iki tip kiremit tespit edilmiştir. Laboratuvar analizleri için örnek olarak alınan dört kiremit parçasının yerleri aşağıdaki gibidir:

- B2- KTBM-9'un kuzeydoğusundaki açma sınırı kesitinden.
- B4- KTBM-8 içerisinden.
- B5- KTBM-7'nin güney duvarının güneyinden (sahanlıktan).
- B6- İKBM-5'in doğu duvarı üzerinden.

Dört kiremit örneği, çeşitli laboratuvar testlerine tabi tutulmuşlardır. Örneklerin 1 milimetreden büyük agrega içerdiği ve agregaların %50-65 MTA heterojen dağılımlı, kırıklı-köşeli yapıda olduğu anlaşılmıştır. Kurul Kalesi'nde mekânların duvarlarında çok yoğun bir biçimde kullanılan taş çeşidi olan andezit türündeki kayaç yapısından ayrışan agregaların kiremitlerin kayaç kökenini oluşturmaktadır. Fiziksel testlerde, kuru birim hacim ağırlıkları 1,74-2,00 g/cm³ aralığında değerler verirken doygun birim hacim ağırlıkları 2,48-2,69 g/cm³ aralığındadır. Dört örneğin su emme kapasiteleri %12,91-20,04; toplam gözeneklilik değerleri ise %25,25-34,79 aralığındadır. Bu veriler ışığında, B6 örneği dışındaki kiremitlerin yüksek fiziksel

dayanıma sahip oldukları belirlenmiştir. Kiremit örneklerinin bazik ortamda 8,06-8,24 pH değerine ve %0,72-1,20 aralığında tuz içeriğine sahip oldukları görülmektedir. Örneklerden gözenekliliği daha çok olanların tuzlanma oranının da çok olduğu saptanmıştır. İnce kesit optik mikroskop analizinde, örneklerin gözenekliliği, karbonat içeriği, kil yapısı göz önünde bulundurulduğunda 750-900°C arasında fırınlanarak üretildikleri anlaşılmaktadır.

Kerpiç

Kurul Kalesi'nde mekânları oluşturan duvarlar, taş temel üzerine kerpiç blokların üst üste koyulması yoluyla inşa edilmişlerdir. Kurul Kalesi'nin birçok noktasında in-situ halde ele geçmiş ve bugün hala alanda gözlemlenebilen kerpiç duvarlar bunun en net kanıtıdır. Bir yapı materyali olarak kerpiçler de laboratuvar analizlerine tabi tutulmuşlardır. Bunun için, Kurul Kalesi'nden alınan örneklerin yerleri aşağıdaki gibidir:

- K1- KTBM-9'un kuzeyindeki açma kesitinden
- K2- KTBM-4'ün kerpiçle kapatılmış girişinden.
- K3- İç Kale'ye giriş kapısından geçildikten sonra ana kayaya oyulmuş basamakların doğusundaki duvardan.

Örneklerden K3'ün kuru birim hacim ağırlığı 1,84 gram/cm³ iken doygun birim hacim ağırlığı 2,40 gram/cm³'tür. Toplam su emme kapasitesi 12,83 olan örneğin toplam gözenekliliği %23,57'dir. Düşük miktarda (80 mg/L) karbonat tuz içeriğine sahip olan örneğin bazik ortamda pH değeri 8,31 iken toplam tuz içeriği %1,02'dir. Bu verilere göre kerpiç örneğinin orta düzeyde dayanıklılığa ve yüksek tuzluluk oranına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Üç kerpiç örneğinin ince kesit mikroskop analizleri göz önüne alındığında 600-700°C aralığında fırınlanma[644] değerleriyle üretilmiş oldukları, %5-12 arasında matriks boşluk oranlarına ve iri kum boyutunda (>1 milimetre) agrega içeriğine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Agrega içeriğinin, heterojen dağılımlı ve kırıklı-köşeli bir özellik gösterdiği ve andezit türü kayacın ayrışmasıyla oluştuğu görülmektedir.

[644] Bu kerpiçlerin, Kurul Kalesi'ndeki neredeyse tüm mekânlarda izi sürülebilecek yangına maruz kaldıkları unutulmamalıdır. Bu sebeple bu kerpiçlerin gerçekten fırınlandıkları mı yoksa geçirdikleri yangının etkilerini mi yansıttıkları bir tartışma konusudur.

Duvar Sıvası

Kurul Kalesi mimari bileşenlerinden bir diğeri, duvarları oluşturan taşlar ile kerpiçlerin pürüzlü yüzeylerini kapatan ve hem duvarın uzun süre ayakta kalmasına hem de görsel olarak daha hoşa giden bir görüntü ortaya koymasını sağlayan duvar sıvalarıdır. Tamamı Kybele heykelinin bulunduğu KTBM-8'den alınan üç sıva örneği çeşitli laboratuvar testlerine tabi tutulmuştur. Agrega-bağlayıcı analizinde sıva örneklerinin ortalama %86,90 (%70,28-96,74) değerinde agrega içeriğe sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu değer, örneklerde yüksek oranda agrega içeriğini işaret etmektedir. Asidik işlemin ardından elde edilen agregalar, granülometrik analizlerde <63 μm ile >1000 μm arasında değişen 6 ayrı elek aralığında değerlendirilmiştir. Buna göre, <63 μm aralığa sahip agrega ortalaması %4,43; >63 μm aralığa sahip agrega ortalaması %8,87; >125 μm aralığa sahip agrega ortalaması %8,40; >250 μm aralığa sahip agrega ortalaması %21,16; >500 μm aralığa sahip agrega ortalaması %23,54 ve >1000 μm aralığa sahip agrega ortalaması ise %33,57'dir. Üç kat halinde duvara uygulandığı anlaşılan sıvanın en üst katında ortalama ve iri kum (250-1000 μm Ø), orta katında iri silt (63-125 μm Ø), alt katında ise iri kum boyutunda agregalar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Orta katta daha küçük boyutta agrega kullanımı dikkat çekicidir. Binoküler mikroskopta incelenen sıva örneklerinden üst tabakanın civar akarsularından elde edilmiş, az biçimde kırıklı-köşeli yapıya sahip agregalardan oluştuğu, orta ve alt katın ise killi bir agrega yapısına, kırıklı-köşeli, orta-iri boyutta agrega içeriğine sahip olduğu görülmektedir. İnce kesit mikroskop analizi sonucu sıva örneklerin bağlayıcı içeriğini kireç (%75-100) ve kil (%15-25) karışımlı bağlayıcılar oluşturmaktadır. Petrografik açıdan değerlendirilen sıva örneklerinin yoğun biçimde volkanik mineral ve kayaçlar ihtiva eden, yerel kayaç formasyonundan küçük taş parçalarının da bulunduğu agrega içeriği taşıdığı tespit edilmiştir.

Harçlar

Kurul Kalesi'ndeki mekânların duvarlarında; derz aralarında ve moloz dolgularında harç kullanılmıştır. 2018 yılında, Kurul Kalesi'nden toplam on noktadan harç örneği alınmış ve bu örneklerin toplam agrega-bağlayıcı miktarının belirlenmesi için laboratuvar analizleri gerçekleştirilmiştir. On örneğin alındıkları noktalar aşağıda belirtilmiştir:

- H1- KTBM-3'ün kuzeydoğu duvarındaki hatıl boşluğundan.
- H2- KTBM-3'ün güneybatı (KTBM-4'ün kuzeydoğu duvarı) duvarından.
- H3- KTBM-3'ün güneybatı duvarındaki (KTBM-4'ün kuzeydoğu duvarı) hatıl boşluğundan.
- H4- KTBM-4'ün kerpiçle kapatılmış girişinden.
- H5- KTBM-3, 4 ve 5'e girişin yapıldığı doğu duvarından.
- H6- Kybele Kapısı'nın güney kanadının KTBM-8'in güney duvarı ile birleştiği yerden.
- H7- KTBM-10'u doğuda sınırlayan payandadan.
- H8- İKBM-4'ün güneybatı duvarından.
- H9- KTBM-10'un doğusundaki merdivenlerden.
- H10- KTBM-10'un doğusundaki merdivenlerden.

Laboratuvar analizlerinde bahsi geçen on örnek, seyreltik asitle (%5'lik HCI) bağlayıcı içeriklerinden arındırıldıktan sonra agrega elde edilmiştir. Buna göre harçlarda ortalama %89,99 (80,52-97,59) agrega içeriğine ve %10,01 (2,41-19,48) bağlayıcı içeriğine rastlanılmıştır. Bu değerlerden yola çıkarak Kurul Kalesi mekânlarında kullanılan harçların yüksek miktarda agrega içeriğine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Diğer yandan, asidik işlem sonrası elde edilen agregalar, granülometrik analizlere tabi tutulmuştur. Buna göre, <63 μm aralığa sahip agrega ortalaması %4,79; >63 μm aralığa sahip agrega ortalaması 9,79; >125 μm aralığa sahip agrega ortalaması %13,26; >250 μm aralığa sahip agrega ortalaması 13,84; >500 μm aralığa sahip agrega ortalaması 16,79 ve son olarak >1000 μm aralığa sahip agrega ortalaması 41,52'dir. Granülometrik analiz sonucu Kurul Kalesi'nde kullanılan harçların ana agrega içeriğinin çok iri kum boyutlarına (>1000 μm) sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İnce kesit optik mikroskop incelemeleri neticesinde, harçların bağlayıcı içeriğinde kireç (%65-100) ve kil (%5-35) karışım bulunduğu belirlenmiştir. Asidik işlem sonrası elde edilen agregaların binoküler mikroskobik incelemesi sonrası ele edilen sonuçlar arasında yakın çevreden getirilerek kullanıldığı, ezilerek hazırlandığı, iri kum boyutuna sahip oldukları ve eleme yapılarak birbirine yakın tane boyutlarına sahip agregalar kullanılmak istendiği gibi veriler bulunmaktadır. Harç örneklerinin bağlayıcı ve agrega içeriklerinde görülen benzerlikler, hammaddenin aynı kaynaktan elde edildiğini, çağdaş inşa tekniklerinin uygulandığını vurgulamaktadır.

Metal

Kurul Kalesi mimarisinde; taş, toprak, ahşap gibi malzemelerden üretilen materyallerin yanı sıra metal malzemeden üretilmiş öğeler de yer alır. Çivi, kenet, zıvana gibi materyaller, ahşap ya da taş mimari öğeleri hem yatay hem de dikey yönde birbiri ile bağlamaktadır. Metal malzemenin niteliğinin anlaşılması için bazı analizler gerçekleştirilmiştir. Bu analizler için alandan alınan örnekler aşağıdaki gibidir:

- M1- KTBM-8'in güney duvarı içerisinden bir cüruf.
- M2- İKBM-7 içerisindeki kesme blokların kenet boşluğundan bir cüruf.
- M3a- İç Kale giriş kapısının batı kanadından bir kenet.
- M3b- İç Kale giriş kapısının batı kanadından bir kenet dolgusu.

Bahsi geçen örnekler, noktasal Mikro-XRF analizine tabi tutularak kimyasal bileşimleri ortaya koyulmuştur. Buna göre, M1'de %18,67; M2'de %41,21 ve M3a'da %98,61 oranında demir elementi (Fe) tespit edilmiştir. M3b örneğinin ise %97,05 oranında kurşun (Pb) ile birlikte %1.27 oranında molibden (Mo) ve %0,82 oranında demir bileşimine sahip olduğu belirlenmiştir. Buna göre, düzgün kesilmiş blokları yatay yönde birbirine bağlayan kenetlerin demirden üretildiği ve onların kurşunla kaplanarak paslanmasının önlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Özenle ve bilinçli bir şekilde seçilmiş konumuyla Kurul Kalesi; Karadeniz'e, Melanthios Irmağı'na ve deniz seviyesinden 571 metre yüksekliğiyle adeta doğal bir kule gibi yakın çevresine hükmeden bir lokasyondadır. Kurul Kalesi'nin mikro düzeydeki bu stratejik konumu, makro düzeyde bakıldığında da söz konusudur. Kurul Kalesi'nin ve yeri tam olarak tespit edilemeyen Kotyora'nın hinterlandı olarak düşünülen, Paryadres dağları üzerinde ve güneyinde bulunan yerleşimlerin zorlu coğrafi ve topografik şartlar sebebiyle Karadeniz'e erişimi için çok fazla güzergâh seçenekleri bulunmamaktadır. Bu bakımdan, bu yerleşimlerde yaşayan halkın, Karadeniz'e erişmek istediklerinde kullanacakları en önemli güzergâhlardan bir tanesi Melet Irmağı Havzası olacaktır. Kuzey-güney yönlü bu havzada Karadeniz'e ulaşılmadan önce son ve belki de en önemli nokta Kurul Kalesi'dir. Güneyden gelecek ticari malların Karadeniz'e erişmeden önce son kontrol noktasının Kurul Kalesi olabileceği akla yatkın gözükmektedir.

Antik Çağ'daki ismini henüz tespit edemediğimiz Kurul Kalesi, VI. Mithradates Dönemi'nde çok yoğun bir kullanım görmüştür. Strabon, VI. Mithradates'in bölgede yetmiş beş adet kale yaptırdığını ifade ederek[645], kralın imar faaliyetleri hakkında önemli bir bilgi sunar. Kurul Kalesi'nde kaya işçiliğinin görüldüğü mekânlar ile ele geçen bazı buluntular[646] VI. Mithradates öncesi döneme iz verse de kalenin tam bir yerleşim karakteri taşıdığı dönem kesinlikle VI. Mithradates'in hükümdarlık süresi olan MÖ. 120-63 yılları arasıdır. Bu bakımdan, Kurul Kalesi'nin VI. Mithradates öncesinde de var olduğu, ancak tahkimatlı bir kaleye dönüştürülmesinin kralın zamanında gerçekleştiği öne sürülebilir.

Kurul Kalesi, Pontos Krallığı'nın yıkılışının (MÖ. 63) ardından tekrar bir yerleşim görmemiştir. Bu durum kazı çalışmalarında temiz ve karışık olmayan bir tabaka ile karşılaşılmasını, KTBM-8 içerisinde ele geçen mermer Kybele heykeli, KTBM-5 ve 9 gibi mekânların içlerinde ele geçen onlarca pithos vb. bazı buluntuların in-situ bir biçimde gün yüzüne çıkartılmasını sağlamaktadır. Diğer yandan kalede ele

[645] Strab. XII. 3. 28.

[646] Kurul Kalesi'nde ele geçen buluntuların çok büyük bir çoğunluğu VI. Mithradates Dönemi'ne tarihlenir. Ancak kralın hükümdarlık süresi öncesine giden bazı buluntular da söz konusudur. MÖ. 333-323 tarihli gümüş bir sikke (Akgönül 2018: 45), MÖ. 185-149 yıllarına tarihlenen beş adet II. Prusias (Bithynia Kralı) sikkesi (Akgönül 2018: 45), MÖ. 198-190 yıllarına ve 198-161 yıllarına tarihlenen iki amphora kulpu vb. buluntular VI. Mithradates öncesine kesin olarak tarihlenen nesnelerden bazılarıdır.

geçen buluntuların büyük çoğunluğunun MÖ. 120-63 yılları arasına tarihlenmesiyle şaşmaz bir kronoloji de ortaya koymaktayken eserlerin niteliği ve niceliği, dönemin ticari, dinsel ve gündelik yaşamı hususunda tarihe ışık tutmaktadır. Bu bakımdan Kurul Kalesi, gerek bölge gerekse Anadolu arkeolojisi için oldukça önemli bir yere sahiptir.

Anadolu'da Hellenistik Dönem krallıkları içerisinde dikkat çekici bir konumda olan Pontos Krallığı[647] hakkında bildiklerimizin büyük bir çoğunluğu antik kaynaklardan gelmektedir. Pontos Krallığı'nın önemli bir parçası olduğu düşünülen Kurul Kalesi, arkeolojik kazılar vasıtasıyla krallık hakkında en çok bilgi edinilen yerleşim olarak öne çıkmaktadır. Bölgede gerçekleşen kazı ve yüzey araştırmalarının azlığı, coğrafi ve topografik zorluklar bölgede Kurul Kalesi'nin çağdaşı yerleşimlerin tespitinin önüne geçmektedir. İlerleyen yıllarda gerçekleşecek çalışmalarla bu yerleşimlerin sayısının artması, dolayısıyla Pontos Krallığı hakkında bilgilerimizin derinleşmesi beklenmektedir.

Kurul Kalesi bir Geç Hellenistik Dönem yerleşimidir. Batı Anadolu'da Ephesos, Priene, Pergamon gibi Hellenistik Dönem'in en parlak kentleri, yerleşim karakteri ve niteliği bakımından dönemin Anadolu'daki en görkemlileri olarak öne çıkar. Kurul Kalesi ile bahsi geçen kentler arasında yerleşim dokusu, mimari gelenek, yapılar vb. bakımından çok büyük farklar vardır. En temel fark ise Batı Anadolu kentlerinin bir *polis*[648] olarak tanımlanabilmesidir. MS. 2. yüzyılda Yunanistan'ı gezen Pausanias, Phokis yakınlarındaki Panopeus'u görünce, burada *agora*nın, tiyatronun, *nymphaion*un, su yollarının, kısacası resmi devlet yapılarının bulunmadığını ve buraya bir *polis* demenin çok güç olduğunu ifade eder[649]. Sıklıkla kabul edilen bu kıstasa göre bir *polis*in, yönetimin ve halkın hizmetinde kullanılan kamusal yapılara ihtiyacı

[647] MÖ. 301-63 yılları arasında, Anadolu'nun orta kuzey ve kuzeydoğu kısmında egemenlik kurmuş bu krallığın adlandırılmasıyla alakalı Ş. Dönmez'in (2017b: 261) "Kuzey Kappadokia Krallığı" önerisi dikkate değerdir.

[648] Tarih boyunca sıkça kullanılan *polis* terimi, Arkaik ve Klasik dönemde hem yerleşimleri hem de bu yerleşimlerde yaşayan halkları tanımlamak için kullanılmaktadır. Yerleşim manasındaki *polis*in birbirinden küçük nüanslarla ayrılan anlamları bulunmaktaydı. Bunlardan ilki akropolis ile eş anlama sahip olmasıdır. *Asty* yani kent anlamı ve *territorium* -kent ve hinterlandı- anlamları da bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Hansen, M. H. (2006). *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford University Press, 56 vd.

[649] Owens, E. J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2; Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*, (Çev.) Nirven, N. ve Başgelen, N., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 15; Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*, (Çev.) Koca, G. ve Tosun, T., İstanbul: Ayrıntı Yayınları (İkinci Basım), 173.

bulunmaktadır. Bu açıklamaya göre Kurul Kalesi'nde kamu yapısı olarak nitelenebilecek bir yapı bulunmamaktadır. Bu sebeple Kurul Kalesi'nin *polis* modelinde bir yerleşim olduğu söylenemez. Kurul Kalesi gibi korunaklı ve üzerinde askeri bir birliğin bulunduğu yerleşimler *phrourion*[650] olarak adlandırılmaktadır. Bu yerleşim biriminin askeri ve savunma fonksiyonunun yanı sıra yönetime vergi vermesiyle ekonomik bir yönü de bulunmaktadır[651]. *Phrourion*ların, bu özellikleri göz önünde tutularak Pontos Krallığı'nın idari çekirdeğini oluşturdukları ifade edilmektedir[652]. Kurul Kalesi için yalnızca askeri bir üs, karakol gibi tanımlamalar yapmak kalenin karakterinin anlaşılmasında eksiklik yaratmaktadır. Kutsal alanları ve mekânlarıyla, savunma yapılarıyla, sayıları yüzü geçen depolama kaplarıyla, tahılın öğütülmesi yoluyla gıda üretimiyle, yüzlerce sikke ve ticari ağırlıklarıyla Kurul Kalesi, esasında ciddi bir yerleşim organizasyonuna ve yerleşik bir topluluğun ihtiyacı olabilecek birçok mekâna ve nesneye sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, Kurul Kalesi'nin alışılagelmiş ve standart oluşturmuş yerleşimlerle karşılaştırıldığında benzer ihtiyaçlara kendine has cevaplar verdiği öne sürülebilir. Bunun başlıca sebepleri ise farklı, zor bir coğrafyada yer alması ile mevcut olduğu dönemin politik ve yönetimsel şartları olarak ifade edilebilmektedir.

Kurul Kalesi'nde 2010 yılından beri süregelen kazılarla İç Kale ve Kuzey Teras sektörlerinde otuz sekiz adet mekân[653] gün yüzüne çıkartılmıştır. Otuz sekiz mekândan dört tanesi yalnızca ana kayanın işlenmesi ile oluşturulmuştur. Kaya mimarisi sınıfında değerlendirilen bu dört mekân İç Kale'de bulunan Sunak Kayası, Sarnıç/Kaya Ambarı, Basamaklı Tünel ve Kuzey Teras'taki Kapatılmış Kaya Kült Alanı'dır. Diğer 31 mekân duvarlarla sınırlandırılmış alanları ifade etmektedir. İç Kale'de batı yamaçta 13, doğu yamaçta 5 ve bu iki yamacın ortasında 3 adet olmak üzere 21, Kuzey Teras'ta batı yamaçta 13, doğu yamaçta 4 olmak üzere toplam 17 mekân kazılarak tamamen gün yüzüne çıkartılmıştır.

---

650 Tanım ve detaylı bilgi için bkz. Lo Monaco, V. (2020). "Phrourion: History and Archaeology of a Word", *História (São Paulo)* 39, 2 vd.

651 Bernárdez, A. B. (2006). "From Alexander to August: Imperialism, War and Society in the Hellenism", (Eds) Naco, T. and Arraias, I., *War and Territory in the Roman World*, Oxford: British Archaeological Reports, 37; Erol 2013.

652 Hojte 2009: 103.

653 Tez konumuzu zaman olarak sınırlayan 2010-2019 yılları arasında, İç Kale ve Kuzey Teras sektörlerinde açığa çıkartılan mekân sayısıdır. 2019 yılından sonra devam eden kazılarda bu sayı artmıştır.

Tez çalışmamızın en önemli amaçlarından biri kazısı tamamlanmış mekânların hangi amaçlarla inşa edildiklerini, hangi fonksiyonla kullanıldıklarını tespit etmektir. Kurul Kalesi'nde duvarlarla sınırlandırılmış mekânlardan hiç biri plan bakımından yapının fonksiyonuna dair bir ipucu vermez. Ancak sayısı 6'yı[654] bulan kule yapıları bu genellemenin dışında tutulmalıdır. Kule yapıları ve birkaç mekân haricindeki[655] yapıların tamamı, dört duvarlarla çevrelenmiş yalın odalar görünümündedir. Bu sebeple yapıların hangi amaçla kullanıldığının belirlenmesinde mekânların planları yardımcı olmamaktadır[656]. Dolayısıyla, mekânların içerisinde ya da çevresinde ele geçen buluntular, yapıların fonksiyonlarını belirlemede kilit rol oynamaktadır.

Kurul Kalesi'ndeki mekânlar, -daha çok- küçük buluntular ve planlar vasıtasıyla gündelik-sivil kullanım, savunma, kült, depolama ve tanımlanamayan olmak üzere beş sınıfta değerlendirilmiştir (Tablo. 1, Grafik. 1). Bunlardan bazıları birkaç işlevle kullanılmışlardır.

Günlük kullanım amacıyla oluşturulmuş mekânlar Kurul Kalesi'ndeki en yoğun grubu teşkil etmektedir. Bu amaçla kullanılmış yapılar, sade dolgulu duvar tekniğiyle dört yandan çevrelenmiş duvarlarla oluşturulmuşlardır. Bu mekânlar, birçok yapıda olduğu gibi, ana kaya üzerine açılmış duvar yatakları üzerinde yer alan taş temeller ve onların üzerinde yükselen kerpiç bedenlerden oluşturulmuşlardır. Bu yapıları tanımlarken öncelikli kıstas, mekânların içerisinden ya da çevresinde ele geçen küçük buluntular olmuştur. Bu bakımdan; testiler, yeme içme faaliyetlerinde kullanılan kaplar, aydınlatmada kullanılan kandiller, bıçak, orak gibi günlük faaliyetlerde kullanılan kalıntılar, bu mekânların günlük ihtiyaca yönelik bir işlevle kullanılmış olduklarını düşünmemizi sağlamıştır. Kurul Kalesi'nde tamamen günlük kullanım amacıyla inşa edilen 12 adet mekân bulunmaktadır. Bu mekânlar İç Kale'de; İKBM-4, 6, 7, 9, 10, 11, 12; İKDM-1 ve 2 iken Kuzey Teras'ta KTBM-1, 3 ve 13'tür. Diğer yandan ele geçen buluntuların çeşitliliği nedeniyle birden fazla fonksiyonla

[654] 2020 ve 2021 yılları arasında gerçekleşen kazılarda kule olarak değerlendirilen üç mekân daha açığa çıkartılmıştır. Üç mekânda da önceki yıllarda açığa çıkartılan kule yapılarıyla benzer özellikler vardır. İki örnekte üç duvarla kendini gösteren kule temeli söz konusuyken örneklerin hepsinde kuleye çıkmayı kolaylaştıran basamaklar mevcuttur. Bu yapılar ilerleyen süreçte detaylı bir şekilde çalışılacaktır.

[655] İç Kale'de bulunan, üç duvarla çevrili İKBM-2 ve İKDM-4 ile Kuzey Teras'ta yer alan ve farklı bir plan ortaya koyan Dionysos Altarı bunun istisnası olan mekânlardır.

[656] Kurul Kalesi'nde, özellikle Akdeniz ve Ege kıyılarında yer alan çağdaş klasik kentlerde görülebilen tapınak, gymnasion, stoa, bouleuterion, odeon vb. planlarıyla kendilerini belli eden yapılar bulunmamaktadır.

kullanıldığı tespit edilen mekânlar da bulunmaktadır. KTBM-2, 6 ve 11 gibi içerisinde hem günlük ihtiyaçlara hem de depolamaya yönelik buluntular ele geçen mekânlar da bulunmaktadır.

Yapılara atfedilen bir diğer fonksiyon depolamadır. Kurul Kalesi'nde yaşayan topluluğun beslenmesine yönelik gıdaların depolandığı mekânlar bulunmaktadır. Depolama işlemi amphoralar, küpler ve büyük çoğunlukla pithoslar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Tamamen depo fonksiyonu ile kullanılan üç mekân olduğu düşünülmektedir. Bunlardan, KTMB-5'te duvar diplerinde 18, KTBM-9'da ise 3x5 sıra halinde 15 adet pithos bulunmaktadır. İKBM-13'ün, zemindeki kanal ve mekân içerisinde ele geçen birçok amphora ve benzeri kap sebebiyle suyun ya da sıvıların depolandığı ve dağıtıldığı bir mekân olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan Kurul Kalesi'nde KTBM-2, 6, 11 gibi hem depolama hem de hem de günlük kullanımı işaret eden mekânlar da bulunmaktadır. Ayrıca, kült yapılarındaki adak eşyalarının depolandığı odalar da bulunmaktadır. Bunlar KTDM-2 ve 3'tür. Sarnıç/Kaya Ambarı'nın, hemen bitişiğinde yer alan Sunak Kayası ile ilişkili olabileceği, içerisindeki suyun arınma ritüellerinde kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir. Yine, İç Kale'de yer alan basamaklı tünelin, suyun depolanması ya da kültsel bir fonksiyonla kullanıldığı yönünde görüşler vardır. Böylece depolama işlevinin yanı sıra günlük kullanım ve kült fonksiyonuna sahip olabileceği düşünülen mekânlar da mevcuttur.

Kurul Kalesi'nde yer alan altı mekân kule olarak tanımlanmıştır. Bu mekânlar farklı planlarıyla göze çarpmaktadır. Batı ve doğu yamaçlar üzerindeki mekân dizileri arasında bulunan bu yapılar, yamaca bakan duvara dik bir biçimde temas eden üç duvardan oluşmaktadır. Esasında bu duvarlar, kule yapısının temelini oluşturmaktadır. Kulenin asıl gövdesi kerpiç ya da ahşap malzeme ile yükseltilmiştir. Kuzey Teras'taki kule yapılarında kuleye çıkışı kolaylaştıracak taş basamaklar tespit edilmiştir. Özellikle Kuzey Teras'ta yer alan KTBM-7 ve 12'nin içerisinden ve çevresinden ele geçen savaş araç gereçleri bu yapıların askeri fonksiyonlarına katkı yapar niteliktedir. Kurul Kalesi'nde kule olarak tanımlanan mekânlar İKBM-5, 8, İKDM-3; KTBM-4, 7 ve 12'dir.

Kurul Kalesi'ndeki bazı yapılar, kale halkının inanışlarını ve kültik faaliyetlerini yansıtacak niteliklere sahiptir. Bu sebeple, kült mekânları olarak

adlandırılmıştır. Bu yapılarda gerçekleştirilen kazılar neticesinde Kurul Kalesi halkının yerel Anadolu tanrı ve tanrıçalarına tapındığını ortaya koyan birçok nitelikli arkeolojik nesne ele geçmiştir. Sunak Kayası, Kurul Kalesi'nin yakın çevresinde ve Anadolu'nun birçok noktasında görülebilecek bir kaya kült alanıdır. Kaya kanalları, kaya basamakları, nişler gibi kaya kutsal alanlarında görülebilecek öğelerin yanı sıra kutsal ateşin yandığı bir ocak ya da ateş altarı, Mithridat hanedanlığının Pers kökenini işaret eden dikkat çekici bir öğe olarak yorumlanmıştır. Farklı planı ile dikkat çeken ve zengin adak eşyalarının ele geçtiği Dionysos Altarı, Kurul Kalesi'nde birçok terrakotta protom ve heykelciğinin ele geçtiği tanrı Dionysos'a adanmış bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Dionysos Altarı'nın hemen güneyinde yer alan Kaya Kült Alanı, kalenin erken kült aktiviteleri hakkında bir fikir vermesi ve işlevini yitirdikten sonra üzerinin binlerce moloz taşla örtülmesiyle eşine az rastlanır bir arkeolojik kontekst ortaya koyar. KTBM-8, hem kaleye erişimin sağlandığı bir koridor hem de tanrıça Kybele'nin mermer heykelinin yer aldığı önemli bir mekândır. Kale kapısına ve surlara yakınlığı ile koruyucu vasfı öne çıkan Kybele heykeli, in-situ halde ele geçen nadir heykellerden olduğu için Anadolu arkeolojisi açısından da önem arz etmektedir. KTBM-8'in güney bitişiğinde bulunan KTBM-10'da da kültsel aktivitelerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Kurul Kalesi'nde tamamen kültle ilişkili beş mekân bulunurken, Dionysos Altarı'na bırakılan adak eşyalarının depolandığı KTDM-2 ve 3 mekânları ile ana kayanın şekillendirilmesi ile oluşturulan basamaklı tünele ve sarnıca atfedilen hem su depolama hem de kültsel fonksiyon, bu mekânların iki işlevle kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Kurul Kalesi'nde açığa çıkartılan bazı mekânların, gerek mimari açıdan iyi korunamamış olması gerek içerisinden ya da çevresinden yeterince küçük buluntu ele geçmemesi sebebiyle hangi işlevde kullanıldıkları tam olarak anlaşılamamıştır. Bu yapıların tamamı İç Kale sektöründe yer almaktadır. İKBM-1, 2, 3 ve İKDM-4, 5 gibi mekânlar, yetersiz veri sebebiyle tanımlanamayan mekânlar sınıfında yer almaktadırlar.

Kurul Kalesi'nde yürütülen kazılar, yerleşimin yalnızca askeri bir üs, karakol ya da bir garnizon olmadığını, bunun yanı sıra dinsel, depolama, gündelik faaliyetler vb. gibi birçok ihtiyaca cevap verecek bir yerleşim karakteri olduğunu göstermiştir.

Bu durum, yerleşimde bir organizasyon olduğunu, topografyanın izin verdiği ölçüde, yerleşim dokusunun bu ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulduğunu göstermektedir.

Arkeolojik kazılar yoluyla Kurul Kalesi'ndeki inşa teknikleri hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Yapıların yerleştirileceği alan öncelikle ana kayaya kadar toprağından arındırılıyor, ardından duvarların üzerine oturacağı kısımlarda ana kayaya yataklar açılıyordu (Resim 4.21). Kurul Kalesi'nin üzerinde yer aldığı kaya kütlesinin cinsi olan andezit, kalenin inşasında kullanılan başlıca taş çeşididir. İnşa faaliyetlerinde kullanılan taşlarla kayaç cinsinin birebir benzerliği, bu taşların kaya kütlesinin eteklerinden veya inşa faaliyetleri esnasından işlenen ana kayadan elde edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kum taşı, Kurul Kalesi mimarisinde kullanılan bir diğer taş cinsidir. Açık rengiyle dikkat çeken bu kayaç cinsine kalenin yakın çevresinde ve Bayadı Mahallesi içlerinde sıkça rastlanılmakta, dolayısıyla yerel bir kayaç cinsi olduğu bilinmektedir. Düzgün kesilmiş dikdörtgen blokların tamamı bu taş cinsindendir ve genellikle kapı geçişlerinde kullanılmıştır.

Andezit ve kum taşından oluşan duvar temelleri, ana kaya üzerine genellikle iki kademe halinde açılan yataklara yerleştirildikten sonra duvarın asıl bileşeni olan 40 x 40 x 10 ya da 40 x 20 x 10 santimetre ölçülerindeki kerpiçlerle duvarlar yükseltilmektedir. Duvar kalınlıkları genellikle 120-130 santimetre olduğundan yan yana koyulacak 3 kerpiç blok, duvarın üzerine tam olarak oturmuş olacaktır. Kurul Kalesi'ndeki duvarların orijinal yüksekliklerini tam olarak ifade edemesek de tez kapsamımız doğrultusunda açığa çıkartılan en yüksek örnek olan KTBM-8'in kuzey duvarının 3,66 metrelik[657] yüksekliği bir fikir vermektedir. Diğer yandan, tez kapsamımıza giren mekânlar göz önüne alındığında duvarlarda aydınlatma amacıyla oluşturulmuş pencere boşlukları, pervaz ya da pencere camı gibi buluntular tespit edilememiştir.

Kerpiç duvarların üzerinde, duvarla oluşturulmuş tüm mekânların üzerini kapatan çatı sistemi yer alır. Ahşap konstrüksiyon üzerine yerleştirilen stroter ve kalypterler[658], mekânları yağmur, güneş ışığı gibi doğal etkenlerden korumaktadır. Kurul Kalesi'nde ele geçen en büyük stroter, 65,5 x 52,5 x 3,4 santimetre

[657] Bu duvarın mekânın zemininden yüksekliği 4,40 metredir.
[658] Kurul Kalesi'nde 3 farklı tipte stroter ve 2 farklı tipte kalyter tespit edilmiştir.

boyutlarındadır ve yaklaşık 19,5 kilogram ağırlığındadır. Sağlam ele geçen bir kalypter ise 64 x 19,5 / 15 x 2,5 santimetre ölçülerine ve 4,8 kilogram ağırlığa sahiptir. Aynı mekân içerisinde ele geçen bu kiremitlerden oluşan bir çatı sistemi 44,33 m²'lik bir alanı[659] kaplayacak ve 3422 kilogram ağırlığa[660] sahip olacaktır[661]. Bu açıdan bakıldığında, kiremitlerin üzerine yerleştirildiği ahşap konstrüksiyonun oldukça sağlam olması gerektiği anlaşılmaktadır. Mekânların içerisinde tespit edilen yoğun yangın tabakasının, bu ahşap konstrüksiyonun yanarak mekân içerisine çökmesiyle oluştuğu düşünülmektedir. Ahşap konstrüksiyonu birbirine tutturmaya yarayan çok sayıda çivi, mimarinin şekillenmesine katkı sunmuştur. Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yılları arasında çeşitli tip ve boyutlarda yaklaşık 3330 çivi ele geçmiştir (Grafik 2). Çiviler dışında kenet ve zıvanalar, mimaride kullanılan metal malzemeler olarak öne çıkmaktadır. Bu nesneler yalnızca düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklarda tercih edilmiş, sade dolgulu duvarlarda kullanılmamıştır.

Kurul Kalesi, salt Geç Hellenistik Dönem'de yerleşim görmesi bakımından yalnızca içerisinde yer aldığı bölgede değil, Anadolu'daki tüm antik kentler göz önünde bulundurulduğunda ayrıcalıklı bir konumdadır. Anadolu'da, Pontos Krallığı'na ait yerleşimler içerisinde şimdiye kadar en uzun ve en detaylı çalışmaların yürütüldüğü Kurul Kalesi, bölge halkının mimari tercihlerini yansıtan en net örnektir. Bu tercihlerin kendine has bazı özellikleri olduğu görülmektedir. Yağışlı Karadeniz iklimine ve nemli bir ortama rağmen çok yoğun kerpiç kullanımı bunun başında gelmektedir. Kerpicin bu denli yoğun kullanılmasının en önemli nedeni çok ekonomik ve hammaddeye erişimin kolay olması olarak değerlendirilebilir. Tektonik ya da saldırı nedenli zarar gören kerpiç duvarlar, yeni kerpiç bloklarla kolaylıkla tekrar inşa edilebilir. Güçlü bir çatı sistemi ve eğimli kanallarla yağmurun kaleden uzak tutulması, kerpiçlerin doğal şartlara daha uzun süre dayanıklı kalmasını sağlayacaktır. Bu denli yoğun kerpiç kullanımı, yakın coğrafyada çağdaş yerleşimlerde görülmeyen bir durumdur ve kerpiç Kurul Kalesi için ayırt edici bir mimari malzemedir.

[659] Hesaplamada eğimin kaç derece olduğu tam olarak bilinmediği için eğim göz ardı edilmiş, bir düzleme göre ve mekânın duvarlarını kapatacak biçimde bir hesaplama yapılmıştır. Sızdırmazlık amacıyla stroterlerin birbirleri üzerine 5 santimetre binmiş olabileceği göz önünde bulundurulmuştur.
[660] Bu alanda yer alacak toplam stroter ağırlığı 2788,5; toplam kalypter ağırlığı ise 633,6 kilogramdır.
[661] Bayraklı'da (İzmir) ele geçen kiremitlerle yapılan bir denemede 15 m²'lik bir alanı kapatacak kiremitlerin ağırlığının 700 kilogram olacağı ifade edilmiştir Bkz. Bingöl, O. (1976). "Die Dachziegel von Bayraklı (Alt Smyrna)", *Anadolu* XX, 70, dn. 40; Demir, T. (2003). "Antik Çağda Çatı Kiremitleri", *III. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir, 317.

Kurul Kalesi'nde kule olarak tanımlanan yapılar, farklı planlarıyla bir diğer kendine has özelliği ortaya koymaktadır. Sur duvarına dik biçimde temas eden üç adet duvar, bu duvarların arasındaki yaklaşık bir metre genişliğindeki iki boşluk ve her zaman sağ boşluğa yerleştirilmiş, kuleye çıkışı sağlayan taş basamaklarla tanımladığımız bu mimari oluşum kulelerin temelini oluşturmaktadır. Kule yapılarıyla ilgili dikkat çekici bir durum, bazı kulelerin (İKBM-5, İKDM-3, KTBM-4, 12) "üçlü mekân şablonu" olarak adlandırdığımız bir mimari modelin parçaları olmalarıdır. Bu modele göre, günlük kullanım ve depolama fonksiyonu ile kullanılan dört duvarlı iki mekânın tam ortasına kule yapıları yerleştirilmiştir. Bu modelin dört ayrı yerde tekrarlaması, bunun bilinçli bir tercih olduğunun kanıtıdır. Ender görülen bir plana sahip bu kule yapıları, çok eğimli yamaç sebebiyle sur duvarından dışarıya çıkıntı yapmamakta, mekân dizileri içerisinde yer almaktadır. Kulelerle alakalı dikkat çekici bir durum, bu yapıların ve bitişiğindeki mekânların içerisinde ele geçen kült objeleridir. Bunlar; İKBM-5'in kuzeydoğu duvarı üzerinde ele geçen bir *herme*, KTBM-12'nin bitişiğindeki KTBM-11 içerisinde Dionysos Botrys ikonografisinde pişmiş toprak protom parçaları ve özellikle KTBM-7 içerisinden ele geçen Dionysos Botrys ikonografisinde bütüne yakın bir protom ve üç adet Kybele heykelciğidir. Bu objelerin kulelerde ve bitişiklerindeki mekânlarda[662] ele geçmesi, kulelerin korunması mantığıyla bu yapılarda bulundurulduklarını düşündürmektedir. Özellikle KTBM-7'de ele geçen üç Kybele heykelciği, Kybele'nin koruyucu vasfı[663] göz önünde bulundurulduğunda önemli bir kontekst verisi sunmaktadır.

VI. Mithradates'in, tanrı Dionysos'un adını kendisine bir lakap olarak tercih ettiği bilinmektedir[664] ve Dionysos, özellikle kralın döneminde bölgede çok yoğun bir tapınım görmektedir. Kurul Kalesi'nde ele geçen Dionysos'a ve *thiasos*'a (satyros, silenos, pan) ait çok sayıda pişmiş toprak protom, mask ve heykelcik gibi nesneler, Kurul Kalesi'nde Kybele ile birlikte en çok tapınılan tanrının Dionysos olduğunu ortaya koyar. Tanrıya tapınım, küçük buluntuların yanı sıra mimari ile de kanıtlanmıştır. Yapıya çıkmaya imkân sağlayan basamaklar, dikdörtgen bir podyum

[662] Kulelerin bitişik mekânlarında kült objelerinin ele geçmesi, kulelerin bu mekânların üzerine yıkılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Kule bitişiğindeki mekânlar, genellikle günlük kullanım ve depolama fonksiyonlarına sahiptir.
[663] Roller 1999: 207; Krapivina ve Diatroptov 2005: 171; Erol 2008: 54; Bogh 2012: 53; Şenyurt ve Akçay 2017: 19; Şenyurt ve Durugönül 2018: 312.
[664] Arslan 2007: 75-76.

ve adak eşyalarının koyulduğu sekiden oluşan Kurul Kalesi Dionysos Altarı, Hellenistik Dönem'de Karadeniz Bölgesi'nde tanrıya adanmış tek mimari yapı olarak dikkat çekmektedir[665].

Kurul Kalesi yapıları, genel anlamda doğu ve batı yamaç üzerine inşa edilmiş mekân dizilerinden oluşmuştur. Mekânların yamaca bakan duvarları diğer duvarlara göre oldukça kötü korunagelmiştir. Bunun en önemli sebebinin tektonik hareketler olduğu düşünülmektedir. MÖ. 63 yılında Karadeniz'in kuzeyindeki yerleşimleri yıkıma uğratan bir depremin gerçekleştiği hem antik kaynaklarca[666] hem de modern araştırmalarla[667] doğrulanmaktadır. MÖ. 63 yılında bu denli şiddetli bir depremin olması, arada önemli bir mesafe olmasına rağmen, akıllara Kurul Kalesi'nin bu depremden etkilenip etkilenmediğini getirmektedir. Depremin özellikle Pontos Krallığı'nın tarih sahnesinden çekildiği yıl olan MÖ. 63'te olması bu yönde düşünmeye sevk etse de bu konu ile alakalı mühendislik incelemelerine ve detaylı deprem tarihi araştırmalarının yürütülmesine ihtiyaç vardır.

Bu bilgiden hareketle, Kurul Kalesi'nde yerleşimin tam olarak ne zaman son bulduğu sorusu üzerine düşünmek gerekmektedir. Genel geçer bir biçimde Pontos Krallığı'nın VI. Mithradates'in ölümüyle (MÖ. 63) son bulduğu, Kurul Kalesi'nin de bu tarihte yıkıldığı kabul görmektedir. Dönemin gelişmelerine daha yakından bakıldığında buna alternatif olarak değerlendirilebilecek başka bir gelişme olduğu da

[665] Trapezus'ta (Trabzon), inşaat çalışmaları esnasında yapılan bir kazıda MS. 2. yüzyıla tarihlenen bazı mimari kalıntılar ve bu kalıntıların içerisinde ele geçen, tartışmalı bir identifikasyona sahip bronz heykel açığa çıkartılmıştır. Heykelin Dionysos olarak yorumlanması ile mimari kalıntılar Dionysos Tapınağı olarak adlandırılmıştır (Summerer 2014: 190-192). Ayrıca, VI. Mithradates Dönemi'nde Pontos Krallığı egemenliğine giren Pantikapaion'da (Kerç, Kırım) bir Dionysos mabedi ve Vani'de (Gürcistan) bir Dionysos Tapınağı bulunmaktadır (Saprykin 2009: 250).

[666] Cassius Dio (XXXVII. 11. 4), Mithradates Karadeniz'in kuzeyindeyken şimdiye kadar tecrübe edilen en şiddetli depremin gerçekleştiğini ve onun birçok şehrini yıktığını ifade eder. Orosius, (*hist*. VI. 5. 1.) VI. Mithradates'in Bosporos'ta Ceres bayramını kutlarken aniden yıkıcı bir depremin gerçekleştiğini ve birçok yeri etkilediğini söyler.

[667] Molev ve diğ. (2018). Molev, E. A., Korzhenkov, A. M., Ovsyuchenko, A. N., Larkov, A. S., "Potential traces of earthquakes in the ancient city of Kytaia, Kerch Peninsula, Crimea", *Geodesy and Geodynamics* XXX, 1 vd; Korzhenkov ve diğ. (2019). Korzhenkov, A. M., Novichikhin, A. M., Ovsyuchenko A. N., Ranguelov, B. K., Rogozhin, E. A., Dimitrov, O. V., Larkov, A. S., Liu, J., "Search for Traces of Strong Ancient Earthquakes in the Western Caucasus: Archeoseismological Studies in Ancient Gorgippia", *Izvestiya, Atmospheric and Oceanic Physics* 55(11), 1693; Ovsyuchenko ve diğ. (2021). Ovsyuchenko, A. N., Korzhenkov, A. M., Larkov, A. S., Butanaev, Yu. V., Marakhanov, A. V., Rogozhin E. A., "Traces of Strong Earthquakes in Walls of the Ancient Town of Myrmekion, Eastern Crimea", *Seismic Instruments* 57(5), 528. Karşıt görüş için bkz. Traina, G. (1995). "From Crimea to Syria. Re-defining the alleged historical earthquake of 63 B.C." *Annali di Geofisica* XXXVIII (5-6), 479-488.

göze çarpar. Romalı general Lucullus, MÖ. 72-71 yıllarında Amisos'u kuşatmış ve bu kuşatmaya Amisos'u savunan komutan Kallimakhos uzun süre direnmiştir. Ancak daha fazla dayanmanın mümkün olmadığını anlayınca kenti ateşe vermiş ve gemiyle kaçmıştır[668]. Yine aynı tarihlerde Kabeira da talan edilmiş ve Lucullus, Pontos ordusuna önemli zararlar vermiştir. Ayrıca, M. Arslan, krallığın önemli yerleşimlerinden Pharnakeia ve Trapezus'un bu dönemde düşmana direnç göstermeden teslim olmuş olabileceklerini düşünmektedir[669]. Kurul Kalesi'nin batısındaki Amisos, güneyindeki Kabeira ve doğusundaki Pharnakeia gibi önemli yerleşimler düşerken varlığını sürdürmesi ihtimali zayıftır. Yerleşimlerin birer birer düşmesi, Mithradates'in canını kurtarmak için bölgeden kaçması ve otoritenin bu denli zayıflamasıyla Kurul Kalesi'ndeki hayatın MÖ. 70 dolaylarında son bulmuş olma ihtimali kuvvetlidir.

Kurul Kalesi mekân duvarlarının yamaca yakın olanlar dışında iyi korunmuş olduğu ifade edilebilir. Özellikle Kuzey Teras'ta yer alan bazı mekânların duvarlarında in-situ halde kerpiç dizileri görülebilmektedir. Kurul Kalesi mimarisinde yerel malzemelerden elde edilen taş, kerpiç gibi materyaller kullanıldığı için gelecekte yapılacak restorasyon çalışmalarında yerel malzemelerin kullanılması, aslına uygunluk açısından önemli bir kriter olacaktır. Ordu ve çevresinde yağışlı bir iklimin görülmesinden ötürü özellikle kerpiçle yükseltilmiş duvarların üzerinin ivedilikle kapatılması, bütüncül bir çözüm getirilene kadar *capping* uygulamalarının gerçekleştirilmesi gereklidir. Kurul Kalesi'nde 2021 yılı sonu itibarıyla koruma ve restorasyon temelli çalışmalar başlatılmış olup yapıların dış etkenlerden daha az etkilenmesiyle gelecek kuşaklara aktarılması söz konusu olabilecektir.

Kurul Kalesi'nde bilimsel kazı çalışmalarının başladığı yıl olan 2010 ve Kuzey Teras'ta yer alan mekânların önemli bir bölümünün açığa çıkartıldığı 2019 yılları arasındaki on kazı sezonunda onlarca mekân, binlerce küçük buluntu açığa çıkartılmıştır. Uzun yıllar sessiz kalan Karadeniz arkeolojisine ve özellikle hakkındaki bilgilerimizin birçoğunu yazılı kaynaklardan edindiğimiz Pontos Krallığı'nın inanışına, askeri araç-gereç ve yöntemlerine, ekonomisine, kısacası yaşayışına dair ışık tutan Kurul Kalesi, kendine has ve mütevazı denilebilecek bir mimari ortaya

[668] Plut. *Luc*. XIX. 2-3; Memnon 45. 2-3; Magie 1950: 337; Arslan 2007: 363-364.
[669] Arslan 2007: 362, dn. 1626.

koymaktadır. Herhangi bir fonksiyonel mimari plastiğin ele geçmemesi, anıtsal yapıların bulunmayışı, oldukça yerel bir mimari karakterin varlığını işaret etmektedir. Dönemin politik durumu, krallığın yaklaşık son 30 yılının savaşla geçmesi, anıtsal mimari yapıların ortaya çıkmasının önüne geçmiş olmalıdır. 2010-2019 yıllarında İç Kale ve Kuzey Teras sektörlerinde gün yüzüne çıkartılan mimari yapıların irdelendiği tez çalışmamızın, öncelikle kalenin mimari varlığının ortaya koyulması ve belgelenmesi, mekânların fonksiyonlarının tespiti, bölgedeki diğer çağdaş yerleşimlerle benzerliklerinin belirlenmesi, mimari kalıntılara dair önceki verilerin tekrar değerlendirilerek güncellenmesi gibi amaçları bulunmaktaydı. Bu amaçlardan bazıları gerçekleştirilmiş bazılarının ise gelecek çalışmalarla daha anlamlı bir hale geleceği anlaşılmıştır. Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Kurul Kalesi ölçeğinde ve karakterinde yerleşimlerin ilerleyen yıllarda tespit edileceğine dair inancımız bulunmaktadır. Tez çalışmamızın belki de en önemli faydası, gelecekte tespit edilecek bu yerleşimler için önemli bir altlık, dikkate değer bir karşılaştırma örneği olacak olmasıdır.

Gelecek yıllarda kale yerleşiminin bulunduğu zirve kısmında kazıların tamamlanması, kale eteklerinde veya çevresinde detaylı araştırmaların yürütülmesiyle bir Pontos Krallığı yerleşiminin tamamen anlaşılması söz konusu olabilecektir. Bu çalışmalarla Anadolu'nun arkeolojik olarak çok iyi bilinmeyen bir kısmı üzerine düşecek ışık daha güçlü olacaktır.

KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

Aiskh. *Pr*. (= Aiskhylos, *Prometheus Desmotes*). *Suppliant Maidens, Persians, Prometheus, Seven Against Thebes*. (Trans.) Smyth, H. W., Cambridge, Massachusetts-London 1956 (The Loeb Classical Library).

Apoll. Rhod. *argon*. (= Apollonios Rhodios, *Argonautica*). *Apollonios Rhodios, The Argonautica*. (Trans.) Seaton, R. C., Cambridge, Massachusetts - London 1967 (The Loeb Classical Library).

App. *Mithr*. (=Appianus, *Mithridateios*). *Appian's Roman History*, (Trans.) White, H. London, 1912 (The Loeb Classical Library).

Arr. *perip*. (= Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati* (Arriani Periplus Ponti Euxini), (Çev.) Arslan, M., İstanbul: Odin Yayıncılık, 2005.

Cass Dio. (= Cassius Dio, *Rhomaika*). *Roman History* III, (Trans.) Carry, E., 1964. (The Loeb Classical Library).

Diod. (= Diodorus Siculus, *Bibliotheke Historike*) Diodorus of Sicily. (Trans.) Walton, F. R., London, 1967 (The Loeb Classical Library).

Eutr. (= Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*). *Roma Tarihinin Özeti*, (Çev.) Menzilcioğlu, Ç., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

Hom. *Il*. (= Homeros, *Ilias*). Homer, *Iliad*, (Trans.) Murray, A. T., London-New York, 1928 (The Loeb Classical Library).

Homeros, *İlyada*. (Çev.) Erhat, A. –Kadir, A., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Hom. *Od*. (= Homeros, *Odysseia*). Homer, *Oddyseia* I, (Trans.) Murray, A. T., London-New York, 1928 (The Loeb Classical Library).

Homer, *Oddyseia*. (Çev.) Erhat, A. – Kadir, A., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Ksen. (=Ksenophon, *Anabasis*: *On Binlerin Dönüşü*). *Anabasis: On Binlerin Dönüşü*, (Çev.) Çokona, A., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Liv. (= Livius, *Ab Urbe Condita*). *Livy, From the founding of the city*. (Trans.) Schlesinger, A. C. I-XIV. London - New York, 1967 (The Loeb Classical Library).

Luc. *Peri*. (= Lucianus, *Peri Orcheseos*). *Peri Orcheseos*. (Trans.) Harmon, A. M., Cambridge-Massachusetts-London, 1962 (The Loeb Classical Library).

Mela (= Pomponius Mela, *Geographie*). *Géographie de Pomponius Mela*. (Trans.) Louis Baudet, M., Paris, 1843.

Memnon. (Memnon, *Peri Herakleias*). *Memnon'un Herakleia Pontike Tarihi*. (Çev.) Arslan, M., İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007.

Oros. *hist*. (= Orosius, *Historiarum adversus paganos libri* VII). *Seven Books of History Against the Pagans*. (Trans.) Raymond, I. W., 1936.

Ovid. *Fast*. (= Ovidius, *Fasti*). *Ovid's Fasti*. (Trans.) Frazer, J. G., London, New Yok, 1959 (The Loeb Classical Library).

Ovid. *Tri*. (= Ovidius, *Tristia*). *Tristia*, (Trans.) Wheeler, A. L., London, 1939 (The Loeb Classical Library).

Pind. *Pyth*. (=*Pythian*). Pindaros, *Nemeian Odes*. (Trans.) Race, W. H., Cambridge-Massachusetts-London, 1997 (The Loeb Classical Library).

Plin. *nat*. (= G. Plinius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*). *Pliny Natural History.* (Trans.) Rackham, H. R., vol. II. London, 1961 (The Loeb Classical Library).

Plut. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). *Alex.* (*Alexandros*) *Luc*. (= *Lucullus*) *Mar*. (= *Gaius Marius*) *Pomp*. (=Pompeius) *Sert*. (= *Sertorius*) *Sull*. (= *Sulla). Plutarch's Lives.* (Trans.) B. Perrin, I-XI. London, New York, 1959 (The Loeb Classical Library).

Polyb. (= Polybios, *Historiai*). *The Histories*. (Trans.) Paton, W. R. III, Cambridge, Mass.-London, 1979 (The Loeb Classical Library).

Strab. (=Strabon, *Geographika*). *The Geography of Strabo*. (Trans) Jones, H. L., vol. III. London, 1954 (The Loeb Classical Library).

Strabon, *Geografika*, (Çev.) Pekman, A., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Suet. (=Suetonius) *Caes*. (*De Vita Caesarum*). *The Lives of the Caesar*. (Trans.) Rolfe, J. C., II. Cambridge-Massachusetts-London, 1959 (The Loeb Classical Library).

Vell. (= Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*). *Roman History*. (Trans.) F. Shipley, London, 1961 (The Loeb Classical Library).

Vitr. *de Arch*. (= Vitruvius, *De Architectura*). *Mimarlık Üzerine*, (Çev.) Dürüşken, Ç., İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2017.

Modern Kaynaklar

Abdioğlu, E. (2007). S*ivas Ziyaretsuyu Helenistik ve Roma Dönemi Seramikleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Abramzon, M. ve Kuznetsov, V. (2011). "The Phanagorian revolt against Mithridates VI Eupator (numismatic evidence)", (Hrsg.) N. Povalahev & V. Kuznetsov, *Phanagoreia und seine historische Umwelt* (Altertümer Phanagoreias. Bd. 2). Göttingen, 15–90.

Adam, J. P. (2005). *Roman Building: Materials and Techniques*, (Çev.) Mathews, A., Routledge.

Akarca, A. (1998). *Şehir ve Savunması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı).

Akarsu, B. M. (2016). "Two Queens in the Anatolia of the 2nd Century BC: Nysa from Kappadokia and Laodike from Pontos", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 858-861.

Akbulut ve diğ. (2009). Akbulut, N., Serdar, B., Akbulut, A., Şahin, Y., "Rivers of Turkey", (Eds) Tockner, K., Uehlinger, U., Robinson, C. T., *Rivers of Europe*. Amsterdam, 643-672.

Akçay, A. (2015). "Ovaören-Yassıhöyük'den Bir Yarı İkonik İdol", *Arkeoloji ve Sanat* 149, 47-54.

Akçay ve diğ. (2020). Akçay, A., Şenyurt, S. Y., Kara S., Yorulmaz L., Zoroğlu, U., Bulut, A. E., "Ordu Melet Irmağı Havzası Yüzey Araştırması (OMHAY) 2018 Yılı Çalışmaları", *AST* 37, 171-192.

Akgönül, S. O. (2018). *Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aklan, İ. (2020). "Tatarlı Höyük'te Ele Geçen Olynthos Tipi Değirmen Taşları", (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 9-18.

Akyol, A. A. (2018). *Ordu Kurul Kalesi Yapı Malzeme Analizi Raporu*, Yayımlanmamış Analiz Raporu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB), Ankara.

Akyüz-Kolağasıoğlu-Şirin (2011). Akyüz, U., Kolağasıoğlu M., ve Şirin O. A., "Samsun İli Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009", *MKKS* 19, 117-134.

Alkım, H. (2012). "İkiztepe Geç Kalkolitik Çağ Keramiği", *Anadolu Araştırmaları* 10, 99-109.

Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (1988*). İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons Excavation (1974-1975),* Ankara: TTKY.

Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (2003*). İkiztepe I. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976 - 1980),* Ankara: TTKY.

Anderson, J. G. C. (1903). *Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus*, Bruxelles.

Arslan, M. (2000). "Sulla'nın Küçükasya Politikası", *Arkeoloji ve Sanat* 94, 32-42.

Arslan, M. (2006). "Pontos'tan Karadeniz'e: Bir adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler", *Olba* XIV, 75-91.

Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık.

Atasoy, S. (1997). *Amisos. Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*. Samsun: Otomobil/Koç Holding.

Atasoy, S. (2003). "Amisos" (Eds) Grammenos, D. V., Petropoulos, E. K., *Ancient Greek Colonies in the Black Sea* II, Thessaloniki: Publications of the Archeaological Institute of Northern Greece, 1331-1377.

Atasoy, S., Endoğru, M., Dönmez, Ş. (2005). "Samsun-Baruthane Tümülüsler Kazısı", *Anadolu Araştırmaları*, 18(2), 153-166.

Atila, N. (2018). "Hitit Devleti'nde Güvenlik Algısı", *TAD* 37(64), 161-190.

Bachmann, M. (2014). "Pergamon Mimarisi ve Yapı Teknikleri", (Eds) Pirson, F ve Scholl, A., *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 228-243.

Baldıran, A. (2010). "Kybele Monument In Lykaonia Region Beyşehir And Seydişehir Counties", (Ed) Doksanaltı, E. M., Aslan, E., *Trade and Production Through the Ages*, 257-278.

Baldıran, A. ve Söğüt, B. (2002). "Lykaonia Bölgesinde Kybele Kültü: Beyşehir ve Seydişehir İlçeleri", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 14, 45-69.

Ballesteros-Pastor, L. (2000-2001). "Pharnakes I of Pontus and the King of Pergamum", *Talanta* XXXII-XXXIII, 61-66.

Ballesteros-Pastor, L. (2009). "Troy, between Mithradates and Rome", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom,* Gylling: Aarhus University Press, 217-231.

Ballesteros-Pastor, L. (2014). "The Meeting Between Marius and Mithradates and the Pontic Policy in Cappadocia", *Cedrus* II, 225-239.

Başkan, S. (2008). "Geleneksel Doğu Karadeniz Evleri", *Erdem* 52, 41-90.

Baydur, N. (1988). "Byzantion'da Basılmış Bir Lysimakhos Postumus'u", *İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları/The First and Second Seasons Excavation (1974-1975),* Ankara: TTKY, 119-120.

Bayhan, A. A. (2006). "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 16, 33-48.

Bayhan, A. A. (2019). "Ordu Yöresinde 2017'de Belirlenen Ahşap Çanti Cami Örnekleri", *Akdeniz Sanat* 13, 17-35.

Baykal-Seeher, A. ve Seeher, J. (2007). "Tunç Çağı'nda Kent Savunması: Hattuša'da Hitit Surunun Rekonstrüksiyonu", (Eds) Umurtak, G., Dönmez, Ş., Yurtsever, A., *Refik Duru'ya Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, 199-211.

Baykan ve diğ. (2011). Baykan, N. O., Türkman, F., Kaya, B., Tanrıöver, Y. E., Yaşar, M., Türken, N. E., Türk, S., Baykan, N., "Su Mühendisliği Yöntemlerinden Yararlanarak Eskil Kentlerin Nüfus Kestirimlerine Yaklaşım", *2. Su Yapıları Sempozyumu Kongre Sempozyum Bildiriler Kitabı*.

Bekker-Nielsen, T. – Jensen, M. (2015). "Two Pontic Rivers", *Cedrus* III, 231-242.

Bernárdez, A. B. (2006). "From Alexander to August: Imperialism, War and Society in the Hellenism", (Eds) Naco, T. and Arraias, I., *War and Territory in the Roman World*, Oxford: British Archaeological Reports, 31-40.

Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice*, Leiden: Brill.

Bıjışkyan, M. (1969). *Karadeniz Kıyıları, Tarih ve Coğrafyası*, (Çev.) Andreasyan, H. D., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bilgi, Ö. (1983). "1981 Dönemi İkiztepe Kazıları", *KST* 4, 49-54.

Bilgi, Ö. (1999). "İkiztepe in the Late Iron Age", *AS* 49, 27-54.

Bilgi, Ö. (2004). "İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri 2000-2002 Dönemleri", *Anadolu Araştırmaları* XVII(1), 25-50.

Bilgi, Ö. (2005). "Distinguished Burials of the Early Bronze Age Graveyard at İkiztepe in Turkey", *Anadolu Araştırmaları* XVIII(2), 115-137.

Bilgi, Ö. (2010). "İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri. 2000-2002 Dönemleri", *Anadolu Araştırmaları* 17(1), 25-50.

Bingöl, O. (1976). "Die Dachziegel von Bayraklı (Alt Smyrna)", *Anadolu* XX, 63-81.

Bingöl, O. (2004). *Arkeolojik Mimari'de Taş*, İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.

Bingöl, O. (2012). *Bu Koca Taşları Nasıl İşlediler Nasıl Kaldırdılar*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Blömer, M. ve Winter, E. (2011). *Kommagene. Toros ve Fırat Üzerindeki Tanrılar Ülkesi*, İstanbul: Homer Kitabevi.

Boardman, J. (1999). *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*, London.

Bogh, B. (2012). "Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities", *Numen* 59(1), 32-67.

Bookidis, N. ve Stroud, R. S. (1997). *The Sanctuary of Demeter and Kore. Topography and Architecture*, Vol. XVIII (3), The American School of Classical Studies at Athens.

Bora, A. (2018). "Mithridates Eupator ve Nikomedes Euergetes'in Paphlagonia ve Kappadokia Politikaları: İlişkiler, Evlilikler ve Etkileşim", *Çeşm-i Cihan* 5(2), 12-47.

Bostancı ve diğ. (2015). Bostancı, D., İskender, R., Helli, S., Polat, N., "Turnasuyu Deresi (Ordu) Balık Faunasının Belirlenmesi", *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 5(2), 1-9.

Bruneau, P. (1970). *Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque impériale*, Bibliothèques de l'Ecole française d'Athènes et de Rome,

Bryer, A., ve Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* I-II, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Broughton, T. R. S. (1987). "Mistreatment of Foreign Legates and the Fetial Priests: Three Roman Cases", *Phoenix* 41(1), 50-62.

Bugh, G. R. (1992). "Athenion and Aristion of Athens". *Phoenix* 46, (2), 108-123.

Bulut, A. E. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bulut, A. E. (2020). "A General Overview on the Stepped Tunnels in Pontos Region", (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 47-62.

Callataÿ, F. de. (2009). "First Royal Coinages of Pontos (from Mithradates III to Mithradates V)", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 63-94.

Cankardeş-Şenol, G. (1995). *İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bulunan Rhodos Amphora Mühürleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Cleere, H. F. (1958). "Roman Domestic Ironwork, as Illustrated by the Brading, Isle of Wight, Villa", *University of London Bulletin of the Institute of Archaeology*, Number one: 1958, 55–74.

Coşkun, A. (2007). "Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Anadolu* 33, 9-24.

Coulton, J. J. (1988). *Ancient Greek Architects at Work: Problems of Structure and Design*, Cornell University Press.

Cramer, J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol. I, Oxford University Press.

Çapar, Ö. (1978). "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi* 29(1-4), 167-190.

Çilingiroğlu, A. (1986). "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması 1985", *AST* 4, 311-322.

Darga, M. (1985). *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı. Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3221.

Davidson G. R. (1952). *Corinth XII, The Minor Objects*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

De Jerphanion, G. (1928). *Mélanges D'Archéologie Anatolienne: Monuments Préhelléniques, Gréco-Romains, Byzantins et Musulmans de Pont, de Cappadoce et de Galatie*, Beyrouth: Mélanges de L'Université Saint Joseph, Tome XIII, Fasc. I.

De Souza, P. (1999). *Piracy in the Graeco-Roman World*, Cambridge University Press.

Demir, N. (2004). "Trabzon ve Yöresinde Serenderler", *Erdem* 14 (41), 99-118.

Demir, T. (2003). "Antik Çağda Çatı Kiremitleri", *III. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu*, Eskişehir, 315-320.

Demirer, Ü. (2013). *Kibyra Metal Buluntuları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Dinsmoor, W. B. (1973). *The Architecture of Ancient Greece: An Account of its Historic Development*, Biblo and Tannen.

Doğanbaş, M. (2009). "Amasya Merkez Harşena Kalesi 2007 Yılı Kurtarma Kazısı", *MKKS* 17, 11-28.

Doğanbaş, M. (2010). "Amasya Merkez Harşena Kalesi Cilanbolu Tüneli 2008 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışması", *MKKS* 18, 65-78.

Doksanaltı E. M. ve Mimiroğlu İ. M. (2011). "Giresun/Aretias – Khalkeritis Island", (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Dufková M., Kuzmowá K., *ANODOS. Studies of the Ancient World 10/2010. The Phenomena Of Cultural Borders And Border Cultures Across The Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity)*, Trnava, 85-101.

Doksanaltı, E. M. (2016). "Open air cult sites in eastern Pontus region", (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Kuzmowá K., Varsik, W., *ANODOS Studies of the Ancient World 12/2012. Centre And Periphery Over The Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity),* Trnava, 61-78.

Doksanaltı, E. ve Aslan E. (2012). "Karadeniz'de Antik Bir Ada Yerleşimi: Aretias-Khalkeritis Adası", (Ed) Söğüt, B., *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, İstanbul: Ege Yayınları, 219-239.

Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu (2011). "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları: 2009", *AST* 28(2), 143-162.

Doksanaltı-Aslan-Mimiroğlu (2012). "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları: 2010", *AST* 29(2), 117-146.

Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan (2013). Doksanaltı, E. M., Karaoğlan, İ., Erdoğan, L. U., "Giresun-Aretias/Khalkeritis Adası 2011-2012 Kazıları Ön Raporu", (Ed) Tekocak, M., *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, AKMED, 175-190.

Doksanaltı-Karaoğlan-Erdoğan (2014). Doksanaltı, E. M., Karaoğlan, İ., Erdoğan, L. U., "Preliminary report on Giresun (Aretias/Khalkeritis) Island excavation: Burial practices on Elousa Sebaste Monastery on Giresun Island", (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Dufková M., Kuzmowá K., Varsik, W., *ANODOS*

Studies of the Ancient World 11/2011 Arts And Crafts Over The Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity), Trnava, 77-89.

Doksanaltı-Mimiroğlu-Güleç (2011). Doksanaltı, E. M., Mimiroğlu, İ. M., Güleç, H., "Giresun (Aretias-Khalkeritis) Adası Kazısı Ön Rapor: 2011", *Anadolu ve Çevresinde ORTAÇAĞ* 5, Anadolu Kültür Varlıklarını Araştırma Derneği, 163-184.

Doksanaltı, E. M. ve Ekici, M. (2017), "Giresun-Aretias Adası Kazıları Seramik Buluntuları", *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27, 389-403.

Dönmez, Ş. (2004). "Akalan Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları* 17(1), 67-91.

Dönmez, Ş. (2010). "Oluz Höyük Kazısı Üçüncü Dönem (2010) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn* IX, 275-306.

Dönmez, Ş. (2012). "Oluz Höyük Kazısı Dördüncü Dönem (2011) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn* XI, 151-178.

Dönmez, Ş. (2013a). "Oluz Höyük. Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers", (Eds) Tsetskhladze, G. R., Atasoy, S., Avram, A., Dönmez, Ş., Hargrave, J., *The Bosporus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC–5th Century AD). Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities Istanbul, 14th–18th September 2009*, Oxford: British Archaeological Reports 2517, 363-371.

Dönmez, Ş. (2013b). "Öntarih ve Klasik Dönemlerde Amasya: Güncel Arkeolojik Bulgular", *TÜBA-AR* 16, 21-56.

Dönmez, Ş. (2014). "Amaseia Antik Kenti", (Haz.) Özden, F., *"Yar ile Gezdiğim Dağlar": Amasya*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 9-27.

Dönmez, Ş. (2017a). "Oluz Höyük 2009 Dönemi Çalışmaları", (Haz.) Dönmez, Ş., *Amasya – Oluz Höyük. Kuzey – Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid Yerleşmesi, 2009 – 2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar*, Amasya, 3-37.

Dönmez, Ş. (2017b). "Oluz Höyük 2009-2013 Dönemi Kazı Çalışmaları Değerlendirme ve Sonuçları", (Haz.) Dönmez, Ş., *Amasya – Oluz Höyük. Kuzey – Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid Yerleşmesi, 2009 – 2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar*, Amasya, 233-272.

Dönmez, Ş. (2019). "The Land of Sacred Fire: Amasya – Oluz Höyük", (Eds) Tsetskhladze G. R. ve Atasoy, S., *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity, Select papers from the third international conference 'The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast', 27-29 October 2017, Tekkeköy, Samsun*, Archaeopress Publishing, 244-257.

Dönmez, Ş. ve Naza-Dönmez, E. E. (2008). "Oluz Höyük Kazı Çalışmaları 2007", *TEBE Haberler* 25, 33-34.

Dönmez, Ş. ve Naza-Dönmez, E. E. (2009). "Oluz Höyük Kazısı İkinci Dönem (2008) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn* VIII 125-170.

Dönmez, Ş. ve Naza-Dönmez, E. E. (2010). "Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2008 Dönemi Çalışmaları: Yeni Sonuçlar ve Değerlendirmeler", *Höyük* 2, 1-28.

Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2014). "Oluz Höyük. Pontik Kappadokia'da Çokkültürlü Bir Yerleşme", (Haz.) Özden, F., *"Yar ile Gezdiğim Dağlar": Amasya*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 51 - 71.

Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2016). "Oluz Höyük Kazısı Sekizinci Dönem (2014) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *KST* 37(3), 281-302.

Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2017a). "Oluz Höyük Kazısı Dokuzuncu Dönem (2015) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *KST* 38(3), 537-562.

Dönmez, Ş. ve Yurtsever-Beyazıt, A. (2017b). "Oluz Höyük 2013 Dönemi Çalışmaları", (Haz.) Dönmez, Ş., *Amasya – Oluz Höyük. Kuzey – Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid Yerleşmesi, 2009 – 2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsonuçlar,* Amasya, 205-231.

Dönmez ve diğ. (2017). Dönmez, Ş., Yurtsever-Beyazıt, A., Kaymakçı, S., Adısönmez, B., Abazoğlu, F., "Oluz Höyük Kazısı Onuncu Dönem (2016) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *KST* 39(3), 597-611.

Dönmez ve diğ. (2019). Dönmez, Ş., Yurtsever-Beyazıt, A., Kaymakçı, S., Adısönmez, B., Abazoğlu, F., "Oluz Höyük Onbirinci Dönem (2017) Çalışmaları", *KST* 40(3), 449-462.

Dörner, F. K. (1999). *Nemrud Dağı'nın Zirvesinde Tanrıların Tahtları. Kommagene-Doğu Anadolu'da Arkeolojinin Büyük Macerası*, (Çev.) Ülkü, V., Ankara: TTKY.

Dörner, F. K. ve Goell, T. (1963). *Arsameia am Nymphaios: Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithradates Kallinikos von 1953-1956,* Berlin: Gebr. Mann.

Durugönül, S. (2007). "Savunma Sistemi", (Ed) Durugönül, S., *Nagidos. Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları*, Antalya: Adalya Ek Yayın Dizisi 6, 9-13.

Dündar, E. (2012). *Patara Kazılarından Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Dürüşken, Ç. (2011). *Romanın Gizem Dinleri. Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Egorova, T. V. (2014). "Новая раннеэллинистическая усадьба на городище «Чайка» и ее место в структуре поселения". *Stratum plus. Археология и культурная антропология*, 303-323.

Elliot, W. (1991). "Animal footprints on Roman bricks from Newstead", *Proc Soc Antiq Scot* 121, 223-226.

Emir, O. (2012). "Eskiçağda Doğu Karadeniz Bölgesinin Jeopolitik Önemi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9-26.

Erciyas, B. D. (2001). *Studies in the Archaeology of Hellenistic Pontus: The Settlements, Monuments, and Coinage of Mithradates VI And His Predecessors*, Doktora Tezi, University of Cincinnati.

Erciyas, D. B. (2006). *Wealth, Aristocracy and Royal Propaganda Under the Hellenistic Kingdom of the Mithradatids in the Central Black Sea Region of Turkey*, Leiden: Brill.

Erciyas D. B. ve Sökmen, E. (2009). Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Raporu, *AST* 27(2), 355-374.

Ergün, N. (2006). *Adana-Yüceören, Urfa-Teleilat ve Sivas-Ziyaretsuyu Kazılarından Ele Geçen Helenistik Döneme Ait Arkeolojik Buluntuların XRF Tekniği ile Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Erol, A. F. (2008). "The Mother Goddess: Analyzing Her Feature as a City Protector", *Anodos. Studies of Ancient World*, 173-185.

Erol, A. F. (2013a). "Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011", *AST* 30(2), 183-196.

Erol, A. F. (2013b). "Archaeological Survey in Fatsa Cıngırt Kayası: New Findings for the Archaeology of the Eastern Black Sea Region", (Eds) Bombardieri, L., D'Agostino, A., Guarducci, G., Orsi, V., Valentini, S., *SOMA 2012. Identity and Connectivity: Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology*, Florence, Italy, 1–3 March 2012. Volume 2, Oxford: Archaeopress, 1069-1077.

Erol, A. F. (2014). "Ordu İli Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2013", *KST* 36(1), 383-400.

Erol, A. F. (2015a). "Fatsa İlçesi Cıngırt Kayası Kazısı 2014", *KST* 37(2), 559-572.

Erol, A. F. (2015b). "New Findings on the History and Archaeology of the Eastern Black Sea Region of the Turkey: the Excavation of Cıngırt Kayası", (Eds) Tsetskhladze, G. R., Avram, A., Hargrave, J., *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas. (7th Century BC – 10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade – 17-21 September 2013)*, 453-461.

Erol, A. F. (2020). *Yüzey Araştırmaları Işığında Fatsa*, Ankara: Bilgin Yayınevi.

Erol, A. F. ve Tamer, D. (2012). "Fatsa Cıngırt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarından Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler", *TÜBA-AR* 15, 115-138.

Erol, A. F. ve Tamer, D. (2018). "The Place of Cingirt Kayasi in the Pontic Region during the Reign of Mithridates VI", (Eds) Pavúk P., Klontza-Jaklová, V., Harding, A., *ΕΥΔΑΙΜΩΝ. Studies in honour of Jan Bouzek*, 541-558.

Erol, A. F. ve Yıldırım, E. (2016). "Fatsa Cıngırt Kayası Kazısında Bulunan Ok Uçları", *Arkeoloji ve Sanat* 153, 133-148.

Evans, R. (2011). *Roman Conquest: Asia Minor, Syria and Armenia*, England: Pen & Sword Books.

Étienne, R. ve Braun, J-P. (1995). “L'autel monumental du théâtre à Délos”, *BCH* 119(1), 63-87.

Evcimen ve diğ. (2020). Evcimen, Ö., Tunçdemir, V., Tok, T., Metin, Y., “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Jeolojisi (Ordu-Giresun)”, *MTA Doğal kaynaklar ve Ekonomi Bülteni (2020)* 29, 101-113.

Fleischer, R. (2009). “The Rock-tombs of the Pontic Kings in Amaseia (Amasya)”, (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 109-119.

Fletcher, W. G. (1939). “The Pontic Cities of Pompey the Great”, *TAPhA* 70, 17-29.

Frankel, R. (2003). “The Olynthus Mill, Its Origin, and Diffusion: Typology and Distribution”, *American Journal of Archaeology* 107(1), 1-21.

Gabriel, A. (1965). *Phrygie: Exploration Archéologique, La Cité de Midas Architecture*, Tome IV, Paris.

Galili ve diğ (2002). Galili, E., Rosen, B., Sharvit, J., “Fishing-Gear Sinkers Recovered From an Underwater Wreckage Site, off The Carmel Coast, Israel”, *The International Journal of Nautical Archaeology* 31(2), 182-201.

Gates, C. (2015). *Antik Kentler. Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan ve Roma’da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*, (Çev.) Cezar, B., İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Gerding, H. (2006). “The Early Use of Fired Brick in Hellenistic and Roman Architecture”, (Eds) Mattusch, C. C., Donohue, A. A., Brauer, A., *Acta of the XVIth International Congress of Classical Archaeology*, Oxford: Oxbow Books, 355–358.

Glew, D. (1977). “The Selling of the King: A Note on Mithridates Eupator’s Propaganda in 88 B.C.”, *Hermes* 105(2), 253-256.

Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia: Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Cilt 1, Kastamonu.

Grace, V. (1934). “Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932”, *Hesperia* 3(3), 197-310.

Habicht, C. (1976). “Zur Geschichte Athens in der Zeit Mithradates’ VI.”, *Chiron*, 6, 127-142.

Halliday, W. R. (1923). “Mossynos and Mossynoikoi”, *The Classical Review* 37(5/6), 105-107.

Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia. With some Account of their Antiquities and Geology*, London.

Hansen, M. H. (2006). *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford University Press.

Haspels, C. H. E. (2009). *Midas Kenti Kazıları ve Dağlık Frigya Bölgesi’ndeki Araştırmalar: Frigya*, (Çev.) Barış, B., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Hatipoğlu, İ. K. (2012). *Turnasuyu ile Melet Irmağı Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi, Ordu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Head, B. V. (1911). *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Oxford: Clarendon Press.

Hind, J. G. F. (2006). "Mithridates", *CAH* IX, 129-164.

Hojte, J. M. (2005a). "The Date of the Alliance between Chersonesos and Pharnakes (IOSPE I², 402) and its Implications", (Eds) Stolba, V., Hannestad L., *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC.*, Gylling: Aarhus University Press, 137-152.

Hojte, J. M. (2005b). "The Archaeological Evidence for Fish Processing in the Black Sea Region", (Ed) Nielsen T. B., *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region*, Gylling: Aarhus University Press, 133-160.

Hojte, J. M. (2009a). "The Administrative Organization of the Pontic Kingdom" (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 95-108.

Hojte, J. M. (2009b). "The Death and Burial of Mitradates VI", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 121-130.

Imhoof-Blümer, F. (1923). "Fluss und Meergötter auf Griechischen und Römischen Münzen", *RSN* 23, 173-421.

Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Işık, A. (2004). *Pers, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Işık, A. (2008). Karadeniz Bölgesindeki Eskiçağ Halkları, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 16, 177-183.

Işık, C. (2006). "Komşu İki Başkentin Ortaklığı: Doğal Bırakılan Kutsal Kaya Yükseltileri", (Eds) Dörtlük, K., Varkıvanç, B., Kahya, T., Courtils J. d., Doğan Alparslan M., Boyraz R., *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005, Sempozyum Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Ensititüsü, 317-324.

Işık, F. (1987). "Şirinlikale. Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens", *Belleten* LI (200), 499-533.

Işık, F. (2015). "Anadolulu Ephesos Üzerine", (Eds) Şimşek, C., Duman, B., Konakçı, E., *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan*, Ege Yayınları, 315-338.

İreç, M. ve Gülbay, O. (2016). Apollonis: Educational and Military Images of a Hellenistic Lydian City, "Theatroeideis. Images Of City, City Of Images" june 15-19, 2016, Italy, 1-8.

Jackson, M. (2012). "The Amisos Treasure: A Hellenistic Tomb from the Age of Mithradates Eupator", (Ed) Tsetskhladze, G. R., *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*: *Aspects of archaeology and ancient history*, BAR International Series 2432, 109-116.

Jöhrens, G. (1999). *Amphorenstempel in Nationalmuseum von Athen*, Mainz.

Karahan, D. S. (2018). *Dünyada ve Türkiye'de Doğal Taşlar*, (Haz.) Karahan, D. S., Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, Ankara.

Karaman, Ö. Y. ve Tanaç Zeren, M. (2010). "Geleneksel Türk Konutunda Kullanılan ve Kâgir Sistemi Destekleyen Ahşap Yapısal Elemanların Önemi ve Bozulma Nedenleri", *Deü Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi***,** 12(2), 75-87.

Kaya, M. A. (1998). "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XIII, 163-173.

Kaygusuz, İ. (1983). "Kimistene'den Yazıtlar". *TAD* XXVI(2), 111-146.

Kınacı, M. (2014). "I. Pharnakes'in Pergamon Krallığı'na Karşı Savaşı", *Cedrus* II, 203-223.

Kınacı, M. (2015). "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası", *Cedrus* III, 181-229.

Kınacı, M. ve Boyana, H. (2019). "Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret", *TAD* 38 (66), 97-115.

Kınal, F. (1986). "Kara Tanrıça Olarak Kybele", *IX. Türk Tarih Kongresi* (1), 235-244.

Kızıl, A. ve Doğan, T. (2019). "Euromos 2017 Yılı Çalışmaları", *KST* 40(1), 1-18.

King, C. (2015). *Karadeniz*, (Çev.) Kılıç, Z., İstanbul: Kitap Yayınevi.

Korzhenkov ve diğ. (2019). Korzhenkov, A. M., Novichikhin, A. M., Ovsyuchenko A. N., Ranguelov, B. K., Rogozhin, E. A., Dimitrov, O. V., Larkov, A. S., Liu, J., "Search for Traces of Strong Ancient Earthquakes in the Western Caucasus: Archeoseismological Studies in Ancient Gorgippia", *Izvestiya, Atmospheric and Oceanic Physics* 55(11), 1680–1698.

Kozlowski, S. K. ve Kempisty, A. (1990). "Architecture of the pre-pottery neolithic settlement in Nemrik, Iraq", *World Archaeology*, 21(3), 348-362.

Krapivina, V. ve Diatroptov, P. (2005). "An Inscription of Mithradates VI Eupator's Governor from Olbia", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 11(3-4), 167–180.

Kökten, I. K. (1951). "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler", *DTCFD* IX (3), 201-214.

Kökten, I. K. (1962). "Anadolu Ünye'de Eski Taş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *DTCFD* XX(3-4), 275-279.

Leonhard, R. (1915). *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien*, Berlin: Dietrich Reimer Verlag.

Lerouge-Cohen, C. (2017). "Persianism in the Kingdom of Pontic Kappadokia. The Genealogical Claims of the Mithridatids", (Eds) Strootman, R., Versluys, M. J., *Persianism in Antiquity*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 223-233.

Lo Monaco, V. (2020). "Phrourion: History and Archaeology of a Word", *História* (São Paulo) 39, 1-20.

Lordkipanidze, O. (1974). “La Géorgie et le monde grec”, *BCH* 98(2), 897-948.

Lordkipanidze, O. (1991). “Vani: An Ancient City of Colchis”, *GRBS* 32(2), 151-195.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*, New Jersey: Princeton University Press

Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.

McGing, B. C. (1980). “Appian, Manius Aquillius, and Phrgia”, *GRBS* 21(1), 35-42.

McGing, B. C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Leiden: Brill.

McGing, B. C. (2005). “Subjection and Resistance: to the Death of Mithradates”, (Ed) Erskine, A., *A companion to the Hellenistic World*, 71-89.

Mellor, R. (1978). “The Dedication on the Capitoline Hill”, *Chiron* 8, 319-320.

Mitchell, S. (2002). In Search of the Pontic Community in Antiquity, *Proceedings of the British Academy. Representation of Empire, Rome and the Mediterrenean World* 114, Oxford University Press, 35-64.

Molev, E. A. (2009). “Bosporos under the Rule of Mithridates VI Eupator” (Ed) Hojte, J. M. *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 321-328.

Molev ve diğ. (2018). Molev, E. A., Korzhenkov, A. M., Ovsyuchenko, A. N., Larkov, A. S., “Potential traces of earthquakes in the ancient city of Kytaia, Kerch Peninsula, Crimea”, *Geodesy and Geodynamics* XXX, 1-8.

Moorey, P. R. S. (1994). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries*, Oxford: Clarendon Press.

Moorhouse, A. C. (1940). “The Name of Euxine Pontus”, *CQ* 34, 123-128.

Moretti, J-C. ve Fincker, M. (2008). “Un autel de Dionysos à Délos”, *BCH* 132(1), 115-152.

Mørkholm, O. (2000). *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskender’in Tahta Çıkışından Apameia Barışı’na Kadar (İ.Ö. 336-188)*, (Çev.) Tekin, O., İstanbul: Homer Kitabevi.

Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*, (Çev.) Koca, G. ve Tosun, T., İstanbul: Ayrıntı Yayınları (İkinci Basım).

Munro, J. A. R. (1901). “Roads in Pontus, Royal and Roman”, *JHS* 21, 52-66.

Nankov, E. (2007). “Toward The Thracian Religion in the Early Hellenistic Period: A Terracotta Figurine of Kybele from Seuthopolis Reconsidered”, *Archaeologica Bulgarica* XI, 47-67.

Naumann, R. (2019[6]). *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev.) Madra, B., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Naza-Dönmez ve diğ. (2018). Naza-Dönmez, E. E., Algaç, Ş., Aydın, T., “Amasya-Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı 2017 Dönemi Çalışmaları”, *KST* 40(1), 641-650.

Naza-Dönmez, E. E. (2010). "Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı 2009 Yılı İlk Sonuçları", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 14-16 Ekim 2008,* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınları No: 1, 453-462.

Naza-Dönmez, E. E. (2014). "Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazıları", (Haz.) Özden, F., *"Yar ile Gezdiğim Dağlar": Amasya*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 29-49.

Nossov, K. S. ve Delf, B. (2008). *Hittite Fortifications c. 1650-1700,* Osprey Publishing.

Oğuş, B. (2021). "Animal Footprints on Roman Tiles from Perge and Aizanoi", *Adalya* 24, 229-248.

Olshausen, E. (1978). "Pontos (2)", *RE Supplementum* XV, 396-442.

Olshausen, E. (1980). "Pontos und Rom (63 v. Chr. – 64. n. Chr.)", *ANRW* II(7.2), 903-912.

Olshausen E. ve Biller, J. (1984). *Historisch-geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und Armenischen Reiches. Teil 1, Untersuchungen zur historischen Geographie von Pontos unter den Mithradatiden*, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients 29/1, Reihe B (Geisteswissenschaften), Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.

Olshausen, E. (1990). "Götter, Heroen und ihre Kulte in Pontos – ein erster Bericht", *ANRW* II(18.3), 1865-1906.

Olshausen, E. (2014). Pontos: "Profile of a Landscape", (Ed) Bekker-Nielsen, T., *Space, Place and Identity in Northern Anatolia*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 39-48.

Oransay, A. B. S. (2006). *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ortaç, M. (2005). *Yukarı Kızılırmak Vadisi'nde Bir Helenistik Dönem Yerleşimi: Ziyaretsuyu*, BTC Ham Petrol Boru Hattı Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Raporları, Ankara.

Ortaç, M. (2006). "BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi Sivas Akpınar Köyü Ziyaretsuyu Mevkii Kurtarma Kazısı 2004", *KST* 27, 339-350.

Ovsyuchenko ve diğ. (2021). Ovsyuchenko, A. N., Korzhenkov, A. M., Larkov, A. S., Butanaev, Yu. V., Marakhanov, A. V., Rogozhin E. A., "Traces of Strong Earthquakes in Walls of the Ancient Town of Myrmekion, Eastern Crimea", *Seismic Instruments* 57(5), 500–534.

Owens, E. J. (2000). *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, İstanbul: Homer Kitabevi.

Östborn, P. ve Gerding, H. "The Diffusion of Fired Bricks in Hellenistic Europe: A Similarity Network Analysis", *Journal of Archaeological Method and Theory* 22(1), 306-344.

Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özkaya, V. (1996). "Cybele and the waterside shrines. Some observations on the Phrygian spring cult and its origin", *Arkeoloji Dergisi* 4, 97-107.

Özsait, M. (1992). "1990 Yılında Ordu – Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *AST* 9, 357-376.

Özsait, M. (1993). "1991 Yılı Ordu – Mesudiye Yüzey Araştırmaları", *AST* 10, 311-330.

Öztürk, B. (2010). *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özyar, A. (2016). "Duvarlardaki Yazı: Demir Çağı İçkalesi Azativataya (Karatepe-Aslantaş) Kapılarında Bulunan Yontu ve Yazıtları Yeniden İncelemek", (Der.) Redford, S., Ergin, N., *Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler: Demir Çağından Selçuklulara*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 133-155.

Özyiğit, Ö. (1988). "Antik Çatılarda Dere Kiremitleri", *Sanat Tarihi Dergisi* 4, 101-116.

Özyiğit, Ö. (1990a). "Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları", *Türk Tarih Kongresi* X, 303-326.

Özyiğit, Ö. (1990b). "Alaturka Kiremidin Oluşumu", *Sanat Tarihi Dergisi* 5, 149-179.

Perrot-Guillaume-Delbet (1872). Perrot, G., Guillaume, E., Delbet, J., *Exploration Archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une Partie de la Mysie de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont*, Tome Premier, Paris.

Ramsay, J. T. (1999). "Mithridates, The Banner of Ch'ih-Yu, and the Comet Coin", *HSPh* 99, 197-253.

Reinach, T. (1975²). *Mithradates Eupator König von Pontos*, Georg Olms Verlag.

Roller, L. E. (1999). *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Press.

Rostovtzeff, M. I. (1941). *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Vol. 3, Oxford University Press.

Raubitschek, I. K. (1998). *Isthmia VII, The Metal Objects (1952–1989)*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens.

Saprykin, S. J. (2009). "The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects", (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 249-275.

Scott, I. (2013). "Ironwork", (Ed) Aylward, W., *The Rescue Excavations at Zeugma*, Vol. 3, Chapter 3, California: The Packard Humanities Institute, 167-278.

Seeher, J. (2005). "Bohren wie die Hethiter: Rekonstruktion von Bohrmaschinen der Spätbronzezeit und Beispiele ihrer Verwendung", *IstMitt* 55, 13-32.

Seeher, J. (2010). "Wie viele Türme braucht eine Stadt? Überlegungen zum Aufwand der hethitischen Befestigungsanlagen in der späten Bronzezeit", (Hrsg.), Lorentzen, J., Pirson, F., Schneider, P., Wulf-Rheidt, U., *Aktuelle Forschungen*

zur Konstruktion, Funktion und Semantik antiker Stadtbefestigungen (*Byzas* 10), 1-17.

Seeher, J. (2011). "Die visuelle Macht einer Baurekonstruktion – Überlegungen zur Wiedererrichtung von antiken Bauwerken am Beispiel der Lehmziegel-Stadtmauer von Hattuša", (Hrsg.) Müller, M., Otten T., Wulf-Rheidt, U., *Schutzbauten und Rekonstruktionen in der Archäologie*, Philipp von Zabern, 461-473.

Seeher, J. (2013a). "Hitit Mimarlığı", (Eds) Doğan-Alparslan, M. ve Alparslan, M., *Hititler: Bir Anadolu Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları,314-335.

Seeher, J. (2013b). "Hitit Mimarisinde Kullanılmış Teknikler", (Eds) Doğan-Alparslan, M. ve Alparslan, M., *Hititler: Bir Anadolu Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, 338-353.

Seyhan, İ. (1971). "Volkanik Kaolinin Oluşumu ve Andezit Problemi", *Maden Tetkik Arama Dergisi* 76, 124-134.

Sherwin-White, A. N. (1977). "Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B.C.", *JRS* 67, 62-75.

Sherwin-White, A. N. (1994). "Lucullus, Pompey and the East", *CAH* IX, 229-273.

Siebler, M. (2009). *Troia. Mythos und Wirklichkeit,* Stuttgart: Philipp Reclam.

Simpson, E. (2012). "Gordion Mobilya ve Ahşap Eserleri", (Eds) Tüfekçi-Sivas, T. ve Sivas, H., *Frigler. Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 334-357.

Summerer, L. (1995). "Das Pontische Wappen. Zur Astralsymbolik auf den Pontischen Münzen", *Chiron* 25, 304-314.

Summerer, L. (2014). "Topografies of Worship in Northern Anatolia", (Ed) Bekker-Nielsen, T., *Space, Place and Identity*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 189-213.

Summers, G. (2021). *Excavations at the Cappadocia Gate: Kerkenes Final Reports* 1, OIP 14, Chicago.

Summers, G. ve Summers, F. (2011). "Kerkenes 2009", *KST* 32(1), 381-402.

Şahin, F. (2010). *Patara Metal Buluntuları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2016). "Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler", *Seleucia* VI, 221-248.

Şenyurt S. Y. ve Akçay, A. (2017). "The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector", *CollAn* 16, 179-198.

Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2021). "Kurul Kalesi Kazılarının Anadolu ve Karadeniz Arkeolojisine Katkıları", (Eds) Gülten, S., Özcan, T., Yavuz, K., Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu, Fenomen Yayınları, 47-72.

Şenyurt, S. Y. ve Bulut, A. E. (2020). "Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler", *Seleucia* X, 227-250.

Şenyurt, S. Y. ve Durugönül, S. (2018). "Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli", *Olba* XXVI, 305-344.

Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020a). "Kurul Kalesi Kazılarında Ele Geçen Kalıp Yapımı Kabartmalı Kâseler", *Seleucia* X, 297-327.

Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020b). "Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Unguentariumları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 606-628.

Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020c). "A General Assessment on the Hellenistic Pottery of Kurul Fortress", (Ed) Viegas C., Rei Cretariae Romanae Fautorum: Acta 46: Congressus tricesimus primus Rei Cretariae Romanae Fautorum Napocae habitus MMXVIII, *Archaeopress*, 543–550.

Şenyurt S. Y. ve Zoroğlu, U. (2018). "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", *Cedrus* VI, 181-196.

Şenyurt-Akçay-Bulut (2017). Şenyurt S. Y., Akçay A., Bulut, A. E., "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", *KST* 39(3), 133-146.

Şenyurt ve diğ. (2017). Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Akgönül, S. O., "Ordu Kurul Kalesi", *TEBE Haberler* 43, 2-10.

Şenyurt ve diğ. (2019). Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Yorulmaz, L., Akgönül, S. O., "Kurul Kalesi 2017 Yılı Kazıları", *KST* 40, 691-712.

Şimşek, C. ve Sezgin, Sezgin M. A. (2012). "Eumeneia Açık Hava Kutsal Alanı", (Ed) Söğüt, B., *Eumeneia. Şeyhlü – Işıklı*, Ege Yayınları, 29-43.

Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2016). *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, Samsun: SAMTAB Yayınları.

Şirin, A. O. ve Kolağasıoğlu, M. (2017). "Amisos Nekropolü Basit Toprak Mezar ve Kiremit Mezar Geleneği", *Amisos* 2(2), 1-29.

Tamsü-Polat, R. (2010). "Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve Bir Tipoloji Önerisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(1), 203-222.

Taylor, J. G. (1868). "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866", *JRGS* 38, 281-361.

Tekin, O. (2018). "Myrina Terazi Ağırlıkları", (Eds) Çekilmez, M., Dereboylu-Polain, E., Erdan, E., *Myrina ve Gryneion. Arkeolojik Yüzey Araştırmaları*, 2. Cilt, 195-200.

Terletmez, İ. ve Yılmaz, A. (1980). "Ünye - Ordu - Koyulhisar - Reşadiye Arasında Kalan Yörenin Stratigrafisi" *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 23, 179-191.

Töpperwein, E. (1976). *Terrakotten von Pergamon*, Pergamenische Forschungen 3, Berlin: Walter de Gruyter.

Traina, G. (1995). "From Crimea to Syria. Re-defining the alleged historical earthquake of 63 B.C." *Annali di Geofisica* XXXVIII (5-6), 479- 489.

Tsetskhladze, G. R. (1998). "Greek Colonization of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population", (Ed) Tsetskhladze, G. R., *The Greek Colonization of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart: Franz Steriner Verlag, 9-68.

Ussishkin, D. (2000). "Area G: Soundings in the Late Bronze Age Gate", (Eds) Finkelstein, D., Ussishkin, B., Halpern, *Megiddo III: The 1992-1996 Seasons*, 104-122.

Ünan, S. (2010). "Mezar Buluntuları Işığında Samsun-Amisos'da Hellenistik Dönem Takıları", (Eds) Gümüştekin, G. E., Şekerci, H., Yıldız, F., *2. Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu,* Sempozyum Bildiri Kitabı, 336-342.

Ünan, S. (2016). "Amisos'da Sıradışı Bir Yeraltı Oygu Oda Mezar", *TÜBA-AR* 19, 171-230.

Ünan, S. (2013). "Tunç Çağı'ndan Roma Dönemi'ne Amisos ve Çevresinde Yer Alan Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel bir Değerlendirme", (Ed) Dönmez, Ş., *Lux ex Ponto Euxino. Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar*, Ankara: Hel Yayıncılık, 385-412.

Vickers, M. (2012). "Coins and pebbles from the Anglo-Georgian excavations at Pichvnari", (Eds) Kogălniceanu, R., Curcă, R. G., Gligor, M., *Homines, Funera, Astra. Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology*, Alba Iulia, 5-8 June 2011, BAR Oxford, 139-144.

Von der Osten, H., H. (1929). *Researches in Anatolia 1. Explorations in Central Anatolia, Season of 1926*, OIP 5.

Von Gall, H. (1967). "Zu Den Kleinasiatischen Treppentunneln", *JdI und AA*, Band 82, 504-527.

Waddington ve diğ. (1904). W. H. Waddington, E. Babelon et Th. Reinach. *Recueil général des monnaies grecques et romaines de l'Asie Mineure*, Paris.

Waldbaum, J. C. (1983). *Metalwork from Sardis*, Harvard University Press.

Waldmann, H. (1973). *Die Kommagenischen Kultreformen Unter König Mithradates I. Kallinikos und Seinem Sohne Antiochos I.*, Leiden: Brill.

Warner, J. (1979). "The Megaron and Apsidal House in Early Bronze Age Western Anatolia: New Evidence from Karataş", *AJA* 83(2), 133-147.

Weimart, H. (1984*). Wirtschaft als landschaftsgebundenes Phänomen. Die antike Landschaft Pontos Eine Fallstudie*, Europäische Hochschulschriften, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Wells, M. G. (2012). *A Cosmopolitan Village: The Hellenistic Settlement at Gordion*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Minnesota University.

Williamson, C. G. (2014). "Power, Politics, and the Panoramas Viewing the Sacred Landscape of Zeus Stratios near Amaseia", (Ed) Bekker-Nielsen, T., *Space, Place and Identity in Northern Anatolia*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 175-188.

Wilson, D. R. (1960). *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontos in the Greek and Roman Periods.* (Bachelor of Letters Thesis) Oxford University.

Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*, (Çev.) Nirven, N. ve Başgelen, N., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yıldırım, E. (2017). *Ordu/Fatsa Cıngırt Kayası Kazısı 2012-2014 Sezonu Metal Buluntuları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yorulmaz, L. (2019). *Kurul Kalesi Seramikleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

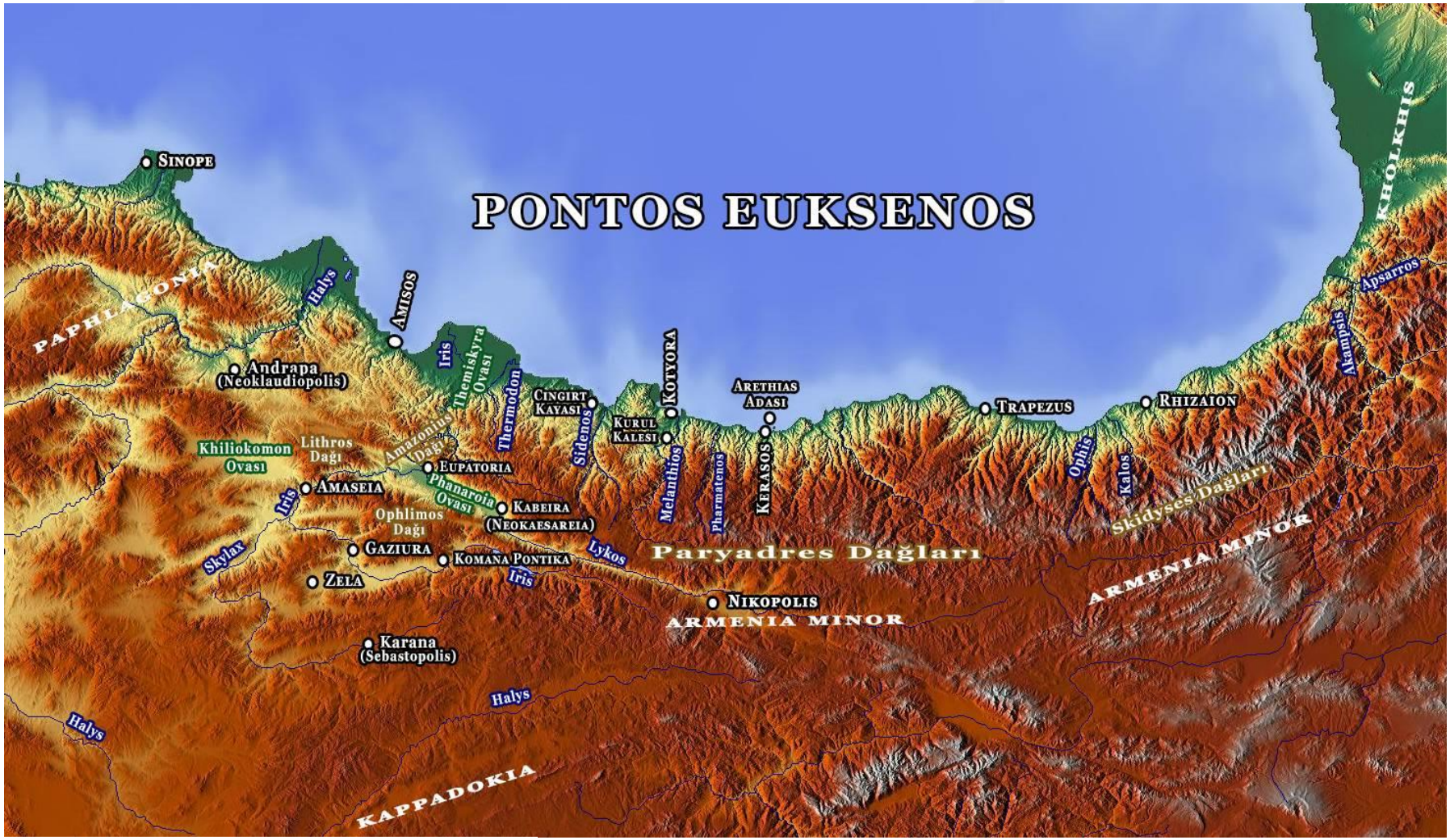
Yorulmaz, L. (2020). "Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri", *Seleucia* X, 97-125.

Yüksek, F. A. ve Dönmez, E. (2010). "Amasya (Harşena) Kalesi 2009 Arkeojeofizik Araştırmaları", *AST* 28(3), 13-26.

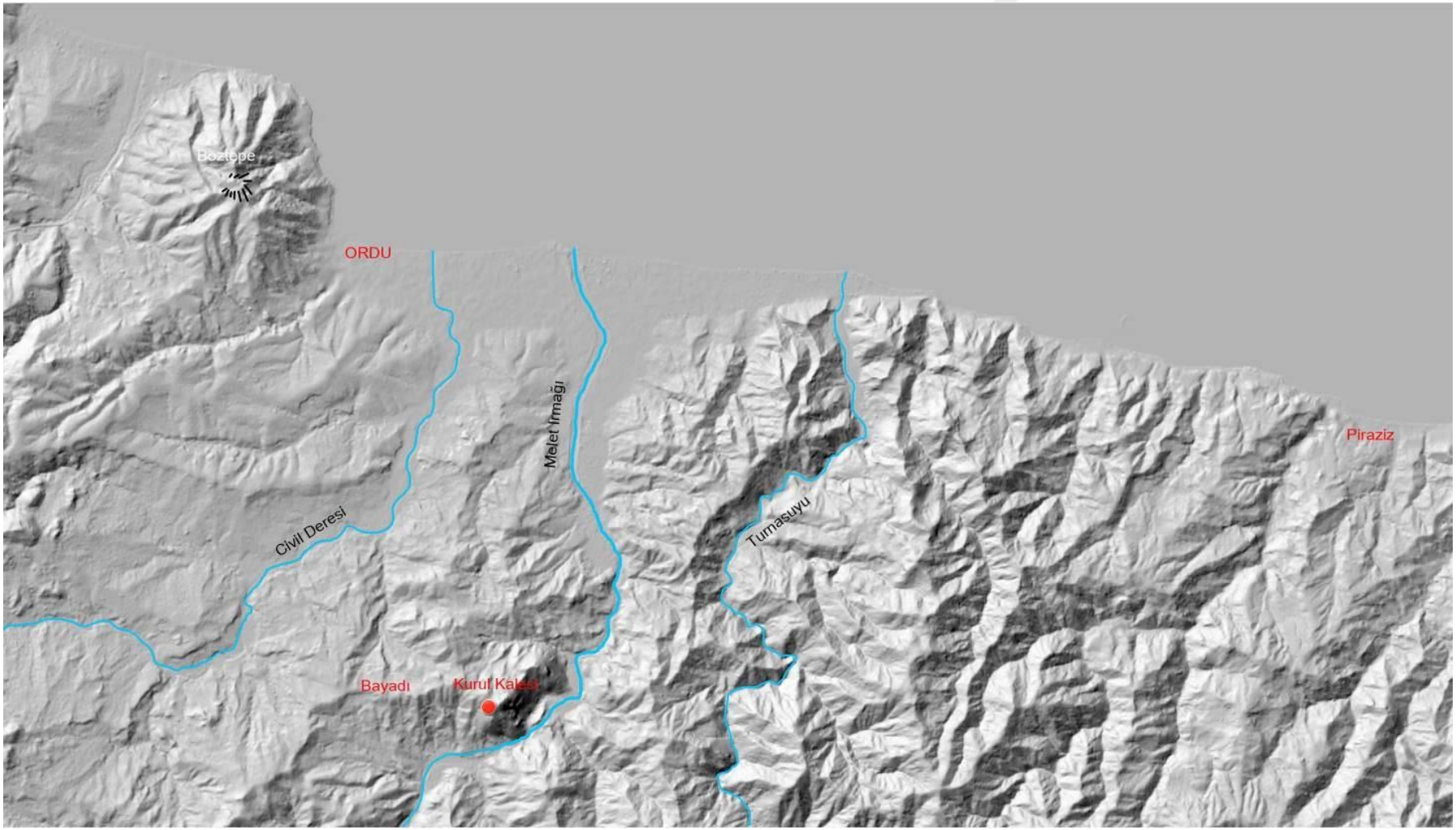
Zoroğlu, U. (2021). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Savaş Araç Gereçleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

EKLER

HARİTALAR

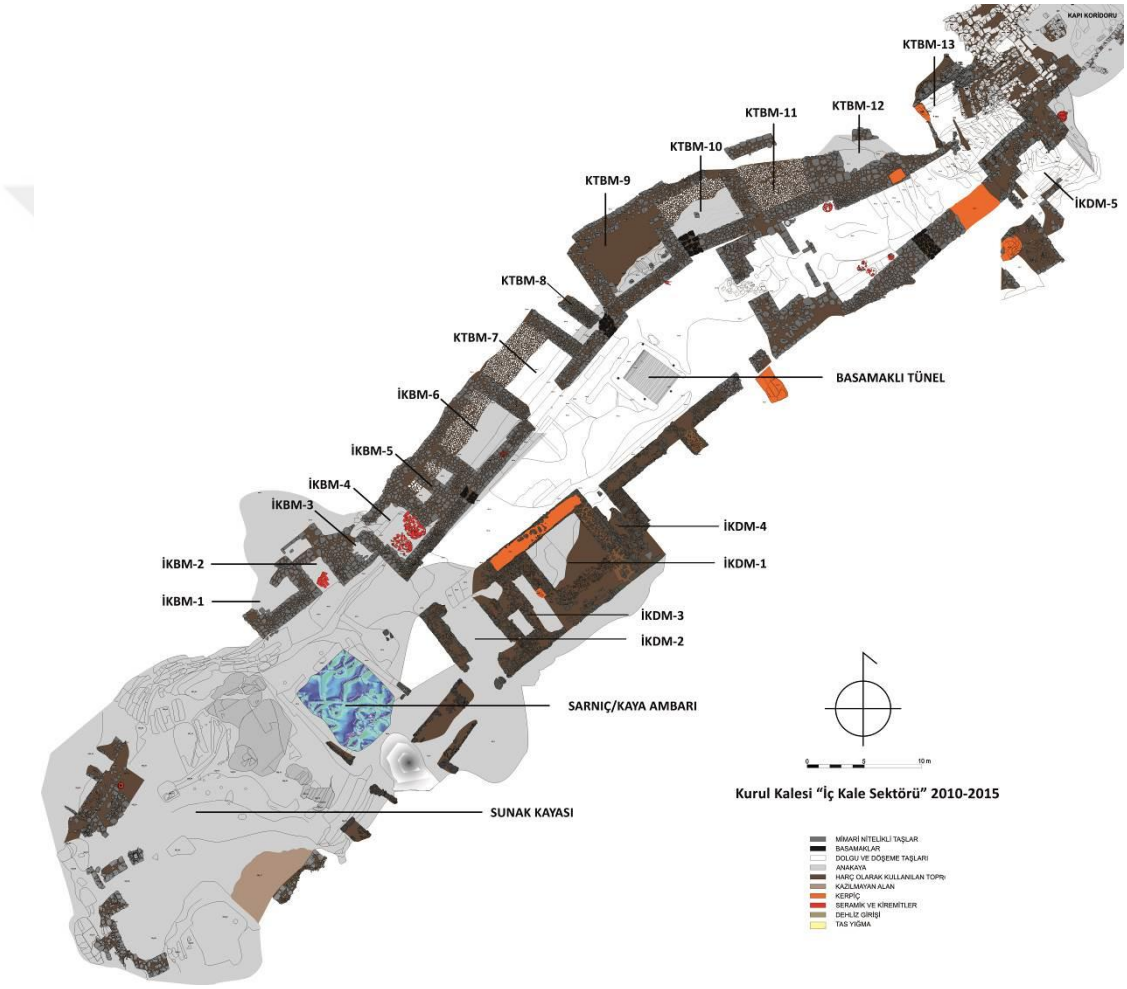

Harita 2.1 Pontos Bölgesi Haritası (A. E. Bulut)

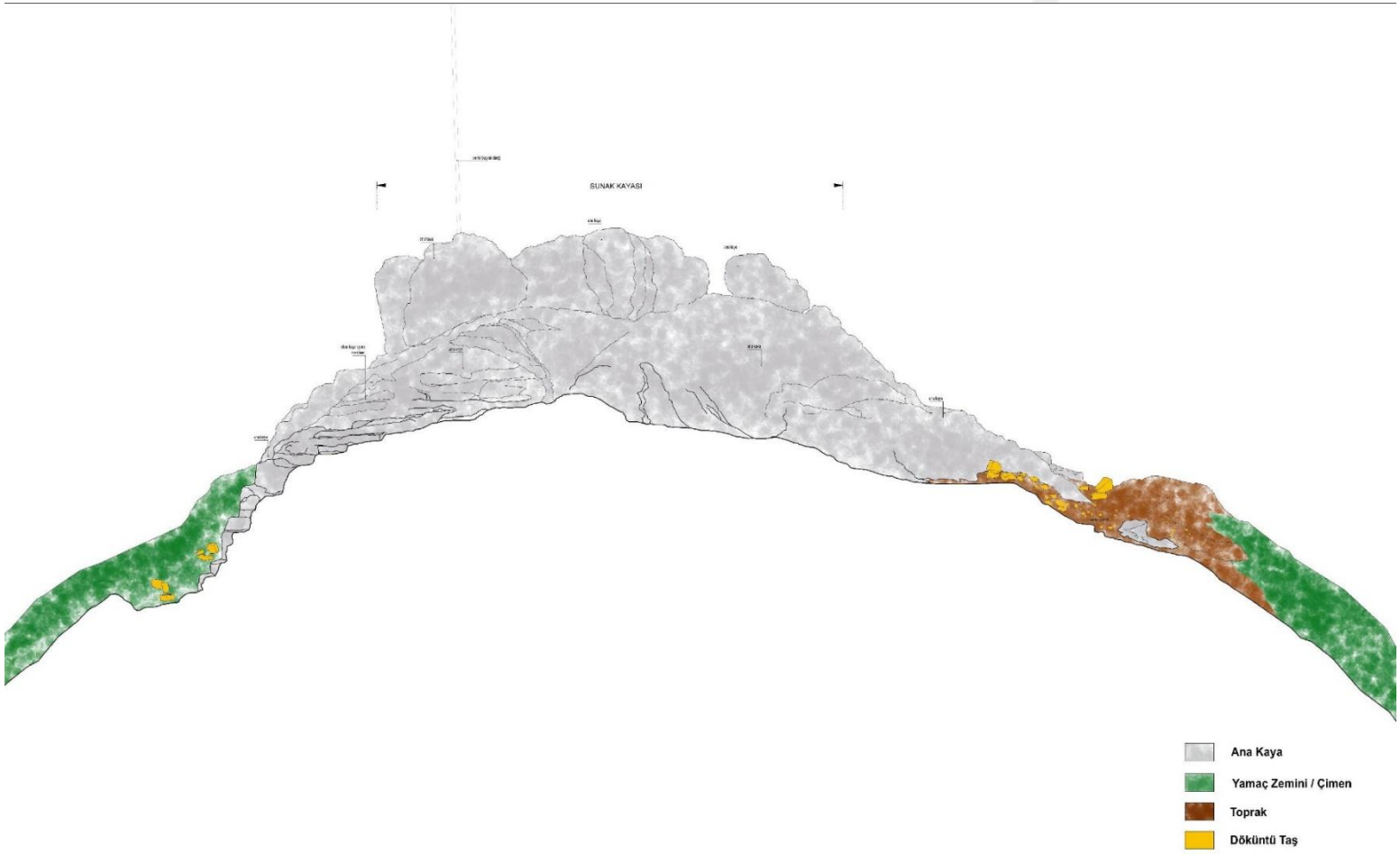

Harita 2.2 Kurul Kalesi Yakın Coğrafyası Topografik Haritası (A. E. Bulut)

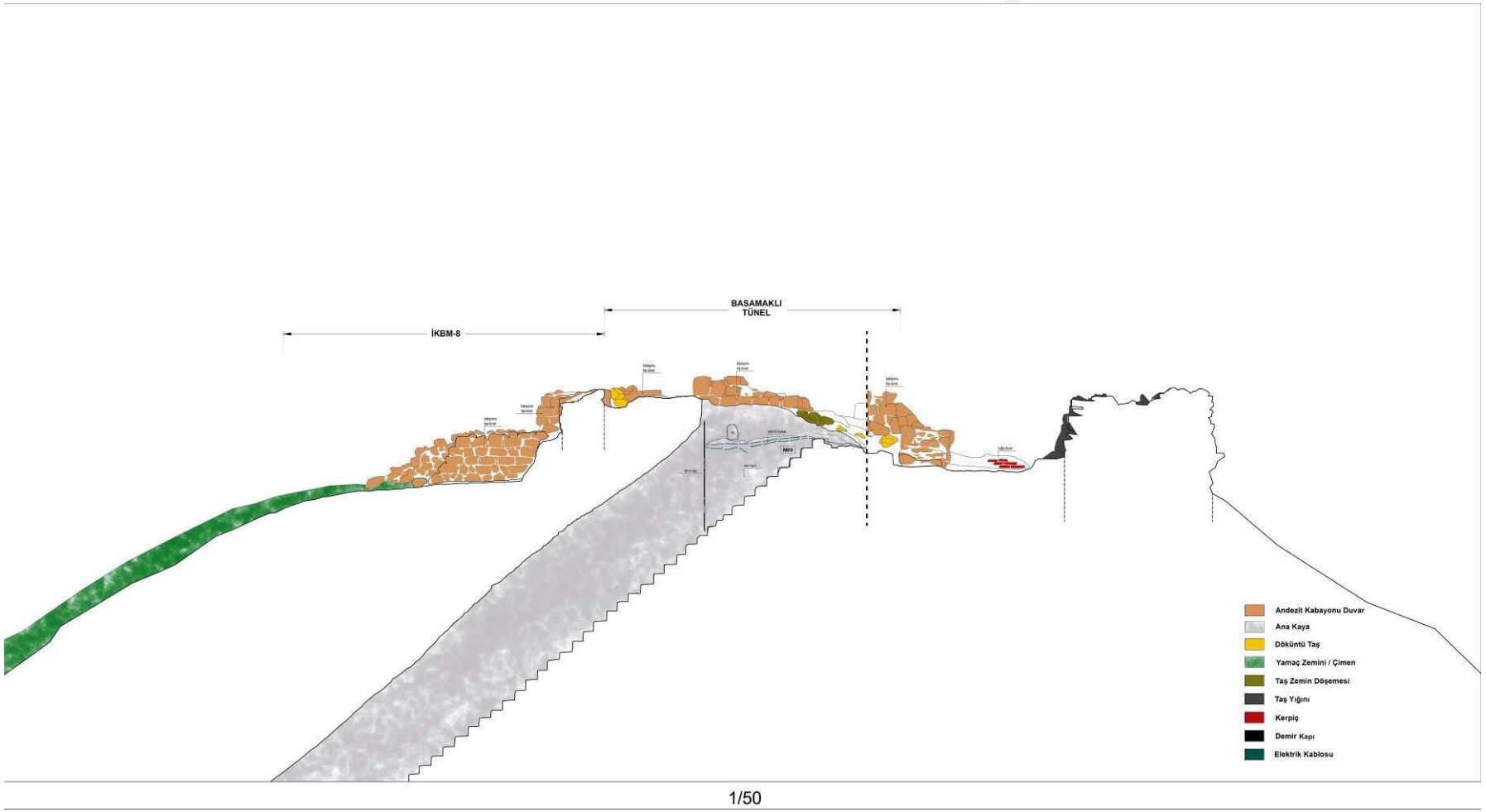
ÇİZİMLER

Çizim 4.1 Kurul Kalesi İç Kale Yerleşim Planı (Kurul Kalesi Kazı Arşivi)

Çizim 4.2. Sunak Kayası (Güneyden Kuzeye Bakış) (KKKA)

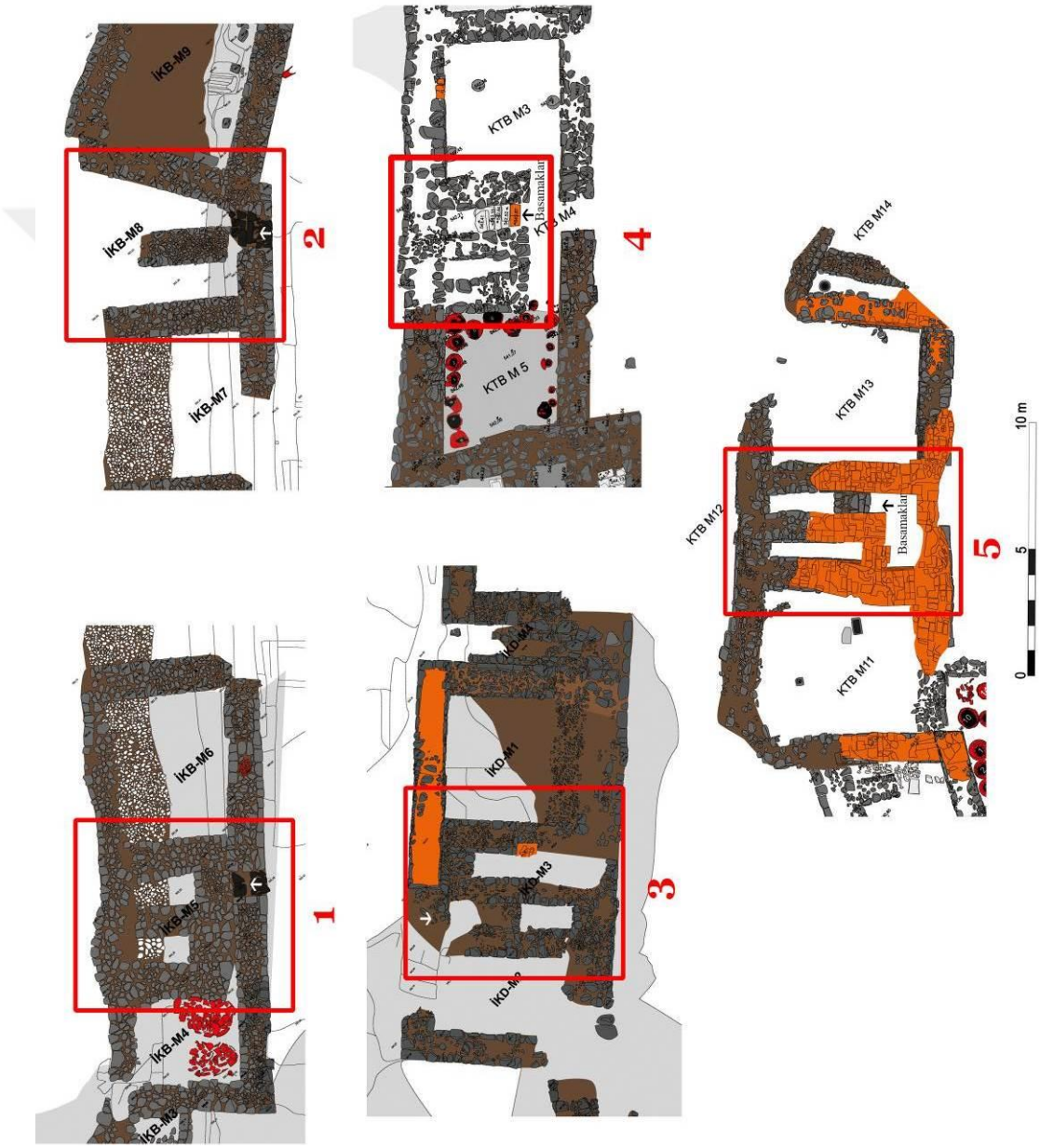
Çizim. 4.3. Basamaklı Tünel Kesiti (Güneyden Kuzeye Bakış) (KKKA)

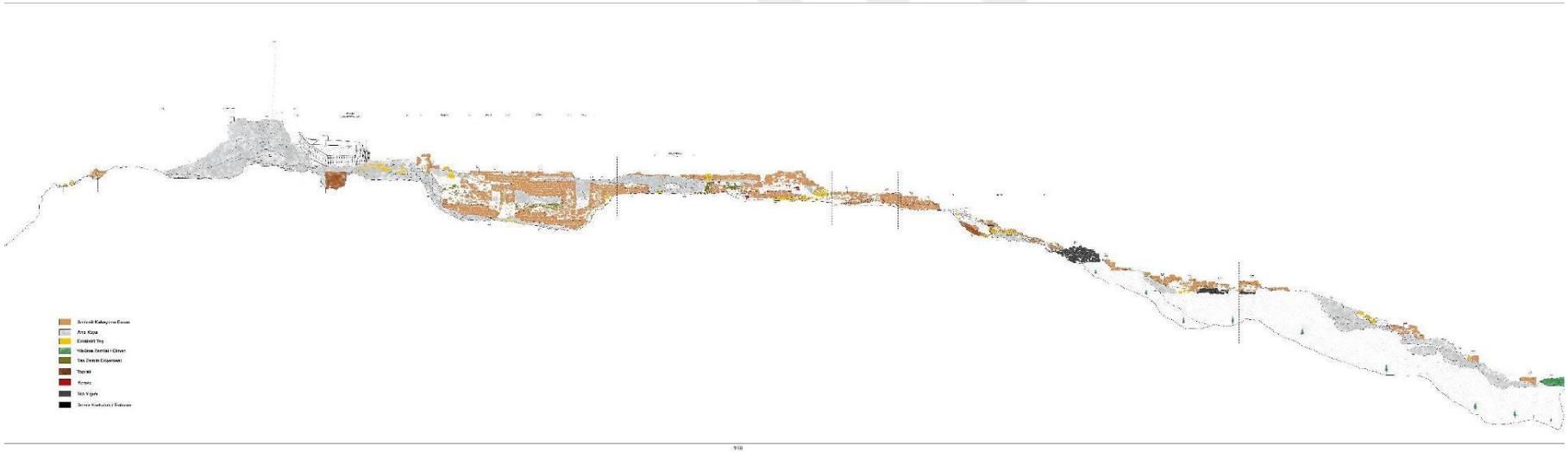
Çizim. 4.4. Sarnıç / Kaya Ambarı (Kuzeyden Güneye Bakış) (KKKA)

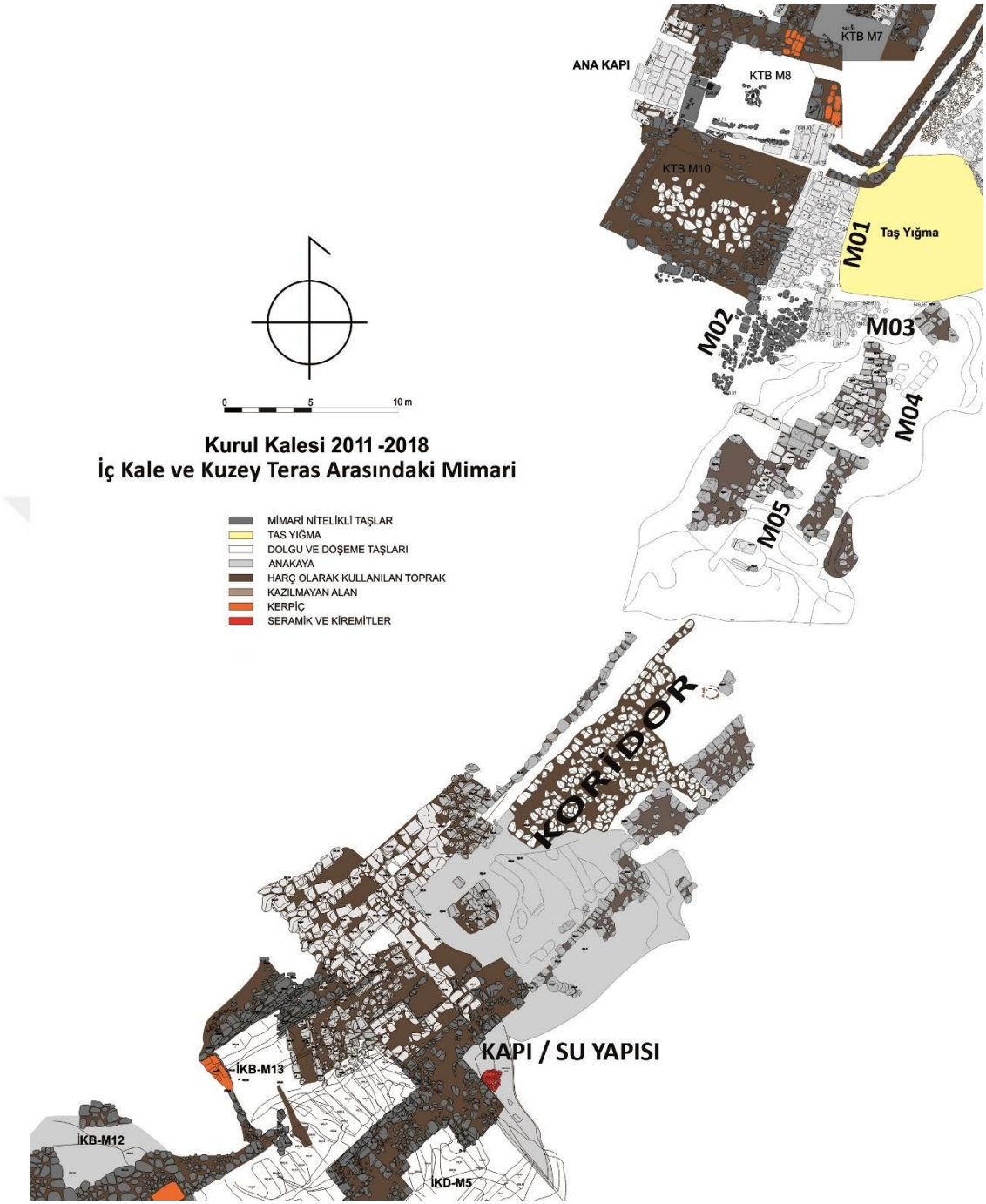
Çizim 4.5. İç Kale Batı Yamacı Mekânları (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA)

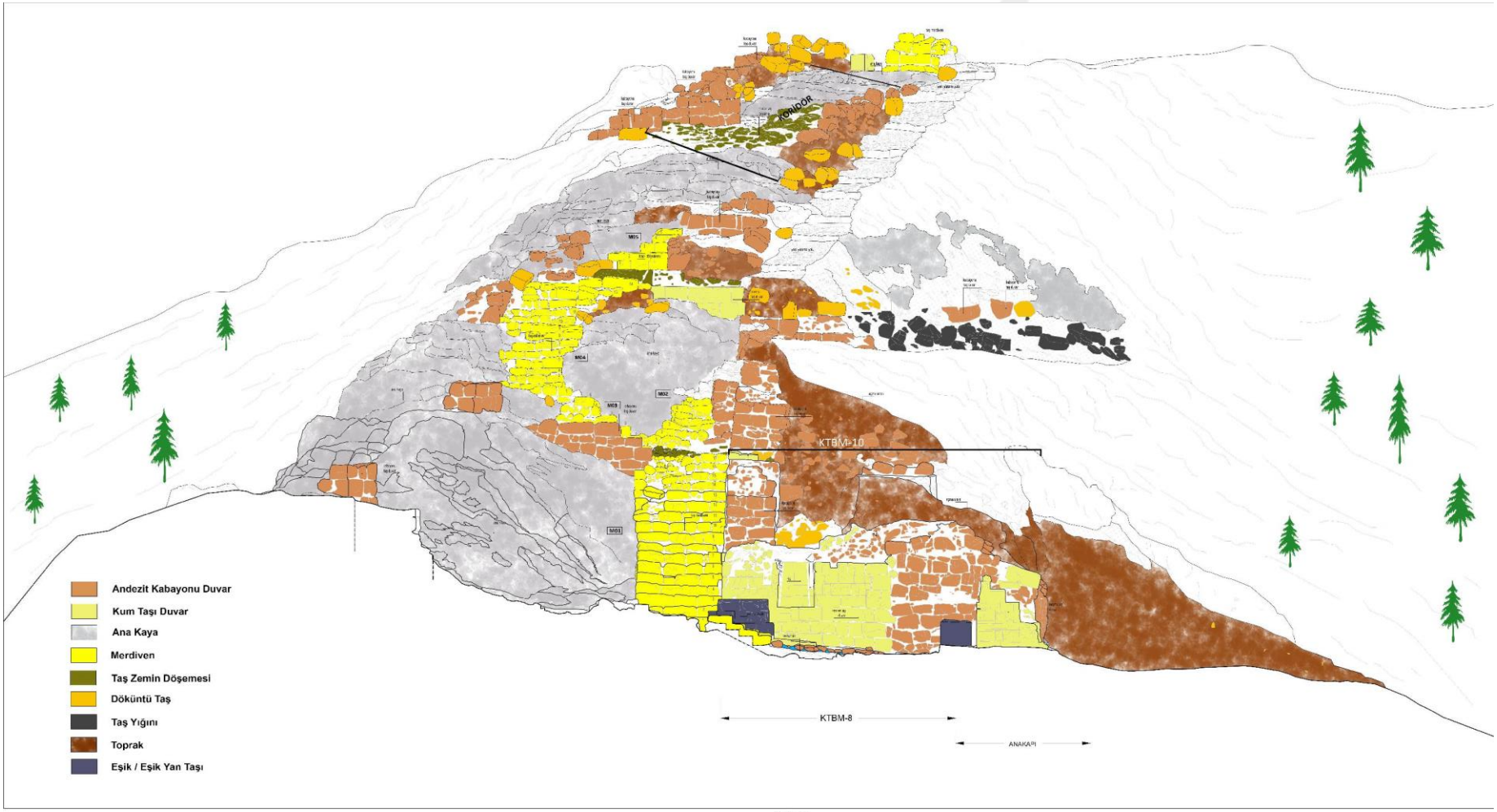
Çizim. 4.6. Üçlü Mekân Şablonu (Mekân Grupları) (KKKA)

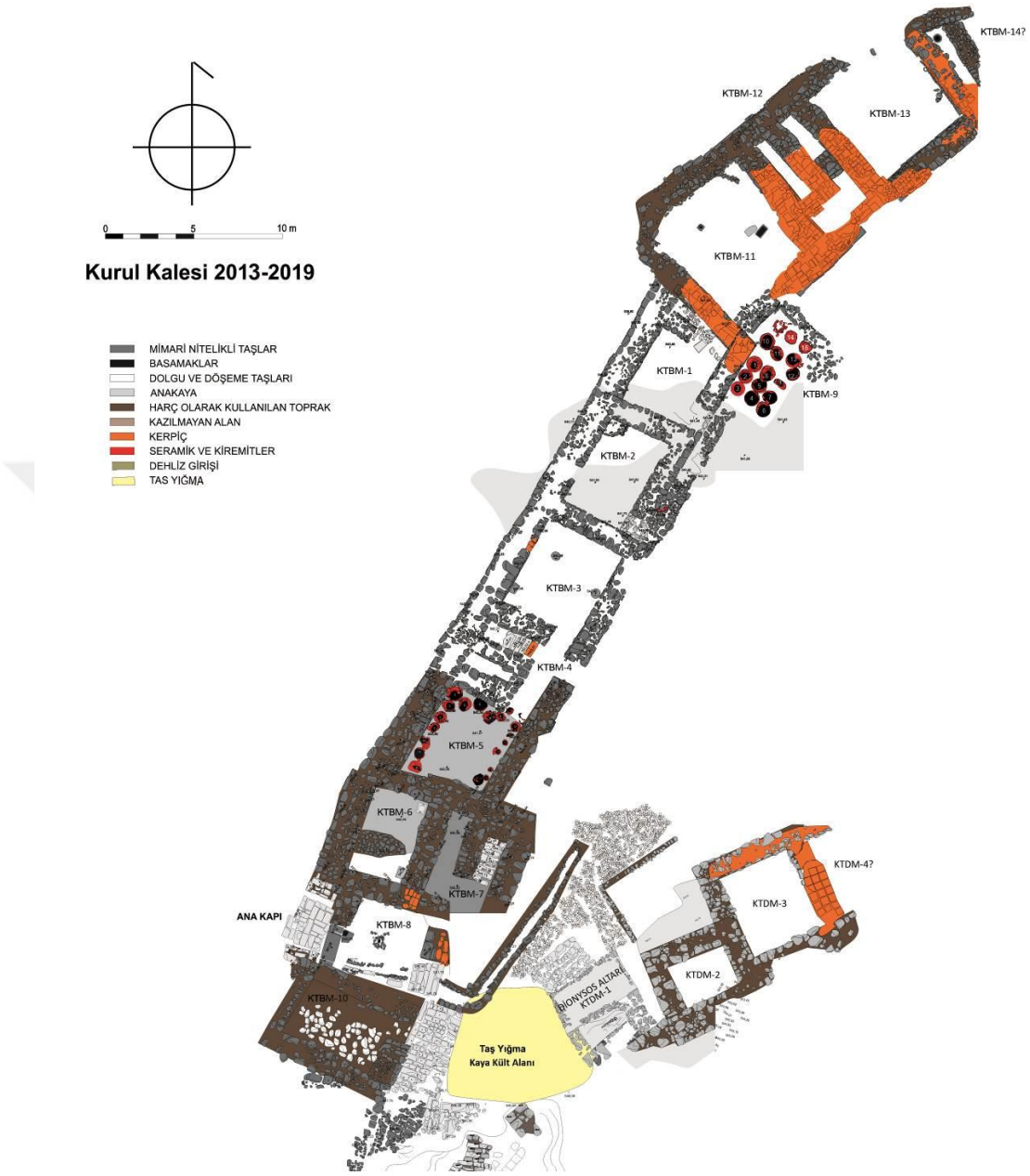
Çizim 4.7. İç Kale Doğu Yamacı Mekânları (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA)

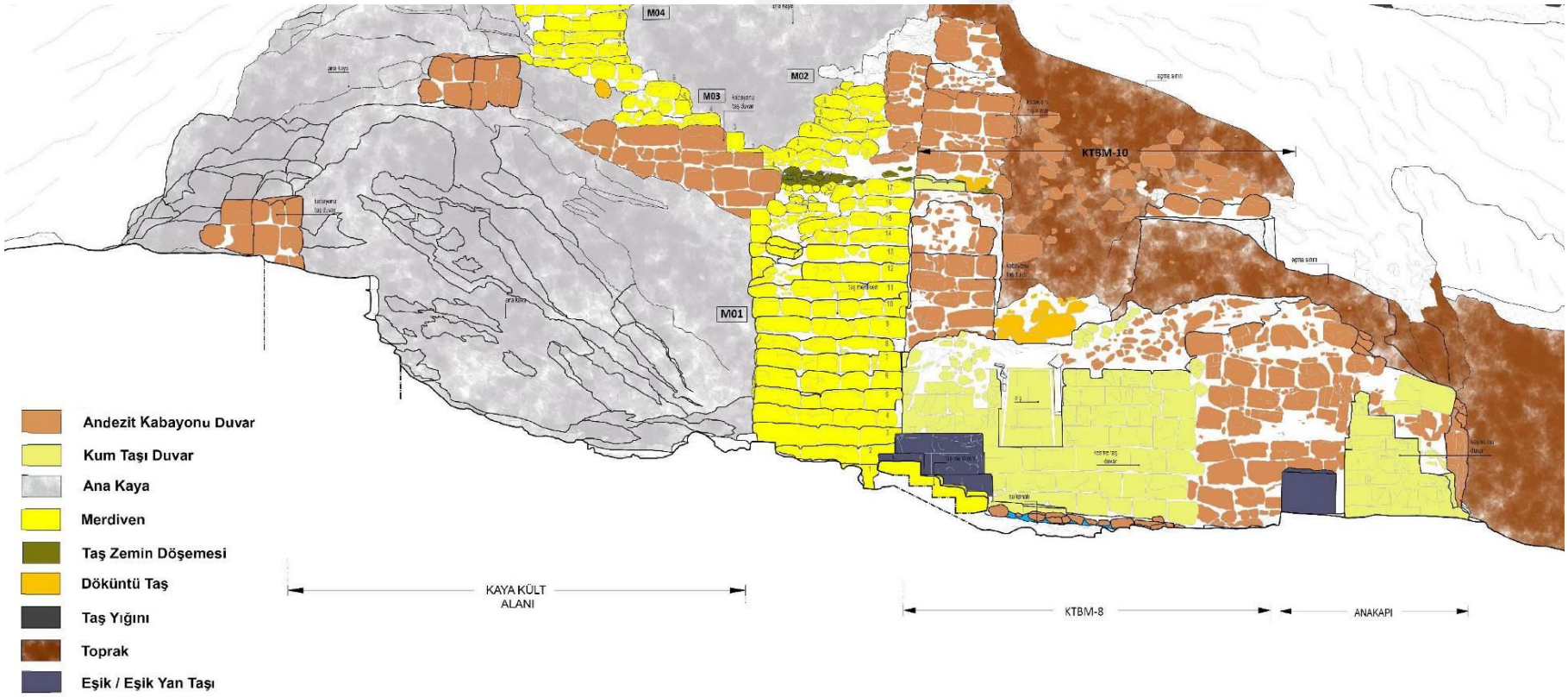
Çizim 4.8. İç Kale ve Kuzey Teras Arasındaki Mimari (Plan) (KKKA)

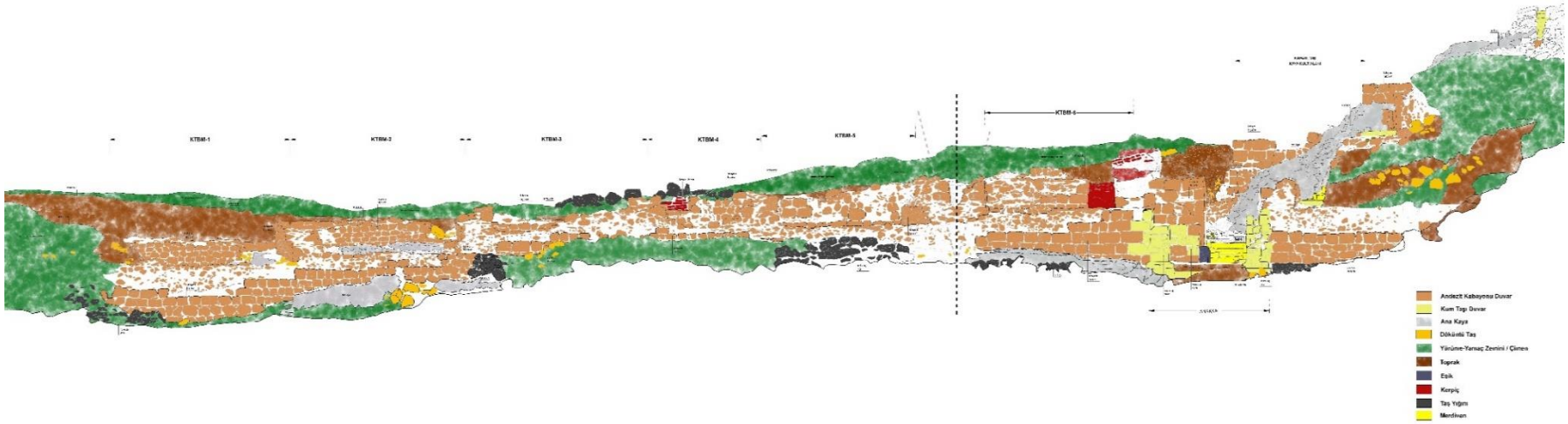
Çizim 4.9. İç Kale ve Kuzey Teras Arasındaki Mimari (Basamaklar ve Koridoru Gösteren Kesit) (KKKA)

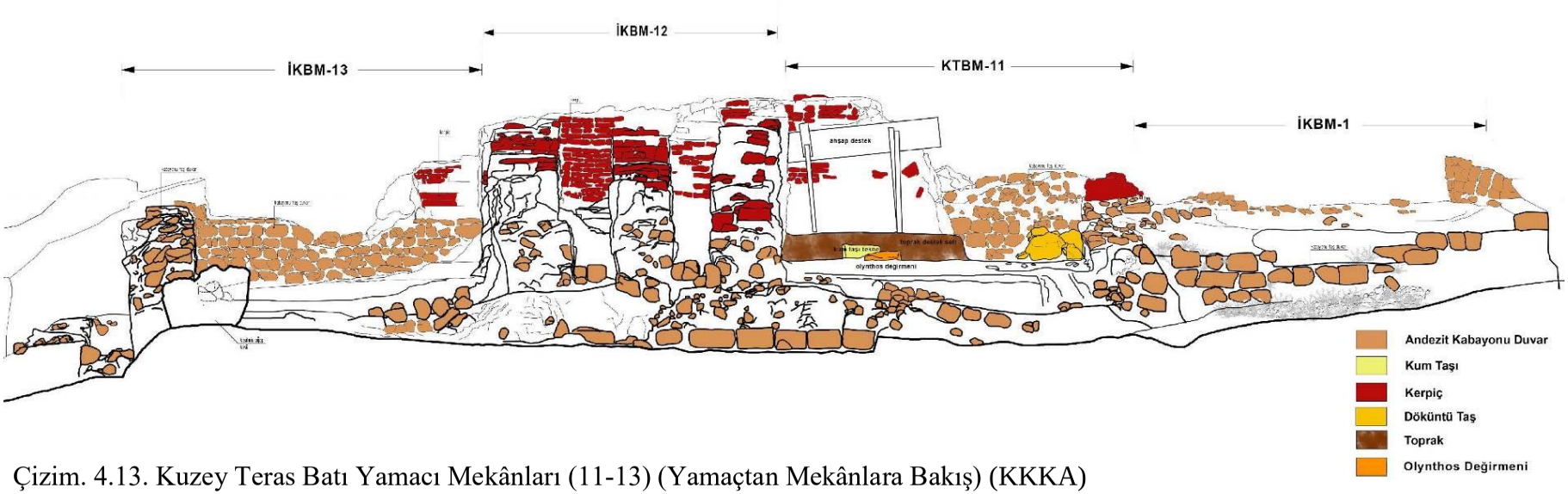
Çizim 4.10. Kurul Kalesi Kuzey Teras Yerleşim Planı (KKKA)

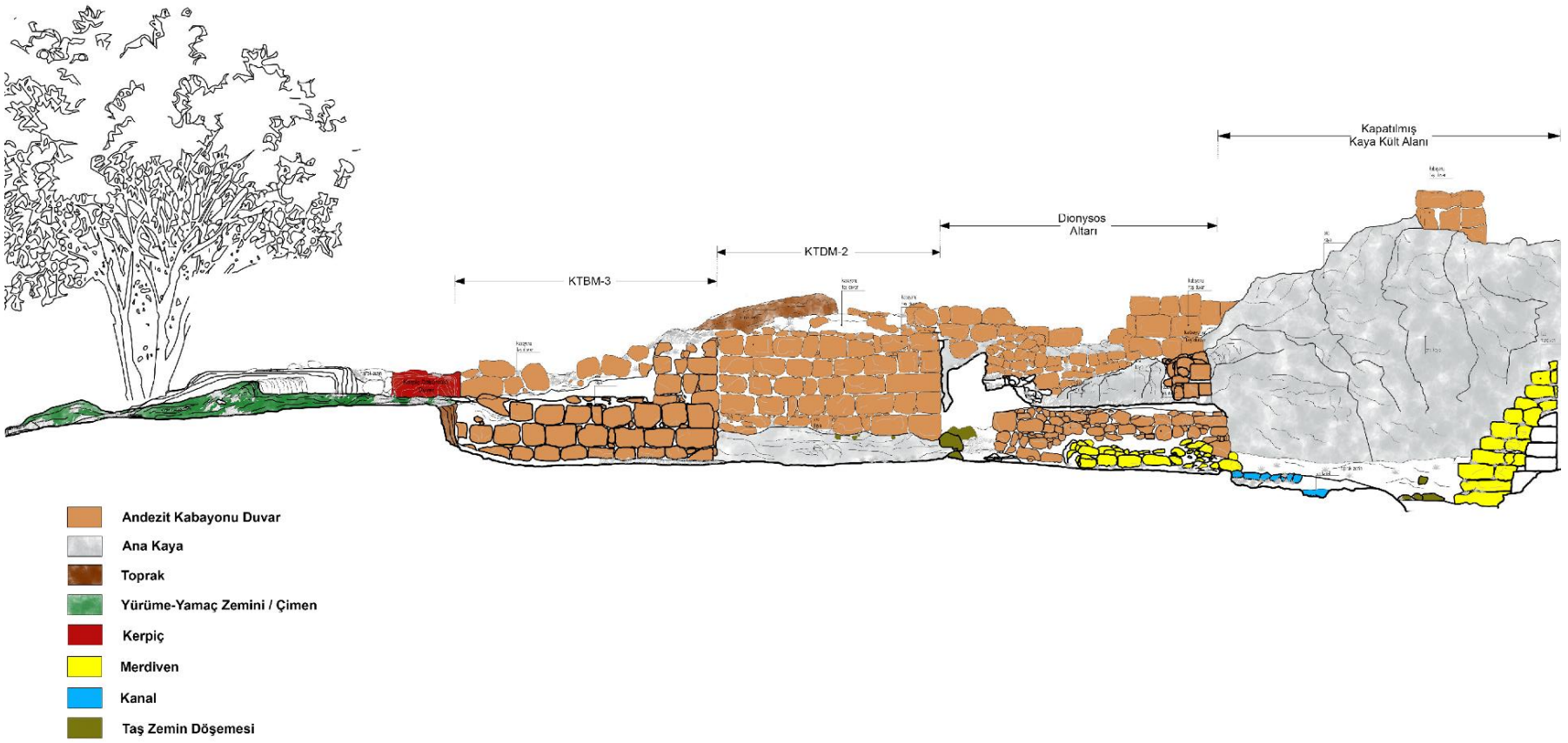
Çizim 4.11. Kaya Kült Alanı (Kuzey Teras İç Sahanlığından Bakış) (KKKA)

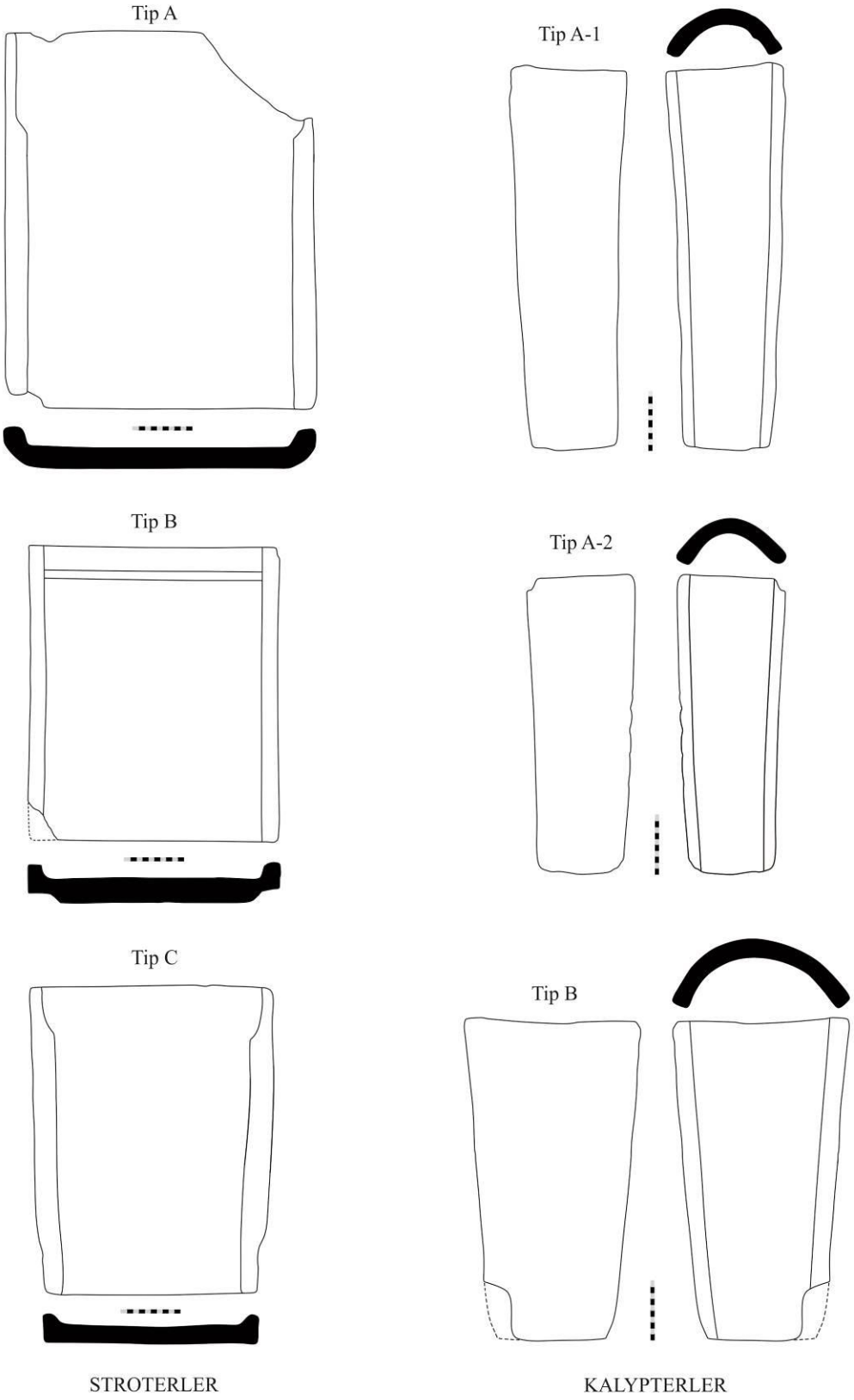
Çizim 4.12. Kuzey Teras Batı Yamacı Mekânları (1-10) (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA)

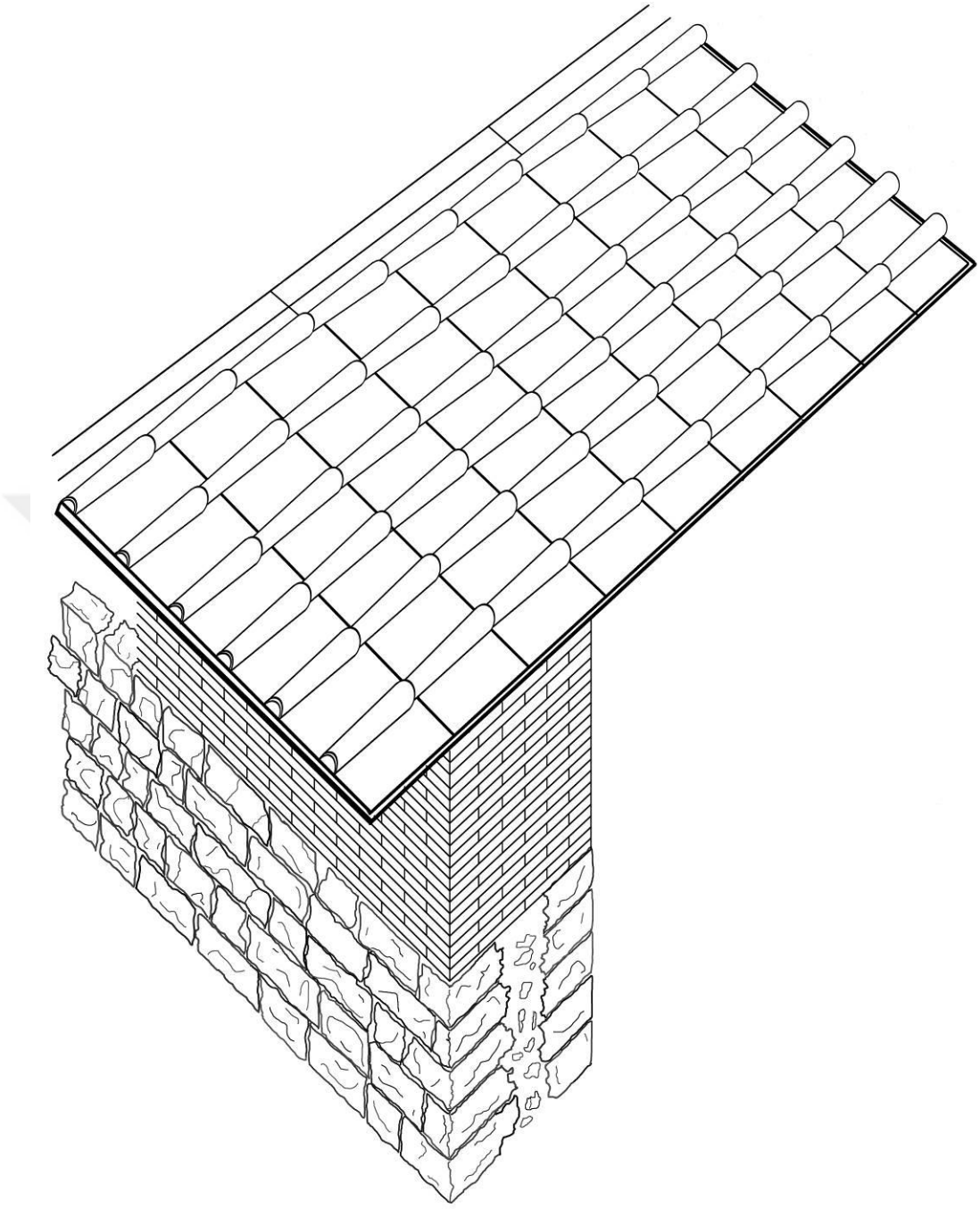
Çizim. 4.13. Kuzey Teras Batı Yamacı Mekânları (11-13) (Yamaçtan Mekânlara Bakış) (KKKA)

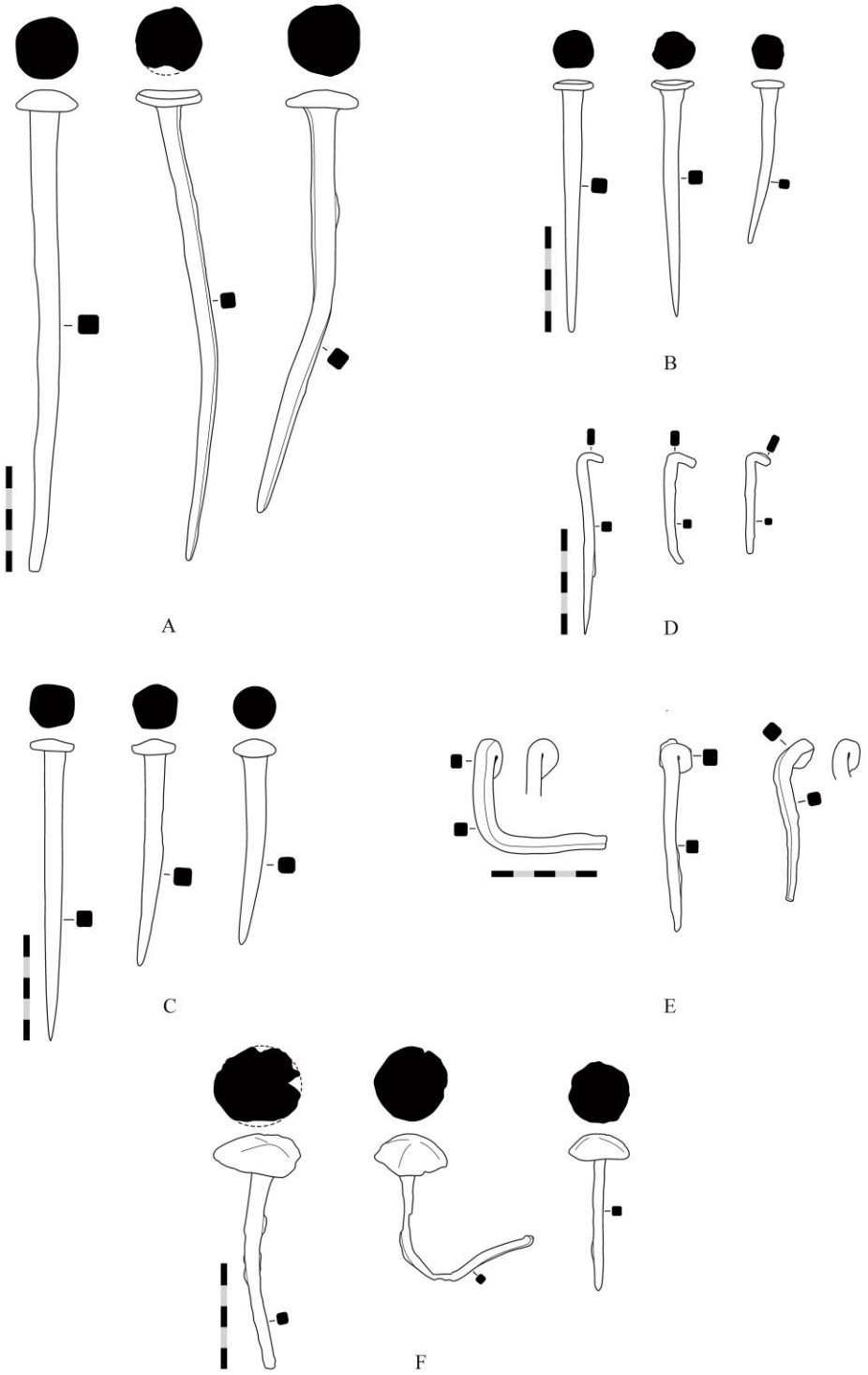
Çizim. 4.14. Kuzey Teras Doğu Yamacı Mekânları (İç Sahanlıktan Mekânlara Bakış) (KKKA)

Çizim. 5.1. Kurul Kalesi'nde ele Geçen Stroter ve Kalypterlerin Tipolojisi (L. Yorulmaz)

Çizim 5.2. Tek Eğimli Çatı Sistemi Rekonstrüksiyonu (A.E. Bulut)

Çizim 5.3. Kurul Kalesi'nde Ele Geçen Çivilerin Tipolojisi (L. Yorulmaz)

RESİMLER

Resim 2.1. Kurul Kalesi Yerleşim Dokusu (Sunak Kayası'ndan İç Kale Mekânlarına Bakış) (KKKA)

Resim 2.2. Melet (Melanthios) Irmağı ve Kurul Kalesi (KKKA)

Resim 4.1. Kazı Çalışmaları Öncesi Sunak Kayası (Güneyden) (KKKA)

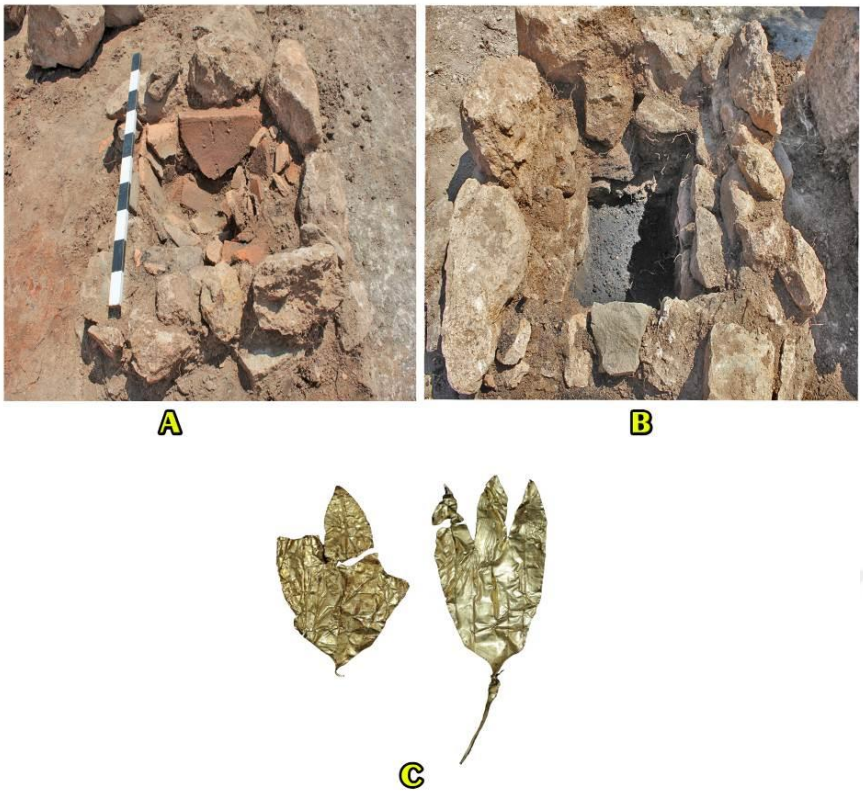
Resim 4.2. Sunak Kayası Batı Yüzündeki Dikdörtgen Formlu Nişler ve Düzeltiler (KKKA)

Resim 4.3. Sunak Kayası Güneydoğu Yüzündeki Basamaklar (KKKA)

Resim 4.4. Sunak Kayası Batı Yüzündeki Kaya Üzerine Oluşturulmuş Kanallar ve Biriktirme Teknesi (KKKA)

Resim 4.5a-c. Sunak Kayası Batısındaki Ocak ve İçerisinden Ele Geçmiş Altın Diadem Parçaları (KKKA)

Resim 4.6. Basamaklı Tünel Koridoru (KKKA)

Resim 4.7. Basamaklı Tünel Girişindeki Ön Basamaklar ve Direk Delikleri (KKKA)

Resim 4.8. Basamaklı Tünel Sonunda Yan Duvarda Oluşturulmuş Nişler ((KKKA)

Resim 4.9. Basamaklı Tünel Sonunda Ana Basamak Hattından Farklı Doğrultuda Oluşturulmuş Yedi Basamak (KKKA)

Resim 4.10. Sarnıç/Kaya Ambarı ve Kaya Yüzeyindeki Murç İzleri (KKKA)

Resim 4.11. İç Kale Batı Mekân 1 (KKKA)

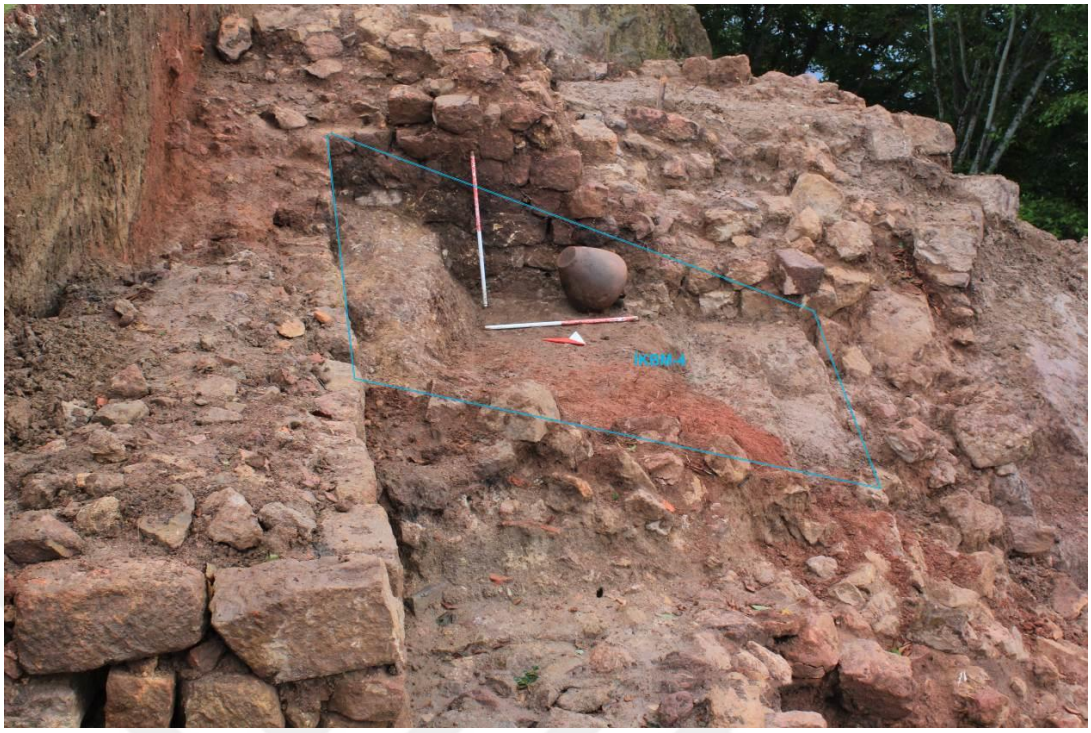
Resim 4.12. İç Kale Batı Mekân 2 (KKKA)

Resim 4.13. İç Kale Batı Mekân 3 (KKKA)

Resim 4.14. İç Kale Batı Mekân 4'te Ele Geçen Pithoslar (KKKA)

Resim 4.15. İç Kale Batı Mekân 4 (KKKA)

Resim 4.16. İç Kale Batı Mekân 5 (KKKA)

Resim 4.17. İç Kale Batı Mekân 6 ve 5'in Girişleri (KKKA)

Resim 4.18. İç Kale Batı Mekân 6 ve 5 Buluntuları (KKKA)

Resim 4.19. İç Kale Batı Mekân 6 İçerisinde Tespit Edilen Çatı Kiremitleri (KKKA)

Resim 4.20. İç Kale Batı Mekân 7 (KKKA)

Resim 4.21. İç Kale Batı Mekân 7 Zemin Dolgusu (KKKA)

Resim 4.22. İç Kale Batı Mekân 8 (KKKA)

Resim 4.23. İç Kale Batı Mekân 8 Giriş Basamakları (KKKA)

Resim 4.24. İç Kale Batı Mekân 8'den Bazı Buluntular (KKKA)

Resim 4.25. İç Kale Batı Mekân 9 İçerisinde Devrilmiş Kerpiç Bloklar (KKKA)

Resim 4.26. İç Kale Batı Mekân 9 İçerisindeki Ana Kaya Düzeltileri (KKKA)

Resim 4.27. İç Kale Batı Mekân 10 (KKKA)

Resim 4.28. İç Kale Batı Mekân 11 Zemin Dolgusu (KKKA)

Resim 4.29. İç Kale Batı Mekân 12 (KKKA)

Resim 4.30. İç Kale Batı Mekân 13 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.31. İç Kale Batı Mekân 13 ve Çevresinden Geçen Suyun Olası Güzergâhı (KKKA)

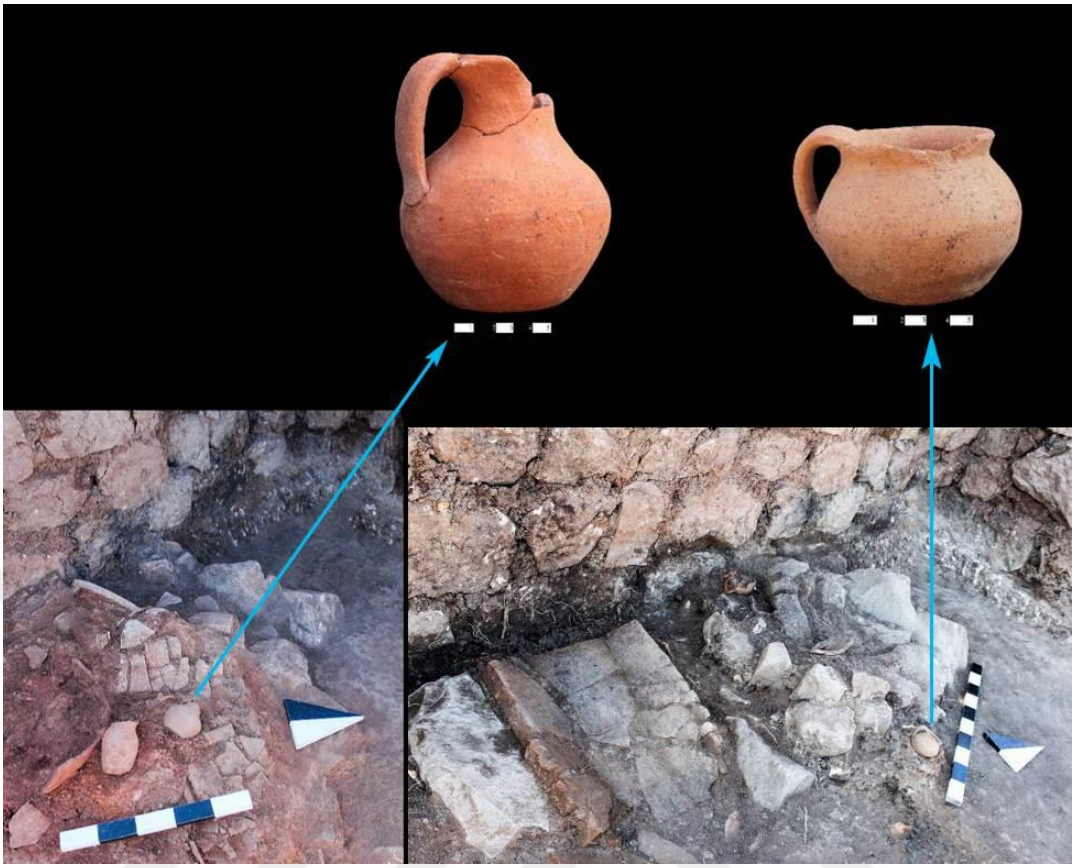
Resim 4.32. İç Kale Doğu Mekân 1'in Geç Evre Zemini (KKKA)

Resim 4.33. İç Kale Doğu Mekân 1 İçerisinde Ele Geçen Seramikler (KKKA)

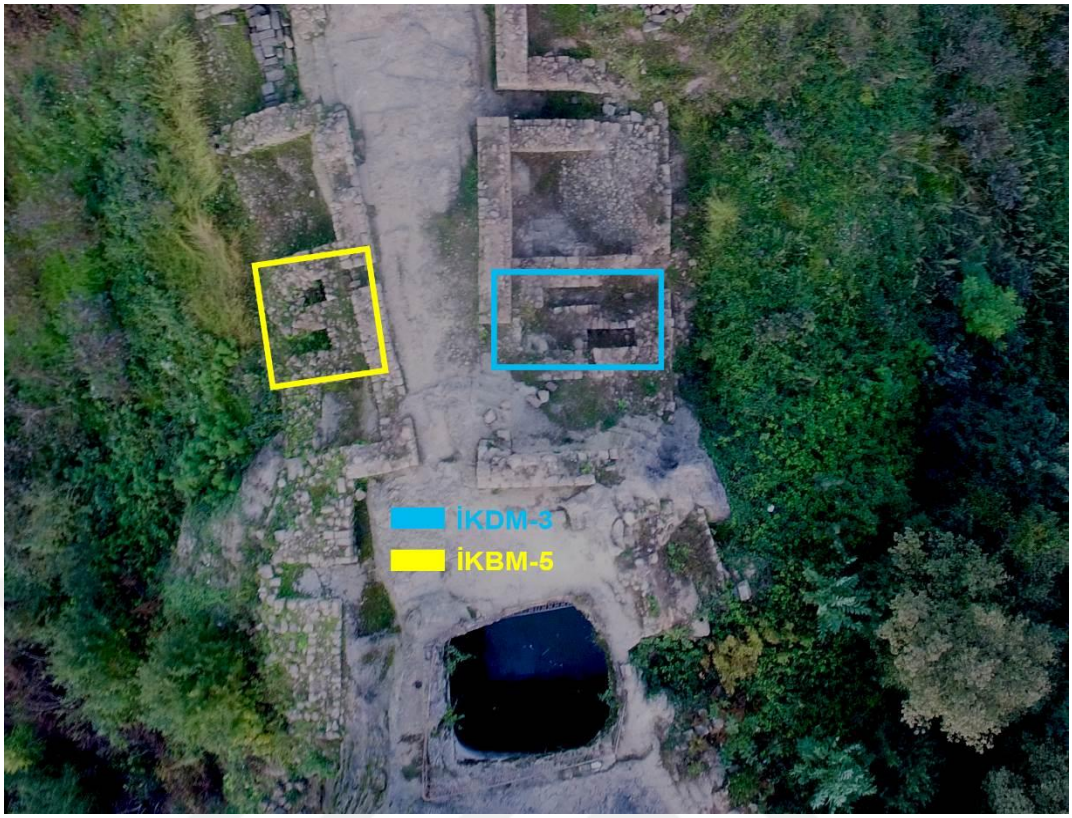
Resim 4.34. İç Kale Doğu Mekân 2 (KKKA)

Resim 4.35. İç Kale Doğu Mekân 2 İçerisinde Ele Geçen Bazı Kaplar (KKKA)

Resim 4.36. İç Kale Doğu Mekân 3 (KKKA)

Resim 4.37. İç Kale Doğu Mekân 3 ve İç Kale Batı Mekân 5'in Plan Benzerlikleri (KKKA)

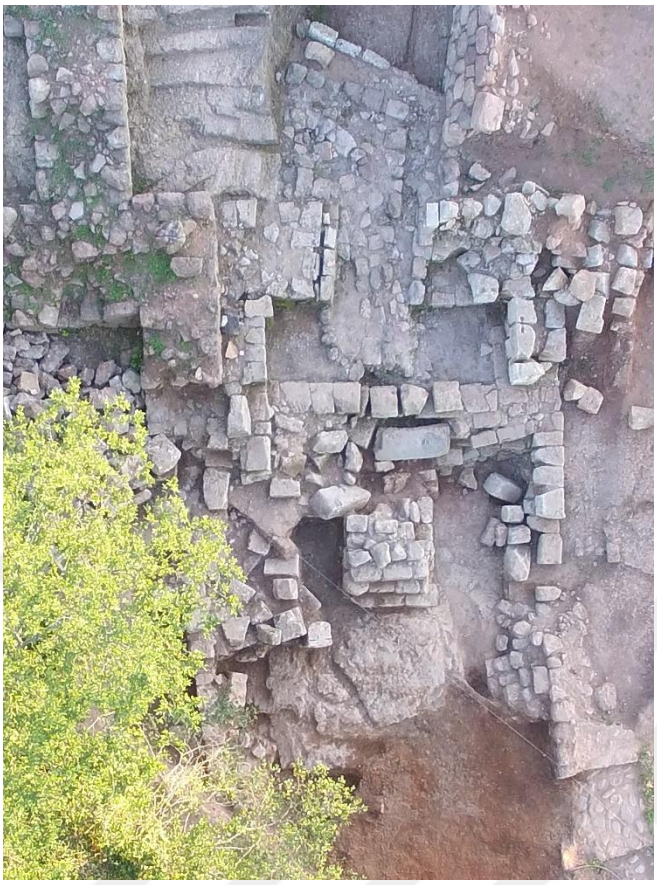
Resim 4.38. İç Kale Doğu Mekân 4 (KKKA)

Resim 4.39. İç Kale Doğu Mekân 4'e Yamaçtan (Doğudan) Bakış (KKKA)

Resim 4.40. İç Kale Doğu Mekân 5 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.41. Kapı/Su Yapısı (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.42. Kapı/Su Yapısı (KKKA)

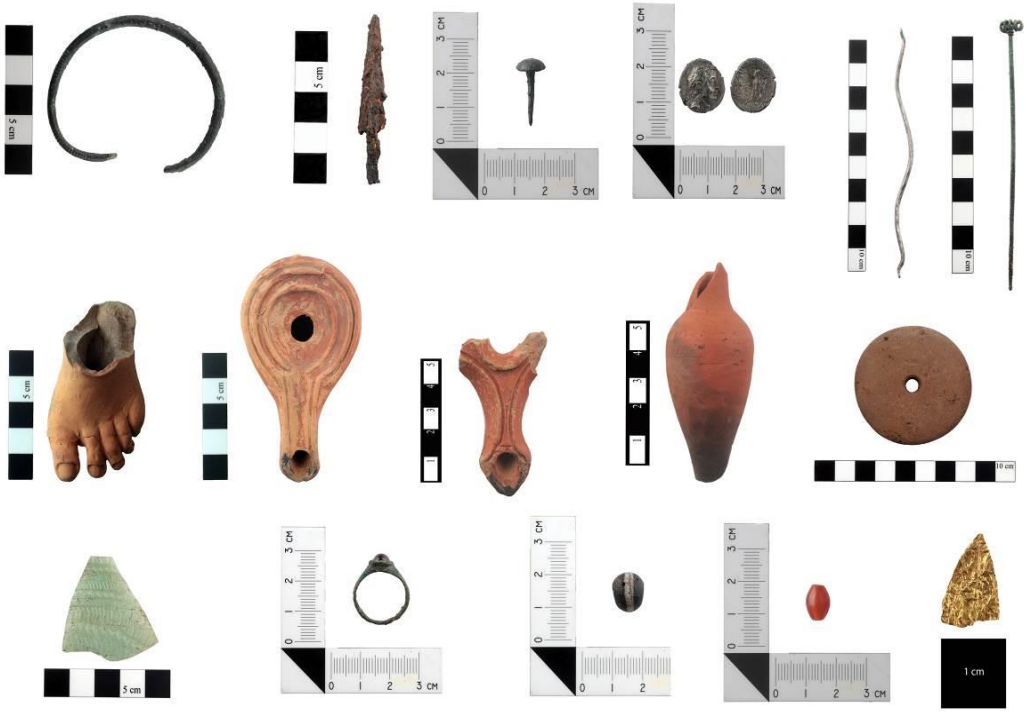
Resim 4.43. Batı Yamaç Üzerinde Kuzey Teras'a Erişimin Sağlandığı Basamaklar (KKKA)

Resim 4.44. Kaya Kült Alanı'nı Kapatan Taş Yığma'nın Görülmeye Başlanması (KKKA)

Resim 4.45. Taş Yığma'nın Tamamen Ortaya Çıkartılışı (KKKA)

Resim 4.46. Taş Yığma'da Ele Geçen Bazı Buluntular (KKKA)

Resim 4.47. Taş Yığma'nın Kaldırılışından Sonra Kaya Kült Alanı'nın Açığa Çıkartılması (KKKA)

Resim 4.48. Kuzey Teras Batı Mekân 1 (KKKA)

Resim 4.49. Kuzey Teras Batı Mekân 1'deki Çalışmalar Esnasında Karşılaşılan Kiremitli Tabaka (KKKA)

Resim 4.50. Kuzey Teras Batı Mekân 2 (KKKA)

Resim 4.51. Kuzey Teras Batı Mekân 2’de Ele Geçen Pithoslar (KKKA)

Resim 4.52. Kuzey Teras Batı Mekân 3’ün Zeminindeki Bazı Kaplar (KKKA)

Resim 4.53. Kuzey Teras Batı Mekân 4 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.54. Kuzey Teras Batı Mekân 4'ün Kapatılmış Girişi ve Basamakları (KKKA)

Resim 4.55. Kuzey Teras Batı Mekân 5 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.56. Kuzey Teras Batı Mekân 5 İçerisinde Ele Geçen Bazı Seramikler (KKKA)

Resim 4.57. Kuzey Teras Batı Mekân 6 Doğu Duvarı İç Yüzündeki Sıva Kalıntıları (KKKA)

Resim 4.58. Kuzey Teras Batı Mekân 6 Zeminindeki Geniş Yangın Tabakası (KKKA)

Resim 4.59. Kuzey Teras Batı Mekân 6'nın Ana Kaya Zemininin Dolgulanması ve Kuzeydoğu Köşedeki Olynthos Tipi Değirmen (KKKA)

Resim 4.60. Kuzey Teras Batı Mekân 7'nin Kuzey Teras İç Sahanlık Alanına Çıkıntı Yapan Kısmı (KKKA)

Resim 4.61. Kuzey Teras Batı Mekân 7’nin Sonradan Kapatılan Girişi (KKKA)

Resim 4.62. Kuzey Teras Batı Mekân 7’nin Mekân İçi Basamakları (KKKA)

Resim 4.63. Kuzey Teras Batı Mekân 7 İçerisinde Ele Geçen Sağlam Stroter (KKKA)

Resim 4.64. Kuzey Teras Batı Mekân 8'e Giriş Yapılan Doğu ve Batı Geçişler, Kybele Heykelinin İçerisine Koyulduğu Niş ve Mekânın Güney Duvarı (KKKA)

Resim 4.65. Kuzey Teras Batı Mekân 8'in Kuzey Duvarı ve Kuzeybatı Payandası İç Yüzündeki Sıvalar (KKKA)

Resim 4.66. Kuzey Teras Batı Mekân 8'in Kuzey Duvarının Üzerine Oturduğu İki Kademeli Ana Kaya ve Su Kanalı (KKKA)

Resim 4.67. Kuzey Teras Batı Mekân 8'e Kale Dışından Erişimin Sağlandığı 2. Kapının Milinin Oturduğu Boşluk (KKKA)

Resim 4.68. Kuzey Teras Batı Mekân 9'un Üzerini Örten Kiremitler ve Ahşap Konstrüksiyonda Kullanılan Çiviler (KKKA)

Resim 4.69. Kuzey Teras Batı Mekân 9 İçerisinde Ele Geçen 15 Adet Pithos (KKKA)

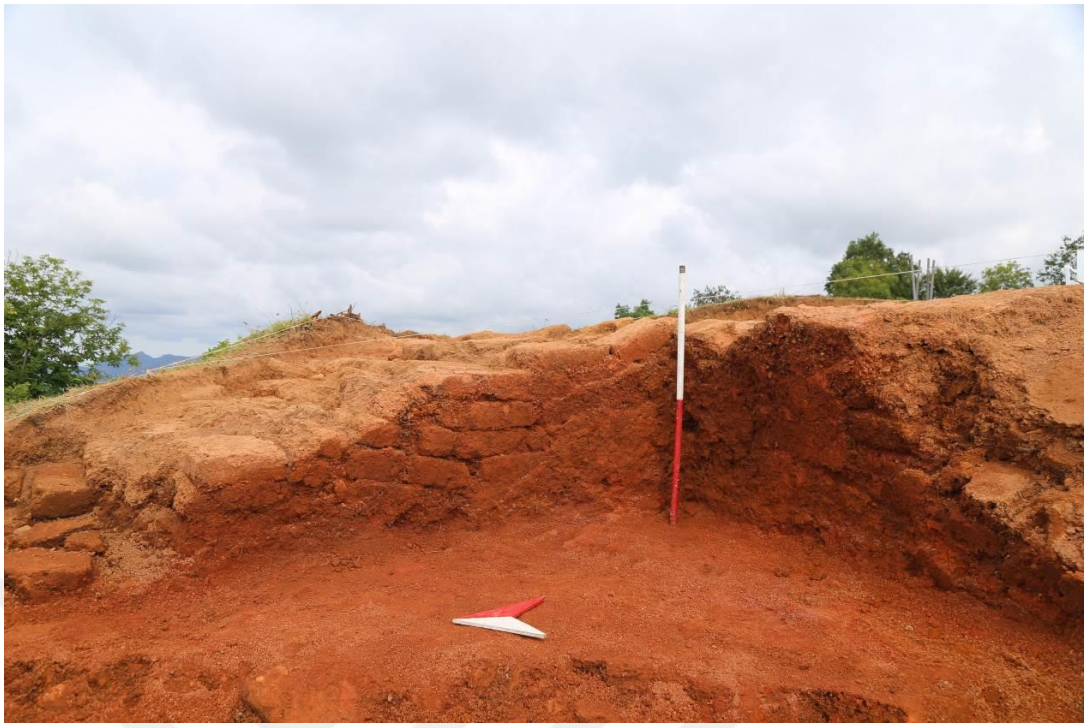
Resim 4.70. Kuzey Teras Batı Mekân 10'u Doğu Yönde Sınırlayan Payandanın Diğer Mekânlardaki Mimari Unsurlarla Doğrultusal Uyumu (KKKA)

Resim 4.71. Kuzey Teras Batı Mekân 10'un Kuzey Duvarı Üzerindeki Kerpiç Sıraları (KKKA)

Resim 4.72. Kuzey Teras Batı Mekân 10'un Taş Döşeli Zemini ve Kurban Çukuru (KKKA)

Resim 4.73. Kuzey Teras Batı Mekân 11'in Kuzeydoğu ve Güneydoğu Duvarlarının İç Yüzlerindeki Sıvalar (KKKA)

Resim 4.74. Kuzey Teras Batı Mekân 11'in Güneydoğu Duvarının Ahşap Kazıklarla Desteklenmesi ve Mekânın Ortasındaki Olynthos Tipi Değirmen ile Kumtaşı Tekne (KKKA)

Resim 4.75. Kuzey Teras Batı Mekân 11'in Kuzeydoğu ve Güneydoğu Duvarlarındaki Kerpiç Sıraları ve Kumtaşı Gülleler (KKKA)

Resim 4.76. Kuzey Teras Batı Mekân 12 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.77. Kuzey Teras Batı Mekân 12'nin Kuzeydoğu Boşluğuna Yerleştirilen Basamaklar ve Platform (KKKA)

Resim 4.78. Kuzey Teras Batı Mekân 12'nin Kapatılmış Girişi (KKKA)

Resim 4.79. Kuzey Teras Batı Mekân 13 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.80. Kuzey Teras Batı Mekân 13'ün Kuzeydoğu Duvarında Görülen Ahşap Hatıl Boşluğu (KKKA)

Resim 4.81. Kuzey Teras Batı Mekân 13 ve 12 Arasındaki Kerpiçlerle Kapatılmış Geçiş (KKKA)

Resim 4.82. Dionysos Altarı (Kuzey Teras Doğu Mekân 1) (KKKA)

Resim 4.83a-b. Dionysos Altarı'nın Üst Sekisinden Ele Geçen Bazı Eserler (KKKA)

Resim 4.84. Kuzey Teras Doğu Mekân 2 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

Resim 4.85. Kuzey Teras Doğu Mekân 2'nin Doğu Duvarına Bitişik Muhtemel Basamaklar? (KKKA)

Resim 4.86. Kuzey Teras Doğu Mekân 3 (Hava Fotoğrafı) (KKKA)

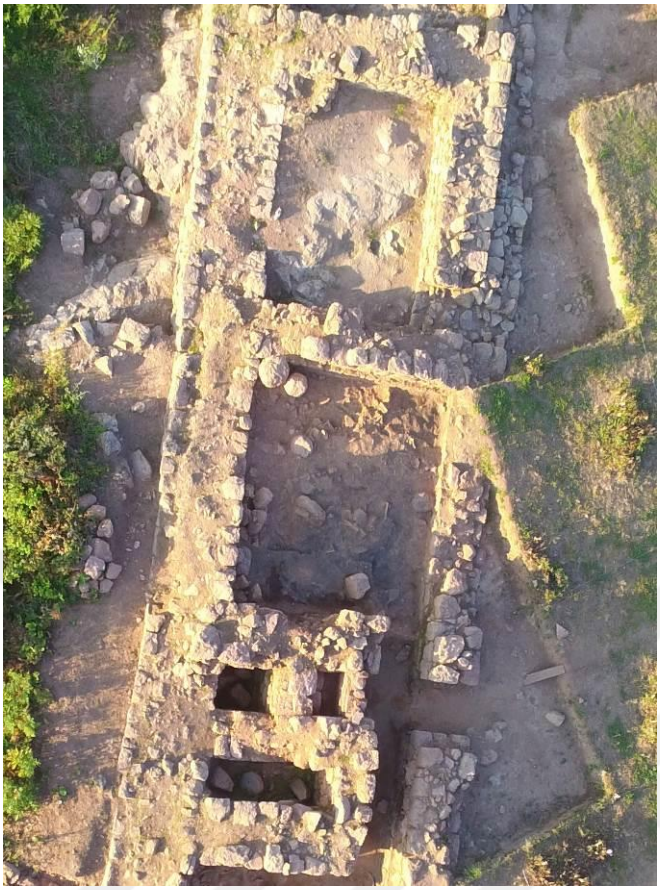
Resim 4.87. Kuzey Teras Doğu Mekân 3'ün Doğu Duvarı Üzerindeki Korunmuş Kerpiç Bloklar (KKKA)

Resim 4.88. Kuzey Teras Doğu Mekân 3'e Geniş Sahanlıktan Girişin Yapıldığı Açıklık (KKKA)

Resim 5.1. Duvarlarda Kullanılan Pembeye Çalan Renkte Andezit Taşlar (KKKA)

Resim 5.2. Sade Dolgu Tekniği ile Oluşturulmuş Duvarlar (KKKA)

Resim 5.3. Kum Taşı Bloklarda Gözlemlenen Fosiller (KKKA)

Resim 5.4. İç Kale 2. Kapısında Kullanılan Kum Taşı Bloklar (KKKA)

Resim 5.5. Kybele Heykeli Önünden Geçen Kanalda Kullanılan Kum Taşı Bloklar (KKKA)

Resim 5.6. Taş Temel Üzerindeki Kerpiçler (KKKA)

Resim 5.7. Kerpiçlerin Birbirlerine Tutunmasını Sağlayan İnce Harç Tabakası (KKKA)

Resim 5.8. İn-situ Biçimde Gün Yüzüne Çıkartılan 15 Sıra Kerpiç Duvar (KKKA)

A B

Resim 5.9A- Kuzey Teras Batı Mekân-7'nin Kerpiçle Kapatılmış Girişi B- Kuzey Teras Batı Mekân-4'ün Kerpiçle Kapatılmış Girişi (KKKA)

Resim 5.10. KTBM-8’in Sıvalı Duvarları (KKKA)

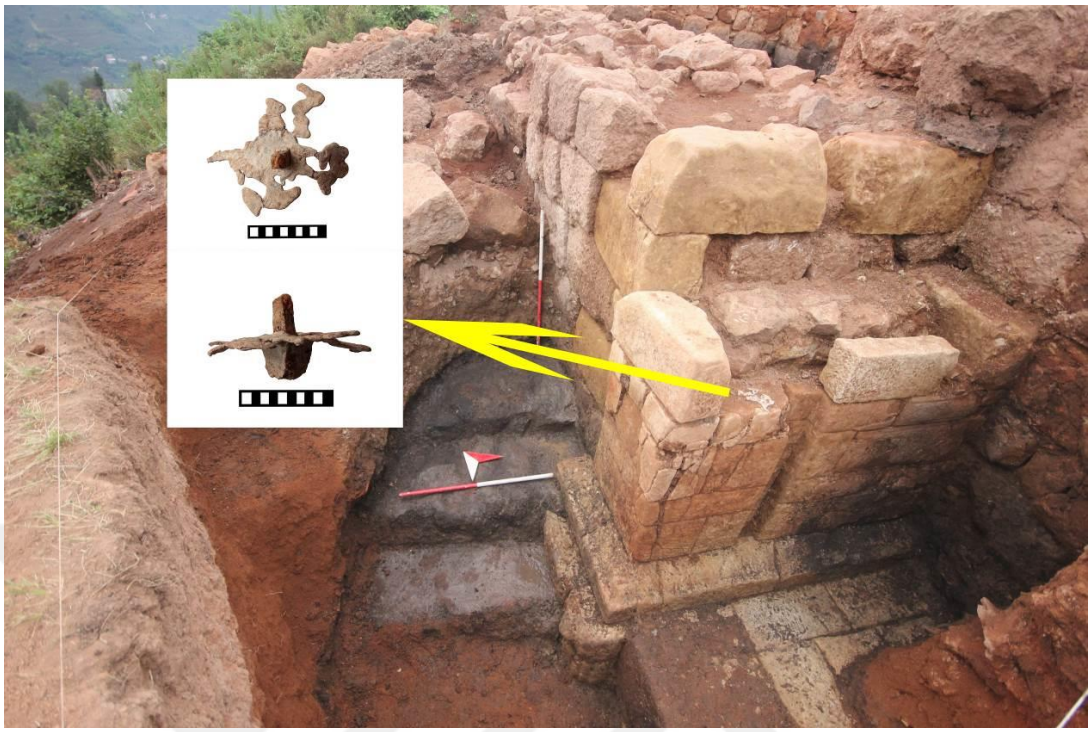
Resim 5.11. KTBM-11’in Doğu Duvarının Dış Yüzündeki Sıva Kalıntısı (KKKA)

Resim 5.12. İç Kale Giriş Kapısı/Su Yapısı Üzerindeki Kenet ve Zıvanalar (KKKA)

Resim 5.13. Kybele Kapısı'nın Güney Kanadında Kullanılan Kenet ve Zıvanalar (KKKA)

Resim 5.14. Kybele Kapısı'nın Kuzey Kanadında Kullanılan Zıvana (KKKA)

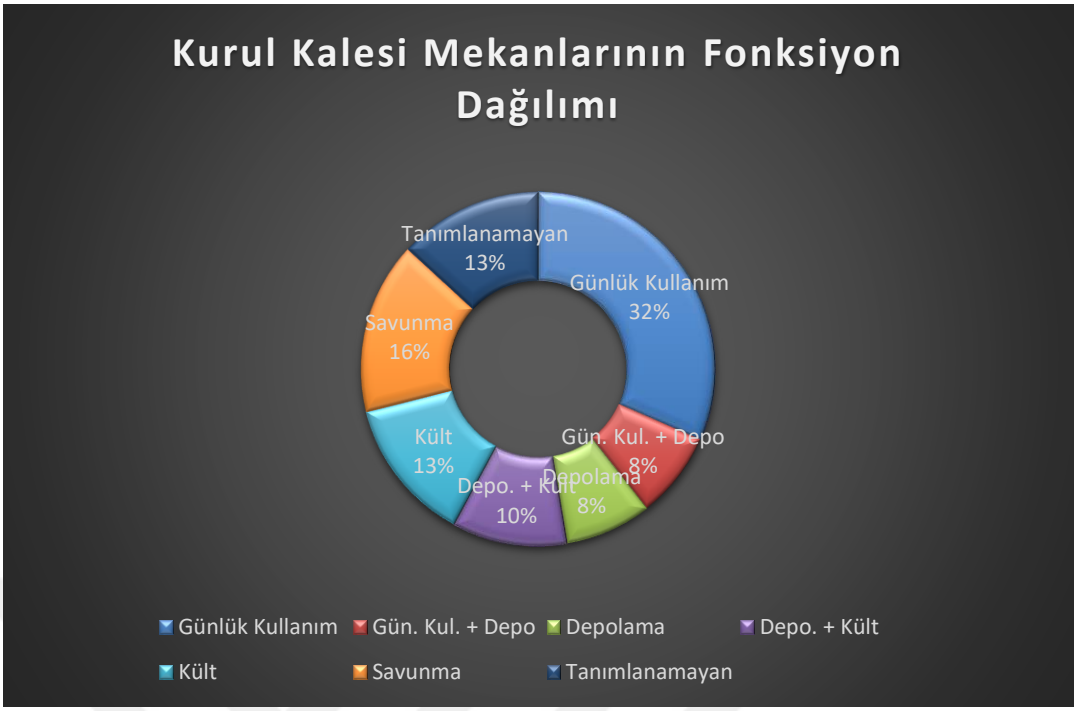

Resim 5.15. KTBM-11'in İçerisinde Ele Geçen Ahşap Direk veya Çatı Kirişi (KKKA)

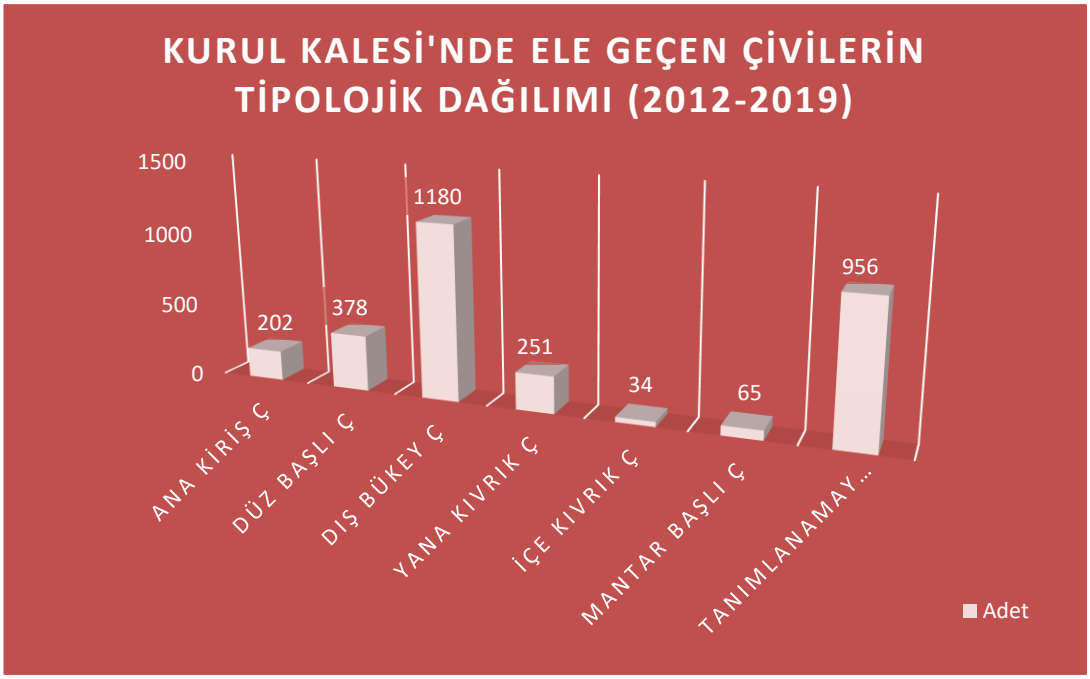
TABLO VE GRAFİKLER

İÇ KALE					
Mekân Adı	**Gündelik Kul.**	**Depolama**	**Savunma**	**Kült**	**Tanımlanamayan**
Sunak Kayası				•	
Basamaklı Tünel		•		•	
Sarnıç/Kaya Amb.		•		•	
İKBM-1					•
İKBM-2					•
İKBM-3					•
İKBM-4	•				
İKBM-5			•		
İKBM-6	•				
İKBM-7	•				
İKBM-8			•		
İKBM-9	•				
İKBM-10	•				
İKBM-11	•				
İKBM-12	•				
İKBM-13		•			
İKDM-1	•				
İKDM-2	•				
İKDM-3			•		
İKDM-4					•
İKDM-5					•
KUZEY TERAS					
Mekân Adı	**Gündelik Kul.**	**Depolama**	**Savunma**	**Kült**	**Tanımlanamayan**
Kap. Kay. Kült Al.				•	
KTBM-1	•				
KTBM-2	•	•			
KTBM-3	•				
KTBM-4			•		
KTBM-5		•			
KTBM-6	•	•			
KTBM-7			•		
KTBM-8				•	
KTBM-9		•			
KTBM-10				•	
KTBM-11	•	•			
KTBM-12			•		
KTBM-13	•				
Dionysos Altarı				•	
KTDM-2		•		•	
KTDM-3		•		•	

Tablo 1. Kurul Kalesi Mekânlarının Fonksiyonlarını Gösteren Tablo (A. E. Bulut)

Grafik 1. Kurul Kalesi Mekânlarının Fonksiyon Dağılımı (A. E. Bulut)

Grafik 2. Kurul Kalesi'nde Ele Geçen Çivilerin Tipolojik Dağılımı (A. E. Bulut)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Bulut, Ahmet Emirhan

Uyruğu : Türkiye

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	AHBVÜ, Arkeoloji ABD.	Devam Ediyor
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi, Arkeoloji ABD.	2017
Lisans	Akdeniz Üni. Arkeoloji Böl.	2011
Lise	Cumhuriyet Lisesi, Tokat	2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2015-	Dicle Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

1- Bulut, A. E. (2016). "İnanca Yolculuk Mersin", *Seleucia* VI, 433-437. (Kitap Tanıtımı).

2- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E. (2018). "Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı 39, 133-146.

3- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Akgönül, S. O. (2017). "Ordu Kurul Kalesi", *Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 2-10.

4- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Yorulmaz, L., Akgönül, S. O. (2019). "Kurul Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı 40 (3), 691-712.

5- Akçay, A., Şenyurt, S. Y., Kara, S., Yorulmaz, L., Zoroğlu, U., Bulut A. E. (2019). "Ordu-Melet Irmağı Havzası Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 37, 171-192.

6- Bulut, A. E. (2020). "A General Overview on the Stepped Tunnels in Pontos

Region", (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 47-62.

7- Şenyurt, S. Y. ve Bulut, A. E. (2020). "Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler", *Seleucia* X, 227-250.

8- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Zoroğlu, U., Yorulmaz, L., Bulut A. E. (2022). "2022, Kurul Kalesi 2019-2020 Yılları Kazı Çalışmaları" Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları* (4), 461-474.

ankara HBM

ankara HBV

le.ahbv.edu.tr